This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

169 d 16
Presented to
the

by
[illegible] Miller
1889

DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

HISTORISCH-DOGMATISCHE STUDIE

VAN

A. KUENEN,

HOOGLEERAAR TE LEIDEN.

EERSTE DEEL.

LEIDEN. — P. ENGELS. 1875.

TER BOEKDRUKKERIJ VAN J. C. DRABBE.

AAN

J. MUIR, ESQ. D. C. L.,

WORDT DEZE STUDIE OVER

DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAEL,

ALS BLIJK VAN ACHTING EN VRIENDSCHAP,

OPGEDRAGEN

DOOR

DEN SCHRIJVER.

Het was mij eene behoefte, op de eerste bladzijde van dit boek den naam te schrijven van een man, aan wien behalve mij ook anderen groote verplichting hebben. De wetenschappelijke verdiensten van den uitgever der *Sanskrit Texts* behoeven mijne hulde niet. Maar onverpoosde en werkdadige belangstelling in hetgeen ons van zeer nabij aangaat mag ook openlijk door ons worden erkend. Aan Dr. Muir hebben wij het te danken, dat onze vaderlandsche taal en theologie in Schotland veel ijveriger dan vroeger worden beoefend, en dat, omgekeerd, wat daar en in Engeland voor godgeleerdheid en godsdienstwetenschap wordt gedaan ter kennisse komt van hen, die zich ten onzent daaraan wijden. Een gering blijk van waardeering zijner pogingen tot bevordering van het internationale verkeer op het gebied onzer studiën moge hem niet onwelgevallig zijn!

Er bestond voor mij eene bepaalde aanleiding om juist dit boek aan Dr. Muir op te dragen. De opwekking om het te schrijven is van hem uitgegaan. Door Réville's artikelen in de *Revue des Deux Mondes* op het tweede deel van mijn *Historisch-kritisch Onderzoek* opmerkzaam gemaakt, raadpleegde hij mij over de vertaling in het Engelsch van het eerste, inleidende hoofdstuk. De daarover gewisselde brieven leidden hem en mij weldra tot de overtuiging, dat zulk eene vertaling aan haar doel niet zou beantwoorden. De verschillende vragen, die het Israëlietische profetisme doet oprijzen, zijn in dat hoofdstuk meer aangeroerd dan afgehandeld. Tot volledige inlichting van den lezer wordt veel méér gevorderd dan daar gegeven is en in eene inleiding tot de critiek van de profetische boeken be-

hoefde gegeven te worden. Toen hieromtrent eenstemmigheid verkregen was, vraagde Dr. Muir mij, of het niet in mijne plannen lag het bedoelde hoofdstuk op breeder schaal uit te werken, of, liever nog, het Israëlietische profetisme en de uiteenloopende theorieën over zijn oorsprong en zijn karakter in een zelfstandig geschrift te behandelen? Wij wisselden van gedachten over de eischen, waaraan zulk een werk zou moeten beantwoorden. Het denkbeeld trok mij meer en meer aan. Eindelijk nam ik de verwezenlijking daarvan op mij.

Onder het schrijven stonden mij de behoeften van het Engelsche publiek voor oogen. Ik dacht mij lezers, die de nieuwere, organische beschouwing van het profetisme niet toegedaan, maar tevens niet ongenegen zijn om haar te leeren kennen en te overwegen. Ik ging dus doorloopend uit van de traditioneele — tegelijk de nog altijd meest verbreide — denkbeelden, onderwierp die aan eene gestrenge objectieve critiek en bouwde voort op de daardoor verkregen uitkomsten. Daarbij poogde ik methodisch te werk te gaan en den gang van het onderzoek stap voor stap te rechtvaardigen.

De vraag, of ik het boek dat alzoo tot stand kwam, en wel in zijn geheel, ook aan mijne landgenooten zou aanbieden, liet ik aanvankelijk in het midden. Toen het voltooid was, heb ik die vraag opzettelijk, zoo onpartijdig als mij dat mogelijk was tegenover een der „kinders van mijn hoofd", overwogen. Het antwoord was, gelijk men ziet, bevestigend. De gronden, waarop het berust, zijn ongeveer dezelfde, als in Hoofdstuk I ten gunste der tijdigheid van een nieuw onderzoek zijn aangevoerd [1]). Ik ontveins mij niet, dat ze door velen onvoldoende zullen worden gekeurd. Er bestaat thans in ons vaderland eene sterke geneigdheid om de discussie over het supranaturalisme, dus ook over de toepassing daarvan op dit verschijnsel, als gesloten aan te merken. Men kiest partij, vóór of tegen, en ontslaat zich van de moeite der kennisneming van hetgeen door de voorstanders der tegenovergestelde opvatting wordt in het midden gebracht. Gemakkelijk is dat zeker, maar — is het ook billijk en goed? Voorzoover deze vraag zich ook tot de supranaturalisten richt, moet hare beantwoording aan hen zelven worde overgelaten, waarbij hun de overweging van de feiten, die ik in Hoofd-

[1]) Zie bl. 6—28.

stuk I heb bijgebracht, zij aanbevolen. Wanneer mijne geestverwanten zich opsluiten in hunne zienswijze en de gedachtenwisseling met de verdedigers der overlevering staken, dan begaan zij mijns inziens eene groote fout. Zoolang wij uitsluitend op ons vaderland letten, kan het gemis van ernstige tegenspraak ons doen vermoeden, dat het pleit reeds voldongen is. Doch wij behoeven de grenzen slechts even over te gaan om ons van het tegendeel te overtuigen. In de Duitsche theologie is het supranaturalisme nog altijd eene macht en het aantal zijner heele en — vooral! — halve voorstanders zeer aanzienlijk. Het beschikt over krachten en talenten, die wij niet mogen geringschatten en welker producten wij niet dan tot onze eigene schade ongebruikt kunnen laten. Ik ben de eerste om toe te stemmen, dat het supranaturalisme de gunst, die het geniet, allerminst te danken heeft aan de wetenschappelijke waarde van de bewijzen waarop] het verklaart te rusten. Doch evenzeer houd ik mij overtuigd, dat de voorstanders der organische beschouwing zich nog niet ten volle gekweten hebben van de taak, die zij ten opzichte van hun machtigen tegenstander te vervullen hebben. In de handhaving van hunne beginselen zijn zij niet achterlijk gebleven. Doch de bezwaren tegen de volledige toepassing daarvan op de Israëlietische profetie zijn door hen niet weggeruimd. Of, wat hetzelfde zegt, de supranaturalisten zijn in het bezit gelaten van een zeker aantal schijnbare bewijzen, die, al maken ze op den andersdenkende weinig indruk, voor hen voldoende zijn om te volharden bij hunne opvatting. Want ook hier geldt wat Stuart Mill ten aanzien van de wetenschappelijke discussie in het algemeen heeft opgemerkt: het punt in geschil blijft onbeslist en hangende, zoolang de ééne partij zich bepaalt tot het staven van hare eigene conclusiën en geene poging aanwendt om de redeneering van de tegenpartij te ontwarren en op het door haar gekozen terrein te wederleggen [1]).

Doch indien ik hierbij langer stilstond, dan zou mijne voorrede een meer polemisch karakter aannemen dan aan het boek zelf eigen is. Want al heb ik de supranaturalistische theorie over den oorsprong en het karakter der profetie niet uit het oog verloren en daarmede mijne eigene beschouwing steeds in verband gebracht, mijn hoofddoel was toch zuiver-historisch: de profeten zelve en hunne prediking

[1]) *Autobiography* p. 20.

te doen kennen en waardeeren. Gelijk de vernieuwde studie van hunne geschriften mij nieuw genot opleverde, zoo zal, naar ik hoop, de lezing van mijn boek althans bij sommigen den lust aanwakkeren om tot de bronnen op te klimmen. Want dit is wellicht het droevigste gevolg van het daareven bestreden vooroordeel omtrent den stand der quaestie, dat velen, in het bezit — naar zij meenen — eener bevredigende verklaring van het profetisme, de profeten zelve laten rusten. Hen te bewonderen is goed, maar — hen te kennen is beter.

Om den kring mijner lezers niet noodeloos te beperken heb ik allen omhaal van geleerdheid vermeden, menige bijzonderheid, die tot verder onderzoek uitlokte maar tot de hoofdzaak weinig afdeed, onaangeroerd gelaten, en mij steeds toegelegd op eenvoud en duidelijkheid. Dientengevolge zullen eenigszins ontwikkelde lezers, al zijn zij niet theologisch gevormd, mijne Studie met vrucht kunnen ter hand nemen, indien hun namelijk de belangstelling in het onderwerp niet ontbreekt.

Overigens moet mijn boek zich zelf aanprijzen. Ik heb alleen nog mede te deelen, dat het met nog één deel, van ongeveer gelijken omvang, dat straks ter perse gaat, compleet zal zijn. In Hoofdstuk VIII behandel ik de vervulde voorzeggingen. Hoofdstuk IX bepaalt de verhouding tusschen de voorspelling van de toekomst en het godsdienstig geloof van de profeten. Hoofdstuk X—XII zijn gewijd aan de critiek van de voorstelling der profeten en der profetie in de geschiedverhalen des O. Testaments. Het Nieuwe Verbond en de oud-testamentische profetie worden in Hoofdstuk XIII en XIV in hun onderling verband beschouwd. In Hoofdstuk XV, eindelijk, maak ik de slotsom op en tracht ik de plaats te bepalen, die Israël's profeten in de geschiedenis van den godsdienst innemen.

2 Maart 1875. A. KUENEN.

INHOUD.

HOOFDSTUK I . . . . . bl. 1—24.

DE TIJDIGHEID VAN EEN NIEUW ONDERZOEK NAAR DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

Uiteenloopende denkbeelden over de Israëlietische profeten en hunne werkzaamheid, bl. 1. De gewone opvatting: de profeten, door God gezonden, voorspellen allengs duidelijker en bepaalder de komst van den Christus, bl. 2—4. Het aantrekkelijke van deze beschouwing, bl. 4, 5. Tegenover haar staat de organische opvatting, bl. 5. Is er voor de beslechting van dezen strijd iets te wachten van een nieuw onderzoek? bl. 6. De voorstanders der organische opvatting hebben zich van hunne verplichting nog niet gekweten, bl. 6, 7. De traditioneele beschouwing verkeert in staat van ontbinding, bl. 7, 8. Hare verdedigers erkennen de onvolledigheid van de gewone opvatting der profetie als voorspelling, bl. 8—10. Tegen de beweerde voorspellingen worden exegetische bedenkingen ingebracht, bl. 10, 11. Het standpunt der vervulling, waarop men zich plaatst, leidt tot onjuiste beoordeeling, bl. 11, 12. Dit bezwaar gehandhaafd en met een citaat uit Dr. Kueper aangedrongen, bl. 12—14. Het supranaturalisme door zijne aanhangers zelve gewijzigd en beperkt, bl. 15, 16. Hunne denkbeelden over de grenzen der voorspelling: de regel van Nitzsch, bl. 16, 17. Toepassing daarvan op 1 *Kon.* XIII, bl. 17, 18; op de profetieën in het boek *Daniël*, bl. 18—20; inzonderheid op *Dan.* XI, bl. 20—22. Nog andere teekenen van ontbinding, bl. 22, 23. Een vernieuwd onderzoek derhalve alleszins tijdig, bl. 23. Overgang tot de vraag naar de methode, bl. 23, 24.

HOOFDSTUK II . . . . . bl. 25—45.

DE METHODE VAN HET ONDERZOEK NAAR DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

Wat hier zal worden geleverd: de beschrijving van de methode, door den Schrijver gevolgd, geene beoordeeling der afwijkingen van anderen, bl. 25, 26. Grammatische verklaring van de uitspraken der profeten, bl. 26; ook van die, welke in het N. Testament worden aangehaald en toegepast: rechtvaardiging van dit laatste tegen mogelijke bedenkingen, bl. 26—30. — Verdeeling van de in het O. Testament zelf voorhanden bouwstoffen, bl. 30. I. *Geschriften van Profeten.* De grenzen van deze groep, bl. 30—32. Ze staan als getuigenissen aangaande de profeten bovenaan, bl. 32. Hun ouderdom moet door de historische critiek worden bepaald, bl. 32, 33; bij welker toepassing tegen overschatting van de overlevering, in de opschriften vervat, moet worden gewaakt, bl. 33—37. II. *Berichten over de profeten.* Hunne volstrekte geloofwaardigheid staat niet vast; dus met behoedzaamheid te gebruiken, bl. 37—39. III. *Goddelijke openbaringen, in de geschiedverhalen opgenomen.* De mogelijkheid, dat de Schrijvers in dien vorm hunne eigene overtuiging uitspreken, is aanwezig en beneemt ons het volledige vertrouwen op deze groep van getuigenissen, bl. 39—43. — Van de geschriften der profeten moet dus worden uitgegaan, bl. 43, 44. Een eerste bezwaar daartegen kan niet worden weggenomen, bl. 44. Aan een tweede wordt te gemoet gekomen door de voorloopige beschrijving van het Israëlietische profetisme in Hoofdstuk III, bl. 44, 45.

HOOFDSTUK III . . . . . bl. 46—78.

INLEIDENDE BESCHOUWING VAN DE PROFETEN EN HUNNE WERKZAAMHEID ONDER ISRAËL.

Uit een aantal teksten blijkt, dat de profeten in Israël een afzonderlijken stand uitmaakten, bl. 46—48. Hoe ontstaan? Ter beantwoording van deze vraag wordt eerst gelet op de namen, die de profeten dragen, bl. 48, 49. Verklaring van *nabi* en van de daarvan afgeleide werkwoorden, bl. 49, 50. (Wederlegging van Payne Smith, bl. 50 n. 3). Verklaring van *ziener* en *schouwer* en van het gebruik dezer woorden, bl. 51—53. Nog andere namen, bl. 53. De eerst gestelde vraag door het onderzoek naar de namen niet beantwoord, bl. 53, 54. De vereenigingen van profeten, bl. 54, 55. Volgens een bericht van Amos nog aanwezig onder Jerobeam II, bl. 55. Gevolgtrekkingen uit dat bericht: er zijn profeten, die niet tot eenige vereeniging behooren, bl. 55—57; de profeten zijn onderling verdeeld, bl. 57, 58. De verklaring

van dit laatste door Payne Smith, bl. 58, 59. Aanwijzing van hetgeen in die verklaring goedkeuring verdient, bl. 59—62, en van de redenen, waarom zij in haar geheel niet kan worden toegelaten, bl. 62—64. Het profetisme een zeer bont verschijnsel: tusschen de elkander bestrijdende richtingen moest de Israëliet kiezen, bl. 64, 65. De wetsbepalingen over de profeten, *Deut.* XIII: 1—5; XVIII: 9—22, bl. 65, 66. Haar betwiste ouderdom en de moeilijkheid harer toepassing, bl. 66, 67. Werd de Wet wellicht door het gebruik aangevuld? De tempelpolitie sedert Jojada, bl. 67, 68. De rechtshandel tegen Jeremia, H. XXVI; zijne vervolgers en zijne beschermers, bl. 68—70. Slotsom van dit gedeelte des onderzoeks, bl. 70, 71. De strijd der canonieke profeten tegen hunne ambtgenooten, bl. 71. — Bijzonderheden omtrent de canonieke profeten; de zinnebeeldige handelingen, in de werkelijkheid en als inkleeding, bl. 71—73. De profetische literatuur, bl. 73. De oudste profeten schreven niet, bl. 73, 74. De opteekening van de profetie volgt op de mondelinge voordracht, bl. 74. Verhouding van het geschreven tot het gesproken woord: de letterlijke overeenstemming, om meer dan ééne reden onwaarschijnlijk, bl. 75, 76, wordt door *Jer.* XXXVI bepaald uitgesloten, bl. 76—78. De schriftelijke opteekening der profetieën een keerpunt in de geschiedenis van het profetisme, bl. 78. Overgang tot de studie van de profetische literatuur, ald.

HOOFDSTUK IV . . . . . bl. 79—113.

DE ZELFBEWUSTHEID DER ISRAËLIETISCHE PROFETEN.

Eerst wordt herinnerd, dat de profeten onderling verschillen in stijl en taal, bl. 79, 80; dat de vorm hunner rede met den tijd verandert, bl. 81; dat zij, volgens het gevoelen van sommigen van de Wet en zonder eenigen twijfel van elkander afhangen en aan elkander ontleenen, bl. 82—86. Naast deze verschijnselen staat nu de verzekering van al de profeten, dat hun woord het woord van Jahveh is, bl. 86, 87, waarmede *en* het gebruik van den eersten persoon in hunne schriften *en* de hier en daar voorkomende tegenstelling tusschen hen en hunnen Zender samenstemt, bl. 87, 88. Hoe moet over deze overtuiging der profeten van Jahveh geoordeeld worden? Hunne eigene verklaringen geven wel eenig, maar niet genoeg licht, bl. 88, 89. Opheldering van die verklaringen, bl. 89, 90, inzonderheid van hetgeen zij inhouden omtrent de profetische gezichten, bl. 90, 91; sommige daarvan moeten als vrij gekozen inkleeding worden aangemerkt, bl. 91—94; de werkelijke gezichten werden in ecstase aanschouwd, bl. 94—96. De stelling, dat Jahveh zich *doorgaans* in gezichten aan de profeten openbaarde, bl. 96, 97; zij bevat wel eenige waarheid, maar kan toch niet worden

onderschreven, bl. 97—99. Wat volgt uit de verwerping van die stelling? Bl. 99, 100. De profeten, bezield door den geest van Jahveh, bl. 100, 101. De engelen als middelaars tusschen Jahveh en zijne gezanten; critiek van de berichten daaromtrent, bl. 101—105. Slotsom van het geheele onderzoek, bl. 105. — In de verzekeringen der Israëlietische profeten mag niet eenvoudig worden berust: om verschillende redenen is een nader onderzoek volstrekt noodig, bl. 105—108. Het moet bestaan in opzettelijke toetsing van „het woord van Jahveh", bl. 108, 109, en wel bepaald van de als zoodanig voorgedragen *voorspellingen*, bl. 109. Wat er voor pleit om deze, en wel met het oog op hare vervulling, allereerst te bestudeeren, bl. 109—112. Verdeeling van de voorspellingen in onvervulde en vervulde, en voorrang, aan de eerstgenoemde toe te kennen, bl. 112, 113.

HOOFDSTUK V . . . . . bl. 114—171.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. A. HET LOT DER HEIDENSCHE NATIËN.

Bezwaren aan het onderzoek verbonden: de onzekerheid der exegese; in hoever zij bestaat en wat daaruit volgt, bl. 114, 115; verschil van gevoelen over den ouderdom der boeken en der profetieën, bl. 116; des Schrijvers eigen gevoelen daaromtrent, bl. 116, 117. Verdeeling van de voorzeggingen in drie groepen, bl. 117, 118.

Rangschikking van de strafbedreigingen tegen de heidenen, bl. 118, 119. *De Philistijnen:* het hun aangekondigde gericht is niet verwezenlijkt, noch ook de vrucht daarvan door Israël genoten, bl. 119—121. *De Phoeniciërs.* De profetieën tegen hen zijn niet voltrokken door de Assyriërs, bl. 121—123, noch ook door de Chaldeën, bl. 123—126. Het getuigenis hieromtrent van Ezechiël zelven en afwijzing van het gewone gevoelen omtrent de vervulling, bl. 126—129. *Damascus.* Jeremia's voorspelling van hare verwoesting nog niet verwezenlijkt, bl. 130, 131. *Ammonieten en Moabieten.* De latere verwoesting van hun grondgebied is geene vervulling van de profetieën tegen hen, bl. 131—133. *De Edomieten.* De oudere en de jongere voorspellingen omtrent hen, bl. 133—135. De vergelijking daarvan met hunne lotgevallen leidt tot een negatief resultaat ten aanzien van de verwezenlijking, bl. 135—140. *Egypte en Ethiopië.* De voorzeggingen van Jezaja en hare vervulling, bl. 140—142; die van Jeremia en van Ezechiël (bl. 142, 143) worden door de berichten der Ouden weersproken, bl. 143—145, daarentegen door Flavius Josephus bevestigd, bl. 145, 146, doch diens bericht blijkt volstrekt geen geloof te verdienen en niets meer te zijn dan eene gevolgtrekking uit de profetieën zelve, bl. 146—150. *De Assyriërs.* Jezaja en Micha verkondigen

den ondergang van hun rijk nog niet, bl. 150—152, wèl Nahum en Zephanja, aan wier verwachting evenwel de val van Nineve niet ten volle heeft beantwoord, bl. 152—154. Kan het verschil worden verklaard uit de eigenaardigheid van het profetische zien? Het bevestigend antwoord op deze vraag, door Velthusen en anderen gegeven, kan niet worden beaamd, bl. 154—159. *De Chaldeën.* Verklaring van de voorzeggingen omtrent Babel's verwoesting, bl. 159—161, en gevolgtrekking ten aanzien van hare verwezenlijking, bl. 161, 162. *De Perzische monarchie.* Haar ondergang wordt door de na-exilische profeten niet aangekondigd, bl. 162, 163. Overgang tot de behandeling van het boek *Daniël*, bl. 164. Verklaring van de vier wereldrijken in H. II en VII, bl. 164—166; van *Dan.* VIII, bl. 166, 167, en *Dan.* X—XII, bl. 167, 168. Gevolgtrekkingen ten aanzien van den oorsprong des boeks, bl. 168—171. Verwijzing naar de behandeling van andere gedeelten in de volgende hoofdstukken, bl. 171.

HOOFDSTUK VI . . . . . bl. 172—215.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. B. HET GERICHT OVER ISRAËL.

De profeten moeten in chronologische orde behandeld en kunnen in vijf groepen verdeeld worden, bl. 172, 173.

Amos en Hozea. Hoe aan de bezwaren, die de behandeling der onvervulde voorzeggingen met zich brengt, kan worden te gemoet gekomen, bl. 173—175. Het oordeel van Amos over den toestand van het rijk Ephraïm en zijne profetie van de wegvoering, bl. 175—178. Vergelijking van Amos met Hozea, die eenige jaren na hem optrad, bl. 178, 179. Hozea's verwachtingen omtrent het rijk Juda, bl. 179, 180, en het rijk Ephraïm, zoo in H. I—III, bl. 180, 181, als in H. IV—XIV, bl. 181, 182. De wegvoering naar Assyrië en naar Egypte, bl. 182—185. Slotsom ten aanzien van Amos en Hozea, bl. 185, 186.

De profeten van het Assyrische tijdvak. De aankondiging van Juda's ondergang ontbreekt in *Zach.* IX—XI, bl. 186, 187. Micha's uitzichten. Toelichting daarvan uit *Jer.* XXVI, bl. 188, 189. Met de daar gegeven verklaring komen Micha's eigene woorden overeen, bl. 189, 190. Ten onrechte wordt *Mich.* IV: 10 ten gunste van eene andere opvatting aangevoerd, bl. 190—192. Nog eenige opmerkingen naar aanleiding van *Jer.* XXVI, bl. 192. Het verschil tusschen Micha en Jezaja, bl. 192, 193. Hoe deze laatste zich over het rijk Ephraïm uitsprak; de tijdsbepaling in H. VII: 9, bl. 193—195. Zijne verwachting aangaande het lot van Juda tijdens den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog, bl. 195—197. Zijn vertrouwen op de bewaring van Jeruzalem, bl. 197, 198. Heeft hij de Babylonische ballingschap vooruitgezien? Bl. 198.

De profeten der Chaldeeuwsche periode. De dag van Jahveh volgens Zephanja (en in vroegere en latere profetieën), bl. 198—200. Welke profeten verder moeten worden geraadpleegd, bl. 200, 201. Uitzichten van Habakuk, bl. 202, 203; van den onbekenden Schrijver van *Zach.* XII—XIV, bl. 203, 204; van Joël, bl. 204. Vergelijking van hunne verwachtingen met die van Hananja den Gibeoniet, bl. 205, 206; en, ter andere zijde, met die van Jeremia, bl. 206—208.

De exilische profeten. De twee afdeelingen van Ezechiël's profetieën, bl. 208, 209. Het partiëele gericht bij den tweeden Jezaja en zijne tijdgenooten, bl. 209—211 (over den ouderdom van *Jez.* XL—LXVI, bl. 211 n.)

De na-exilische profeten. Overzicht van hunne strafaankondigingen, bl. 211, 212. Haggai, Zacharia, Maleachi, bl. 212—214. De vraag, of de uitkomst ze heeft bevestigd, is geene historische vraag, bl. 214, 215.

HOOFDSTUK VII . . . . . bl. 216—320.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. C. DE TOEKOMST VAN ISRAËL.

De profetieën betreffende Israël's toekomstige heerlijkheid zijn alle niet vervuld, bl. 216. Erkenning hiervan in het chiliasme en enkele opmerkingen over deze zienswijze, bl. 216—218. De geestelijke vervulling van de profetieën in het Christendom, bl. 218. Verdeeling van de stof, bl. 218, 219.

I. *De terugkeer van Israël uit de ballingschap.* Hoe de Israëlieten de ballingschap beschouwden en waarom zij den terugkeer verwachten moesten, bl. 220—222. Uitzichten van Amos en de jongere profeten, bl. 222—224. Hoe stelden de profeten der ballingschap zich den terugkeer voor? Bl. 224, 225. Teleurstelling van hunne verwachting en invloed daarvan op de latere profeten: deze zien uit naar de volledige verwezenlijking van Jahveh's beloften, bl. 225—228.

II. *De hereeniging van Ephraïm en Juda.* Wat daaromtrent bij de profeten der 8ste eeuw voorkomt, bl. 228—230. Eenigszins afwijkende uitzichten van Jeremia, bl. 230—232. Diens jongere tijdgenooten, bl. 232. In en na de ballingschap verliezen de profeten de Ephraïmietische ballingen uit het oog, bl. 232—234.

III. *De heerschappij van het Davidische stamhuis.* Waarom nu eerst op dit bestanddeel der profetische verwachting wordt gewezen, bl. 234, 235. De natuurlijke basis der verwachting van den voortduur der Davidische dynastie, bl. 235, 236. Meer dan dit wordt niet aangekondigd door Amos, bl. 236, 237, en door Jeremia in H. XXIII, waarmede het jongere toevoegsel bij *Jer.* XXXIII geheel overeenkomt, bl. 237—240. Afwijkende opvatting van *Jer.* XXIII in *Zach.* III en VI, bl. 240, 241.

Andere uitspraken, van Jeremia, van Hozea, van Ezechiël, bl. 241—243; de bepalingen van den laatstgenoemde omtrent den vorst van Israël, bl. 243, 244. — Overgang tot de profetie der verschijning van één Davidisch koning, bl. 244, 245. Verklaring van *Zach.* IX: 9, bl. 245, 246; van *Mich.* V: 1 verv., bl. 246, 247; van *Jez.* IX: 6, 7, bl. 247—250, en XI: 1—5, bl. 250, 251. Slotsom ten aanzien van deze drie profeten, bl. 251—253. Toelichting van Zacharia's uitspraken over de Spruit, bl. 253—255. — De Babylonische Jezaja zwijgt over den koning uit David's geslacht en draagt een deel van zijne taak op den knecht van Jahveh, d. i. op de kern van Israël, over, bl. 255—257. Deze verklaring der formule „de knecht van Jahveh" gehandhaafd, bl. 257—259. Ook in het boek *Daniël* ontbreekt de Davidische koning, bl. 259—261. Gevolgtrekkingen uit het terugtreden der verwachtingen aangaande David's dynastie, bl. 261.

IV. *De geestelijke en stoffelijke welvaart van het herstelde Israël.* De talrijke uitspraken der profeten hierover en de moeilijkheden, aan de verklaring verbonden, 261, 262. De volgorde van behandeling, bl. 262, 263. Overzicht der voorzeggingen van geestelijk heil, bl. 263—266. De stoffelijke zegeningen: vrede en veiligheid; verwachtingen van de profeten in het algemeen en in het bijzonder van Ezechiël, bl. 266—269. Vruchtbaarheid des lands en overvloed van spijs en drank, bl. 269—271. De tempelbron, in *Zach.* XII—XIV, bij Joël en bij Ezechiël, bl. 271, 272. Vermenigvuldiging van de Israëlieten; verlenging van hun levensduur en vermeerdering van hun aantal, bl. 272—274. — Trekken, die slechts bij enkele profeten voorkomen. De herschepping der natuur in *Jez.* XI, bl. 274, 275; de nieuwe hemelen en de nieuwe aarde bij den tweeden Jezaja, bl. 276, 277. De uitzichten van Ezechiël: handhaving van de letterlijke verklaring, bl. 277—279; de uitzichten zelve en hunne eigenaardigheid, bl. 279—282.

V. *Israël en de heidenen.* De tweeërlei verwachting daaromtrent, en hare nauwe verwantschap, bl. 282, 283. Heerschappij van Israël over de heidenen volgens Amos, bl. 283, den oudsten Zacharia, bl. 284, en de latere profeten, bl. 284—286. Overgang tot de verwachting van de bekeering der heidenen, bl. 286, 287. Verklaring van *Jez.* II: 2—4; *Mich.* IV: 1—4, bl. 287, 288; van verwante uitspraken bij Jezaja, bl. 288—290; van Zephanja's profetie, bl. 290; van Jeremia's verwachtingen, bl. 290—292; van *Zach.* XIV: 16—18, bl. 292, 293; van enkele jongere godspraken, bl. 293, 294; van *Mal.* I: 11, dat ten onrechte voor parallel wordt gehouden, bl. 294, 295. — Afzonderlijke behandeling van den tweeden Jezaja, bl. 295, 296. De verheerlijking van Jahveh's dienstknecht het middel tot bekeering van de heidenen, bl. 296, 297; andere, doch nauw verwante voorstellingen, bl. 297,

298. De dienstknecht van Jahveh als prediker aan de heidenen, bl. 299, 300.

VI. *Israël's ongeschonden voortbestaan in het land zijner inwoning.* Waarom hierop nog wordt gewezen, bl. 301. Volgens al de profeten volgt op den terugkeer geene nieuwe ballingschap, bl. 301—303. De na-exilische profeten verwachten de volledige vervulling van Jahveh's beloften, bl. 303, 304. Gevolgtrekking: de profetieën van Israël's herstel kunnen, in dien zin waarin ze zijn bedoeld, niet meer worden verwezenlijkt, bl. 304, 305.

Aanhangsel. Sommige gedeelten van het boek *Daniël* moeten afzonderlijk worden behandeld, bl. 305, 306. *Dan.* IX; verbeterde vertaling van vs. 24—27, bl. 306, 307. De bedoeling dezer profetie in haar geheel, bl. 307—309. Het waarschijnlijke aanvangspunt der 70 jaarweken, bl. 309. Methode der verklaring, bl. 309, 310. De laatste jaarweek, 170—163 v. Chr., bl. 310—312. Wederlegging van de traditioneele verklaring der daarop betrekkelijke woorden, bl. 312—314. De voorafgaande 7 en 62 jaarweken, bl. 314; onjuistheid der Messiaansche verklaring, bl. 314—316. Zij wordt ook door de chronologie niet aanbevolen, bl. 316, 317. Volgens de andere opvatting is de tijdrekening van den auteur van *Daniël* onjuist, doch ligt daarin niets bevreemdends, bl. 317, 318. Verhouding van het boek *Daniël* tot de oudere profeten, bl. 318, 319. Verwachtingen aangaande het aanstaande begin der heileeuw, bl. 319, 320. De vervulling bleef achterwege en is nu niet langer mogelijk, bl. 320.

HOOFDSTUK I.

DE TIJDIGHEID VAN EEN NIEUW ONDERZOEK NAAR DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

Wie waren de profeten, wat was de profetie onder Israël?

De verwachting, dat ons op die vragen één en hetzelfde antwoord zal worden gegeven, aan wie wij ze ook voorleggen, schijnt niet onbillijk. Wij staan ver genoeg van de profeten af, om onpartijdig over hen te kunnen oordeelen. De geschriften, die ons daartoe in staat kunnen stellen, zijn in aller handen. Aan de vorming van eene onbetwistbaar juiste, maar dan ook door allen aangenomen voorstelling van de profetische werkzaamheid schijnen dus geene onoverkomelijke hinderpalen in den weg te staan.

Toch loopen ook nog in onze dagen de denkbeelden over het Israëlietische profetisme zeer ver uiteen en staan zelfs de uitersten lijnrecht tegen elkander over. Het is waar, van minachting of miskenning is thans nauwelijks eenig spoor te ontdekken. De beschuldigingen, die, ruim honderd jaren geleden, hier en daar tegen Israël's profeten werden ingebracht, zijn verstomd. In de waardeering van hunne bedoeling en van hun werk stemmen allen overeen. Maar overigens, welk een verschil van opvatting! Hoorden wij niet overal dezelfde namen, wij zouden bijna twijfelen, of het wel één en dezelfde zaak was, die ons, in haar oorsprong en in haar ontwikkeling, in hare historische beteekenis en in hare blijvende waardij, beschreven werd.

Roepen wij ons eerst de traditioneele beschouwing voor den geest terug, en wel in dien vorm, waarin zij nog steeds door de meeste leden der Christelijke gemeente wordt omhelsd.

Waartoe herinnerd, wat ieder weet, dat de profeten van Israël voortleven in de dankbare herinnering van hun eigen volk, maar ook van de geheele Christenheid? Met eerbied en bewondering worden alom hunne namen genoemd. Blijft de kennis van de groote mannen der classieke oudheid tot de meer beschaafden beperkt, in alle kringen der Christelijke maatschappij zijn Samuel en Elia, Jezaja en Jeremia te huis. Door allen zonder onderscheid wordt hun een hooge rang, aan hun werk een groot en blijvend gewicht toegekend. Doch het is ons thans te doen om de gronden, waarop, bij de gewone opvatting, deze waardeering berust. Welnu, daaromtrent kan geen twijfel bestaan. De profeten zijn de gezanten en tolken Gods, de profetie is de stem van God zelven. Onder Israël traden zij op; tot Israël was hunne prediking gericht. Doch zij gold in waarheid het geheele menschdom, want zij behoorde mede tot het groote verlossingsplan, dat alle geslachten omvat, en staat met het Christendom in onafscheidelijk verband. Wèl erkennen, op het voetspoor van den Apostel Paulus, ook de Christenen van den tegenwoordigen tijd, dat Oud en Nieuw Verbond in meer dan één opzicht tegenover elkander staan. Met hem onderscheiden zij de bediening der letter en de bediening des geestes [1]) en houden zij het daarvoor, dat de rechtvaardiging uit het geloof voor de rechtvaardiging uit de werken der Wet in de plaats getreden is [2]). Doch deze partiëele tegenstelling doet, naar hunne overtuiging, niets te kort aan de wezenlijke eenheid van den raad Gods tot verlossing van het menschdom. Gelijk het Christendom te weeg brengt, dat de eisch der Wet vervuld wordt in hen, die niet naar het vleesch, maar naar den geest wandelen [3]), zoo

[1]) 2 *Cor.* III: 6. [2]) *Gal.* II: 14 verv. [3]) *Rom.* VIII: 4.

wordt, omgekeerd, het Evangelie in het O. Testament niet gemist. Het wordt daar voorbereid, ja het is daar feitelijk aanwezig. En wel in de profetie en in de profeten. Zij hebben allen aanspraak op den naam die aan één hunner, aan Jezaja als auteur van H. XL—LXVI der hem toegekende profetieën, gegeven wordt, den naam van Evangelisten des O. Verbonds. Reeds in het Paradijs, terstond na den zondeval, wordt de belofte door God zelven uitgesproken [1]). De wijze harer vervulling wordt daarna allengs duidelijker omschreven. Abraham ontvangt de verzekering, dat in hem en in zijn zaad alle geslachten der aarde zullen worden gezegend [2]). Die toezegging bleef in gedachtenis bij den aartsvader zelven en bij zijne nakomelingen. Jakob heeft daarop het oog, wanneer hij, in de stervensure, door den geest der profetie verkondigt, dat „de schepter niet wijken zal van Juda, noch de staf des aanvoerders van tusschen zijne voeten, totdat Silo komt [3])." Ook in den Mozaïschen tijd wordt de gedachte aan hem, die Israël redden en het menschdom zegenen zou, verlevendigd. Bileam aanschouwt, in geestverrukking, „de Ster uit Jakob" en „den Schepter uit Israël [4]);" de wetgever zelf gewaagt, in zijne afscheidsrede, van „een profeet, aan hem gelijk," dien Jahveh [5]) uit het midden van Israël verwekken zal en naar wien het volk luisteren moet [6]). Eenige eeuwen later beginnen deze uitzichten zich te concentreeren in David en zijn geslacht. Het was de profeet Nathan, die hem den eeuwigen duur van zijn troon voorspelde [7]) en een wenk gaf

[1]) *Gen.* III: 15. [2]) *Gen.* XII: 3b en elders. [3]) *Gen.* XLIX: 10.

[4]) *Num.* XXIV: 17.

[5]) Het wordt thans vrij algemeen erkend, dat dit de ware uitspraak is van den eigennaam, dien de god van Israël in het O. T. draagt. „Jehovah" is een onmogelijke vorm en door misverstand ontstaan. De vertaling van Jahveh door „de Heere," „the Lord," „l'Eternel" zouden wij ons kunnen laten welgevallen, wanneer zij niet aanleiding gaf tot de dwaling, dat Jahveh een titel is en niet een eigennaam.

[6]) *Deut.* XVIII: 15, 18. [7]) *2 Sam.* VII: 16.

over een zijner nakomelingen, voor wien Jahveh een vader, evenals hij voor Jahveh een zoon zijn zou [1]). De heerlijkheid, maar ook het daaraan voorafgaande lijden van dien afstammeling stonden David voor den geest, toen hij sommige zijner psalmen dichtte, of — gelijk anderen meenen — spiegelden zich als bij voorbaat af in zijn eigen levenslot en in de dichterlijke beschrijving, die hij daarvan gaf [2]). Zoo bleef dan ook de hoop op zijne verschijning onder de vromen in Israël voortleven. Door de rampen, die Israël troffen, vooral na de scheuring van Salomo's rijk, werd zij keer op keer verlevendigd. Doch het was inzonderheid de taak der profeten, haar op te wekken en tevens nader te bepalen. Het beeld van den zoon David's werd door hen met allengs duidelijker omtrekken geteekend, zijn groot verlossingswerk nauwkeuriger omschreven. Zoo viel aan Jezaja de taak ten deel, van zijne goddelijke natuur en van zijn plaatsvervangend lijden te getuigen [3]). Zijne geboorte te Bethlehem werd door Micha [4]), zijne vlucht naar Egypte door Hozea aangekondigd [5]). In de voorspelling van het jaar der geboorte van den Christus door Daniël [6]) bereikte de Messiaansche profetie haar toppunt. Doch ook na de Babylonische ballingschap maakte zij den hoofdinhoud uit van de prediking der profeten en werd zij aangevuld door Maleachi, die de voorteekenen zijner verschijning, inzonderheid het optreden van den tweeden Elia, voorzegde [7]).

Zoodanig is, in hare hoofdtrekken, de traditioneele opvatting van het Israëlietische profetisme. Het zal wel overbodig zijn, hare eigenaardige aantrekkelijkheid en verhevenheid in het licht te stellen. De verschijning van den Christus vastgeknoopt aan de voorafgaande eeuwen, ja aan het begin der geschiedenis van ons geslacht; Jahveh, „zijn geheimen raad openbarende aan zijne dienstknechten, de profeten [8]);" de nevelen, die het

[1]) 2 *Sam.* VII: 14. [2]) *Ps.* XVI, XXII, LXIX, CX enz. [3]) *Jez.* IX: 6, 7; XI: 1—5; LII: 13—LIII: 12. [4]) *Mich.* V: 1. [5]) *Hoz.* XI: 1. [6]) *Dan.* IX: 24—27. [7]) *Mal.* III: 1; IV: 5, 6. [8]) *Amos* III: 7.

groote verlossingsplan bedekten, allengs weggevaagd en vervangen door helder licht — wie zou geen gevoel hebben voor het grootsche dezer beschouwing? Het bevreemdt ons niet, dat hare voorstanders haar toegedaan zijn van ganscher harte en elke andere opvatting van de taak der profeten aanvankelijk als majesteitsschennis aanmerken en met verontwaardiging afwijzen.

Allerminst kunnen zij zich aangetrokken gevoelen door die verre afwijkende beschouwing, die zich als de historisch-critische, ook wel als de organische aankondigt. Hoe zij de overlevering ten aanzien van vele bijzonderheden weerspreekt, behoeft hier niet aanstonds te worden uiteengezet. Want oneindig veel gewichtiger dan deze tegenspraak is hare afwijking ten aanzien van den oorsprong en het karakter van het profetisme — ter wille waarvan zij als ontkenning en ongeloof pleegt te worden gebrandmerkt. Om het kort uit te drukken: de profetie is haar een verschijnsel, ja een der meest gewichtige en opmerkelijke verschijnselen in de geschiedenis van den godsdienst, maar daarom juist een menschelijk verschijnsel, uit Israël voortgekomen, op Israël gericht. Uit God? Ja, ongetwijfeld, want „uit Hem zijn alle dingen en wij in Hem;" „in Hem leven wij, bewegen wij ons en zijn wij [1])." Maar niettemin uit den mensch, bepaaldelijk uit Israël, de hoogste uiting van den Israëlietischen geest. Een getuigenis derhalve, niet als uit den hemel aan ons, maar van der menschen behoefte en van Israël's eigenaardige bestemming om „den Heer te zoeken, of zij Hem tasten en vinden mochten [2])." Eene voorbereiding van het Christendom? Ja, maar in een anderen zin dan waarin de overlevering dat wil: geene voorspelling van feiten uit het leven van den Christus, maar toebereiding van den bodem, waaruit het Christendom zou opgroeien, het voorspel van de nieuwe godsdienstige schepping, die het menschdom aan Jezus van Nazareth te danken heeft.

[1]) 1 *Cor.* VIII: 6; *Hand.* XVII: 28. [2]) *Hand.* XVII: 27.

Doch het is onnoodig de tegenstelling verder uit te werken: het is ons nu nog alleen te doen om de hoofdzaak, die thans reeds duidelijk is aangewezen. Moet het — zoo vragen wij thans — hierbij blijven? Hebben de voorstanders der twee strijdige opvattingen elkander met vrede te laten en alleen toe te zien, dat zij hunne eigene beschouwing onbesmet bewaren? Of stelt de tegenspraak, die ik in herinnering bracht, de noodzakelijkheid in het licht van een nieuw onderzoek naar de profeten en de profetie onder Israël?

Die vraag is minder vreemd dan men wellicht bij het eerste hooren meent. Het is zoo: zoolang er nog geen eenstemmigheid verkregen is, schijnt ook het onderzoek niet te mogen rusten: het verschil van gevoelen zelf is immers het bewijs, dat de klaarblijkelijkheid der verkregen uitkomsten te wenschen overlaat? Doch deze regel, zoo algemeen gesteld, gaat toch niet door. Er zijn twistvragen, waarvoor van eene vernieuwde discussie weinig of niets te verwachten is, welker beslechting aan den tijd moet worden overgelaten. Behoort wellicht de strijd over den oorsprong en het karakter van het Israëlietische profetisme tot die categorie? Ik voor mij aarzel niet ontkennend te antwoorden. Het is een historisch probleem. Welke bronnen daarvoor moeten worden geraadpleegd, weet ieder. Ja, het hangt samen met de diepste behoeften en de gewichtigste belangen der menschheid, maar — zijn wij het niet allen hierover eens, dat deze van de waarheid niets te vreezen hebben? En mag dus aan eene van beide zijden de bereidvaardigheid om haar te zoeken worden gemist? Zijn niet bovendien aan den strijd der godsdienstige meeningen zoo onmiskenbare nadeelen verbonden, dat elke poging om dien hier of daar tot eene beslissing te brengen hare eigene aanbeveling met zich draagt?

Doch het is verkieselijk, eene vraag als deze niet in het afgetrokkene te behandelen, maar met het oog op de meeningen zelve, die tegenover elkander staan, en op hen, die ze verde-

digen. De schrijver van dit werk behoeft niet uit te spreken, aan welke zijde men hem te zoeken heeft: zijne sympathieën voor de historisch-critische of organische beschouwing zijn bekend. Hij zal daarom niet van partijdigheid verdacht kunnen worden, wanneer hij de verklaring aflegt, dat de voorstanders dier beschouwing aan de tegenovergestelde, supranaturalistische richting nog eene schuld hebben af te doen. Wèl hebben zij de argumenten blootgelegd, waarop hunne eigene zienswijze berust, maar over de verschijnselen, die ten gunste van het supranaturalisme worden aangevoerd, hebben zij hun gevoelen nog niet volledig uitgesproken. Aan apologieën van het supranaturalisme is geen gebrek; de critiek van het supranaturalisme zelf en van de steunselen, waarop het berust, is nog niet voltooid, maar daarom ook het goed recht der nieuwere opvatting nog niet zóó gestaafd, als in haar eigen belang wenschelijk is te achten. Is het wellicht daaraan toe te schrijven, dat sommigen harer aanhangers haar niet zuiver en consequent voorstaan en in hunne beschrijving van het Israëlietische profetisme trekken opnemen, die aan de traditioneele beschouwing ontleend of althans daarin alléén geheel op hunne plaats zijn? Hoe dit zij, hare verplichting om zich, indien mogelijk, ten volle te legitimeeren is onmiskenbaar. Zij mag zelfs den schijn niet op zich laten rusten, alsof zij hare talrijke en machtige tegenstanders geringachtte of voor den strijd op het door hen uitgekozen terrein terugdeinsde. Hoe vollediger zij zich van hare plichten kwijt, des te meer zal de kring van hare vrienden zich uitbreiden. Eerst nadat zij alle hinderpalen weggeruimd heeft, zal er een billijk oordeel kunnen worden geveld over hare bewering, dat zij even aantrekkelijk en verheven is en voor het godsdienstige leven der menschheid even groote beteekenis en waarde heeft, als de traditioneele opvatting, die zij poogt te verdringen.

Zooveel voor de ééne zijde. Maar bestaat nu ook aan den anderen kant de verplichting om zulk een nieuw onderzoek te

volgen? Moet de supranaturalist luisteren naar het pleidooi zijner tegenstanders en de bedenkingen overwegen, die zij tegen hem inbrengen? Zonder eenigen twijfel. Wie het ontkent, toont daarmede eenvoudig een vreemdeling in Jeruzalem te zijn. De herziening der rechtzinnige opvatting is dringend noodig; niet dáárover, alleen over de grenzen binnen welke zij moet plaats hebben, kan verschil van meening bestaan. Of liever nog: de ontbinding der traditioneele beschouwing is reeds in vollen gang. Het is met haar als met eene belegerde vesting: verlaten of formeel overgegeven is zij nog niet, maar door meer dan ééne bres trekt de vijand ongestoord binnen en sommige van de voornaamste bolwerken worden niet meer of slechts zeer flauw verdedigd. De geschiedenis van de theologie gedurende de laatste jaren spreekt luide en ondubbelzinnig. De voorstanders zelve van het supranaturalisme treden op als getuigen voor de noodzakelijkheid eener hervorming van hun stelsel.

Eene bewering als deze moet uit de stukken zelve worden gestaafd. Ziethier wat ze ons leeren!

Van alle zijden wordt ons al aanstonds toegestemd, dat de traditioneele beschouwing van het Israëlietische profetisme eenzijdig en onvolledig is. Zij is eigenlijk een onderdeel van eene meer omvattende theorie, die langen tijd zoowel onder de Joden als onder de Christenen heerschende is geweest en zelfs in het gewone spraakgebruik hare uitdrukking vindt. Profetie is voorzegging; de taak van den profeet is de aankondiging van de geheimen der toekomst. H. Witsius (1636—1708), dien wij gerustelijk kunnen aanmerken als den vertegenwoordiger van de gematigde orthodoxie zijner dagen, ziet hierin het kenmerk van den profeet, dat hij „begaafd is met de kennis van verborgen dingen, hetzij deze verleden zijn, of ook tegenwoordig, maar vooral toekomstig[1])." Werd deze

[1]) *Miscell. Sacr. Libri* IV. Tom. I: 7.

definitie heden nog algemeen onderschreven, dan zou de beschouwing van de profeten als getuigen aangaande Christus en het Christendom althans op een onbetwisten grondslag rusten. Doch het tegendeel is waar. Zonder aan al te groote overdrijving zich schuldig te maken, mag men zelfs beweren, dat de vroeger gangbare beschrijving van den profeet thans door niemand meer wordt verdedigd. „Die opvatting van de profetie, die uitsluitend nadruk legt op de daarin vervatte voorzeggingen, is eene zeer onnauwkeurige en bekrompen voorstelling van haren aard en wordt door de beste schrijvers over dit onderwerp verworpen, hoever zij ten aanzien van andere punten van elkander verschillen mogen [1])."

Enkele citaten ten bewijze, dat dit niet te sterk gesproken is. Prof. Payne Smith ziet in de voorzegging een wezenlijk bestanddeel van de profetie, maar houdt het tevens voor „mogelijk, dat de wondervolle reeks van absolute voorzeggingen aangaande den persoon en het ambt van den Verlosser velen er toe geleid heeft om de profetie al te zeer met de voorspelling van toekomstige gebeurtenissen te vereenzelvigen [2])." Hij waarschuwt ons tegen „het eenzijdig acht geven op de vervulde voorzeggingen, dat ons wellicht al te zeer uit het oog doet verliezen: den invloed, dien het profetisme op de Joden oefende, zijne voorbereiding van het geestelijk onderricht van Christus, en het getuigenis, dat het aflegt, voor menige hoofdwaarheid zoowel van den christelijken als van den natuurlijken godsdienst [3])." Vandaar dan ook, dat hij het klaarblijkelijk noemt, „dat de profetie volstrekt niet met de voorspelling mag worden verward. Het was slechts een deel van de taak der profeten, zekere gewichtige feiten en bijzonderheden betreffende den Christus te voorspellen [4])." En nog eens: „De profeet was iemand

[1]) Rev. W. G. Elmslie in *The British and foreign evang. Review* N. S. n. VI (April 1872) p. 327.

[2]) *Propheey a preparation for Christ* (The Bampton Lectures for 1869) p. 44.

[3]) T. a. p. [4]) p. 38.

in wien God sprak. Hij was Gods vertegenwoordiger, wiens roeping het was, in naam van God voornamelijk te spreken, maar toch ook te handelen. Het valt dus in het oog, dat zijne taak zich veel verder uitstrekt dan tot de voorspelling van toekomstige feiten [1])."

Sterker nog drukt Bisschop Wilberforce zich uit. „Wij vormen ons eene armelijke en onwaardige voorstelling van den verheven werkkring der profeten van Jehovah, zoolang wij hen op ééne lijn plaatsen met het ras dergenen, die zich tot de voorspelling van het toekomende bepaalden. Inderdaad, zulk eene voorwetenschap werd den profeet dikwerf verleend, om hem in staat te stellen tot de waarneming van zijn ambt. Maar zij was iets bijkomstigs, in geenen deele het eigenlijk wezen van zijne taak ..... Indien hij voorzegde, dan deed hij dat om den van God afkeerige schrik aan te jagen of om den geloovige te versterken in de hoop [2])."

Ieder weet, dat het spoor, waarin deze Engelsche godgeleerden treden, door de theologen van het vasteland gebaand is. Het behoeft dus niet door citaten te worden gestaafd, dat ook hier deze allerbelangrijkste wijziging van de gewone opvatting algemeen als noodzakelijk wordt beschouwd. Maar indien dit zoo is, waartoe dan langer bij dit bezwaar stilgestaan? Het blijkt, dat het als gegrond erkend wordt en dat men bereid is het op te heffen. Wat is eenvoudiger dan de gewone opvatting a a n t e v u l l e n en bijgevolg de voorzegging op te vatten als één enkel onderdeel van de taak der profeten? Voorzeker, daarmede is iets gewonnen, maar toch niet genoeg. Want tegen dat ééne onderdeel blijven dan toch nog bedenkingen over, welker betrekkelijk gewicht wederom door de supranaturalisten zelve wordt toegestemd.

V o o r e e r s t berust de beteekenis van sommige der voorspellingen, die samen den draad der profetie vormen, op mee-

[1]) T. a. p. p. 41. [2]) *Heroes of Hebrew History*, p. 9.

ningen over den ouderdom van de boeken des O. Testaments, die sedert lang door zeer velen als onhoudbaar worden aangemerkt, terwijl de gewone verklaring van een nog grooter aantal van verschillende zijden wordt bestreden. Het eerste geldt b. v. van de voorzeggingen, die aan Bileam en Daniël worden toegekend; het tweede van de Messiaansche uitzichten, die men in *Genesis* meent te ontdekken, en van niet weinige profetieën in de andere boeken. Het is zoo: men brandmerkt die afwijkende tijdsbepalingen en verklaringen als uitvloeisels en bewijzen van ongeloof. Doch dit oordeel gelijkt al te zeer op eene uitvlucht, dan dat het als welgegrond zou kunnen worden aangenomen. Indien de bedenkingen tegen de overlevering aangaande den oorsprong der boeken en tegen de traditioneele verklaring der profetieën uit de lucht gegrepen waren en geen steun vonden in de teksten zelve, dan zou het immers voldoende zijn, dit eens voor al in het licht te stellen, en zou daarmede aan alle tegenspraak een einde zijn gemaakt? Doch het tegendeel heeft plaats: geen der nieuwere critici of uitleggers acht zich door de verdedigers der vroegere opvatting verslagen. Wel vinden, omgekeerd, de denkbeelden der „ongeloovigen" meer en meer ingang bij hen, wier sympathie voor het oude boven bedenking verheven is en die daarom ook het betwiste terrein ongaarne en voet voor voet prijsgeven. Iedere afwijking van de traditie telt onder hen, die haar gewoonlijk met warmte verdedigen, enkele of zelfs vele aanhangers. Het is waar, sommigen hunner houden den strijd op alle punten vol. Doch wie waarborgt ons, dat hunne volharding niet moet worden aangemerkt als vasthoudendheid in de handhaving van verjaarde meeningen? Het is, in elk geval, een zeer bedenkelijk feit, dat de basis zelve, waarop de gangbare beschouwing van de profeten en hunne taak berust, betwiste grond blijkt te zijn.

Daarbij komt nu, in de tweede plaats, dat de keuze van het standpunt, waarop de voorstanders dier gangbare beschouwing zich plaatsen, aan billijke bedenking onderhevig is.

Het is, in één woord, het standpunt der vervulling. De Christen, in het volle bezit van het heil, hem door Christus aangebracht, ziet terug op de eeuwen, die aan de verschijning van Jezus zijn voorafgegaan, en ontdekt nu allerwegen voorbereiding, aanwijzingen en beloften van hetgeen hem ten deel gevallen is. Laat ons aannemen, dat hij zich geene enkele maal bedriegt en dat de wenken, die hij opmerkt, alle zonder onderscheid bedoeld zijn, zooals hij ze opvat. Ook dán nog blijft het onwedersprekelijk, dat hij begint met eene altijd eenigszins willekeurige onderstelling. De overtuiging, dat de profeten de herauten van het Christendom zijn geweest, berust niet op onpartijdige vergelijking van hunne uitspraken met de geschiedenis, maar staat vooraf bij hem vast. Met andere woorden: wat alleen als resultaat van een kalm en veelzijdig onderzoek waarde zou kunnen hebben, wordt eerst voorloopig aangenomen en daarna, wel is waar, geverifiëerd, maar niet zóó dat ons vertrouwen wordt ingeboezemd. Staat het *a priori* vast, dat de profeten ons Christendom hebben voorbereid en aangekondigd, ja, dan kunnen wij tevreden zijn. Maar indien niet, dan ook niet. Men vergete hierbij niet, dat de maatstaf, waarvan wij ons bij de waardeering van de profeten en hunne werkzaamheid plegen te bedienen, op elk ander gebied niet wordt toegelaten. De algemeene regel, dien wij bij de beoordeeling der verschijnselen van het verleden volgen, is deze dat wij ze plaatsen in het licht van hun tijd. Dat is niet meer dan billijk en onpartijdig. Wil men daarna onderzoeken, wat die verschijnselen ook nu nog en mede voor ons beteekenen — waarom zou dit niet vrijstaan? Doch dit laatste voorop te stellen en wel zóó, dat de waardeering „d'après la date" geheel achterwege blijft — dit laat zich op geenerlei wijze rechtvaardigen.

Het is bekend, wat men op deze bezwaren pleegt te antwoorden. Wanneer wij bij de studie der profetische literatuur ons best doen, om het Christendom voorloopig ter zijde te

stellen en ons te plaatsen op het standpunt der oorspronkelijke hoorders of lezers, dan, beweert men, sluiten wij moedwillig het licht af, dat ons zou kunnen bestralen: het is alsof wij nadat de dag is aangebroken de schemering blijven verkiezen. Doch aan deze redeneering ligt eene zeer schrale en armelijke opvatting van de profetie ten grondslag. Wie haar met de feiten, waarop zij betrekking heeft, in zóó nauw verband brengt, miskent een goed deel van hare beteekenis en waarde. Iets anders is de profetie op zich zelve, iets anders hare vergelijking met de — werkelijke of vermeende — vervulling. Zou de profetie alleen of ook slechts hoofdzakelijk bestaan ter wille van de uitkomst? Is zij eigenlijk bestemd om te dienen als maatstaf ter beoordeeling van het feit? De geschiedenis verbiedt ons, haar dit doel toe te kennen. Want zij leert onwedersprekelijk, dat het geloof niet is de vrucht van zulk eene vergelijking, maar dat, omgekeerd, zij die het geloof reeds bezaten den samenhang tusschen het feit en de voorspelling hebben opgemerkt. Was de profetie bestemd om het geloof te wekken, dan heeft zij haar doel gemist, want het geloof is gebleken de onmisbare voorwaarde te zijn voor het ontstaan van het inzicht, dat het feit voorspeld was. Doch al ware dit anders, dan nog zou het niet vrijstaan, de profetie en de uitkomst zoo aan elkander vast te ketenen. Eeuwen zijn er verloopen, vóórdat de mogelijkheid aanwezig was om gene met deze te vergelijken. Ja, nu nog wacht, volgens de gewone opvatting, een deel der profetie op zijne verwezenlijking. Is zij gedurende al dien tijd eene doode letter? Heeft zij geenerlei waarde voor den tijdgenoot of, in het algemeen, voor de geslachten, die de vervulling niet hebben beleefd? En, zoo ja, is dan niet de beschouwing der profetie van het standpunt der vervulling in elk geval eenzijdig en onvolledig?

De supranaturalisten zelve zullen de juistheid dezer bedenking bezwaarlijk kunnen loochenen. Dr. Kueper — de auteur eener monographie over „Het profetisme des Ouden Verbonds,"

die als de standaard der hedendaagsche orthodoxe opvatting van dit onderwerp mag worden aangemerkt — laat zich aldus hooren: „De profetie heeft, als waarschuwing en vertroosting, waarde en beteekenis, afgezien van hare vervulling, en daar deze afhangt van verschillende omstandigheden, die thans niet kunnen worden ontvouwd, zoo moeten ook profetie en vervulling nauwkeuriger onderscheiden worden dan gewoonlijk geschiedt. Eerst nadat de profetie werkelijkheid geworden is, laat het zich — ook volgens meer dan ééne uitspraak des N. Testaments (1 *Petr.* I: 12; 1 *Cor.* X: 11) — met zekerheid aanwijzen, waarop de geest der profetie eigenlijk doelde. Naardien wij de oud-testamentische profetie als geheel voor ons hebben en haar bezien in het licht van de nieuw-testamentische vervulling, ligt het zeker voor de hand ....., hare waarheid óók in de bijzonderheden op te merken, die zij vooraf verkondigde. De oudere theologie heeft daarom met groote scherpzinnigheid de nauwkeurigheid der voorspelling in het licht trachten te stellen, en ook nu nog worden zoodanige pogingen met practisch-apologetische bedoeling niet zelden aangewend. Doch al is deze behandeling van de profetie ten volle in haar recht, het blijft toch onmiskenbaar, dat zij aan het tegenwoordige standpunt der wetenschap in vele opzichten niet meer beantwoordt. Ook is het uit den aard der zaak iets anders, de profetie van het standpunt der vervulling te beschouwen, iets anders, van het standpunt der geschiedenis haar te begeleiden in haren voortgang en hare ontwikkeling gade te slaan. Zij het ook, dat vele bijzonderheden zich dan in een ander licht vertoonen, de wonderbaar rijke inhoud der voorzegging en de hooge beteekenis van het profetische woord voor alle tijden worden slechts te duidelijker openbaar [1]).”

[1]) *Das Prophetenthum des A. Bundes übersichtlich dargestellt* (Leipzig, 1870) S. 89, 90; verg. S. 470. Zie ook E. Riehm, *zur Charakteristik der mess. Weissagung und ihres Verhältnisses zu der Erfüllung* (Stud. u. Krit. 1865 S. 1 ff., 425 ff.; 1869 S. 209 ff.), inzonderheid de inleiding, 1865 S. 9—18.

De lezer zal wel met mij oordeelen, dat uit hetgeen hier als waar en onmiskenbaar wordt toegestemd veel méér voortvloeit dan Dr. Kueper zelf daaruit wil hebben afgeleid. Doch binnen hoe enge grenzen ook beperkt, zijne concessiën brengen nu reeds eene doortastende wijziging van de traditioneele opvatting met zich. Van dien aard leveren de geschriften der conservatieve schrijvers over ons onderwerp zeer veel op. Zonder met het supranaturalisme te breken, integendeel, om het te beter te handhaven, trachten zij het te temperen en te corrigeeren en verbinden zij daarmede beschouwingen, die oogenschijnlijk met het echte supranaturalisme niets gemeen hebben of zelfs, naar onze wijze van zien, daarmede strijden. Zoo is b. v. in den laatsten tijd èn op den innigen samenhang tusschen profetie en geschiedenis èn op het zedelijk karakter der profetische inspiratie met groote voorliefde de aandacht gevestigd. Het eerste doet de Erlanger Hoogleeraar J. C. K. Hofmann, die de profetie en de goddelijke openbaring in de historische feiten met elkander in onmiddellijk verband brengt: wat de geschiedenis beteekent en wat zij in haren schoot verbergt, wordt door de profeten, als de tolken van God, blootgelegd en verklaard [1]). De ethische zijde van het Israëlietische profetisme is door velen in het licht gesteld, zeer opzettelijk door F. Düsterdieck [2]). Hij wijst zoowel op de aanknoopingspunten voor de goddelijke openbaring, in de zedelijke natuur des menschen en in den geest van den geloovigen Israëliet, als op de voorwaarden, waarvan de opneming of assimilatie van die openbaring afhangt. De profeet is door zijnen aanleg voorbeschikt om de stem Gods te verstaan; hij staat onder den invloed van de omstandigheden des tijds, waarin hij

[1]) *Weissagung und Erfüllung im Alten und im Neuen Testamente. Ein theologischer Versuch* (Nördlingen, 1841, 1844). Verg. ook *Der Schriftbeweis. Ein theologischer Versuch* (Nördlingen, 1852—1855).

[2]) *De rei propheticae in V. T. quum universae tum Messianae natura ethica* (Gött., 1852).

leeft; hij wordt gevormd door de lezing en overdenking van de Wet en van de geschriften zijner voorgangers. Inderdaad, hoogst belangrijke momenten, die — het behoeft nauwelijks te worden uitgesproken — ook door den voorstander der organische beschouwing erkend, bij de verklaring van het profetisme gebruikt en ter waardeering daarvan in rekening gebracht worden. De gelegenheid om ze nauwkeuriger te beschrijven zal zich dan ook later vanzelf voordoen. Thans hebben wij alleen hierop te letten, dat ze van die zijde, door hen die den bovennatuurlijken oorsprong der profetie verdedigen, aan onze overweging worden aanbevolen. Is dat niet een hoogst opmerkelijk verschijnsel? Inderdaad, het teekent niets minder dan eene verplaatsing van het zwaartepunt der beschouwing. Evenals vroeger de goddelijke, zoo treedt thans de menschelijke factor der profetie op den voorgrond. De theorie der mechanische ingeving — weleer als de zekere waarborg van den hoogeren oorsprong der profetie aangemerkt en gewaardeerd — bevredigt nu niet meer, of liever: zij wordt door hare aangewezen verdedigers zelve ondermijnd, zij is hun een schrikbeeld geworden.

Dit blijkt intusschen nog veel duidelijker uit de houding, die vele supranaturalisten thans tegenover het voorspellingsargument aannemen. Zonder eenigen twijfel spreekt Dr. Payne Smith het weleer algemeen geloof uit, wanneer hij stelt, „dat zij die Gods openbaring overbrengen, in staat moeten zijn om het bewijs te leveren, dat zij werkelijk Gods gezanten zijn. Zulk een bewijs moet, om als voldoende te kunnen worden aangemerkt, bovennatuurlijk zijn. De twee bovennatuurlijke bewijzen, die de Bijbel aanbiedt, zijn het wonder en de voorzegging [1])." In overeenstemming hiermede verwachten wij, dat zijne geestverwanten op het supranatureel karakter der voorzegging allen nadruk zullen leggen. Naarmate het duidelijker blijkt, dat de

[1]) T. a. p. p. 42, 43.

kennis der profeten niet langs natuurlijken weg kan zijn verkregen, in diezelfde mate wint het bewijs voor hunne goddelijke zending in kracht. Intusschen beantwoorden de feiten niet aan deze, naar het schijnt zoo natuurlijke, verwachting. Wij bevinden integendeel, dat der voorzegging, door overigens rechtzinnige uitleggers, zekere grenzen worden gesteld, die zij geacht wordt niet te kunnen overschrijden. De beroemde theoloog Nitzsch stelde den regel, dat de voorspelling de geschiedenis niet mag opheffen[1]), of m. a. w. dat zij 's menschen onwetendheid aangaande den uitslag zijner handelingen, waarmede zijne verantwoordelijkheid staat en valt, niet mag wegnemen. Met dien regel schijnen sommige bijbelsche voorspellingen zeer bezwaarlijk vereenigbaar, b. v. de voorzegging van Samuel, dat David in de plaats van Saul koning zal worden[2]), en die van Jezaja, dat Hizkia van zijne ziekte herstellen en nog vijftien jaren leven zal[3]). Doch in weerwil hiervan wordt hij door mannen als Hengstenberg, Hävernick, Caspari en Tholuck aangenomen[4]). Is dit geen afdoend bewijs, dat de hedendaagsche godgeleerden een zeer levendig besef hebben van bezwaren, die vroeger in het geheel niet werden gevoeld? Een der twee hoofdbewijzen voor de waarheid van de door hen verdedigde theorie zullen zij toch zeker niet willekeurig hebben prijsgegeven of althans aanmerkelijk verzwakt!

Doch misschien hebben wij het daarvoor te houden, dat de regel van Nitzsch eene ondoordachte concessie was aan de bestrijders van het bovennatuurlijk karakter der profetie en aanstonds zal worden teruggenomen, zoodra het blijkt, dat de bijbelsche voorzeggingen zich daarnaar niet voegen? Geenszins! De regel is, althans bij verreweg de meesten die daaraan hunne toestemming gegeven hebben, ernstig gemeend en wordt ook door hen toegepast. Enkele voorbeelden mogen dit ophelderen!

[1]) *System der Christl. Lehre* § 35. [2]) 1 *Sam.* XVI: 1—13.
[3]) 2 *Kon.* XX: 6; *Jez.* XXXVIII: 5.
[4]) Tholuck, *die Propheten und ihre Weissagungen* (2e Aufl. Gotha, 1867) S. 105.

Terwijl Jerobeam, de zoon van Nebat, bezig is te offeren op het door hem te Beth-el opgerichte altaar, verschijnt een profeet uit Juda, die de verontreiniging van dat altaar door een afstammeling van David, Jozia geheeten, voorspelt. Zoo luidt het verhaal in het eerste boek der Koningen [1]). Wordt deze voorzegging, welker bovennatuurlijk karakter zoo duidelijk in het oog valt, met erkentelijkheid aangenomen en met vrijmoedigheid tot bestrijding der „ongeloovigen" gebruikt? Volstrekt niet. De rechtzinnige uitleggers achten zich veeleer verplicht, de aankondiging van zulk eene specialiteit als de eigennaam van een koning, die 350 jaren later regeeren zou, te verdedigen, of liever: te verontschuldigen. Te dien einde vestigt Keil de aandacht op de beteekenis van den naam Jozia, „Jahveh grondvest" of „steunt," die hem toeschijnt in nauw verband te staan met de daad, hier aan dien nakomeling van David toegeschreven [2]) — een verband, dat zeker door niet vele lezers zal worden opgemerkt. Evenwel bij deze opvatting blijft de voorspelling bestaan. Dr. Kueper daarentegen houdt het daarvoor, dat 1 *Kon.* XIII na Jozia's hervorming geredigeerd en de eigennaam des konings bij die gelegenheid in het verhaal opgenomen is [3]).

Even opmerkelijk is de houding van de uitleggers dezer richting tegenover het boek *Daniël*. Met ingenomenheid herinnert Kueper, dat Calvijn in Daniël's profetieën een zóó krachtig bewijs voor de waarheid van Gods woord meende te bezitten, als de wiskundigen voor de juistheid hunner stellingen niet konden bijbrengen, en dat naar het oordeel van Newton de verwerping van *Daniël* met het ondermijnen van den Christelijken godsdienst gelijkstond [4]). Doch dit neemt niet weg, dat hij zelf eene opvatting van Daniël's voorspellingen huldigt,

[1]) H. XIII: 2.
[2]) *Bibl. Commentar über das A. Testament* von Keil und Delitzsch II: 3 S. 151 f.
[3]) *Das Prophetenthum des A. Bundes* S. 118, 446.
[4]) T. a. p. S. 397 f.

waarbij juist dát wegvalt, wat Calvijn en Newton zoozeer bewonderden en op hoogen prijs stelden. Het détail der voorzegging, voor de vroegere uitleggers een van de voornaamste bewijzen voor haar goddelijken oorsprong, wordt door hem keer op keer — meestal in navolging van Keil en Kranichfeld — weggecijferd. Hij vat het op, niet als nauwkeurige aankondiging van de gebeurtenissen der toekomst, maar als symbolische uitdrukking van algemeene waarheden, als „exemplification" van den gang der ontwikkeling van het godsrijk op aarde. Zoo wordt, om iets te noemen, ontkend, dat de beroemde profetie *Dan.* IX: 24—27 het jaar der verschijning van den Christus nauwkeurig aanwijst. „Men zal" — schrijft Kueper — „met Coccejus moeten zeggen: het is niet waarschijnlijk, dat God het geloof van de chronologie afhankelijk heeft willen maken." „De grondgedachte van Daniël, dat Israël na de ballingschap langen tijd moet wachten en beproefd worden, is als een vast goddelijk raadsbesluit in de 70 jaarweken uitgedrukt en belichaamd; het gelukt ons niet, daaruit de gebeurtenissen der volgende eeuwen en het jaar, waarin ze vallen, te berekenen. Gelijk reeds de 70 jaren van Jeremia eenigszins algemeen waren, zoo nog veel meer de 70 jaarweken of zeventallen van Daniël, die immers bestemd waren om een tijdsverloop van eeuwen te signaliseeren. Haar verloop was ook in bijzonderheden afhankelijk van voorwaarden en omstandigheden, die steeds volgens de profetie zelve tot het gebied der menschelijke vrijheid behooren; even weinig als de laatste week eng chronologisch kan worden opgevat, even onmiskenbaar is het ook, dat de voorafgaande jaarweken niet met den chronologisch-historischen maatstaf moeten worden beoordeeld. De profetie der Schrift is ook hier niet gelijk aan de heidensche waarzeggerij, die dag en uur eeuwen vooruit bepaalt, en al is het dat zij als wegwijzer voor de volgende perioden der Israëlietische geschiedenis tot bijzonderheden afdaalt, toch blijft de gang der gebeurtenissen en inzonder-

heid het aanbreken van den Messiaanschen tijd in duisternis gehuld[1])." Zoo spreekt niet een bestrijder, maar een apologeet van de profetie des O. Testaments. Welk een afstand tusschen zijn standpunt en dat der vroegere orthodoxie!

Nergens wellicht komt het verschil duidelijker uit dan in de opvatting en beoordeeling van *Dan.* XI. De oudere exegeten beschouwden dat hoofdstuk als het krachtigste bewijs voor den goddelijken oorsprong der profetie. En daartoe hadden zij, op hun standpunt, volkomen recht. Men herinnere zich, dat ons b. v. in vs. 5—20 de voornaamste feiten uit de geschiedenis van de rijken der Lagiden en der Seleuciden worden medegedeeld, evenals in vs. 21 verv. eene beschrijving der regeering van Antiochus Epiphanes, waarin ook de kleinere bijzonderheden niet ontbreken. Volgens H. X: 1 behoort deze geheele profetie tot het 3de jaar van den Perzischen koning Cyrus (536 v. Chr.) en zijn dus al die gebeurtenissen twee tot nagenoeg vier eeuwen te voren aangekondigd. Dr. Kueper erkent het, maar — met onverholen leedwezen. „Terwijl reeds de voorzegging van de vier wereldrijken en van de 70 jaarweken een meer speciaal karakter draagt, dan der profetie anders eigen pleegt te zijn, neemt zij hier (in *Dan.* XI) een zóó speciaal karakter aan, dat zij uit de opeenvolgende gebeurtenissen onder de Perzen en de Grieken, met name uit de bijzonderheden van den strijd tusschen de Seleuciden en de Ptolemaeussen, kan worden opgehelderd. Men heeft daarin een hoofdbewijs gevonden voor den lateren, Makkabeeschen oorsprong van *Daniël.* Het moet worden toegegeven, dat geen deel der bijbelsche profetie in dezelfde mate als dit op geanticipeerde geschiedenis gelijkt. Intusschen is men bij de verdediging van de echtheid des boeks te zeer geneigd geweest, nadruk te leggen op de nauwkeurige historische vervulling der afzonderlijke trekken en

[1]) T. a. p. S. 376. Verg. ook S. 364, 386 enz.

daarin een bewijs te zien voor hare waarheid [1])." Nu beproeft Kueper aan te toonen, dat de werkelijke geschiedenis òf in het geheel niet òf althans niet zoo nauwkeurig, als men pleegt aan te nemen, heeft beantwoord aan de verwachtingen, in vs. 5 verv. uitgesproken. In één woord: om de profetie te handhaven ontneemt hij haar juist dat, wat, in de schattting van een vroeger geslacht, hare waarde uitmaakte. Zoo zijn de rollen omgekeerd. Het krachtigste wapen in de hand der vroegere apologeten wordt door hunne opvolgers afgestompt of zelfs weggeborgen, uit vrees dat het, met goed gevolg, tegen hen zal worden gebezigd! Doch Kueper gaat nog verder. Hij is blijkbaar beducht, dat de exegese van Keil en Kranichfeld haar eigenlijk doel niet ten volle zal bereiken. Ten slotte acht hij het daarom niet onmogelijk, dat de critiek hier hulp zal moeten bieden. Ziethier zijne eigene woorden: „Het is bewezen, dat het boek *Daniël* later herhaaldelijk is overgewerkt. Uit het gebed der drie mannen in den vuuroven, de geschiedenis van Suzanna en die van Bel en den Draak te Babel, welke in de vertaling der LXX zijn opgenomen, blijkt dat er reeds vóór den opstand der Makkabeën (?) toevoegselen zijn gemaakt. Zoo moet dan de mogelijkheid worden toegegeven, dat ook het hebreeuwsche boek *Daniël*, en wel inzonderheid het 11de hoofdstuk, zoodanige toevoegselen bevat. De echtheid van het boek in zijn geheel, bepaaldelijk van de gedeelten die met zekerheid op den tijd der ballingschap wijzen, is daarmede zeer wel bestaanbaar. Werd het boek *Daniël* eerst later in den Canon opgenomen en tot zoo lang meer in het geheim overgeleverd, gelijk men ook uit de herhaalde vermelding van het verzegelen der profetie opmaakt, dan konden zoodanige, tot troost der gemeente in hare zware verdrukking opgestelde bijvoegsels, zooals ook Oehler aanneemt, gereedelijk en algemeen ingang vinden. Intusschen" — en hier schijnt Kueper toch

[1]) T.[illegible]a. p. S. 392.

weer terug te deinzen voor den stouten stap, dien hij op het punt stond te doen — „intusschen wanneer wij de wezenlijke eenheid van het boek en andere, aan den Masoretischen tekst ontleende gronden in aanmerking nemen, dan gelooven wij toch niet, dat er voor die onderstelling genoegzame reden is, veeleer dat eene zorgvuldige verklaring nog beter dan vroeger de schijnbare (!) specialiteit der voorspelling in overeenstemming zal weten te brengen met het karakter, dat de bijbelsche profetie overigens vertoont [1])." Waarop dit geloof berust, wordt niet gezegd. Zeker hoofdzakelijk op de overtuiging, dat zich in *Dan.* XI een bezwaar voordoet, dat, op de eene of andere wijze, moet worden weggeruimd. Slaagt de exegese niet, dan kome de critiek te hulp: één-van beiden dient het werk te verrichten. Op de allerlaatste bladzijde van zijn boek komt Kueper nog eens op de zaak terug. Hij verwijst daar naar een nieuwen Commentaar op *Daniël*, dien van Zöckler, „waarin" — en zietdaar het eenige, wat hij ons van dat boek heeft mede te deelen — „ten aanzien van *Dan.* XI de reeds door ons aangeduide meening verdedigd wordt, dat in vs. 5—39 enkele historische toevoegselen uit den Makkabeeschen tijd zijn opgenomen [2])." Nog een ander voorganger had hij kunnen noemen: den chronoloog Bosanquet, die het zelfs waagt de oorspronkelijke profetie van de jongere bijvoegsels te onderscheiden [3]).

Zoo wordt de spits van het voorspellingsargument afgebroken. In de gemeente moge het nog steeds in den ouden vorm gangbaar blijven, onder de theologen, ook onder hen wier rechtzinnigheid onbesproken is, heeft het, zoo al niet uitgediend, dan toch eene geheel andere plaats en beteekenis verkregen.

[1]) T. a. p. S. 395.

[2]) Zie de „Nothwendige Berichtigungen" op S. 540.

[3]) *Messiah the Prince or the inspiration of the prophecies of Daniël* (2d ed. London, 1869), p. 90 ff., waar H. X: 1; 15—XI: 1; XI: 5—35 als interpolatie uit den tijd van Antiochus Epiphanes worden aangemerkt.

Hoezeer hun vertrouwen geschokt is, blijkt ook nog hieruit, dat zij het gehalte hunner verdedigingsmiddelen niet meer met de vereischte nauwgezetheid keuren, maar alles aangrijpen wat hun eenigen steun schijnt aan te bieden. Of is dit te sterk gesproken, wanneer wij zien, dat b. v. Tholuck bij de bepaling van de grenzen der profetische voorspelling naar de voorbeduidende droomen en voorzeggingen in de geschriften van Ennemoser, Passavant en Horst verwijst [1])? dat anderen de magnetische clairvoyance als analogie bijbrengen? Of mannen als Bunsen, die geen specifiek onderscheid erkennen tusschen Gods openbaring aan Israël en die aan andere volkeren, in hun recht zijn, wanneer zij het „schouwen" der profeten met dergelijke verschijnselen in verband brengen [2]), behoeft hier niet te worden uitgemaakt. Doch de supranaturalist, die zich daarop beroept, verloochent feitelijk wat hij geacht wordt te verdedigen. Stond hij nog even vast in het geloof als zijne voorgangers, hij zou zich wel wachten, tot handhaving van Gods buitengewone openbaringen, zoo twijfelachtige en dikwerf zoo verdachte feiten in het strijdperk te voeren.

Doch genoeg tot rechtvaardiging van mijne bewering, dat de voorstanders der traditioneele beschouwing van de profeten en de profetie onder Israël allerminst recht hebben om eene herziening van de processtukken als voor hen overbodig af te wijzen. Feitelijk wordt een vernieuwd onderzoek door hen als volstrekt noodig erkend. Daarvoor mag dus op algemeene belangstelling worden gerekend.

Voor een vernieuwd onderzoek — ongetwijfeld! Doch hij, die zich daarbij als gids aanbiedt, heeft reeds zelf erkend, dat hij één der strijdende richtingen is toegedaan: wat blijft er dus over van zijne onpartijdigheid? welke waarde bezit eene nasporing, waarvan de uitkomst vooraf vaststaat?

De oplossing van dit bezwaar moet het vervolg van mijn

[1]) T. a. p. S. 105 f.

[2]) *Gott in der Geschichte* I: 148—152.

geschrift zelf aanbrengen. Het kan den schrijver niet ten kwade worden geduid, dat zijn onderzoek hem tot eene bepaalde slotsom heeft geleid; veelmin, dat hij niet schroomt haar reeds in den aanvang uit te spreken: de oprechtheid vorderde zelfs, dat hij dit niet naliet. Onpartijdigheid kan gepaard gaan met eene zeer besliste overtuiging, evenals, omgekeerd, de schroom om te concludeeren met eene methode, die alles behalve onpartijdig is. Doch laat de lezer zelf oordeelen, of de weg, waarlangs ik hem wensch te geleiden, juist gekozen is en recht op de werkelijkheid afgaat. De vraag naar de methode is belangrijk genoeg, om daaraan een afzonderlijk hoofdstuk te wijden.

HOOFDSTUK II.

DE METHODE VAN HET ONDERZOEK NAAR DE PROFETEN EN DE PROFETIE ONDER ISRAËL.

De meeste vragen, die ten aanzien van de methode oprijzen, zijn hoogst eenvoudig en worden aanstonds zonder moeite beantwoord, zoodra ze slechts zuiver zijn gesteld.

Of hier aan dezen laatsten eisch wordt voldaan, moge de lezer zelf beoordeelen. Hoe gestrenger hij daarbij te werk gaat, zooveel te beter. De geringste fout in de methode sleept vaak de noodlottigste gevolgen na zich. Veronachtzaam eene enkele onderscheiding, die door den aard der zaak gevorderd wordt, en gij zet de deur wijd open voor allerlei valsche conclusiën. De grootst mogelijke bedachtzaamheid is hier dus plicht.

Terwijl ik mijne eigene opvatting van de methode blootleg en, zooveel noodig, rechtvaardig, onthoud ik mij van beoordeeling der afwijkingen van anderen. Niet alsof deze onbeduidend zouden zijn te achten of van ondergeschikt belang! Het tegendeel is waar. Men behoeft slechts eenige der jongste studiën over het Israëlietische profetisme op te slaan, b. v. de geschriften of verhandelingen van Kueper, Payne Smith, Stanley Leathes en Valeton[1]), om zich daarvan aanstonds te overtuigen. Doch de rechtstreeksche bestrijding van de afdwa-

[1]) Kueper en Payne Smith, zie bl. 13 en 9; Rev. Prof. Stanley Leathes, *the witness of the O. Testament to Christ* (The Boyle Lectures for 1868); Prof. Dr. J. J. P. Valeton, *de profetie in Israël* (Protestantsche Bijdragen onder redactie van Dr. D. Chantepie de la Saussaye, 1870 verv.).

lingen, die ik bij deze geleerden meen op te merken, zou onvermijdelijk zeer uitvoerig worden en ten slotte niets méér opleveren dan de eenvoudige positieve uiteenzetting eener andere en betere methode. Deze moet zich zelve den lezer aanbevelen en hem, als het ware, dwingen om den auteur op den door hem gekozen weg te volgen. Maakt zij dien indruk niet, dan zou toch het bewijs, dat anderen van het rechte pad zijn afgeweken, weinig baten.

Ziethier dan wat mij toeschijnt uit den aard der zaak zelve voort te vloeien!

Het is een historisch onderzoek, waartoe wij ons voorbereiden. Daarin ligt opgesloten, dat alle dogmatische onderstellingen worden ter zijde gezet, dat wij voortdurend met de documenten te rade gaan en uitsluitend door hunne wel gewaarborgde getuigenissen ons laten leiden.

Zoo is het dan onze eerste plicht, de uitspraken der Israëlietische profeten en de berichten over hen zuiver op te vatten. Met andere woorden: wij verklaren ze volgens de bekende en algemeen aangenomen regelen der streng-grammatische interpretatie. Er bestaat geene enkele geldige of zelfs schijnbare reden om af te wijken van de exegese, die overal elders wordt gevolgd en de meest bevredigende resultaten oplevert.

Aan dezen stelregel blijven wij getrouw ook bij de verklaring van de teksten des O. Verbonds, die door de schrijvers van het N. Testament worden aangehaald en in een bepaalden zin toegepast. De onderstelling, dat hunne opvatting in elk geval de ware is en, zoo dikwerf zij strijdt met de uitkomst van het grammatisch onderzoek, tot afwijking daarvan leiden moet — deze onderstelling laat zich op geenerlei wijze rechtvaardigen.

Zij is al aanstonds in strijd met de praemissen, waarvan wij uitgaan. Zij kan, namelijk, alleen berusten op eene bepaalde theorie betreffende de inspiratie en de daaruit voortgevloeide onfeilbaarheid van de schrijvers des N. Testaments. Zij-alléén, die deze erkennen en, in plaats van ze te beperken tot

het gebied der religieuse waarheid, ze zóóver uitstrekken, dat ze ook de interpretatie omvatten — zij-alléén hebben recht om voorop te zetten, dat het nieuw-testamentische citaat als authentieke verklaring van de profetische uitspraak moet worden aangemerkt. Doch dit is, zonder eenigen twijfel, eene dogmatische assumtie. Wij teekenen protest aan, wanneer de Joodsche exegeet den Talmud en de Rabbijnen blindelings volgt, of wanneer de Roomsch-katholieke theoloog de besluiten der Kerk en de overeenstemming der kerkvaders aan zijne verklaring ten grondslag legt. Hoe kunnen wij dan zelven, zonder met twee maten te meten, aan de nieuw-testamentische opvatting of toepassing beslissend gezag toeschrijven?

Doch ook zij, die zich daartoe verplicht en gerechtigd achten, moeten het goedkeuren, dat wij, althans aanvankelijk, der exegese haren vrijen loop laten en de uitkomsten, die zij oplevert, zij het ook slechts voorloopig, aanvaarden. Het mag, namelijk, niet *a priori* worden aangenomen, dat de schrijvers van het N. Testament, als zij de profeten citeeren, zich ten doel stellen, hunne woorden grammatisch te verklaren. Ik denk hierbij niet aan de mogelijkheid, dat die woorden een twee- of meervoudigen zin uitdrukken: de erkenning daarvan staat gelijk met de opheffing of althans met de ontduiking van de grammatische interpretatie, die dáár-alleen meer dan één zin aan de woorden toeschrijft, waar de auteurs zelve zich met opzet dubbelzinnig hebben uitgesproken. Er is iets anders dat hier in aanmerking komt. Er bestaat tweeërlei gebruik van de woorden eener als heilig erkende schrift, een historisch en een homiletisch gebruik. Of het is mijn bepaald oogmerk in het licht te stellen, wat de schrijver zelf heeft gezegd en bedoeld, òf ik bekommer mij daarom in het geheel niet en pas zijne woorden toe op onderwerpen en omstandigheden, waaraan hij in het geheel niet heeft gedacht, maar die, in meerdere of mindere mate, overeenkomen met hetgeen hem aanleiding gaf tot het uitspreken of neerschrijven zijner woorden.

Dit laatste, het vrijere of homiletische gebruik van de heilige schriften, is te menigvuldiger, naarmate die schriften ons gemeenzamer zijn en hare uitspraken ons levendiger voor den geest staan. Soms bedienen wij ons bijna onwillekeurig van bijbelwoorden, om gedachten uit te drukken, die, zooals wij ons zeer wel bewust zijn, den bijbelschrijver, dien wij citeeren, geheel vreemd waren. Nu is het een bewezen feit, waaraan dan ook door niemand wordt getwijfeld, dat de Apostelen, „van kindsbeen af de heilige schriften kennende [1])", keer op keer hunne denkbeelden in bijbelsche vormen kleeden, zich van oud-testamentische parallelen bedienen, de profeten en psalmisten tot opheldering van de door hen verkondigde waarheid sprekende invoeren [2]). Het is niet altijd gemakkelijk aan te wijzen, wáár zij hen in dezer voege gebruiken, wáár zij integendeel hunne getuigenissen als bewijzen bijbrengen. Veelmin is het hier de plaats om de grenzen dier twee klassen van citaten te trekken of de regelen op te sporen, waarnaar wij ze kunnen onderscheiden [3]). Het is ons thans genoeg te weten, dat nevens het historische ook het homiletische gebruik van de profetieën in de boeken des N. Verbonds voorkomt. Want daaruit volgt, dat wij nimmer *a priori* zeker kunnen zijn, in het nieuwtestamentische citaat eene eigenlijk gezegde verklaring van de profetische uitspraak te bezitten. Wij moeten dus steeds beginnen met het raadplegen van den oud-testamentischen tekst zelven. Zijn historische zin is één van de momenten, waarop

[1]) 2 *Tim.* III: 15.

[2]) „The way in which the Old Testament is quoted in the second chapter of St. Matthew makes it plain that they (i. e. the Apostles and Evangelists) oftentimes applied it very much as we might apply some phrase or appropriate words from Shakspeare or any other well known author, rather for the sake of illustrating their own narrative than elucidating the original text" (Stanley Leathes, *the witness of the O. T. to Christ.* p. 29 f.)

[3]) Eenige bijzonderheden daaromtrent vindt de lezer in Hoofdstuk XIII en XIV, waar ook over het gebruik van de Grieksche vertaling des O. Testaments zal worden gehandeld.

wij bij de vaststelling van het karakter en de eigenlijke bedoeling der nieuw-testamentische aanhaling hebben acht te geven. Wanneer wij deze laatste aanstonds als áuthentieke verklaring lieten gelden, dan liepen wij gevaar op een dwaalspoor te vervallen en met het gezag der Apostelen aan te bevelen wat zij volstrekt niet hebben bedoeld.

Indien het ons om volledigheid te doen was, dan zou aan het bovenstaande nog meer dan ééne bijzonderheid moeten worden toegevoegd. Inzonderheid zouden wij dan hebben te letten èn op de gewoonte der nieuw-testamentische schrijvers om zich, bij het citeeren, te bedienen van de zoo dikwerf onnauwkeurige, ja geheel onjuiste Grieksche vertaling van het O. Testament, èn op het onloochenbare feit, dat zij schreven ten dienste vooral van hunne Joodsche tijdgenooten en, opzettelijk of onwillekeurig, zich schikken moesten naar de onder hen gangbare opvatting van het O. Testament, indien zij namelijk wenschten, dat hun beroep op de van weerszijden erkende Heilige Schrift als welgegrond werd aangenomen. Het valt aanstonds in het oog, dat ook met de erkenning van deze feiten de huldiging van het gezag der nieuw-testamentische schrijvers in de verklaring der profetische uitspraken niet samengaat. Doch het schijnt onnoodig langer hierbij stil te staan. De onafhankelijkheid, die wij bepleiten, vloeit eigenlijk rechtstreeks voort uit de overwegingen, waarvan wij in Hoofdstuk I zijn uitgegaan. Het bleek ons daar, dat wij, om de profeten en de profetie recht te verstaan en te waardeeren, ons niet moeten plaatsen op het standpunt der vervulling. Welnu, dát is het juist wat zij doen, of althans meenen te doen, die het N. Testament als regel bij de verklaring van de profetische voorspellingen eerbiedigen en zonder bedenking volgen. Al was die regel onfeilbaar, dan nog zouden zij, die zich daaraan binden, aan eenzijdigheid zich schuldig maken en onvolledige resultaten verkrijgen. Is de Apostolische opvatting juist, dan zal zij zich zelve wel rechtvaardigen, wanneer wij haar later vergelijken

met haar object. Indien het ons ernst is met den wensch om niets te praejudiciëeren, dan mogen wij in geen geval, bij den aanvang van ons onderzoek, als bewezen aannemen wat eerst als de uitkomst daarvan kan blijken.

Wij raadplegen dus de boeken des O. Verbonds en deze alléén. Hoe hoog ook zoowel het N. Testament als de jongere Joodsche geschriften moeten worden gewaardeerd als hulpmiddelen, tot de bronnen behooren ze niet.

Doch het is volstrekt noodig, dat wij de oud-testamentische getuigenissen over de profeten en de profetie van naderbij beschouwen en hunne betrekkelijke waarde nauwkeuriger trachten te bepalen. Ze staan namelijk niet alle op ééne lijn; ze bezitten niet alle denzelfden graad van zekerheid. Er zijn hier zelfs hoogst gewichtige onderscheidingen te maken, die op den verderen loop van ons onderzoek beslissenden invloed kunnen oefenen.

Welke bouwstoffen levert ons het O. Testament ter kenschetsing van de werkzaamheid der profeten en van het karakter der profetie onder Israël? Ze laten zich gevoegelijk verdeelen in drie groepen of klassen, welker grenzen zonder willekeur kunnen worden afgebakend. Wij vinden namelijk in het O. Testament:

1° geschriften van profeten;

2° historische berichten over hetgeen de profeten verricht en gesproken hebben;

3° woorden van God, tot historische personen gericht en in de verhalen over hen opgenomen.

Over elk dezer groepen moet hier zooveel worden in het midden gebracht, als noodig is om ons over hare waarde een welgegrond oordeel te doen vellen.

1° Wij noemden in de eerste plaats de profetische literatuur. Ieder weet, wat daarmede wordt bedoeld. Het Hebreeuwsche O. Testament bestaat uit drie deelen: de Wet, de Profeten

en de Geschriften. Het zijn „de Profeten", die hier in aanmerking komen. Evenwel niet al de boeken, die in dit tweede deel van den Joodschen Canon werden opgenomen. Daartoe behooren namelijk èn de oudere historische boeken (Jozua, Richteren, Samuel en Koningen), door den gemeenschappelijken naam *Prophetae priores* aangeduid, èn de eigenlijk gezegde profetische geschriften (Jezaja, Jeremia, Ezechiël en de 12 kleine profeten, die samen één bundel vormen), gewoonlijk *Prophetae posteriores* genoemd. Deze laatsten maken de profetische literatuur in engeren zin uit en worden hier tot de eerste groep gebracht. Ik beweer daarom niet, dat de historische boeken ten onrechte aan profeten zijn toegeschreven en den naam dragen, waaronder ze in het O. Testament voorkomen. Het zal ons integendeel later blijken, dat deze traditie omtrent hun oorsprong, althans de hoofdzaak daarvan, door hun inhoud ten volle wordt gestaafd. Doch alleen in de *Prophetae posteriores* treden de profeten op in dit hun karakter. Wat zij — niet als geschiedschrijvers, maar — als profeten zijn geweest, moeten wij opmaken uit de boeken, waarin ons, door hen zelven, hunne profetische prediking wordt medegedeeld.

Doch wellicht vinden wij zoodanige boeken ook buiten het tweede deel van den Joodschen Canon? In de vertalingen van het O. Testament is het boek *Daniël* uit het derde naar het tweede deel overgebracht — niet zonder reden, voorzoover dat geschrift, in het algemeen gesproken, hetzelfde karakter draagt, als wij daareven in de geschriften van Jezaja, Jeremia enz. opmerkten. Wij kunnen dus, althans voorloopig, ook het boek *Daniël* in onze eerste groep opnemen. Maar met gelijk recht zouden wij daartoe sommige Psalmen kunnen brengen. In den regel bestaat er tusschen den psalm en de profetische toespraak een duidelijk in het oog vallend verschil. Iets anders is de uitstorting van het vroom gevoel in lof- of klaagzang, iets anders de vermanende of opwekkende rede, door den pro-

feet ten aanhooren des volks voorgedragen of op schrift gebracht. Doch gelijk de profeet somwijlen de rol van den psalmist op zich neemt, zoo treedt de dichter nu en dan bijna als profeet op, b. v. wanneer hij vermaant of een blik in de toekomst slaat en zijne verwachtingen daaromtrent, meer of minder uitvoerig en opzettelijk, uitspreekt. Zoodanige profetische psalmen of psalmverzen zouden dus als bestanddeelen der profetische literatuur kunnen worden aangemerkt. Ze zijn evenwel, met de profetische boeken zelve vergeleken, van zeer geringen omvang en bovendien minder oorspronkelijk dan deze. Het ligt dus in den aard der zaak, dat zij eene ondergeschikte plaats innemen.

Nu rijzen er ten aanzien van de stukken, die tot deze eerste groep behooren, verschillende en soms zeer ingewikkelde vragen op, altemaal onderdeelen van deze ééne hoofdvraag: Van wien zijn ze afkomstig en tot welk tijdvak behooren ze? Zietdaar wat wij allereerst hebben te onderzoeken, en wel niet slechts ten aanzien van elk boek in zijn geheel, maar ook ten opzichte van de afzonderlijke profetieën, ja zelfs verzen en woorden, die thans zulk een boek uitmaken. Gesteld nu, dat het ons gelukt zekerheid te erlangen over auteur en ouderdom der afzonderlijke profetie, dan wordt zij ons eene *authentieke oorkonde* betreffende het object van ons onderzoek. Haar getuigenis is in een zoodanig geval, zoover het reikt, onwraakbaar. Het hoogste, dat wij in een historisch onderzoek beoogen, is dan bereikt: wij hooren *den profeet zelven* zijne denkbeelden voordragen, en aanvaarden, gelijk vanzelf spreekt, zonder aarzeling en zonder voorbehoud het getuigenis, dat hij zoo aangaande zich zelven aflegt.

Doch de voorwaarde, waarvan dit verblijdende uitzicht afhankelijk werd gesteld, schijnt het weer illusoir te maken. Vanwaar de zekerheid ten aanzien van auteur en ouderdom der enkele profetieën, die moet voorafgaan? Het is de taak der *historische critiek* ons die, zoo mogelijk, te geven. Hare methode kan hier niet in het breede beschreven worden.

Doch ik mag toch niet nalaten, op één enkel betwist punt de aandacht te vestigen. Het staat vast, dat de criticus, bij het onderzoek naar den oorsprong der documenten, zoowel met de berichten over hunne herkomst, als met den inhoud en den vorm der stukken zelve te rade gaat. Men kan dit ook zoo uitdrukken: hij veronachtzaamt evenmin de uitwendige als de inwendige critiek. Doch in welke verhouding staat gene tot deze? Die vraag, zoo algemeen gesteld, is nauwelijks voor beantwoording vatbaar. Want de historische berichten over den oorsprong der documenten zijn van zeer verschillend gehalte, en de bewijskracht van vorm en inhoud der stukken is nu eens afdoende, dan weder zeer gering. Een getuigenis uit den onmiddellijken omtrek van den auteur eener oorkonde is alles waard; de gissing van iemand, die zeer ver van dien auteur afstaat, beteekent weinig of niets. Één enkele onmiskenbare zinspeling op een welbekend historisch feit kan op eenmaal aan elke onzekerheid omtrent den ouderdom van een geschrift een einde maken; onder vele verschijnselen doet zich, omgekeerd, somwijlen niet één voor, dat slechts één opvatting toelaat en tot eene bepaalde gevolgtrekking leidt. Slechts na de meest bedachtzame overweging van de volstrekte en betrekkelijke waarde zoo der uitwendige als der inwendige bewijzen, die voor een bepaald geval in aanmerking komen, laat zich hunne onderlinge verhouding vaststellen en het overwicht òf aan deze òf aan gene toekennen.

Zoolang wij de gestelde vraag in het afgetrokkene behandelen, kunnen wij het niet verder brengen dan tot dezen algemeenen regel. Doch als wij haar beperken tot de profetische boeken des O. Testaments, dan behoeven wij ons niet langer zoo onbepaald uit te drukken. De eenige historische getuigenissen, die wij ten aanzien van den oorsprong dezer boeken bezitten, zijn vervat in de opschriften, die òf boven eene enkele profetie òf boven eene verzameling van profetieën zijn geplaatst. Ze zijn, gelijk bekend is, meer of minder uitvoerig

en ook wat den inhoud aangaat zeer onderscheiden [1]). Doch wat ze ook bevatten mogen, de eerste vraag is altijd deze: van wien of uit welken tijd afkomstig? Immers dáárvan hangt de waarde af, die wij hun moeten toekennen. Die vraag nu wordt zeer verschillend beantwoord. Doch als men nauwkeurig nagaat, op welke gronden de antwoorden berusten, dan bemerkt men weldra, dat wij ten aanzien van dit punt in het duister rondtasten. Zeker, geheel zeker is dit-alléén, dat de opschriften een deel uitmaken van de verzameling profetische schriften, die voor ons ligt. Waren ze jonger dan deze, eerst later daaraan toegevoegd, ze zouden in de Grieksche vertaling van de profeten òf ontbreken òf anders luiden. Doch als wij Jeremia uitzonderen, wiens godspraken in de vertaling geheel anders zijn gerangschikt dan in den grondtekst, en de kleine varianten, die zich overal plegen voor te doen, niet in rekening brengen, dan zijn de opschriften dáár en hier dezelfde. Wij moeten dus aannemen, dat ze opklimmen tot den tijd der verzamelaars van dit gedeelte des O. Testaments. Al wat daarboven uitgaat, elke nadere bepaling òf van hun ouderdom òf van hun auteur, is onbewijsbaar, meer of min waarschijnlijke gissing, niets meer. De gezette overweging van de argumenten, waarmede die nadere bepalingen worden aangedrongen, moet elk onpartijdige hiervan overtuigen. Maar daaruit volgt dan ook aanstonds, dat de zoogenaamde inwendige critiek bij de profetische boeken den voorrang inneemt. Zij beslist óók over de waarde en bijgevolg over den vermoedelijken ouderdom

[1]) Sommige opschriften bevatten niets meer dan den naam van den profeet (*Obad.* vs. 1; *Hab.* I: 1; III: 1; *Mal.* I: 1); andere bovendien den naam van zijnen vader of wel de plaats zijner geboorte (*Joël* I: 1; *Nah.* I: 1); nog andere tijdsbepalingen, en wel in zeer onderscheiden vorm (*Jez.* I: 1; *Jer.* I: 1—8; *Ezech.* I: 1 verv. enz.). Vele boeken hebben slechts één opschrift, aan het begin; doch dikwerf zijn bovendien de enkele profetieën òf van tijdsbepalingen (*Jer.*, *Ezech.* passim) òf enkel van titels voorzien (*Jez.* II: 1; XIII: 1 enz.). Ook de aanwijzing van het object of den inhoud der profetie is zeer gewoon (*Jez.* II: 1; XIII: 1; XV: 1 enz. enz.).

der overlevering — of der gissing? — die in de opschriften tot ons komt. Beweert iemand, dat deze uit de naaste omgeving van den profeet afstamt, of dat het opschrift door hem zelven boven de enkele godspraak (of de verzameling van godspraken) is geplaatst; beroept hij zich, tot aanbeveling van dit gevoelen, op de analogie, wellicht op nog andere gronden, wij zullen — indien nl. zijn betoog eenige kracht heeft — gaarne met hem instemmen, wanneer de profetie (of de verzameling van profetieën) zelve daartegen geen bezwaar oplevert. Maar indien wel, hoe kunnen wij dan aan zoodanige overwegingen beslissend gewicht toekennen?

Het schijnt wellicht vreemd, dat eene zoo elementaire waarheid zoo uitvoerig wordt uiteengezet. Toch zal alleen de oningewijde zich daarover verbazen. Want het is openbaar, dat menigeen aan de opschriften der profetieën of der profetische boeken eene waarde toekent, geheel en al onevenredig aan hetgeen ten aanzien van hunnen oorsprong werkelijk vaststaat. De critiek, die ze niet onvoorwaardelijk volgt, wordt als „negatief" en „hypothetisch" gebrandmerkt. Men begint met hunne juistheid te onderstellen, of liever: met die als bewezen aan te nemen. Om hunne geloofwaardigheid te handhaven getroost men zich nu en dan zelfs de grofste onwaarschijnlijkheden. Daarbij beroemt men zich, van de feiten uit te gaan en alzoo voort te bouwen op een vasten grondslag. Alsof niet de authentie of de hooge ouderdom en, als gevolg daarvan, de juistheid van het opschrift even goed eene hypothese ware als het tegenovergestelde! Alsof de woorden: „Orakel over Babel, dat Jezaja, de zoon van Amoz, gezien heeft" (*Jez.* XIII: 1) iets meer waren dan een bericht aangaande het feit, naar hetwelk wij onderzoek doen! Met opzet kies ik dit voorbeeld, omdat nog onlangs ter wille van dat bericht de profetie, waarop het betrekking heeft, als op de pijnbank is gelegd. Het spreekt, zou men denken, vanzelf, dat „Babel" hier voorkomt als de hoofdstad der Babylonische of Chaldeeuw-

sche monarchie en dat de geheele godspraak op haar aanstaanden ondergang en op de vernedering van den Chaldeeuwschen koning betrekking heeft [1]). Evenzoo schijnt het bijna onmiskenbaar, dat *Jez.* XIV: 24—27, tot Assur gericht, met het voorafgaande niet samenhangen en dat dus het „orakel tegen Babel" niet verder reikt dan tot H. XIV: 23. De stelling, dat Babel — in het opschrift en in de godspraak zelve — als de tweede stad van het Assyrische rijk en als eene der residentiën van den Assyrischen koning genoemd wordt; dat de profetie tegen Assur is gericht en zich van H. XIII: 2 tot H. XIV: 27 uitstrekt — druischt tegen de evidentie in. Toch wordt zij met warmte bepleit, omdat zij het mogelijk maakt, de godspraak aan Hizkia's tijdgenoot toe te kennen en zoo aan het opschrift, gelijk het heet, recht te laten weervaren [2]). De illusie, waarin de verdediger van dit gevoelen verkeert, komt in den loop van zijn betoog duidelijk voor den dag. „Het is bekend" — schrijft hij — „dat wij bij het onderzoek naar de echtheid der tooneelstukken van Shakspeare, in onze eigene, nog levende taal geschreven en weinig meer dan 200 jaren oud, ons veel meer laten leiden door de letters W. S. op het oude titelblad en door andere uitwendige hulpmiddelen, dan door eenige inwendige critiek [3])." Alsof namelijk *Jez.* XIII: 1, dat evenzeer in de 5de of 4de als in de 8ste eeuw v. Chr. kan zijn geschreven, met »het oude titelblad" in éénen adem genoemd kon worden!

Doch genoeg over deze quaestie, welker meer uitvoerige behandeling hier misplaatst zou zijn. Waarom ik haar niet geheel met stilzwijgen mocht voorbijgaan, zal allengs duidelijker blijken. Er is, op het gebied der historische critiek, bijna

[1]) Indien ook de geheele profetie niet volkomen ondubbelzinnig ware, dan zou toch *Jez.* XIII: 19 de onzekerheid terstond wegnemen.

[2]) *Jewish history and politics in the time of Sargon and Sennecharib, by* Sir E. Strachey, Bart. (2d edit., 1874) p. 154 ff.

[3]) T. a. p. p. 175.

geen noodlottiger dwaling dan het misverstand, waartegen ik meende te moeten waarschuwen. De verschijnselen, waarop de inwendige critiek hare conclusiën bouwt, zijn wel niet altijd, maar toch dikwerf van dien aard, dat hunne realiteit aan geen twijfel onderhevig kan wezen. Ook over hunne bewijskracht zouden wij het in vele gevallen aanstonds eens zijn, indien niet het beweerde „feit" storend tnsschenbeiden trad. Met hoe weinig recht het dien naam draagt, moest dus wel van den aanvang af worden aangeduid, of liever — want de zaak spreekt voor zich zelve — worden aangetoond.

Moge nu ook door deze opmerkingen over de historische critiek en hare mogelijke afdwalingen de vrees zijn gewekt, dat nu en dan aan de voorwaarde, waarvan het vruchtbaar gebruik der profetieën afhangt, niet zal worden voldaan, dit ontneemt natuurlijk niets aan de waarde, die de profetische literatuur, als getuigenis uit de eerste hand, bezit. Niemand verwondert zich dan ook, dat wij haar den hoogsten rang toegewezen hebben. Hoedanig het verschil is tusschen haar en de beide andere groepen van getuigenissen, kan reeds uit het voorafgaande eenigermate worden afgeleid, maar moet ook nog opzettelijk worden in het licht gesteld.

2° De berichten over hetgeen de profeten hebben gedaan en gesproken zijn in het O. Testament zeer talrijk en soms zeer uitvoerig. Het zij voldoende, hier te herinneren aan de geschiedenis van Samuel in het eerste der naar hem genoemde boeken, aan die van Elia en Eliza in I en II *Koningen*, aan zoo menige profetische rede, ons in deze en in andere historische boeken medegedeeld. Indien wij geheel zeker waren, dat de auteurs dier boeken zuiver teruggaven wat de profeten, over wie zij berichten, gezegd en gedaan hebben, dan zouden wij hunne mededeelingen van de eigenlijke profetische literatuur niet of ter nauwer nood behoeven te onderscheiden. Want het is ons natuurlijk vrij onverschillig, of de profetische toe-

spraak door den profeet zelven, dan wel door een ander, maar letterlijk nanwkeurig, is opgeteekend. Doch die zekerheid bezitten wij niet. De auteurs van de historische boeken des O. Testaments waren geene oog- en oorgetuigen van de gebeurtenissen, waaromtrent zij ons bericht geven. Hunne verhalen strekken zich uit over tijdvakken van zeer langen duur, die van den schrijver van *Koningen* over meer dan vier eeuwen. In het gunstigste geval berusten hunne allerlaatste mededeelingen op hetgeen zij zelven hadden beleefd en aanschouwd. Voor al het voorafgaande moesten zij zich verlaten, hetzij op de geschreven berichten van anderen, hetzij op de mondelinge overlevering. Die voorgangers stonden ongetwijfeld dichter bij de feiten dan zij, maar — hoe dicht? Dat zij oog- en oorgetuigen waren, is niet slechts onbewijsbaar, maar ook onwaarschijnlijk, ja meer nog dan dat, gelijk ons later blijken zal [1]). Ten slotte steunen dus de verhalen der historische boeken, ook de van elders overgenomen verhalen, op de mondelinge overlevering. Ook de profetische redenen, die de auteur in hunne verhalen invlechten, moeten aan die bron ontleend zijn. Was die overlevering in elk opzicht betrouwbaar? Had zij in den loop des tijds geenerlei alteratie ondergaan? Werd zij door de schrijvers teruggegeven juist zóó als zij haar ontvangen hadden? of wellicht, onder den invloed hunner persoonlijke overtuigingen, meer of minder gewijzigd? Zietdaar vragen, die niet uit de lucht gegrepen zijn; moeilijkheden, die wij niet willekeurig scheppen, maar op onzen weg aantreffen en — wegruimen moeten, vóórdat wij met vrijmoedigheid kunnen gebruik maken van de mededeelingen der historie-schrijvers. En nog heb ik niet alles gezegd. Wij onderstelden daar, dat den verhaler eene overlevering ten dienste stond. Doch het is niet zeker, dat hij zoo gelukkig was. Het is óók denkbaar, dat de herinnering aan hetgeen de profeet, bij deze of gene gelegenheid,

[1]) Zie beneden Hoofdstuk X—XII.

had gesproken, na korter of langer tijd was uitgestorven. Het is zelfs verre van onwaarschijnlijk, dat dit meermalen zal hebben plaats gehad: de profetische toespraak was, volgens het verhaal zelf, somwijlen tot weinigen of slechts tot één enkelen toehoorder gericht [1]). Zonder eenigen twijfel kon de verhaler in zoodanige gevallen het stilzwijgen bewaren; niemand verplichtte hem mede te deelen wat hij niet wist. Doch het lag zeer voor de hand, dat hij beproefde de leemte aan te vullen, die zich in de traditie voordeed, indien niet reeds een ander vóór hem eene poging daartoe had aangewend. Het kon hem, om meer dan ééne reden, wenschelijk, ja volstrekt noodig schijnen, nog iets meer mede te deelen dan het naakte feit, dat de profeet zijne stem had verheven. Algemeen wordt erkend, dat de oude geschiedschrijvers in dezen met groote vrijheid zijn te werk gegaan: de redevoeringen, die Herodotus, Thucydides en Livius hunnen helden in den mond leggen, zijn gefingeerd door die auteurs zelve, met meer of minder talent uit het karakter der sprekende personen en uit de omstandigheden des tijds uitgesponnen. Voorshands blijve het geheel onbeslist, of ook de Israëlietische geschiedschrijvers zoo zijn te werk gegaan. De mogelijkheid is aanwezig: zietdaar het eenige, waarop ik thans wijzen wilde. Meer dan dat is niet noodig om ons bij het raadplegen van hunne getuigenissen tot bedachtzaamheid te stemmen. Vóórdat ze geacht kunnen worden met de schriftelijke aanteekeningen der profeten zelve over hunne prediking op ééne lijn te staan, moet — let wel! — het bewijs worden geleverd, dat ze onder de storende invloeden, waaraan ze blootstonden, geenerlei schade hebben geleden.

3° Nagenoeg hetzelfde geldt van de berichten der geschiedschrijvers over de goddelijke openbaringen, aan historische per-

[1]) Zie b. v. 2 *Sam.* XXIV: 11—14; 1 *Kon.* XI: 29—39.

sonen te beurt gevallen. In de verhalen van *Genesis* spreekt Jahveh tot Abraham en de overige aartsvaders, hetzij om hun zijne bevelen te geven, hetzij om hun de toekomst te onthullen. Ook in de boeken, die zich met de geschiedenis der volgende eeuwen bezighouden, treffen wij zoodanige beloften en bedreigingen aan. Een en andermaal openbaart zich Jahveh aan Salomo [1]). Als Jehu het gericht aan Achab's huis voltrokken heeft', zegt Jahveh tot hem: „Omdat gij wel gedaan hebt, doende wat recht is in mijne oogen, en aan het huis van Achab hebt gedaan naar alles wat in mijn hart was, zullen u zonen tot het vierde gelid op den troon van Israël zitten [2])." De groote overeenkomst tusschen zoodanige uitspraken en die, welke wij uit den mond der profeten vernemen, valt terstond in het oog. Indien wij zeker kunnen zijn, dat de aartsvaders, Salomo, Jehu en zoovele anderen die woorden Gods hebben gehoord, gelijk de geschiedschrijver ons die mededeelt, dan staan ze geheel op ééne lijn met de openbaringen, waarop de profeten zich beroemen. „Indien wij zeker kunnen zijn": maar bestaat er dan de allerminste grond om dit in twijfel te trekken? Verraadt het niet overdreven scepticisme, wanneer wij voor de werkelijkheid van zoodanige goddelijke beloften of bedreigingen nog een ander bewijs verlangen dan — het getuigenis van den geschiedschrijver? Die vragen zijn niet onnatuurlijk. De gewone bijbellezer kan zich desnoods voorstellen, dat de verhalers in het overbrengen van de woorden der historische personen met zekere vrijheid zijn te werk gegaan: welke verplichting bestond er voor hen om b. v. een gesprek tusschen Jakob en Laban [3]) letterlijk terug te geven? Dat zij ten aanzien van de toespraken der profeten dezelfde methode zouden hebben gevolgd, acht hij reeds veel minder waarschijnlijk. Doch bijna ondenkbaar schijnt het hem, dat zij zich hebben veroorloofd, Jahveh zelven sprekend in te voeren,

[1]) 1 *Kon.* III: 5—14; VI: 11—13; IX: 2—9. [2]) 2 *Kon.* X: 30.
[3]) *Gen.* XXXI: 26 verv.

zonder geheel zeker te zijn van hunne zaak: zulk een gefingeerd woord van God staat immers met heiligschennis gelijk! Onnatuurlijk, ik herhaal het, is deze opvatting niet. Maar toch is zij onjuist. Wij moesten veeleer bedenken, dat dergelijke fictiën ook nu nog verre van ongewoon zijn en allerminst getuigen ten nadeele van hen, die zich daarvan bedienen. Hoe menigmalen voert ook nog in onze dagen de godsdienstprediker God zelven sprekend in en laat hij Hem zijnen wil verkondigen, zijne beloften voordragen, met zijnen toorn dreigen! Die wijze van uitdrukking kan ongetwijfeld niets meer zijn dan vorm en phrase en verdient dan streng te worden afgekeurd. Maar bij velen getuigt zij van een vast en onwrikbaar geloof en gaat zij gepaard met diepen eerbied voor Hem, als wiens tolken zij zich verstouten op te treden. Het komt dus niet in ons op, den zoodanigen een verwijt te maken van hetgeen zij zich veroorloven. Doch evenmin nemen wij blindelings aan wat zij ons als woord van God voordragen. Hunne subjectieve opvatting van dat woord, die wij gaarne eerbiedigen, heeft voor ons geen bindend gezag. — De toepassing dezer analogie op de plaatsen des O. Verbonds, die wij thans behandelen, schijnt voor de hand te liggen. Of acht men het wellicht gewaagd, zulk een spraakgebruik ook aan de Israëlietische oudheid toe te kennen? Die bedenking kan zonder de minste moeite worden weggeruimd. Het staat historisch vast, dat de Semieten in het algemeen de godheid zelve zonder eenigen schroom ten tooneele voeren en van hare gezindheden, motieven en besluiten gewagen met een eenvoud en eene vrijmoedigheid, die ons dikwerf met verbazing vervullen. Ten aanzien van de Muselmannen behoeft dit niet door voorbeelden te worden in het licht gesteld. Bovendien zou men kunnen beweren, dat het niet vrijstaat, hunne manier van denken en spreken, die zich wellicht onder rechtstreekschen of zijdelingschen invloed van het O. Testament heeft gevormd, tot verklaring van de verschijnselen, die zich daar voordoen, aan te wenden. Welnu,

mij beroep ik dan op een getuige van ouder dagteekening. De Moabietische koning Mesa, de tijdgenoot van Achab en zijne opvolgers, geeft in het opschrift van den onlangs teruggevonden gedenksteen verslag van zijne daden. Keer op keer gewaagt hij daarbij van Camos, den god der Moabieten, alsof er aan zijne bevoegdheid om uit diens naam te spreken geen oogenblik kan worden getwijfeld. Het is Camos, die hem uit de hand van al zijne vijanden heeft gered, die toornig was tegen Moab en zijn land, die in zijne (Mesa's) dagen sprak: „Ik wil hem en zijn huis aanzien, en Israël gaat ten verderve"; die hem (Mesa) het bevel gaf: „Ga heen en maak u meester van Nebo [1])." Het is alsof wij een Israëliet hooren spreken, behalve dat deze niet van Camos, maar van Jahveh melding maakt. Wat er geschiedt, in natuur en geschiedenis, is Jahveh's werk; wat daaruit bij wettige gevolgtrekking mag worden opgemaakt, is Jahveh's woord of bevel. Één enkele proeve tot opheldering! Saul legt zich te slapen in de spelonk, waarin David en zijne mannen eene schuilplaats hebben gezocht. Een dier medgezellen is aanstonds gereed met de verklaring van dat feit. „Zie den dag" — zoo spreekt hij tot David — „waarop Jahveh tot u heeft gezegd: zie, ik geef uwen vijand in uwe hand, opdat gij met hem doen moogt wat goed is in uwe oogen [2])." Wanneer de Israëlietische geschiedschrijvers de gebeurtenissen van het verleden met hetzelfde oog hebben bezien, dan kon het bijna niet anders, of zij moesten Jahveh zelven telkens sprekend invoeren. Dat is, op het standpunt waarop zij staan, geenszins eene al te groote vrijheid, maar de eenvoudige uitdrukking eener overtuiging, aan welker goed recht zij niet eens twijfelen. Nu zou men evenwel mijne bedoeling geheel misverstaan, wanneer men meende, dat ik hiermede, als met één slag, de berichten

[1]) Zie de bekende monographicën over de zuil van Mesa van Clermont Ganneau, Nöldeke, Schlottmann en anderen.

[2]) 1 *Sam.* XXIV: 5. Verg. H. XXVI: 8.

omtrent Jahveh's beloften en bedreigingen, die wij in het O. Testament aantreffen, wilde op zijde zetten. Het was mij uitsluitend te doen om aan te wijzen, dat ze ook nog anders kunnen worden opgevat dan als eenvoudige uitdrukking der historische werkelijkheid. Die enkele mogelijkheid is genoeg om ons het volledig vertrouwen op de mededeelingen van dien aard te benemen. Afgezien nog van de gevaren, waaraan, gelijk elke overlevering, zoo ook die omtrent Jahveh's openbaringen was blootgesteld, missen wij de zekerheid, dat Jahveh's woord die objectiviteit bezit, waarmede het in het geschiedverhaal bekleed is: wellicht is het niets meer dan de uitdrukking eener hoogst eerbiedwaardige, maar toch subjectieve beschouwing van den geschiedschrijver. Die twijfel moet, zoo mogelijk, worden opgeheven, vóórdat wij bij ons onderzoek van de getuigenissen der derde klasse gebruik kunnen maken.

De gevolgtrekking ligt voor de hand. Het zou schromelijk voorbarig zijn, de onderscheiden vragen, die ten aanzien van de berichten over de profeten en over Jahveh's openbaringen oprijzen, nu reeds te willen beslissen. Maar juist omdat ze voorshands onbeantwoord moeten blijven, verplichten ze ons tot de grootst mogelijke behoedzaamheid. Wanneer wij niet de zuiverheid der uitkomsten van ons onderzoek reeds van den aanvang af in de waagschaal willen stellen, dan moeten wij het Israëlietisch profetisme bestudeeren uit zijne echte, onwraakbare oorkonden, d. i. uit de profetische literatuur. Hier hebben wij vasten grond onder de voeten. Hier alleen kunnen wij vinden, wat wij, om in de beoordeeling en in het gebruik van de berichten uit de tweede hand niet mis te tasten, volstrekt noodig hebben: een maatstaf ter onderscheiding van geschiedenis en meer of min onhistorische traditie, van feiten en subjectieve overtuigingen.

Zoo is dan de weg, dien wij volgen moeten, aangewezen. Wij slaan de profetische boeken op en laten hen getuigen

omtrent hunne auteurs. Eerst daarna nemen wij kennis van hetgeen anderen ons omtrent de profeten mededeelen of als openbaring van Jahveh voordragen. Het zal dan vanzelf blijken, of wij daarin berusten kunnen, dan wel, niet willekeurig, maar op grond van de reeds verkregen kennis, de berichten over de profeten en de profetie schiften en slechts voor een deel als historisch erkennen moeten.

Er zijn ongetwijfeld aan deze methode enkele bezwaren verbonden. De chronologie zou vorderen, dat eerst de beloften van Jahveh aan de aartsvaders en andere historische personen, daarna de werkzaamheid der oudere prefeten, volgens de berichten der Israëlietische geschiedschrijvers, en eerst in de laatste plaats de prediking der profeten, die zelven als schrijvers zijn opgetreden, werden behandeld. Het schijnt bedenkelijk, van die chronologische orde af te wijken, want zoo verliezen wij tegelijk de opeenvolging, maar dan ook den innerlijken samenhang der verschijnselen uit het oog. Toch zullen wij ons dit, althans aanvankelijk, moeten getroosten. Want het is juist de vraag, of die samenhang in het O. Testament, zooals het voor ons ligt, juist wordt voorgesteld. Dit mogen wij *a priori* evenmin aannemen als ontkennen. Het is één van de vele punten, waaromtrent wij zekerheid wenschen te erlangen. Doch dan moeten wij beginnen met de studie van die schakels in de keten, die ons in hunne oorspronkelijke gedaante voor oogen liggen. De aansluiting aan de orde, die in het O. Testament zelf gevolgd wordt, zou gelijkstaan met voorbarige beslissing van de gewichtige problemen, die wij eerst aan het slot van ons onderzoek zullen kunnen oplossen.

Er is aan onze methode nog een ander bezwaar verbonden, waaraan evenwel kan worden te gemoet gekomen. Wanneer wij den leiddraad van het O. Testament volgen, dan begeven wij ons tot de studie der profetische boeken, toegerust met eene voorloopige kennis van het karakter en de werkzaamheid der profeten, die wij hoofdzakelijk uit de berichten der ge-

schiedschrijvers hebben opgedaan. Samuel, Nathan, Elia en Eliza zijn ons geene vreemdelingen meer en helpen ons, om Jezaja en Jeremia te begrijpen. Menige bijzonderheid in de geschriften der laatstgenoemden blijft ons daarentegen onverklaarbaar, zoolang wij die niet toelichten uit de verhalen over hunne voorgangers. In één woord: wanneer wij aanstonds de profetische boeken zelve ter hand nemen, dan berooven wij ons moedwillig van een vaak onmisbaren commentaar. Wij zijn dan, om zoo te zeggen, niet georiënteerd. Doch zou het volstrekt onmogelijk zijn, deze moeilijkheid uit den weg te ruimen? Mij dunkt, neen! Niets verhindert ons, bij wijze van inleiding tot ons eigenlijk onderzoek, het Israëlietische profetisme eerst voorloopig te schetsen en daarbij óók van de berichten der geschiedschrijvers gebruik te maken, indien wij dit slechts doen met de noodige bedachtzaamheid en niets praejudiciëeren. De meer of min twijfelachtige punten, waarop wij daarbij stuiten, laten wij dus voorshands geheel onbeslist. Zoo blijft die schets noodzakelijk hier en daar onvolledig. Doch in weerwil daarvan zal zij ons bij het verder onderzoek hare diensten bewijzen. En later doet zich vanzelf de gelegenheid voor om het ontbrekende aan te vullen en haar geheel af te werken.

Het zijn dus de buitenste omtrekken eener beschrijving en geschiedenis van het Israëlietische profetisme, die den lezer in het volgende hoofdstuk worden voorgelegd. Het inleidend en voorloopig karakter van dat hoofdstuk verplicht mij, menige belangrijke vraag onbeantwoord of zelfs onaangeroerd te laten. Doch het veroorlooft mij óók, de beknoptheid in acht te nemen. Reeds de geringe omvang mijner schets zal de verwachtingen omtrent hare belangrijkheid binnen hare grenzen kunnen terugbrengen.

HOOFDSTUK III.

INLEIDENDE BESCHOUWING VAN DE PROFETEN EN HUNNE WERKZAAMHEID ONDER ISRAËL.

De tijdgenooten van Jeremia namen het dien profeet zeer kwalijk, dat hij den ondergang van het koninkrijk Juda en de verstrooiing van zijne burgers durfde aankondigen. Wat er ook gebeure — zoo oordeelen zij — het voortbestaan van de toenmalige orde van zaken is verzekerd: „de wet [1]) zal niet vergaan van den priester, noch de raad van den wijze, noch het woord van den profeet [2])." Die drie — priester, wijze en profeet — zijn, in hunne schatting, de zuilen van den staat en even onwankelbaar als onmisbaar. Met die overtuiging stonden Jeremia's tegenstanders niet alleen. Ezechiël onderstelt haar ook bij zijne hoorders, wanneer hij, om hun een diepen indruk te geven van de allergeweldigste omkeering, die aanstaande is, uitroept: „Ramp op ramp zal komen en gerucht na gerucht zal er zijn; en zij zullen (vergeefs) een gezicht zoeken bij den profeet, en de wet zal vergaan van den priester, en de raad van de oudsten [3])."

Dat zijn belangrijke getuigenissen, te belangrijker, omdat zij ons niet het bijzonder gevoelen van dezen en genen profeet, maar de populaire opvatting doen kennen. Ze leeren ons, dat

[1]) Hebreeuwsch: *thora* d. i. leering, onderricht. Zoo heeten hier de mondelinge adviezen van den priester over het recht, den eeredienst, de reinheid enz. Verg. *Deut.* XXXIII: 10 en de talrijke parallele plaatsen. Aan de geschreven wet wordt hier niet gedacht. [2]) *Jer.* XVIII: 18. [3]) *Ezech.* VII: 26.

onder Israël, naast de priesters van Jahveh en de wijzen of oudsten, ook de profeten eene eigene plaats innamen en hunne bepaalde taak te vervullen hadden. Het spreekwoord, dat Jeremia ons letterlijk mededeelt en waarop Ezechiël zinspeelt, zou nimmer in gebruik zijn gekomen, wanneer niet ook de profeten eene afzonderlijke klasse uitmaakten, een meer of min afgesloten maatschappelijken stand vormden. Deze gevolgtrekking wordt trouwens door een aantal berichten van verschillende dagteekening ten volle bevestigd en boven allen twijfel verheven.

Reeds de wijze, waarop in de profetische literatuur hier en daar — niet van een enkelen profeet, maar — van „de profeten" melding gemaakt en over hen een algemeen oordeel geveld wordt, doet ons vermoeden, dat zij, hoe dan ook, eene zekere corporatie uitmaakten. Zoo verkondigt Micha een woord van Jahveh tegen „de profeten", die — gelijk hij er bijvoegt — „zijn volk verleiden." „De zieners" — zoo besluit hij zijne strafaankondiging — „zullen beschaamd en de waarzeggers schaamrood worden [1])." Jezaja noemt nevens „den priester" ook „den profeet [2])" en maakt elders gewag van menschen,

> die tot de zieners zeggen: „ziet niet!"
> en tot de schouwers: „schouwt geen rechte dingen,
> spreekt tot ons zachte dingen,
> schouwt ons bedriegerijen [3])!"

In eene opsomming van al wat in Jeruzalem en Judea als „staf en steun" wordt aangemerkt, die wij in eene andere profetie van zijne hand aantreffen, komt, behalve de held, de krijgsman, de rechter, de oudste, ook „de profeet" voor [4]). Eene van Jeremia's strafredenen is gericht tot „de profeten [5])." Meer dan eens vermeldt hij achter elkander „Israël's koningen, vorsten, priesters en profeten [6])." De combinatie „priester en profeet" keert bij hem schier op elke bladzijde terug [7]). Pries-

[1]) *Mich.* III: 5, 7. [2]) *Jez.* XXVIII: 7. [3]) *Jez.* XXX: 10.
[4]) *Jez.* III: 1, 2. [5]) *Jer.* XXIII: 9. [6]) *Jer.* II: 26; XXXII: 32; verg. XIII: 13. [7]) *Jer.* IV: 9; V: 31; VI: 13 enz.

ters en profeten treden in zijne levensgeschiedenis eene enkele maal gezamenlijk handelend op [1]). De brief, dien hij naar Babel verzendt, is gericht „aan de oudsten der ballingen en aan de priesters en aan de profeten en aan het gansche volk, dat Nebucadnezar uit Jeruzalem naar Babel had weggevoerd [2])."

Zijn er wellicht onder deze uitspraken, die voor verschil van opvatting ruimte overlaten, meer dan één bericht in de historische boeken is geheel ondubbelzinnig. Wanneer Jozia het in den tempel gevonden wetboek wil invoeren, dan belegt hij eene vergadering van de mannen van Juda en de bewoners van Jeruzalem, van de priesters, de profeten en het gansche volk [3]). Eenige eeuwen vroeger verzamelt de koning Achab, vóórdat hij, met Jozaphat, den oorlog tegen de Syriërs begint, de profeten, vierhonderd in getal [4]). In de vervolging, door zijne gemalin Izébel ingesteld, werden honderd profeten door den vromen Obadja in eene spelonk verborgen en zoo in het leven behouden [5]). Ieder herinnert zich, hoe menigmalen in de verhalen over Eliza „de zonen der profeten" voorkomen: te Gilgal, te Beth-el, te Jericho, misschien ook elders, vormen zij afzonderlijke vereenigingen, die blijkbaar onder de leiding van Eliza staan [6]). Twee eeuwen vroeger bestond er eene dergelijke vereeniging — niet van profetenzonen, maar van profeten — nabij Rama, de woonplaats van Samuel, die zich nu en dan onder haar ophield [7]).

Hoe wij ons het ontstaan, de inrichting en den voortduur van zulk een profeten-stand of -gild te denken hebben, is voorshands alles behalve duidelijk. Beproeven wij, door bijeenvoeging van de hier en daar verstrooide trekken, ons daarvan eene voorstelling te vormen!

Beginnen wij met hetgeen het meest voor de hand ligt: met de namen, waardoor de profeten onder Israël plegen te

[1]) *Jer.* XXVI: 7, 8, 11, 16. [2]) *Jer.* XXIX: 1. [3]) 2 *Kon.* XXIII: 2. [4]) 1 *Kon.* XXII: 6 verv. [5]) 1 *Kon.* XVIII: 4, 13. [6]) 2 *Kon.* II: 3 verv.; IV: 38; V: 22; VI: 1. [7]) 1 *Sam.* X: 5, 10—12; XIX: 20—24.

worden aangeduid. Het gewone woord is nabi. Misschien zou het wenschelijk zijn, die oorspronkelijke benaming onvertaald te behouden. Het is namelijk geheel zeker, dat zij een anderen zin uitdrukt dan het woord „profeet", waarvan wij ons, in navolging van de Grieksche overzetting, plegen te bedienen: de nabi voorspelt ongetwijfeld de toekomst, maar dat hij zich daarmede bezighoudt, wordt door den naam, dien hij draagt, niet aangeduid. Bestaat hieromtrent geen verschil van meening, minder eenstemmig zijn de etymologen, wanneer het er op aankomt, de beteekenis van nabi positief te bepalen. Achtbare autoriteiten houden het voor een bedrijvend deelwoord en vertalen het door „spreker [1])." Doch de plaatsen van het O. Testament, waarop zij zich ten gunste van deze opvatting beroepen [2]), bevelen haar niet werkelijk aan. Het Arabische werkwoord (naba'a), waarvan nabi zou zijn afgeleid, hebben wij veeleer, omgekeerd, voor eene afleiding van nabi te houden, welk laatste woord de Arabieren, met zoovele andere, van de Joden hebben overgenomen [3]). Aannemelijker is het gevoelen van hen, die nabi verklaren door: opborrelend, opbruisend [4]). Zoo zal men hem hebben genoemd naar den indruk, dien zijn optreden, vooral zijn spreken, maakte: zijne heftige gebaren, de bruisende stroom zijner rede deden denken aan eene met geweld opborrelende bron. Het ligt niet eigenlijk in het woord, maar wordt er toch aanstonds bij gedacht, dat die krachtige beroering een hoogeren, een goddelijken oorsprong heeft: niet uit het binnenste van den nabi, maar uit de werking der bovennatuurlijke macht op of in hem, moet de be-

[1]) Zie vooral Fleischer bij Delitzsch, *die Genesis* (8e Aufl.), S. 684 ff.

[2]) *Exod.* VII: 1 verg. IV: 16; *Jer.* XV: 19. Volgens deze plaatsen is de nabi als het ware de mond van Jahveh, het orgaan waardoor Jahveh spreekt. Doch daaruit volgt niet in de verte, dat nabi = spreker is. Aäron heet nabi van Mozes in denzelfden overdrachtelijken zin, waarin Mozes de elohîm (= god) van Aäron wordt genoemd.

[3]) Verg. Nöldeke, *Gesch. des Qorâns* S. 1 n. 1.

[4]) Zie mijn *Hist. krit. Onderz.* enz. II: 3, 4 en Payne Smith l. c. p. 53.

weging, waarin hij verkeert, verklaard worden. Welke die macht is, wordt hierbij voorshands in het midden gelaten. In het O. Testament is de nabi, gelijk te verwachten was, gewoonlijk orgaan van Jahveh. Toch komen ook „profeten" van Baäl en van Ashéra voor [1]). En daarin zien wij een bijkomend bewijs, dat wij de verklaring door „spreker" terecht verworpen hebben: voor den „profeet" van Jahveh zou zulk een naam, althans in latere eeuwen, toen hij nagenoeg alleen als spreker optrad, niet ongepast zijn geweest; doch den „profeet" van Baäl zou men zeer bezwaarlijk, althans zeer oneigenlijk, „spreker van Baäl" hebben genoemd [2]). Ook de vorm der hebreeuwsche werkwoorden, die het „profeteeren" aanduiden, komt met de hier verdedigde etymologie geheel overeen [3]).

[1]) *Kon.* XVIII: 19; 2 *Kon.* X: 19; *Jer.* II: 8; XXIII: 13.

[2]) Verg. de beschrijving van het gedrag der Baäls-profeten bij het offer op den Karmel, 1 *Kon.* XVIII: 25—29.

[3]) Waarschijnlijk zou het „profeteeren" door bedrijvende werkwoorden zijn aangeduid, indien „nabi" met „spreker" overeenkwam. Dit is evenwel het geval niet. De beide werkwoorden, die in het O. Testament voorkomen, zijn *media*, zonder twijfel afleidingen van „nabi." Het zijn de vormen nibba (Niph'al) en hithnabbé (Hithpa"el). Dr. Payne Smith (t. a. p. p. 53 ff.) meent, dat ze in beteekenis verschillen, en wel zóó dat de Niph'al „de werkelijke profetiscne gave" aanduidt, de Hithpa"el „het zich voordoen als profeet" (the mere acting the prophet). Die onderscheiding is geheel willekeurig en wordt reeds door de teksten, die hij zelf aanvoert, maar nog veel meer door andere, die hij met stilzwijgen voorbijgaat, wederlegd. Immers

1° de vorm Niph'al, die inderdaad *passim* „de werkelijke profetische gave" aanduidt, wordt door Jeremia ook gebruikt aangaande de profeten, wier zending en inspiratie door Jahveh hij zoo sterk mogelijk ontkent. Zie H. XIV: 14, 16; XX: 6; XXVII: 10 en elders;

2° omgekeerd komt de vorm Hithpa"el voor van profeten, aan wier werkelijke profetische gave de schrijver geen oogenblik twijfelt. Men zie vooreerst *Jer.* XXVI: 20 — een beslissend voorbeeld, dat de aandacht van Payne Smith geheel ontgaan is. Maar dan ook de teksten, waarop hij zelf wijst: *Num.* XI: 25—27; 1 *Sam.* X: 5 verv.; 2 *Kron.* XX: 37; *Ezech.* XXXVII: 4, 9, 10, 12. Dat de 70 oudsten eigenlijk aangewezen werden om Mozes te helpen in het bestuur, is volkomen waar; doch in hithnabbé, *Num.* l. c., ligt volstrekt niet opgesloten, dat zij zich dus slechts als profeten voordeden; zoodra de geest van Jahveh op hen komt, profeteeren zij, in den eigenlijken zin des woords. Zoo

De profeten heeten ook zieners. Het zijn eigenlijk twee verschillende hebreeuwsche benamingen, die in de vertalingen door dit ééne woord teruggegeven worden. De ééne, roéh, doelt, naar het schijnt, op het heldere, diepe inzicht, dat den profeet, in onderscheiding van andere menschen, eigen is; de andere, chozéh, is afgeleid van een werkwoord, waardoor dikwerf het ecstatische zien van den profeet wordt aangeduid, en zinspeelt dus op de visioenen, die hem te beurt vallen; ze verschillen dan ongeveer als ziener en schouwer. Eene merkwaardige archaeologische aanteekening in het eerste boek *Samuel* [1]) leert ons, dat in vroegere eeuwen, vóór de invoering van het koningschap, roéh de gewone naam was, waarvan men zich in het dagelijksche leven placht te bedienen, b. v.

ook de profeten in 1 *Sam.* X, hoewel zij geene profetische rede houden, wat het *verbum* dan ook niet te kennen geeft. De gissing, dat Eliëzer in 2 *Kron.* XX „niet zelf geïnspireerd was, maar eene profetische boodschap aan Jozafat overbracht", mist allen grond. Wat, eindelijk, *Ezech.* XXXVII aangaat, hier is hithnabbé niets anders dan: als profeet, in naam van Jahveh dus, spreken of bevelen; dat dit geschiedt in het visioen, doet niets ter zake;

3° de plaatsen, waaruit volgen zal, dat hithnabbé gebruikt wordt in ongunstigen zin, bewijzen dit volstrekt niet. Achab zal 1 *Kon.* XXII: 8, 18 dien vorm bezigen, omdat hij in zijn hart niet gelooft aan de goddelijke inspiratie, noch van de 400 profeten, noch van Micha ben Jimla. Doch de geschiedschrijver gebruikt denzelfden vorm en, louter tot afwisseling, de Niph'al (vs. 10, 12). Evenmin wordt hithnabbé *Jer.* XXIX: 26 gebezigd „in a bad sense, of a false and wicked sham, a blasphemous pretence." Wèl staan daar „razende en profeteerende" onmiddellijk naast elkander, doch dit doet niets af, want ook van elders blijkt, dat de profetische geestvervoering den indruk maakte van razernij (2 *Kon.* IX: 11 verg. *Hoz.* IX: 7). Het „profeteeren" van Saul, 1 *Sam.* XVIII: 10, is geen „navolging van de profetische opgewektheid" (!), maar het gevolg der bovennatuurlijke inwerking van „een boozen geest Gods."

De zaak is eenvoudig deze, dat hithnabbé beteekent: als nabi optreden, zich gedragen of spreken. Het is eene geheel neutrale uitdrukking: over den oorsprong der verschijnselen, die zij aanduidt, leert zij ons niets hoegenaamd.

De motieven, die Dr. Payne Smith tot zijne onderscheiding geleid hebben of hem althans daaraan zoo hooge waarde doen toekennen, zullen later aan het licht treden. Zie beneden bl. 58 verv.

[1]) 1 *Sam.* IX: 9.

in de zegswijze: „Laat ons gaan tot den roéh", die in later tijd luidde: „Laat ons gaan tot den nabi." „Want die heden de nabi (genoemd wordt), heette vroeger de roéh." Wij zullen op dit bericht moeten terugkomen, om zijne beteekenis voor de geschiedenis van het Israëlietische profetisme in het licht te stellen. Thans doe ik alleen opmerken, dat, in overeenstemming daarmede, Samuel ook elders „de roéh" wordt genoemd [1]), maar dat, in strijd met datzelfde bericht, in andere oud-testamentische geschriften de titel nabi ook reeds met toepassing op de eeuwen vóór Samuel wordt gebruikt [2]). Hierin heeft de auteur der bedoelde aanteekening volkomen recht, dat nabi allengs meer gebruikelijk en eindelijk de gewone ambtsnaam geworden is. Daarnevens bezigde men toen roéh en chozéh, zonder acht te geven op het verschil, dat oorspronkelijk tusschen die twee namen onderling en tusschen beiden en nabi bestond. Dit volgt reeds uit enkele teksten, die wij daareven, met een ander doel, raadpleegden [3]). Elders vinden wij één en denzelfden persoon beurtelings nabi en roéh of chozéh genoemd, t. w. Samuel [4]), Jehu ben Hanani [5]), Iddo [6]). De formulen „ziener des konings", „ziener van David [7])", zullen wel niets meer inhouden, dan dat de profeet, die zoo wordt

[1]) 1 *Kron.* IX: 22; XXVI: 28; XXIX: 29. Anders 2 *Kron.* XXXV: 18.

[2]) *Gen.* XX: 7 (verg. *Ps.* CV: 15; 1 *Kron.* XVI: 22); *Num.* XII: 6; *Deut.* XIII: 1 verv.; XVIII: 15 verv.; XXXIV: 10 (verg. *Hoz.* XII: 14); *Richt.* IV: 4; VI: 8; ook 1 *Sam.* III: 20.

[3]) *Mich.* III: 5, 7; *Jez.* XXX: 10 verg. ook XXIX: 10 (waar evenwel „de profeten" en „de zieners" niet tot den oorspronkelijken tekst behooren).

[4]) Zie n. 1.

[5]) Verg. 1 *Kon.* XVI: 7, 12 met 2 *Kron.* XIX: 2. Het is volstrekt onnoodig, met Payne Smith (t. a. p. p. 46 n. 1), aan Jehu een hooger rang toe te kennen dan aan zijn vader Hanani, omdat gene t. a. p. chozeh, deze daarentegen 2 *Kron.* XVI: 7, 10 roéh genoemd wordt; de Kroniekschrijver gebruikt de onderscheidene namen door elkander. Verg. n. 1 en 6.

[6]) Verg. 2 *Kron.* XII: 15 met XIII: 22.

[7]) 2 *Sam.* XXIV: 11 („de profeet Gad, David's ziener); 1 *Kron.* XXI: 9; XXV: 5; 2 *Kron.* XXIX: 25; XXXV: 15.

aangeduid, in den dienst des konings of tot hem in zeer nauwe betrekking stond: aan de visioenen, die hem ten deel vielen, wordt daarbij zeker niet gedacht [1]).

Nog andere namen of titels der profeten waren vroeger of later onder Israël in gebruik. Doch het schijnt overbodig ze hier alle op te sommen: het zijn meest overdrachtelijke uitdrukkingen, als „wachter", „bode", enz., die de betrekking aanwijzen, waarin de profeet tot Jahveh stond, of het ambt, dat hij in den Israëlietischen staat bekleedde. Opmerking verdient alleen nog, dat de profeten, vooral in de historische boeken, dikwerf den titel „man Gods" dragen [2]) — een nieuw bewijs, dat in de schatting des volks de verbintenis met de godheid het wezen van den profeet uitmaakte. In den éénen naam moge dit duidelijker uitkomen dan in den anderen, het is de overtuiging, die aan alle ten grondslag ligt.

Hoe is — zoo luidde de vraag, die wij ons ter beantwoording hadden voorgesteld — hoe is het bestaan onder Israël van een profeten-gild of -stand te verklaren? Wij zijn met ons onderzoek naar de namen niet veel dichter tot de oplossing van dit probleem genaderd. Integendeel, die namen schijnen geheel persoonlijke gaven of voorrechten aan te duiden, die uit hun aard tot weinigen beperkt moesten blijven, terwijl ze toch gedragen worden door zeer velen, die zelfs, gelijk ons vroeger bleek, gezelschappen of vereenigingen vormen. Is dat niet meer dan zonderling?

Wellicht brengen andere verschijnselen ons verder. Het spreekt wel vanzelf, dat wij het einddoel nu nog niet bereiken kunnen: het eigenlijke wezen en de inwendige geschiedenis van het Israëlietische profetisme kunnen wij eerst veel later

[1]) De reden, waarom de titel niet luidt: „profeet des konings", ligt voor de hand: de genitivus achter „profeet" duidt gewoonlijk de godheid aan, door wie hij wordt geïnspireerd.

[2]) B. v. 1 *Sam.* II: 27; IX: 6—8, 10; 1 *Kon.* XII: 22 enz. enz. Meestal wordt die naam aan oudere profeten toegekend; ik zou schrijven: altijd, indien niet Hanan ben Jigdalia, *Jer.* XXXV: 4, wellicht eene uitzondering maakte.

op het spoor komen. Doch wellicht slagen wij er in de positie der profeten onder Israël, hunne onderlinge verhouding, de volksdenkbeelden over hen, en wat dies meer zij, uit de profetische en historische boeken op te helderen en zoo althans eenig licht te verspreiden over de hierboven opgeworpen vraag.

Letten wij eerst op de reeds vermelde vereenigingen van profeten. De berichten daarover zijn blijkbaar fragmentarisch. Hare inrichting wordt nergens opzettelijk beschreven, veelmin hare geschiedenis verhaald. Slechts incidenteel worden ze genoemd. In de dagen van Samuel was er in de onmiddellijke nabijheid van Rama eene colonie van profeten gevestigd. Hare leden oefenden zich in muziek en zang. Verschijnselen van geestvervoering schijnen in haar midden zeer gewoon te zijn geweest. Samuel hield zich dikwerf onder deze profeten op en werd als hun hoofd erkend [1]). Wij weten niet, of er ook nog elders dan te Rama zulke profeten-coloniën bestonden; evenmin of die ééne, die in de geschiedenis van Saul en David eene rol speelt, na Samuel's dood in stand bleef. Intusschen mag dit laatste als waarschijnlijk worden aangenomen. Het stilzwijgen der historische boeken levert daartegen geen bezwaar op, juist omdat ze de vereenigingen van profeten dan-alléén vermelden, wanneer ze in den gang der feiten als vanzelf ter sprake moeten komen. Dit geval doet zich voor onder de regeering van Achab. Wij kennen hem reeds als vervolger van „de zonen der profeten", zooals zij nu genoemd worden [2]). Maakt deze benaming het waarschijnlijk, dat zij, evenals vroeger, ja meer nog dan vroeger, onder het toezicht of de leiding van een of meer hoog vereerde profeten stonden, dit wordt door de berichten over hunne betrekking tot Elia en vooral tot Eliza ten volle bevestigd [3]). Wij vernemen voorts nog, als in het

[1]) Dit alles volgt uit 1 *Sam.* X: 5, 10—12; XIX: 18—24. [2]) Zie boven bl. 48.

[3]) Zie t. a. p. en verder nog 2 *Kon.* IX: 1—3. Van den profetenleerling, die 1 *Kon.* XX: 35—43 handelend optreedt, wordt niet gezegd, dat hij Elia's bevelen uitvoerde.

voorbijgaan, dat zij gemeenschappelijke maaltijden hielden [1]). Evenzoo blijkt, dat althans sommigen van hen gehuwd waren [2]).

Van nu af aan bewaren de schrijvers der historische boeken over de profetenscholen het stilzwijgen. Haar voortbestaan, niet alleen in het rijk van Ephraïm, maar ook in Juda, is evenwel hoogst waarschijnlijk te achten [3]). Het wordt namelijk ondersteld in eene merkwaardige bijzonderheid uit de profetische loopbaan van Amos, door hem zelven, naar het schijnt, aan de vergetelheid ontrukt. Onder de regeering van Jerobeam II, omstreeks het begin der 8ste eeuw vóór onze jaartelling, predikte hij in de onmiddellijke nabijheid van den tempel te Beth-el. Dat werd door Amazia, den opperpriester van dat heiligdom, zeer euvel opgenomen. Deze zond bericht van hetgeen er gebeurd was aan Jerobeam en vermaande Amos om Beth-el te verlaten. „Gij, ziener!" — zoo sprak hij — „ga, pak u weg naar Judea (uw vaderland), eet daar brood en profeteer daar!" Dat klinkt als een verwijt, dat Amos van het profeteeren eene kostwinning maakte, die hij dan, volgens den priester, liever in zijn eigen land moest uitoefenen dan daarbuiten. Zoo vat ook Amos het op, blijkens zijn antwoord: „Ik ben geen profeet, noch een profetenzoon, maar een herder, en ik lees wilde vijgen af; doch Jahveh nam mij van achter de kudde en Jahveh sprak tot mij: ga, profeteer tot mijn volk Israël [4])!" De verzekering: „ik ben geen profeet, noch een profetenzoon", laat nauwelijks eene andere opvatting toe, dan dat er, ook nog in die dagen, vereenigingen van profeten bestonden, waartoe Amos evenwel niet gerekend wil worden te behooren.

Doch de belangrijke mededeeling van Amos is wel waardig, dat wij er nog wat langer bij stilstaan. Op twee gevolgtrek-

[1]) 2 *Kon.* IV: 38—44. [2]) 2 *Kon.* IV: 1—7.

[3]) Zoo oordeelen dan ook Dr. J. C. Matthes, *de pseudoprophetismo Hebraeorum* (L. B. 1859), p. 105 sq.; Payne Smith t. a. p. p. 154—156.

[4]) *Amos* VII: 10—15.

kingen, waartoe zij ons recht geeft, moet ik de aandacht vestigen. Zij leert ons, vooreerst, dat er profeten waren, die geen deel uitmaakten van eene vereeniging of zich althans niet regelmatig in eene der profeten-coloniën ophielden. Dit wordt ons van elders bevestigd. Verreweg de meeste profeten, wier namen wij kennen, schijnen op zich zelven te staan. Elia b. v. hield zich gewoonlijk verborgen en trad, als de omstandigheden het vorderden, plotseling uit zijnen schuilhoek te voorschijn [1]). Eliza vertoefde wel nu en dan, maar niet altijd onder de zonen der profeten [2]). Ook anderen, als Nathan, Gad, Ahia de Siloniet, Jehu ben Hanani, treffen wij niet aan als leden eener vereeniging, en voor de onderstelling, dat hunne verbintenis met anderen slechts bij toeval onvermeld gebleven is, bestaat eigenlijk geen grond. Ook de profeten, wier geschriften wij bezitten, treden zelfstandig op; verkeeren in de gewone maatschappij [3]); leiden in den regel een gehuwd leven [4]). Zij hadden hunne leerlingen, vertrouwde vrienden of helpers, doch de verhouding, waarin deze tot hen stonden, schijnt geheel vrij en persoonlijk te zijn geweest [5]). Er is — het behoeft nauwelijks te worden gezegd — in dit alles niets bevreemdends. De profeten konden nimmer eene kaste, eene streng afgesloten corporatie, uitmaken. De verschijnselen, die zich in de profeten-vereenigingen voordeden, konden ook daarbuiten voorkomen en gaven hem of haar, bij wie ze zich vertoonden, het recht op den titel van nabi. De leden zelve

[1]) Zie b. v. 1 *Kon.* XVII: 1; XVIII: 1; XXI: 17 verv.; 2 *Kon.* I: 3.

[2]) 2 *Kon.* II: 25.

[3]) Waarschijnlijk bevat *Jer.* XXXVII: 12 eene zinspeling op het grondbezit van den profeet in de nabijheid van Anathôth.

[4]) De ongehuwde staat van Jeremia wordt verklaard uit de bijzondere omstandigheden des tijds, *Jer.* XVI: 1 verv.

[5]) Dit geldt niet alleen van de betrekking tusschen Jezaja en Uria en Zacharia, die door hem als getuigen gebruikt en „leerlingen van Jahveh" genoemd worden (*Jez.* VIII: 2, 16), maar ook van de veel inniger verbintenis tusschen Jeremia en Baruch (*Jer.* XXXVI; XLIII: 3, 6, 7): uit *Jer.* XLV blijkt, hoe hoog de profeet de vrijwillige diensten van zijnen helper waardeerde.

van het gilde konden zoodanige vrije profeten — als ik hen zoo mag aanduiden — niet weren: zij maakten immers ook voor zich zelven aanspraak op den profeten-naam, niet op grond van hetgeen zij in de scholen geleerd hadden, maar omdat zij tot Jahveh in eene nauwe betrekking stonden en den invloed van Jahveh's geest nu en dan of doorgaans ondervonden. Wat recht hadden zij dan om aan anderen, die zich op hetzelfde voorrecht beroemden, den titel te ontzeggen, dien zij zelven hadden aangenomen?

Bedenkelijker is het tweede feit, dat wij nog uit het bericht van Amos afleiden. Wat beweegt hem om den titel van „profeet", dien Amazia hem geeft, zoo driftig af te wijzen? waarom zou hij het zich tot eene schande rekenen dien te dragen? Blijkbaar stemt hij in met het verwijt, dat de priester te Beth-el zijdelings had uitgesproken. Hij moet erkennen, dat vele profeten van beroep hunne betrekking tot eene broodwinning verlaagden. Van de zoodanigen stelt hij er prijs op zich zelven zoo duidelijk mogelijk te onderscheiden. Hij staat niet met hen op ééne lijn, maar tegenover hen.

Een profeet tegenover de profeten derhalve. Stond het feit op zich zelf, ook dan zou het hoogst opmerkelijk blijven. Doch dat is het geval niet. Een dergelijk antagonisme blijkt bij onderzoek zeer gewoon te zijn geweest. Dikwerf waren de profeten van Jahveh onderling verdeeld. Over ééne en dezelfde zaak geraadpleegd, gaven zij somwijlen lijnrecht strijdige adviezen, ieder het zijne als „woord van Jahveh." Wij herinneren ons den strijd tusschen de 400 profeten en Micha ben Jimla, ten overstaan van Achab en Jozafat [1]). Het is niet te sterk gesproken, wanneer wij zeggen, dat de mannen, wier godspraken wij in het O. Testament bezitten, doorloopend „de profeten" d. i. het profetengild bekampen en over hen een zeer ongunstig oordeel vellen [2]). Het lag in den aard der

[1]) 1 *Kon.* XXII. [2]) Zie de plaatsen, hierboven bl. 47 aangehaald, alsmede *Zeph.* III: 4[a]; *Zach.* XIII: 2—6; *Ezech.* XIII: 1—XIV: 11; XXII: 25, 28.

zaak, dat deze, van hun kant, de tegen hen ingediende aanklachten met woeker teruggaven: een man als Hananja, de Gibeoniet, heeft Jeremia zeker niet zachter beoordeeld dan deze hem [1]).

Wat ons hierin vreemd kan schijnen, zou op eens zijn opgehelderd, indien wij de onderscheiding mochten laten gelden, die gewoonlijk wordt gemaakt en nog onlangs door Dr. Payne Smith opzettelijk uitgewerkt en verdedigd is [2]). Volgens zijne beschouwing wordt de titel nabi in het O. Testament aan twee categorieën van personen toegekend, die wij vooral niet met elkander moeten verwarren. De gewone „profeten", ook „profetenzonen" genoemd, die in de verschillende perioden van Israël's geschiedenis in grooten getale werkzaam waren en de vereenigingen of scholen van profeten vormden, vergelijkt hij met de leden van den geestelijken stand onder eene christelijke natie. Evenals de waardige christenleeraars tot hun ambt „van God" of „door Gods heiligen geest geroepen zijn", zoo waren dat ook deze Israëlietische profeten. Doch het was evenmin de taak van dezen, als het die onzer geestelijken of predikanten is, nieuwe waarheden aan het volk te openbaren. Zij bepaalden zich tot de handhaving en aanbeveling van de Mozaïsche wetten, tot de bestrijding van de afdwalingen hunner tijdgenooten, tot de bevordering van hun zedelijk en godsdienstig leven. Tot de volbrenging van dit werk nu, hoe gewichtig en heilig ook, werd evenmin toen als thans eene buitengewone of bovennatuurlijke bezieling door Gods geest vereischt. Wij mogen die dus ook aan deze profeten niet toeschrijven. Doch de overeenkomst tusschen hen en de christenleeraars strekt zich nog verder uit. Ook zij konden bezwijken in de verzoekingen, waaraan hun ambt hen blootstelde. Ook in hun kring konden zich menschen laten opnemen, wien de innerlijke roeping ont-

[1]) Verg. *Jer.* XXVIII.

[2]) Zie het aangehaalde werk, p. 114 ff., 128 ff., waarheen ik voor de verdere ontwikkeling der in den tekst medegedeelde denkbeelden den lezer moet verwijzen.

brak. Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat het O. Testament zoo van het een als van het ander voorbeelden oplevert. Zelfs de toenemende ontaarding van de profetenscholen — waarvan, ook volgens Dr. Payne Smith, de daareven besproken woorden van Amos getuigenis afleggen — heeft, hoe treurig ook, niets bevreemdends. — Van deze categorie van profeten moeten nu de buitengewone, maar dan ook met buitengewone gaven toegeruste gezanten van Jahveh wèl onderscheiden worden. Het was hunne bepaalde roeping, Jahveh's wil en raad te openbaren en zoo voort te bouwen op den door hunne voorgangers gelegden grondslag. Is het wonder, dat zij veel hooger stonden dan de groote hoop dergenen, die met hen denzelfden ambtstitel voerden, en dat zij zich nu en dan openlijk tegen hen moesten aankanten? Doch die ambtgenooten zelve zullen gewoonlijk de meerderheid dezer bevoorrechten hebben erkend. Alleen in de dagen van verval, die den ondergang van het koninkrijk Juda voorafgingen, matigde de gewone nabi zich denzelfden rang aan, dien een Jeremia rechtens bekleedde, en verstoutte hij zich zelfs dezen „in naam van Jahveh" in het aangezicht te weerstaan.

Tot dus ver Dr. Payne Smith, wien de verdienste niet kan worden ontzegd, dat hij de traditioneele denkbeelden over dit onderwerp zeer aannemelijk voorgesteld en met nieuwe bewijzen gesteund heeft. Welke verklaring van den strijd tusschen de profeten voor deze theorie in de plaats behoort te treden, moet voorshands geheel onbeslist blijven: eerst als wij het Israëlietische profetisme door en door kennen, zullen wij in staat zijn de ware oplossing van dat verschijnsel te geven. Doch nu reeds kan worden aangetoond, dat de beschouwing van Dr. Payne Smith niet opgaat. Ja, dat bewijs moet nu aanstonds geleverd worden. Zijne voorstelling, die met de gewone opvatting in de hoofdtrekken overeenkomt en zich bovendien door haren schijnbaren eenvoud aanbeveelt, plaatst ons inderdaad op een geheel verkeerd standpunt, vanwaar wij het profetisme

niet anders dan onjuist kunnen opvatten. Zij is een hinderpaal, die moet worden weggeruimd, voordat wij tot de werkelijkheid kunnen doordringen.

Beginnen wij met de aanwijzing van enkele punten, die onveranderd kunnen worden overgenomen. Inderdaad, het profeten-ambt bracht zijne eigenaardige verzoekingen met zich. De nabi werd geacht, „het woord van Jahveh" te verkondigen en bijgevolg geraadpleegd door hen, die het verlangden te leeren kennen [1]). Ook de priester openbaarde den wil van Jahveh, inzonderheid door de Urîm en Thummîm, het heilige lot [2]). Meestal werd het zeker door den aard der zaak aangewezen, bij wien van beiden men zich moest vervoegen; doch vaste bepalingen schijnen hieromtrent niet te hebben bestaan, zoodat het dikwerf van ieders inzicht en van de omstandigheden afhing, wiens tusschenkomst hij zou inroepen [3]). In elk geval was het lang niet zeldzaam, dat men zich tot den profeet begaf, om van hem de beslissing van Jahveh te vernemen, hetzij over de aangelegenheden van den staat of over die van bijzondere personen. Het behoeft geen betoog, dat de volksovertuiging, die zich in dit gebruik afspiegelt, voor den profeet zelven streelend was en zijn ambt in de oogen van menigen eerzuchtige begeerlijk moest maken. Maar lag het dan ook niet voor de hand, dat deze en gene dat ambt zochten, wien de innerlijke roeping ontbrak? Zelfs het bijgeloof, dat den profeet niet slechts kennis van de toekomst, maar ook de beschikking over haren loop toeschreef, kan voor sommigen een aanloksel zijn geweest. Achab b. v. stelt zoowel Elia als Micha ben Jimla verantwoordelijk voor hunne ongeluksprofetieën [4]); de weduwe te Zarphat en de Sunamietische wijten de

[1]) 1 *Sam.* IX: 7 verv.; 1 *Kon.* XIV: 1 verv.; 2 *Kon.* XIX: 1 verv.; XX: 12—20; *Jer.* XXI, XXXVII, XXXVIII.

[2]) Verg. mijn *Godsdienst van Israël* I: 99—102.

[3]) Soms blijft het twijfelachtig, tot wien men zich begeven heeft om „Jahveh te ondervragen", tot den profeet of tot den priester? Zie 2 *Sam.* XXI: 1.

[4]) 1 *Kon.* XVIII: 7 verv.; XXI: 20; XXII: 8, 18, 26—28.

rampen, die haar treffen, aan de machtige profeten, die zij op haren weg hadden ontmoet [1]); een van Achab's opvolgers dreigt Eliza den dood, omdat hij het beleg van Samaria en al de ellende, die het met zich bracht, niet had afgewend [2]). Voorzeker, deze voorbeelden leeren óók, dat de uitoefening van het profetische ambt somwijlen gevaarlijk kon worden. Doch de gevaren, aan elke hooge positie verbonden, plegen alleen de kleine zielen af te schrikken en zijn voor hen, die zich zelven voelen, een prikkel te meer.

Zou ook het uitzicht op geldelijk voordeel sommige innerlijk onbevoegden verleid hebben om het harige opperkleed, het uiterlijke kenteeken van den profeet [3]), om te slaan? Dat is niet waarschijnlijk. Het is waar, de lieden, die de profeten kwamen raadplegen, brachten hun geschenken [4]). En ook zonder bepaalde aanleiding rekenden de vromen zich verplicht, hen zooveel mogelijk te ondersteunen en tot hun levensonderhoud bij te dragen [5]). Doch het blijkt niet, dat deze voordeelen aanzienlijk waren en het profetenambt in de schatting van den geldzuchtige begeerlijk konden maken. Maar wèl geraakten de behoeftigen — en het blijkt uit een paar voorbeelden, dat deze niet ontbraken [6]) — door zoodanige weldaden

[1]) 1 *Kon.* XVII: 17 verv.; 2 *Kon.* IV: 22 verv.

[2]) 2 *Kon.* VI: 31. Volgens het gewone gevoelen is het Joram, die hier spreekt. Doch om verschillende redenen is het veel waarschijnlijker, dat de belegering van Samaria onder Joahaz, den zoon van Jehu, valt. Zie beneden Hoofdstuk XI.

[3]) *Zach.* XIII: 4. De harige mantel van Elia (2 *Kon.* I: 8 verg. II: 8, 13, 14; 1 *Kon.* XIX: 19) en van Johannes den Dooper (*Matth.* III: 4) was dus het gewaad, dat hen als profeten deed kennen. Jezaja ging, naar het schijnt, gewoonlijk gekleed in een ruim opperkleed, zooals de Israëlieten in dagen van rouw aandeden (*Jez.* XX: 2).

[4]) 1 *Sam.* IX: 7 verv.; 1 *Kon.* XIV: 2, 3.

[5]) 2 *Kon.* IV: 8 verv.; 42—44. Uit vs. 23 mag wellicht worden afgeleid, dat de gewoonte medebracht, aan de profeten op den sabbat of op de nieuwe maan gaven uit te reiken.

[6]) 2 *Kon.* IV: 1—7; VI: 1—7.

in een toestand van afhankelijkheid tegenover hen, van wier gunstbewijzen zij leven moesten. Het kan ons niet bevreemden, dat er waren, wien de verzoeking te machtig werd en die zich verlaagden tot gehoorzame dienaren hunner aanzienlijke of machtige begunstigers.

Vergeten wij bovendien niet, dat de vereeniging van profeten, juist als vereeniging, zoogoed als elke andere, aan het gevaar van ontaarding blootstond. Hoe licht sluipt in zulke gezelschappen de routine binnen en neemt zij de plaats in van de geestelijke krachten, die ze in het leven geroepen en aanvankelijk in beweging gezet hebben! Hier vooral was dat een groot bezwaar. Indien de waarachtige bezieling ontbreekt en toch geacht wordt niet te mogen ontbreken, hoe licht komt men er dan toe om daarvoor de kunstmatige opwinding in de plaats te stellen of de geestdrift, die men niet bezit, te huichelen!

Tot zoover kunnen wij dus met Dr. Payne Smith medegaan. Maar verder ook niet. De onderscheiding tusschen den gewonen en den buitengewonen nabi, zooals hij die voordraagt, gaat geheel buiten de feiten om. Evenzoo de vergelijking van de gewone profeten met den geestelijken stand in de hedendaagsche maatschappij. Indien het hunne taak geweest ware, het volk, en wel regelmatig, te onderwijzen, dan zou daarvan toch ergens iets moeten blijken. Doch te vergeefs zoeken wij naar één enkel spoor van zulk eene werkzaamheid. De profeten en, in een later tijdvak, de profeten-zonen zijn niet, gelijk na Ezra de schriftgeleerden, door het land verstrooid, maar in hunne coloniën bijeen. Daar houden zij zich bezig met hunne oefeningen in muziek en zang. Dat het hun, als zij de omliggende landstreek doortrekken, te doen is om de stichting of opleiding van het volk — er is niets hoegenaamd, dat daarop wijst. Allerminst, gelijk ons reeds gebleken is, de naam, dien zij dragen: nabi is de geïnspireerde der godheid, niet de onderwijzer van anderen. Wat men van den profeet verwachtte

en bij hem zocht, wordt kort en juist uitgedrukt in den tekst van Jeremia, die ons tot punt van uitgang diende: „het woord zal niet vergaan van den profeet." Gelijk de oudsten raad geven en de priester zijne rechtsgeldige beslissingen voordraagt, zoo verkondigt de profeet het woord. Natuurlijk: het woord van Jahveh. Het is karakteristiek, dat dit niet eens wordt gezegd: zóózeer sprak het vanzelf, dat de nabi het orgaan was van de godheid, die hem inspireerde. Het is inderdaad ondenkbaar, dat die titel zal zijn toegekend aan mannen, wien men tegelijk ontzegde wat hun recht gaf dien te dragen.

Het is niet moeilijk na te gaan, wat Dr. Payne Smith — en zoovele anderen vóór hem — tot hunne opvatting heeft geleid. Zij zouden niet ongaarne het terrein van het bovennatuurlijke tegelijk beperken en scherp afbakenen. De groote meerderheid der nebiïm plaatsen zij daarbuiten, om zooveel te beter de goddelijke zending en bezieling van het kleine aantal, allereerst van de profeten, wier geschriften ons in het O. Testament zijn bewaard gebleven, te kunnen handhaven. Doch de teksten, die voor ons liggen, wijzen elke zoodanige poging af. Naar de overtuiging van de Israëlieten — zoowel van de tijdgenooten der profeten als van de schrijvers des O. Testaments — is het geheele profetisme een bovennatuurlijk verschijnsel, uit de werking van Jahveh's geest af te leiden en te verklaren. Wij zijn het, die — terecht of ten onrechte, dit zullen wij later zien — het woord van enkele profeten, bepaaldelijk de geschreven profetieën, zoo scherp onderscheiden van de uitspraken hunner ambtgenooten en vooral van die hunner tegenstanders. In het O. Testament zelf wordt die grenslijn alzoo niet getrokken [1]). De profeten in Samuel's tijd mogen zich voor dezen hunnen voorganger, de profetenzonen in de dagen van Achab en zijne opvolgers voor Elia en Eliza gebogen en hunne meerderheid erkend hebben, dit komt

[1]) Ook de poging om haar aan te wijzen in de woorden, die de werkzaamheid van den profeet aanduiden, is mislukt. Zie boven bl. 50 n. 8.

niet dááruit voort, dat zij zich bewust waren tot de door Jahveh's geest bezielden niet te behooren. Ook Eliza noemt immers Elia zijnen „vader?" En de 400 profeten, die Achab en Jozafat rondom zich verzamelen, meenen zij wellicht, dat hun woord geenszins „het woord van Jahveh" is? Het tegendeel blijkt ten duidelijkste. Zoo is het ook in later tijd: de profeten, die door Micha, Jezaja, Jeremia bestreden worden, zijn volstrekt niet geneigd om voor hen uit den weg te gaan. Zij werpen veeleer de beschuldigingen, die deze tegen hen inbrengen, op hunne bestrijders terug. Hier schiet dus de verklaring, die Dr. Payne Smith voorslaat, in elk geval tekort.

Neen, als wij aan het getuigenis der oorkonden getrouw willen blijven, dan moeten wij erkennen, dat de schijnbaar zoo eenvoudige onderscheidingen, met behulp waarvan men de verschijnselen ordent en verklaart, door de traditie uitgedacht zijn en in haar belang gehandhaafd worden. In de werkelijkheid was het Israëlietische profetisme een zeer bont verschijnsel en beantwoordde de indruk, dien het maakte, aan zijne innerlijke verscheidenheid. Verzet tegen het woord der profeten was lang geene zeldzaamheid. Hoe grooten eerbied de Israëlieten den profeten ook toedragen, zij zijn toch volstrekt ongeneigd om blindelings voor het gezag van ieder hunner te bukken. Zij beoordeelen hen vrij, weerstaan hun somwijlen in het aangezicht, ja schromen niet geweld tegen hen te gebruiken. De profeet is „een teeken, dat weersproken wordt", ja, dat weersproken worden moet, want evenals bij die ééne gelegenheid onder de regeering van Achab, zoo stond, althans van de 8ste eeuw vóór onze jaartelling af, niet bij uitzondering, maar nagenoeg altijd het „ja" des éénen tegenover het „neen" van den ander. De Israëlieten konden niet eenvoudig volgen, al wilden zij dat ook. Zij moesten kiezen, den éénen nabi aannemen, den ander verwerpen.

„Doch" — zoo vraagt men wellicht — „was dit dan een zoo groot bezwaar? De uitslag van die keuze was immers van

te voren aangewezen? Het is waar, de Israëlieten moesten kiezen, maar, evenals wij, tusschen licht en duisternis, waar en onwaar, goed en kwaad, zoodat ieder die het wel meende geen gevaar liep om mis te tasten." Men stelt het zich dikwerf zoo voor. Welaan, geven wij ons de moeite te onderzoeken, of aan die voorstelling de werkelijkheid beantwoordt!

Wij beginnen met de Mozaïsche wet te raadplegen. Zij was, volgens het gewone gevoelen, de regel van geloof en wandel der Israëlieten en moest dus, in de verlegenheid waarin de strijd tusschen de profeten hen bracht, allereerst worden opgeslagen. Werkelijk bevat het boek *Deuteronomium* een tweetal voorschriften, die hier in aanmerking komen. Het ééne houdt in, dat de profeet, die zijne medeburgers opwekt om andere goden te dienen, des doods schuldig is en de straf der steeniging moet ondergaan, al ware het dat het teeken of wonder, waarop hij zich tot staving van zijn woord beroepen had, uitkwam; immers dit mocht, in dat geval, niet worden aangemerkt als bewijs zijner zending door Jahveh, maar als eene verzoeking, waaraan deze zijn volk onderwierp [1]). De andere wetsbepaling staat in nog nauwer verband met het onderwerp, dat ons op dit oogenblik bezighoudt. Nadat de wetgever de Israëlieten heeft vermaand om te luisteren, niet naar waarzeggers en wichelaars, maar naar de profeten, die Jahveh uit hun midden zal verwekken, schrijft hij voor, dat de profeet, die in naam van Jahveh een woord zal spreken, dat Jahveh hem niet in den mond gegeven heeft, of die spreken zal in naam van andere goden, met den dood moet worden gestraft. Daarna gaat hij dus voort: „En zoo gij bij u zelven zegt: hoe zullen wij kennen het woord, dat Jahveh niet heeft gesproken? Zoo een profeet spreekt in den naam van Jahveh, en dat woord geschiedt niet en komt niet uit, dàt is dan het woord, dat Jahveh niet ge-

[1]) *Deut.* XIII: 1—5.

sproken heeft [1])." Het kenmerk, dat de wetgever hier stelt, is duidelijk: de voorspelling, waaraan de uitkomst niet beantwoordt, is niet van Jahveh, al wordt zij ook uitgesproken in zijnen naam. Mogen wij dit ook omkeeren en zeggen: de vervulling van de voorspelling is het bewijs, dat Jahveh haar aan den profeet heeft ingegeven? Waarschijnlijk zou de wetgever die vraag bevestigend hebben beantwoord, evenwel met dit voorbehoud, dat de profeet gesproken had in Jahveh's naam en tot bevordering der Jahveh-vereering [2]).

Gaven deze wetsbepalingen den Israëliet wat hij noodig had, om in den strijd tusschen de Jahveh-profeten partij te kunnen kiezen en in de onderscheiding van ware en gewaande profeten niet mis te tasten? Het mag, vooreerst, niet uit het oog verloren worden, dat zeer velen in onze dagen ontkennen, dat *Deuteronomium*, in welk boek wij de beide wetten aantreffen, Mozes tot auteur heeft. Zij houden het daarvoor, dat dit gedeelte der wetgeving in de 7de eeuw vóór onze jaartelling op schrift gebracht en door Jozia, in het 18de jaar zijner regeering, ingevoerd is. Ik voor mij aarzel niet, deze meening te omhelzen. De gelegenheid om de gronden bloot te leggen, waarop zij berust, zal zich in het vervolg van ons onderzoek vanzelf voordoen en dan niet ongebruikt blijven. Doch vooralsnog behoeven wij ons in deze twistvraag niet te verdiepen. Het van de traditie afwijkende gevoelen zou wel niet te berde zijn gebracht, wanneer uit ondubbelzinnige voorbeelden bleek, dat de wetten van *Deuteronomium*, bepaaldelijk ook die twee waarmede wij ons thans bezighouden, reeds vóór Jozia's hervorming werden nageleefd. Inderdaad, daarvan blijkt niets hoegenaamd: te vergeefs zoeken wij in de profetische en in de historische boeken naar eenig spoor van den practischen invloed der wettelijke voorschriften, die ik daareven mededeelde.

[1]) *Deut.* XVIII: 9—22. Met de groote meerderheid der uitleggers pas ik deze pericope toe op de profeten in het algemeen. Later kom ik hierop terug.

[2]) Verg. *Deut.* XIII: 2, 3.

Doch nemen wij voor het oogenblik aan, dat ze bestonden en den Israëliet niet onbekend waren. Ook dan nog, zoo merk ik ten andere op, waren zij ongeschikt om hem uit de verlegenheid te redden. Tusschen de profeten van Jahveh en die der andere goden kon hij zonder moeite onderscheiden: dat deze laatsten niet mochten worden gevolgd, sprak vanzelf en behoefde door den wetgever niet te worden bepaald. In de keuze tusschen de profeten van Jahveh lag het bezwaar. De wet verwees den Israëliet naar de uitkomst. Doch bij de toepassing van dit criterium konden allerlei exceptiën worden gemaakt, gelijk ons later blijken zal [1]). En bovendien: hoe dan over den profeet te oordeelen, vóórdat de feiten uitspraak hadden gedaan? Indien hij gebeurtenissen voorspelde, die zich eerst in de verre toekomst konden verwezenlijken of waarvan eerst een volgend geslacht getuige zou zijn, hoe moesten dan middelerwijl zijne tijdgenooten over hem oordeelen? Hierbij komt, in de derde plaats, dat de wetgever niet aanwijst, door wien zijn voorschrift moet worden toegepast en uitgevoerd. Hij richt zich tot Israël, geheel in het algemeen; tot allen, zoo men wil, maar daardoor juist tot niemand in het bijzonder. Uit het oogpunt der practijk is dit een wezenlijk en groot gemis. Wanneer nergens een rechter is aangewezen om de klacht over den profeet te onderzoeken en hem te vonnissen, wat baat het dan zijne prediking te onderzoeken en daarover te klagen?

Werd misschien deze leemte in de wet door het gebruik aangevuld? Bestond er eene door de gewoonte aangewezen rechtbank, die van de beschuldigingen tegen den profeet kennis nam en zijne verdediging aanhoorde? Zoo dikwerf hij in den tempel te Jeruzalem optrad en daar predikte — dit nu was lang niet zeldzaam — kwam hij onder de jurisdictie van de priesterschap. Van de dagen van Jojada af waren sommige

[1]) Zie beneden Hoofdstuk IX.

priesters bepaaldelijk belast met de handhaving der orde binnen het heiligdom, met de tempelpolitie [1]). Het was hunne taak toe te zien op allen, die op hun terrein als profeten optraden, en hen, zoo zij zich misdroegen, op te sluiten in de gevangenis en in het blok [2]). Zoo lezen wij in een brief, die onder de regeering van Zedekia te Jeruzalem ontvangen werd. Doch in datzelfde stuk wordt geklaagd, dat de priesters van deze hunne macht geen gebruik hadden gemaakt tegen — Jeremia [3]). Inderdaad, de hier bedoelde bevoegdheid betrof eigenlijk alleen de handhaving van orde en rust in den tempel. In zeer vele gevallen werden ze beter bewaard, wanneer men den profeet ongemoeid liet, dan wanneer men beproefde hem het stilzwijgen op te leggen. Uit het oogpunt der politie konden de ware profeten licht even gevaarlijk worden gekeurd als hunne tegenstanders, indien niet nog gevaarlijker dan deze. De macht der priesters heeft dus eigenlijk met de vraag, die in de deuteronomische wetten behandeld wordt, weinig of niets gemeen. Waarbij nog komt, dat zij niet verder reikte dan de muren van den tempel.

Meer licht geeft ons eene andere mededeeling in het boek van Jeremia's profetieën [4]). Toen hij den aanstaanden ondergang van Jeruzalem en van den tempel had aangekondigd, werd hij door de priesters, de profeten en het gansche volk aangegrepen en tot verantwoording geroepen over zijne stoutmoedige taal. Hoe durfde hij, in den naam van Jahveh, profeteeren, dat het Jeruzalemsche heiligdom worden zou als dat van Silo en de stad zou worden verwoest en van inwoners beroofd? De vorsten van Juda vernemen wat er gaande is en begeven zich uit het paleis des konings naar den tempel, waar zij zich nederzetten om kennis te nemen van de aanklacht tegen Jeremia. Het zijn de priesters en de profeten, die haar inbrengen: Jeremia heeft heiligschennis gepleegd door te spreken

[1]) 2 *Kon.* XI. 18b. [2]) *Jer.* XXIX: 26; verg. *Hand.* IV: 1; V: 24, 26.
[3]) *Jer.* XXIX: 27. [4]) *Jer.* XXVI: 1—19.

tegen de door Jahveh uitverkoren stad, en zoo zich des doods schuldig gemaakt. De verantwoording van den profeet is eenvoudig: Jahveh heeft hem gezonden om zoo tegen stad en tempel te profeteeren; hij heeft niets meer gezegd dan hem door Jahveh was ingegeven. De vorsten van Juda zijn voldaan: „Op dezen man rust geene schuld des doods, want hij heeft tot ons gesproken in den naam van Jahveh, onzen god." Zoo wordt Jeremia's verzekering door hen als waar erkend, maar — op welken grond? Het blijkt niet, dat zij nog iets meer hebben verlangd dan de ondubbelzinnige en herhaalde verklaring van den profeet zelven, waaraan evenwel zijne aanklagers geen geloof schonken. Ook de oudsten, die nu ten gunste van Jeremia het woord opvatten, brengen geene bewijzen bij voor de waarheid van zijn eigen getuigenis. Zij herinneren, dat Micha weleer evenzoo tegen Jeruzalem en den tempel had gesproken [1]), en dat Hizkia, wel verre van hem deswege te straffen, zich verootmoedigd en Jahveh's ontferming ingeroepen had: zoo moest men ook nu het woord van Jeremia opnemen. Blijkbaar wordt hier als bewezen aangenomen, wat door de aanklagers van den profeet ontkend werd, dat hij gezant van Jahveh was. De beslissing der vorsten heeft aanspraak op onze volle sympathie, en zoo ook het pleidooi der oudsten. Doch het kan onze aandacht niet ontgaan, dat hier geen geregeld rechtsgeding gevoerd en dat het criterium, in de Wet aangegeven, volstrekt niet in aanmerking genomen wordt. Men kan niet beweren, dat, blijkens dit voorval, de onbepaaldheid der wettelijke voorschriften door het gewoonterecht werd opgeheven.

Vandaar dan ook, dat bij andere gelegenheden de uitkomst voor Jeremia en diens geestverwanten lang niet zoo gunstig was. Uria, de zoon van Semaja, die tegen stad en tempel profeteerde „naar al de woorden van Jeremia", werd door

[1]) *Mich.* III: 12.

koning Jojakim uit Egypte, waar hij eene schuilplaats had gezocht, naar Jeruzalem teruggebracht en met het zwaard gedood [1]). „Maar" — zoo wordt er bijgevoegd — „de hand van Ahikam, den zoon van Saphan, was met Jeremia, opdat hij niet werd overgegeven aan het volk om te worden gedood [2])." Inderdaad, het was in de meeste gevallen de vraag, of de profeet beschermers had, machtig genoeg om hem te beveiligen tegen de aanslagen van hen, die door zijne prediking werden verbitterd. Wie zich daarvan overtuigen wil, leze het verslag van Jeremia's lotgevallen gedurende het beleg van Jeruzalem door Nebucadrezar [3]). De partij, die bovendreef, beschermde en begunstigde hare profeten en legde den tegenstanders van hare politiek het stilzwijgen op. Het is eigenlijk dezelfde toestand als vroeger onder Achab, die Micha ben Jimla in den kerker liet werpen, omdat zijne voorspellingen niet overeenkwamen met 's konings wenschen [4]). Zoo raadpleegt het volk, na Gedalia's dood, Jeremia over hetgeen hun te doen staat. Maar als hij, in strijd met de wenschen der aanvoerders, de vlucht naar Egypte als strijdig met Jahveh's wil afraadt, dan weigert men zich te onderwerpen en schrijft zijn woord toe aan de inblazingen van Baruch [5]). Persoonlijke sympathieën en antipathieën beslissen over het onthaal, dat den profeet en zijne prediking zal ten deel vallen.

Op vele bijzonderheden, die thans slechts even werden aangeroerd, komen wij later terug. Het kwam er voorshands alleen op aan, ons eene voorstelling te vormen van de verhouding der Israëlieten tot de profeten, die onder hen optraden. Bedrieg ik mij niet, dan is dat doel bereikt. Zij staan ons thans vrij duidelijk voor oogen, de profeten van Jahveh: de meesten hunner nauw aan elkander gesloten en een soort van gilde vormende, enkelen een meer geïsoleerd standpunt innemende; allen in theorie erkend als organen van Jahveh, als

[1]) *Jer.* XXVI: 20—23. [2]) *Jer.* XXVI: 24. [3]) *Jer.* XXXVII, XXXVIII.
[4]) I *Kon.* XXII: 8, 18, 26—28. [5]) *Jer.* XLII.

bezield met Jahveh's geest, als verkondigende Jahveh's woord, maar in de practijk toegejuicht en gehoorzaamd alleen door hen, met wie zij in richting overeenkwamen, door de overigen verworpen of zelfs vervolgd. Zietdaar, naar de historische documenten zelve, den feitelijken toestand. Beginnen wij met dien te erkennen. Aan de verklaring zijn wij eerst later toe.

Één feit, dat zich in den loop van dit onderzoek aan ons voordeed, verdient nogmaals gereleveerd te worden en in gedachtenis te blijven. De auteurs der in het O. Testament opgenomen profetische boeken kunnen volstrekt niet worden beschouwd als vertegenwoordigers van het profetengilde in hun tijd. Sommigen van hen laten zich over hunne ambtgenooten in het geheel niet uit; hoe zij over hen dachten, blijft dus voorloopig onbeslist. Maar de overigen, die hun gevoelen over „de profeten" kenbaar maken, oordeelen over hen zéér ongunstig [1]). Zij zouden kunnen worden gekenschetst als de oppositiepartij in het profetengilde. Waarom zij dat standpunt innamen, kan nu nog niet worden uitgemaakt. Doch hun betrekkelijk isolement is zóó opmerkelijk, dat wij het van den aanvang af in het oog vatten en daaraan bij de voortzetting van ons onderzoek indachtig blijven moeten.

Terwijl wij, altijd voorloopig, het Israëlietische profetisme in zijn geheel beschouwden, is ons tegelijk licht opgegaan over de werkzaamheid en het karakter van de mannen, die wij allereerst nader wenschten te leeren kennen: van de canonieke profeten, zooals wij hen in onderscheiding van de overigen noemen kunnen. Omtrent hen zijn nu nog enkele opmerkingen te maken, die ons in het vervolg te stade zullen komen en daarom hier, in deze inleidende beschouwing, op hare plaats zijn.

Wij weten reeds, dat ook die profeten „het woord van Jahveh" verkondigden aan het volk of aan degenen, die hen

[1]) Zie de plaatsen, bl. 47 n. 1 verv. en 57 n. 2 aangehaald.

kwamen raadplegen. Somwijlen was het hun niet genoeg, dat „woord" uit te spreken, maar stelden zij het tevens aanschouwelijk voor. Te dien einde bedienden zij zich van zinnebeeldige handelingen. Wanneer wij afgaan op de berichten, die tot ons zijn gekomen, dan moeten wij aannemen, dat die symbolen in hunne prediking eene ruime en belangrijke plaats innamen. Het is zoo: somwijlen blijft het twijfelachtig, of de symboliek, die wij in een of ander profetisch boek beschreven vinden, een literarische vorm is dan wel een stuk van de historische werkelijkheid. Een paar voorbeelden zullen dit ophelderen. Hozea spreekt van eene huwelijksverbintenis, door hem aangegaan met eene ontuchtige vrouw, Gomer geheeten, en van de drie kinderen, uit dat huwelijk geboren [1]). Volgens sommigen moet dit letterlijk worden opgevat en heeft dus de profeet werkelijk zulk eene verbintenis gesloten en aan de kinderen, die hem geboren werden, tot leering van zijn volk, zinnebeeldige namen gegeven. Anderen zijn van oordeel, dat Hozea hier eene allegorie voordraagt en zoowel de zonde als het toekomstig lot van Israël aanschouwelijk maakt in dezen vrij gekozen vorm: hunne meening wordt door de woorden van den profeet zelven, naar het mij voorkomt, sterk aanbevolen [2]). Jeremia gewaagt van een gordel, door hem aan den Eufraat verborgen en later vandaar teruggehaald [3]). Ook hier hetzelfde verschil van gevoelen: wat door den één wordt opgevat als het verhaal van eene werkelijke gebeurtenis, is, volgens den ander, eene allegorie. Dergelijke berichten, welker eigenlijke bedoeling twijfelachtig blijft, zijn er meer. Doch ten aanzien van andere bestaat niet de minste onzekerheid. Men herinnere zich, hoe Samuel zijn gescheurden mantel tot een symbool maakt van de afscheuring des rijks van Saul [4]); hoe Ahia, de Siloniet, zijn kleed in twaalf stukken verdeelt en tien daarvan aan Jerobeam geeft, ten teeken dat tien van de twaalf stam-

[1]) *Hoz.* I. [2]) *Hoz.* I: 2[b]; III. Verg. mijn *Hist. krit. Onderzoek* enz. II: 40, 317 verv. [3]) *Jer.* XIII. [4]) 1 *Sam.* XV: 27, 28.

men Israël's hem als koning erkennen zullen [1]); hoe Jeremia, door het verbreken van eene aarden kruik, den ondergang van het koninkrijk Juda zinnebeeldig voorstelt [2]) en, bij eene andere gelegenheid, in den tempel verschijnt met een juk om den hals, het symbool der onderwerping aan de Chaldeën, dat door Hananja, zijn tegenstander, even symbolisch, wordt verbroken [3]). Het zal wel geene rechtvaardiging behoeven, dat de profeten zich van zoodanige middelen bedienden: gelijk ze, in verreweg de meeste gevallen, bij uitnemendheid geschikt waren om de waarheid, die den profeet voor oogen stond, af te beelden, zoo vielen in het algemeen dergelijke voorstellingen in den smaak der Oosterlingen en versterkten ze dus niet weinig den indruk der profetische prediking.

Van nog meer beteekenis is een ander middel, dat, naast de mondelinge voordracht en ter betere bereiking van haar doel, door onze canonieke profeten wordt aangewend. Zij hebben „het woord van Jahveh" niet slechts uitgesproken, maar het ook op schrift gebracht. De bewijzen liggen voor ons. Doch de bronnen veroorloven ons, nog iets verder te gaan en de betrekking, waarin het spreken en het schrijven van den profeet tot elkander stonden, nauwkeuriger te bepalen.

Vóór alle dingen staat dit vast, dat de profeet van Jahveh, als ik mij zoo mag uitdrukken, niet van nature schrijver is. Het gesproken woord heeft, in meer dan één zin, de prioriteit. Wanneer wij, gelijk billijk is, Mozes, den wetgever, hier buiten rekening laten, dan moeten wij, op grond van de feiten zelve, erkennen, dat de profeten eeuwen lang onder Israël hadden gearbeid, vóórdat één hunner „het woord van Jahveh" aan zijn volk opteekende. Het staat niet geheel vast, tot welken tijd het oudste onzer profetische geschriften moet gebracht worden. Daarover zijn allen het eens, dat Amos behoort tot de regeering van Jerobeam II, ongeveer tot het

[1]) 1 *Kon.* XI: 29 verv. [2]) *Jer.* XIX. [3]) *Jer.* XXVIII.

begin der 8ste eeuw vóór onze jaartelling. Velen houden zijne profetieën, op goede gronden, voor de alleroudste die wij bezitten; doch volgens sommigen gaat aan zijn boek dat van Joël, tijdgenoot van koning Joas van Juda (878—838 v. Chr.), chronologisch vooraf; enkelen stellen Obadja nog hooger, onder Joram ben Jozaphat (893—885 v. Chr.). Doch hoe dit zij, tusschen Samuel (± 1100 v. Chr.) en het vroegste stuk der ons bewaard gebleven profetische literatuur verliepen dan toch in elk geval twee, volgens anderen zelfs drie eeuwen. De onderstelling, dat oudere profetieën eenmaal schriftelijk bestaan hebben, maar thans verloren zijn, heeft niets waardoor zij zich aanbeveelt. De schriftelijke opteekening van Jahveh's woord is dus een later stadium in de geschiedenis van het profetisme.

Nog in een anderen zin komt aan het gesproken woord de prioriteit toe. Het blijkt namelijk niet, dat de profeten ooit hunne godspraken eerst opgeschreven en daarna voorgelezen hebben. Wèl zijn er eenige profetieën, die hoogstwaarschijnlijk nimmer zijn uitgesproken, b. v. die tegen de heidenen, alsmede vertoogen gelijk die van Ezechiël, die zich niet tot een bepaald gehoor richten, maar blijkbaar bestemd zijn om te worden gelezen en overdacht. Doch deze godspraken, juist omdat ze nimmer werden uitgesproken, zijn geene uitzonderingen op den daareven gestelden regel, dat het schrijven nooit aan de mondelinge voordracht voorafging. Dien regel leiden wij af èn uit het feit, dat de profeet ons nergens wordt voorgesteld als lezende wat hij vooraf op schrift gebracht had, èn uit het wezen van het profetisme. De nabi is en kan niet anders zijn dan improvisator. Hij handelt en spreekt onder den indruk van het oogenblik, plotseling aangegrepen door den geest van Jahveh, die, gelijk het wordt uitgedrukt, op hem valt of springt. Met het enthusiasme, waaraan hij zijn naam te danken heeft, is de kalme overdenking zijner rede ternauwernood, hare schriftelijke opteekening en voorlezing in het geheel niet vereenigbaar.

Daaruit volgt, dat de geschreven profetie — wanneer zij niet, gelijk in de daareven genoemde gevallen, van den aanvang af voor de lectuur bestemd was — nooit iets anders kan zijn dan reproductie van het gesproken woord. Maar hoe is dit te verstaan? Hebben wij het daarvoor te houden, dat de profeet letterlijk teruggaf wat hij aan zijn gehoor had voorgedragen? Of zal hij hierin met meer of minder vrijheid zijn te werk gegaan? Zonder eenige aarzeling verklaar ik mij voor dit laatste alternatief.

Letterlijke reproductie van het gesproken woord was, voorcerst, in verreweg de meeste gevallen onmogelijk. Hoe zou de profeet in staat zijn geweest om zich de woorden zelve te herinneren, waarvan hij staande onder het volk gebruik had gemaakt? Dikwerf, wanneer de hartstochten der hoorders door zijne toespraak in beweging werden gebracht, zullen zij hem door goed- of afkeurende kreten in de rede zijn gevallen: hoe kon dat juist zoo worden teruggegeven als het zich had toegedragen? Zonder een telkens herhaald wonder was dat inderdaad meestal ondoenlijk.

Wat kon, ten andere, den profeet bewegen om zich tot de letterlijke reproductie zijner toespraak te bepalen? Het gesproken woord had zijn doel al of niet bereikt; het opteekenen was eene nieuwe daad, met het oog op andere personen en hunne eigenaardige behoeften ondernomen. Dikwerf zou het ongepast zijn geweest, hun ten gevalle juist hetzelfde te schrijven wat vroeger ten dienste van het gehoor gesproken was. Gedurende de tijdsruimte, die tusschen het spreken en het schrijven verliep, waren wellicht de omstandigheden meer of min gewijzigd. Zou de profeet daarop niet hebben mogen letten? Er is inderdaad geene enkele reden uit te denken, waarom wij hem zulk eene angstvalligheid zouden moeten toeschrijven.

Dit alles wordt nu, ten derde, bevestigd door den vorm der profetische literatuur. Hare producten staan, wat den vorm aangaat, niet alle op ééne lijn. Doch verreweg de meeste zijn

met zorg, sommige zelfs met groote kunst bewerkt. Wij komen hierop later terug. Laat het thans voldoende zijn te herinneren, dat in de meeste profetieën de poëtische rhythmus — het zoogenaamde parallelisme der versleden — nauwkeurig wordt in acht genomen; dat vele in strophen of coupletten verdeeld zijn en dat in enkele het einde of het begin eener strophe door herhaling van hetzelfde vers wordt aangewezen [1]). Het is geheel ondenkbaar, dat de profeten in zulk een wel overlegden vorm gesproken hebben. Het geschreven stuk kan niet anders zijn dan eene bewerking van hetgeen zij mondeling hadden voorgedragen.

Wij bezitten, eindelijk, in het O. Testament één bericht betreffende de schriftelijke redactie der profetische toespraken. Het is vervat in *Jer.* XXXVI. Wel verre van het voorafgaand betoog te weerspreken of te verzwakken, leidt dit verhaal er toe om den afstand tusschen het gesproken en het geschreven woord nog aanmerkelijk grooter te maken dan wij ons dien zouden hebben voorgesteld. Gedurende 23 jaren was Jeremia als profeet werkzaam geweest, vóórdat hij er aan dacht zijne godspraken op te teekenen. Na verloop van dien tijd — het was in het 4de jaar der regeering van Jojakim — ontving hij van Jahveh het bevel om eene boekrol te nemen en daarin te schrijven al de woorden, die Jahveh hem in den mond gegeven had, tegen Israël, tegen Juda en tegen al de volkeren: misschien zouden de mannen van Juda, hoorende wat Jahveh voornemens was hun aan te doen, zich bekeeren en zoo het bedreigde kwaad afwenden (vs. 1—3). Jeremia ontbiedt zijnen dienaar Baruch, geeft hem al de woorden, door Jahveh tot hem gesproken, in de pen en beveelt hem ze in den tempel, aan de daar verzamelde menigte, voor te lezen (vs. 4—7). Jojakim ontvangt bericht van die voorlezing, laat zich de rol van Baruch brengen en doemt haar ten vure, (vs. 20—26). Daarna nam Jeremia, op bevel van Jahveh (vs. 27—31), eene

[1]) Voorbeelden van dit laatste zijn *Amos* I, II; *Jes.* IX: 7—X: 4; *Hab.* II: 6—20.

andere rol, gaf die aan Baruch en dicteerde hem „al de woorden van het boek, dat Jojakim verbrand had; ook werden nog vele andere dergelijke woorden daaraan toegevoegd" (vs. 32). De laatste volzin is niet de minst opmerkelijke van dit verhaal: wanneer het Jeremia te doen was geweest om letterlijke reproductie van zijne toespraken tot het volk, dan had van die toevoeging niets kunnen inkomen. Maar bovendien lette men nu, èn op de tijdsruimte van 23 jaren, èn op den dienst, door Baruch bewezen. Wij zouden er lichtelijk toe kunnen komen om ons de profeten voor te stellen nauwkeurig boekhoudende van de openbaringen, die hun ten deel vielen, m. a. w., om de profetische geschriften als de door hen zelven bijgehouden dagregisters hunner prediking aan te merken. Het getuigenis van Jeremia pleit tegen deze opvatting. Er was eene bepaalde aanleiding noodig om de opteekening zijner godspraken teweeg te brengen. Wat hij liet opschrijven, moest geschikt zijn voor het gehoor, dat Baruch in den tempel vinden zou, en kan dus reeds om die reden niet letterlijk hebben teruggegeven wat hij weleer gesproken had. Kan de boekrol, die in Jojakim's 4de jaar geschreven werd, wel iets anders hebben bevat dan een — wellicht chronologisch geordend — overzicht van Jeremia's werkzaamheid als profeet? Ditmaal was de medewerking van Baruch bloot werktuigelijk. Maar wat verhinderde hem, nu hij wist hoe Jeremia de geschreven profetieën beschouwde, bij eene andere gelegenheid meer zelfstandig werkzaam te zijn en òf het verhaal van Jeremia's lotgevallen òf deze en gene zijner latere toespraken zelf op schrift te brengen? Naarmate de profeten zelve minder zorg droegen voor de letterlijke bewaring van het door hen gesprokene, in diezelfde mate werd de speelruimte voor de redactoren hunner prediking, de verzamelaars der profetische geschriften, grooter. Uit den aard der zaak kan *Jer.* XXXVI ons niet helpen bij de beantwoording van de verschillende vragen, die naar aanleiding hiervan oprijzen. Maar wèl verplicht dat hoofdstuk ons

ze te stellen en daarop bij de verklaring der profetieën bedacht te zijn.

Doch genoeg voor het tegenwoordige over de profetische literatuur en hare verhouding tot de prediking der profeten. Slechts ééne opmerking nog, die zich bij de overweging van de feiten, waarop ik daareven wees, van zelve bij ons opdringt. De profeten hebben aanvankelijk niet, daarna wèl geschreven. Eeuwen lang hadden zij onder Israël gearbeid, voordat zij zich van dit middel bedienden. Wat hen daartoe, in den aanvang der 8ste eeuw, bewoog en tot welke gevolgtrekkingen ten aanzien van den aard hunner werkzaamheid hun optreden als schrijvers recht geeft — daarover later meer. Thans moet ik er alleen op wijzen, dat er in hunne wijze van werken eene zoo gewichtige verandering plaats greep. Zij bleven zich zelven dus in den loop der eeuwen niet in alle opzichten gelijk. Het Israëlietische profetisme is geen stationair verschijnsel, het heeft zijne geschiedenis. Eene vruchtbare gedachte, die hier slechts kan worden aangestipt, maar die ons later te stade zal komen.

Thans evenwel laten wij ons niet langer ophouden. Overeenkomstig het vroeger medegedeelde plan wijden wij van nu af aan al onze opmerkzaamheid aan de canonieke profeten. Allereerst willen wij het getuigenis aanhooren, dat zij aangaande zich zelven en hunne verhouding tot Jahveh, hunnen zender, afleggen. De studie van hunne profetische zelfbewustheid verplaatst ons terstond in het hart van ons onderwerp en heeft, om deze en vele andere redenen, volle aanspraak op den voorrang.

HOOFDSTUK IV.

DE ZELFBEWUSTHEID DER ISRAËLIETISCHE PROFETEN.

Wij nemen de profetische literatuur ter hand en doorloopen achtereenvolgens hare onderscheiden producten. Terstond treft ons, dat zij in één opzicht geheel overeenkomt met elke andere letterkunde, die, evenals zij, niet op eens ontstaan, maar om zoo te zeggen eeuwen achtereen in bewerking geweest is. Bij vergelijking van de profetische geschriften onderling openbaart zich groot verschil van taal en stijl. Reeds de vroegste uitleggers van het O. Testament hebben dit opgemerkt en daarop de aandacht hunner lezers gevestigd. De kerkvader Hieronymus geeft dikwerf zeer juiste wenken over de eigenaardigheid van dezen en genen profeet, b. v. over den abrupten stijl van Hozea. In de middeleeuwen werd, meer op zijn gezag dan op grond van eigen waarneming, algemeen erkend, dat ieder profeet zijne bijzondere manier van zeggen en schrijven had. De Protestantsche kerkleer bevorderde de erkenning van dusdanige feiten juist niet: zij hechtte meer aan de eenheid van den ganschen Bijbel en dus aan de onderlinge overeenkomst zijner bestanddeelen, dan aan de individualiteit der afzonderlijke auteurs. Toch werd deze ook door de rechtzinnige Protestantsche theologen niet geloochend. Hooren wij b. v. Witsius [1]). „Men houde in het oog" — zoo schrijft hij — „dat de spreektrant der profeten zeer verschillend is, naar gelang der verscheidenheid niet slechts

[1]) L. c. Lib. I. Cap. XI. § 11.

van de onderwerpen, maar ook van de personen. Wanneer Jeremia de gebeurtenissen van zijn tijd verhaalt, schrijft hij in een anderen stijl dan wanneer hij voorspelt of weeklaagt over het droevig lot van zijn volk. Jezaja munt boven al de overigen ver uit door de verhevenheid zijner rede." Daarna werpt hij de vraag op, hoe dit verschijnsel samenhangt met de werking des Heiligen Geestes, die al de profeten gelijkelijk ondervonden? „Men behoeft niet aan te nemen, dat de Geest aan ieder van hen elk afzonderlijk woord in den mond of in de pen gaf, zoodat bij het overdenken en schikken van de woorden de verstandelijke werkzaamheid van den profeet volstrekt geen dienst bewees. Hoe zou dan de stijl kunnen verschillen naar den natuurlijken aanleg en de opleiding der profeten? Veeleer houde men het daarvoor, dat de Heilige Geest op redelijke wijze met redelijke wezens heeft gehandeld en, zich schikkende naar ieders aanleg, elks natuurlijke gaven gebruikt en aan zijn oogmerk dienstbaar gemaakt heeft, zoodat zij, overeenkomstig hun aanleg sprekende, zóó door den Heiligen Geest bestuurd werden dat zij van zijne bedoeling niet afweken. Ten gevolge hiervan sprak Jezaja op deze, Ezechiël op eene andere wijze, maar beiden uit God."

Het zal niet noodig zijn, hieraan veel toe te voegen. Het verschil is zóó groot, dat het zelfs bij de vertaling niet te loor gaat en terstond door ieder onzer kan worden geconstateerd. Bijzonder duidelijk komt het uit in de zegswijzen en wendingen, die deze of gene profeet herhaaldelijk gebruikt, terwijl ze bij de overigen geene enkele maal worden aangetroffen. Zoo zijn er b. v. talrijke idiotismen, die bij Ezechiël telkens en bij hem-alléén voorkomen. Bijna 100 malen wordt hij door Jahveh toegesproken met den naam „menschenzoon"; herhaaldelijk ontvangt hij het bevel om „zijn aangezicht te richten tegen enz.", en noemt hij Israël „huis weerspannigheid." De individualiteit der overige profeten moge wat minder scherp geteekend zijn, zij is toch duidelijk herkenbaar.

Het spreekt vanzelf, dat de persoonlijke eigenaardigheid van den profeet, die zich in zijn schrijftrant afspiegelt, onder den invloed staat van den tijd, waarin hij leeft. Nu ondergaan, gelijk algemeen erkend wordt, taal en stijl in den loop der eeuwen meer of min belangrijke veranderingen. Daarvan verwachten wij dus ook in de profetische schriften de bewijzen te zullen aantreffen. En aan die verwachting beantwoordt de werkelijkheid ten volle. De taal van de profeten der Chaldeeuwsche en der Perzische periode is vrij wat minder zuiver en krachtig dan die van hunne voorgangers in de 8ste eeuw. Welk een afstand b. v. tusschen Jezaja en Ezechiël! Ook in den stijl van den profeet openbaart zich de invloed van het tijdvak, waartoe hij behoort. Het zal wel geen toeval zijn, noch ook alleen uit de individualiteit der schrijvers moeten verklaard worden, dat de poëtische rhythmus in de oudere profetieën zooveel strenger in acht genomen wordt dan in de jongere, of zelfs in deze laatste geheel ontbreekt. Het is alsof de latere profeten zich niet dan bij uitzondering verheffen tot dien „Schwung" der rede, die den vroegeren zieners als van nature eigen is. Intusschen behoeft het ter nauwer nood vermelding, dat wij hier te doen hebben met een betrekkelijk verschil. De tijd, waarin de profeten leven, werkt op allen in ééne en dezelfde richting. Doch de ééne profeet staat veel meer dan de ander onder dien invloed. De natuur van den één ondergaat de werking der omstandigheden, die des anderen reageert daartegen. Zoo zijn b. v. Habakuk en Jeremia nagenoeg tijdgenooten. Doch tusschen beider profetieën bestaat een vrij aanmerkelijk formeel verschil. Habakuk is, uit het oogpunt van den vorm beschouwd, veel meer dichter dan Jeremia: het laatste hoofdstuk zijner godspraken bevat eene hymne, die zich evenzeer door verheffing als door onberispelijken rhythmus kenmerkt. Behoudens deze beperking evenwel kan ook van de profeten, als schrijvers, worden getuigd, dat zij kinderen zijn van hun tijd.

Er doet zich, reeds bij oppervlakkige lezing van de profetische geschriften, een ander verschijnsel aan ons voor, dat, evenals het daareven opgemerkte verschil in taal en stijl, nog vóórdat wij tot ons eigenlijk onderwerp overgaan onze aandacht eenige oogenblikken verdient te boeien. Schrijvers, die onder één volk en in éénen geest arbeiden, zullen als vanzelf van elkanders werk kennis nemen en daarvan in hetgeen zij zelven voortbrengen den invloed openbaren. Op dien algemeenen regel maken de Israëlietische profeten geene uitzondering: hunne godspraken leveren het bewijs, dat de een den ander kende en navolgde.

Doch vóórdat wij hunne onderlinge afhankelijkheid bespreken, een enkel woord over de mate hunner collectieve zelfstandigheid. Volgens de overlevering is de Mozaïsche wet eenige eeuwen ouder dan het oudste der profetische boeken. Dienovereenkomstig neemt men gewoonlijk aan, dat de profeten den Pentateuch gelezen en overdacht hadden, en verklaart men de punten van aanraking tusschen hunne geschriften en de Mozaïsche verordeningen en verhalen uit navolging hunnerzijds van wat zij dáár hadden gevonden. Deze wijze van beschouwing wordt toegepast niet slechts op de teksten, waarin bekendheid met de geschiedenis van den aartsvaderlijken en van den Mozaïschen tijd doorstraalt [1]), maar ook op de profetische uitspraken van godsdienstigen en zedelijken inhoud, waarvoor — gelijk dikwerf het geval is — in den Pentateuch, inzonderheid in het boek *Deuteronomium*, parallelen zijn aan te wijzen [2]). Het kan intusschen niet als bewezen worden aangenomen, dat dit inderdaad de betrekking is, waarin de profeten tot de boeken van Mozes staan. Wat vroeger reeds ten aanzien van het vijfde boek werd opgemerkt [3]), geldt ook van de overige: naar het oordeel van velen behooren ze tot een later tijdvak

[1]) Zie *Amos* II: 9, 10; IV: 11; V: 25, 26; *Hoz.* XII: 4, 5, 13; *Mich.* VI: 5 enz. enz. [2]) Verg. b. v. *Mich.* VI: 8 met *Deut.* X: 12, 13. [3]) Zie hierboven bl. 66.

en zijn ze gedeeltelijk even oud als de geschriften der canonieke profeten, gedeeltelijk nog iets jonger. Ten gevolge daarvan wijzigt zich, in de schatting van hen, die dit gevoelen omhelzen, de onderlinge verhouding van Wet en Profeten: gene wordt van dezen afhankelijk; de zelfstandigheid en oorspronkelijkheid worden als het ware verplaatst en niet langer aan den Pentateuch, maar aan de profetische letterkunde toegekend. Gewichtige omkeering! Doch het zou voorbarig zijn haar nu reeds òf aan te nemen òf te verwerpen. Later vinden wij gelegenheid, en zijn wij ook beter voorbereid, om deze belangrijke vraag in behandeling te nemen. Thans bepalen wij ons tot het onbetwistbare. Daarom blijft ook de verhouding tusschen de profeten en de psalmdichters vooralsnog onbeslist; hieromtrent toch doet zich hetzelfde verschil voor als ten aanzien van de Wet en de Profeten.

Dat deze laatsten van elkander afhangen, wordt door niemand in twijfel getrokken. Alleen over de mate dier afhankelijkheid doet zich eenig verschil van meening voor. Door velen wordt ook de geringste overeenkomst tusschen twee profeten — b. v. in het gebruik van hetzelfde of van nagenoeg hetzelfde woord — uit navolging van den één door den ander verklaard. Geschiedde dit met recht, dan zou aan de jongere profeten alle zelfstandigheid ontzegd moeten worden; dan zou hun schrijven hebben bestaan in het samenvoegen en ineenpassen van hetgeen zij bij hunne voorgangers hadden gelezen. Het is werkelijk vreemd, dat zulk eene voorstelling ingang heeft kunnen vinden bij geleerden, wien het anders niet aan eerbied voor de Israëlietische profeten ontbreekt. Menige gelijkheid moet veeleer worden opgevat als een toevallig samentreffen, menige andere als onwillekeurige reminiscentie van het vroeger gelezene of gehoorde. Doch deze laatste bewijst dan toch reeds, dat den profeet zijne voorgangers niet onbekend gebleven waren. Nog veel duidelijker blijkt dit uit de talrijke plaatsen, welker treffende overeenkomst geene andere verklaring toelaat dan rechtstreek-

sche navolging of ontleening. Wanneer de woorden

Jahveh zal uit Zion brullen
en uit Jeruzalem zijne stem doen hooren —

zoowel bij Amos [1]) als bij Joël [2]) voorkomen, dan zal wel niemand hierbij aan toeval denken: één der beide profeten nam ze van den ander over. Dergelijke gevallen nu doen zich telkens voor. Uit den aanzienlijken voorraad van ondubbelzinnige voorbeelden vermeld ik enkele der meest in het oog vallende.

Men legge naast elkander *Jez.* II: 2—5 en *Mich.* IV: 1—5. De beide teksten zijn, gelijk aanstonds blijkt, aanvankelijk nagenoeg gelijkluidend. Eerst tegen het einde openbaart zich eenig verschil. De schoone beschrijving van den algemeenen vrede, bij Micha in vs. 4: „Zij zullen zitten ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom, en niemand zal hen verschrikken; want de mond van Jahveh der heerscharen heeft gesproken" — zij ontbreekt bij Jezaja. Doch wat deze schrijft in vs. 5 komt nog zoo sterk overeen met hetgeen Micha (insgelijks in vs. 5) volgen laat, dat beide verzen zeker niet onafhankelijk van elkander ontstaan zijn. Nu kan men onderstellen, òf dat Jezaja deze profetie van Micha heeft overgenomen, òf dat Micha haar aan Jezaja ontleende, òf — en dit is verreweg het waarschijnlijkst — dat beiden één en hetzelfde model navolgen. In elk geval heeft hier ontleening plaats gehad, hetzij door één der twee profeten, hetzij door beiden. Ten aanzien van „het orakel tegen Moab" in *Jez.* XV, XVI kan met hooge waarschijnlijkheid iets dergelijks worden aangenomen. De twee laatste verzen (H. XVI: 13, 14) moeten worden opgevat als een naschrift van Jezaja's hand bij eene oudere profetie: de tegenstelling tusschen den tijd, waarin Jahveh het gericht over Moab eerst aankondigde, en het heden, waarin de termijn voor de vervulling van die bedreiging

[1]) H. I: 2a. [2]) H. III: 16a.

wordt bepaald, valt aanstonds in het oog. Nu zegt Jezaja niet uitdrukkelijk, dat die eerste aankondiging plaats had door tusschenkomst van een ander profeet. Evenmin geeft hij te kennen, dat hij zelf de auteur is van de godspraak, welker verwezenlijking hij te gemoet ziet. Doch nemen wij in aanmerking, dat *Jez.* XV: 1—XVI: 12 in taal en trant verschillen van Jezaja's profetieën, dan aarzelen wij niet zijn getuigenis in vs. 13, 14 zóó op te vatten, dat hij daar zich zelven onderscheidt van den auteur der voorafgaande verzen. Hij past dus ook hier de methode toe, waarvan hij zich in H. II: 1—5 bedient, alleenlijk op breeder schaal. Dit is te opmerkelijker, omdat Jezaja tot de oudere profeten behoort en allerminst uit armoede bij anderen leent. Het bevreemdt ons dus niet, dat de jongere profeten in datzelfde voetspoor treden. Ten aanzien van Jeremia wordt dit algemeen erkend: de vergelijking van zijne profetieën tegen de heidenen met de modellen, die de profeet voor zich had, leert duidelijk, hoe hij deze nu eens navolgde, dan weder stuksgewijze overnam [1]). Op zijne beurt wordt Jeremia door Ezechiël nu eens gevolgd, dan weder als het ware gecommentarieërd.

Wij kunnen te eerder met deze proeven — enkele uit zeer vele — volstaan, naardien de gevolgtrekking, waartoe ze ons leiden, door het uitdrukkelijk getuigenis der profeten zelve bevestigd wordt. Ezechiël verwijst, in ondubbelzinnige termen, naar hetgeen Jahveh „in vroegere dagen, door den dienst zijner knechten, de profeten van Israël", had gesproken [2]). Zacharia herinnert zijne tijdgenooten aan de prediking der oudere profeten en waarschuwt hen, niet te vervallen in de zonde hunner vaderen, die, tot hunne schade, aan de bedreiging geen gehoor gegeven hadden [3]). Daniël — zoo lezen wij in het naar hem genoemde boek [4]) — ontdekt in de (profetische) geschriften het getal der jaren, die, volgens de voorspelling van Jeremia,

[1]) Verg. de uitleggers op *Jer.* XLVIII en XLIX: 7—22.
[2]) H. XXXVIII: 17 verg. XXXIX: 8. [3]) H. I: 4. [4]) H. IX: 2.

verloopen moesten, vóórdat de bouwvallen van Jeruzalem werden hersteld; zijne profetie van de 70 jaarweken [1]) berust geheel op hetgeen die voorganger ten aanzien van de 70 jaren der dienstbaarheid van Juda had uitgesproken [2]).

De zaak is aan geen twijfel onderhevig: de canonieke profeten zijn onderling verwant en sluiten zich bij elkander aan. De één moge meer zelfstandig, de ander meer van zijne voorgangers afhankelijk zijn, allen gezamenlijk vormen zij als het ware ééne school of laten zij zich met de schakels van ééne keten vergelijken.

De verschijnselen, die wij tot dusver leerden kennen, zijn alles behalve exceptioneel. Was het eigenlijk wel noodig, daarbij stil te staan? Inderdaad, overal elders hadden wij ons daarvan kunnen onthouden. Doch bij de studie van de profetische geschriften mochten wij ze niet onopgemerkt laten. Hier toch gaan ze gepaard met de afleiding van het profetische woord uit eene andere bron dan het gewone menschelijke bewustzijn der profeten zelve. De Israëlietische profetie treedt op met de aanspraak op goddelijken oorsprong en goddelijk gezag. De canonieke profeten, allen zonder onderscheid, zijn zich bewust het woord van Jahveh te verkondigen en spreken dat telkens en op de meest ondubbelzinnige wijze uit.

Waartoe een opzettelijk betoog van hetgeen niemand in twijfel trekt? Wie geen vreemdeling is in de profetische geschriften, stemt aanstonds toe, dat die overtuiging algemeen is en overal òf met zoovele woorden uitgedrukt wordt, òf onwillekeurig doorstraalt. In den aanhef van Jezaja's profetieën vinden wij den uitroep:

> Hoort, hemelen! en luister, aarde!
> Want Jahveh heeft gesproken:
> Ik heb zonen grootgebracht en opgevoed,
> en zij hebben overtreden tegen mij! [3])

[1]) H. IX: 24—27. [2]) *Jer.* XXV: 11, 12; XXIX: 10. [3]) *Jez.* I: 2.

En Maleachi besluit zijne vermaningen met de voorspelling: „Zie, Ik (Jahveh) zende u Elia, den profeet, voordat de groote en vreeselijke dag van Jahveh komt, en hij zal het hart der vaders wenden tot de kinderen en het hart der kinderen tot hunne vaders, opdat Ik (Jahveh) niet kome en het land met den ban sla" [1]). Het eerste en het laatste woord van den bundel der profetische boeken zijn woorden van Jahveh; van het begin tot het einde wordt hij door mannen, die zich bewust zijn als zijne tolken te mogen optreden, sprekend ingevoerd. De afzonderlijke toespraken der profeten worden in de opschriften aangeduid als: „het woord van Jahveh, hetwelk geschiedde tot....." Keer op keer wordt de stroom der profetische rede afgebroken door formulen als: „zoo zegt Jahveh," of: „zoo heeft Jahveh gesproken", of: „uitspraak [2]) van Jahveh," en meer andere van dezelfde strekking. Doch laat de lezer liever de profetische geschriften opslaan, onverschillig waar; overal vindt hij de bevestiging van het feit, waarop zich thans onze aandacht heeft gericht.

Een tweetal bijzonderheden, schijnbaar met elkander in strijd, maar inderdaad onderling overeenstemmende, zullen dat feit nog helderder in het licht stellen. Het verdient, vooreerst, opmerking, dat de eerste persoon van het enkelvoud in de profetische toespraken telkens — niet den profeet, die spreekt of schrijft, maar — Jahveh aanduidt. Voorbeelden bij te brengen is overbodig; elke bladzijde der profetische literatuur levert ze in grooten getale. Dat gebruik van den eersten persoon gaat dikwerf gepaard met het noemen van Jahveh's naam [3]), dat eigenlijk alleen dan volkomen gepast zou zijn, wanneer de profeet aangaande hem getuigenis aflegde of over hem sprak. Zoo blijkt ten duidelijkste, dat de profeet zich vereenzelvigt

[1]) *Mal.* IV: 5, 6.

[2]) Hebreeuwsch: ne'ûm, eigenlijk een part. pass., dat ook door „orakel" kon worden vertaald.

[3]) Zie b. v. de daareven aangehaalde slotverzen van Maleachi.

met zijnen zender; dat hij zich ten volle overtuigd houdt, „de mond van Jahveh" te zijn [1]).

Evenwel — en ziethier de tweede bijzonderheid, die ik bedoelde — somwijlen stelt de profeet zich tegenover Jahveh en maakt hij bepaaldelijk onderscheid tusschen zijne eigene wenschen en gedachten en die van zijnen zender. Doch men merke wel op hoe dit geschiedt! De profeet erkent, dat hij gaarne anders zou willen spreken dan Jahveh hem voorschrijft. Hij legt er allen nadruk op, dat zijn hart opkomt tegen de vaak harde woorden, die hem worden in den mond gelegd. Indien hij mocht gehoor geven aan de liefde, die hij Israël toedraagt, of te rade gaan met zijn eigen belang — hij zou spreken van voorspoed en vrede, en niet van gevaar en gericht. Het is inzonderheid Jeremia, bij wien wij dergelijke verzekeringen aantreffen, die soms in bittere klachten, ja in vervloeking van het levenslot, dat hem is opgelegd, overgaan [2]). Maar zoo is dan inderdaad de tegenstelling, die wij in zoodanige plaatsen aantreffen, in volkomen harmonie met de vereenzelviging van den profeet met Jahveh, waarop wij eerst de aandacht vestigden. Want — men vergete het niet! — in die worstelingen, waarvan de profeten gewagen, behoudt ten slotte Jahveh de overhand. De strijd is reeds volstreden, wanneer zij, in hunne redenen of in hunne geschriften, daarvan melding maken. Zij hebben gebogen voor zijne overmacht en staan nu voor ons als de tolken van een wil, die de hunne niet is, maar waaraan zij zich, door de kracht der waarheid gedrongen, onderworpen hebben. Zoo is dan ook dáár, waar de profeet en zijn zender allerminst kunnen worden vereenzelvigd, het profetische woord het woord van Jahveh.

Deze zelfbewustheid van de Israëlietische profeten is een feit van de allergrootste beteekenis. Ziethier mannen, die geene

[1]) Verg. *Jer.* XV: 19; *Exod.* IV: 16; VII: 1.
[2]) Zie b. v. *Jer.* XV: 10—21; XX: 7—9.

woorden kunnen vinden om de macht en de majesteit van Jahveh te verkondigen; die hunne eigene nietigheid tegenover hem diep en levendig gevoelen, en niettemin, in weerwil van den afstand waarop zij staan, nadrukkelijk verklaren, dat zij zijn raad kennen en zijn woord spreken. Het is zoo: ook onder de andere volken der oudheid vinden wij dezelfde overtuiging; de profeten van Israël staan niet alléén in het geloof, dat eene hoogere macht hen bezielt en hun ingeeft wat zij moeten verkondigen. Doch dit maakt die overtuiging niet minder belangwekkend. Er is bovendien in de wijze, waarop zij zich hier, onder Israël, uitspreekt, bepaaldelijk in de opvatting van Jahveh's wezen en eigenschappen, waarmede zij gepaard gaat, iets eigenaardigs, dat ons eerbied afdwingt en onze opmerkzaamheid verdubbelt. Niets is dus natuurlijker, dan dat wij ons onderzoek verder voortzetten, met het doel om een zoo belangrijk verschijnsel, indien mogelijk, volledig te begrijpen. Wat bedoelden de profeten, wanneer zij verklaarden, het woord van Jahveh te verkondigen? Vanwaar de verzekerdheid, waarmede zij als de tolken van den god van Israël optreden? Het zijn deze vragen, die wij, uit hunne eigene geschriften, moeten trachten te beantwoorden.

Laat mij het aanstonds uitspreken, dat de studie der profetische literatuur ons in dezen niet zóóver brengt, als wij wel wenschen zouden. Er zal ten slotte meer dan ééne quaestie onopgelost overblijven. De profeten omschrijven hunne overtuiging meer dan dat zij haar verklaren en den grond, waarop zij rust, blootleggen. Toch heeft ook dit negatieve resultaat zijne waarde, en ontvangen wij bovendien wenken, die niet van beteekenis ontbloot zijn.

De profeten zijn door Jahveh gezonden, en wel om die woorden te spreken, die zij tot hun volk overbrengen. Deze formule, inzonderheid aan Jeremia eigen [1]), is de meest

[1]) Zie *Jer.* I: 7; VII: 25; XIX: 14; XXV: 4 enz. enz., en daartegenover *Jer.* XIV: 14, 15; XXIII: 21, 32 enz. Verg. ook *Jez.* VI: 8; *Ezech.* II: 3, 4;

algemeene uitdrukking van de profetische zelfbewustheid. Waarin die zending bestaat en hoe de profeet de zekerheid daarvan verkrijgt, laat zij natuurlijk in het midden. Het blijft zelfs onbeslist, of wij aan eene zending eens voor al, dan wel aan eene telkens herhaalde afvaardiging, tot het overbrengen van een bepaalden last van Jahveh, te denken hebben. Doch daarover straks meer.

Iets minder algemeen klinkt de verzekering van den profeet, dat hij gehoord of gezien heeft wat hij aan Israël voordraagt. De eerstgenoemde uitdrukking komt betrekkelijk zelden voor [1]) — tenzij dan in verband met de straks nader te bespreken gezichten, waarin zich gewoonlijk ook de stem van Jahveh laat vernemen. In zoover evenwel „het woord van Jahveh," dat de profeet uitspreekt, geacht moet worden vooraf door hem gehoord te zijn, vinden wij deze voorstelling op elke bladzijde van de profetische geschriften. Doch hoe de gezant van Jahveh het woord van zijnen zender „hoorde" en waaraan hij het herkende, wordt niet gezegd. Evenmin blijkt dit, waar wij lezen dat Jahveh den profeet zijnen raad onthult of zich aan hem openbaart, of wel hem het oor ontbloot, t. w. om hem eene mededeeling te doen [2]). Dezelfde formulen worden ten aanzien van menschen in hunne onderlinge verhouding gebezigd en drukken in een anderen vorm dezelfde gedachte uit, die in „het woord van Jahveh" ligt opgesloten.

Talrijk zijn de teksten, die gewagen van hetgeen de profeten zagen of van hetgeen Jahveh hun toonde. De naam chozéh, die hun ook in profetische geschriften wordt toegekend, is, gelijk reeds werd opgemerkt [3]), allerwaarschijnlijkst aan dit

III: 6 (en daartegenover XIII: 6); *Jez.* XLII: 19; XLVIII: 16; LXI: 1; *Hagg.* I: 12; *Zach.* II: 8, 9, 11; IV: 9; VI: 15; VII: 12; *Mal.* IV: 5. Parallel is *Hagg.* I: 13, waar de profeet „bode van Jahveh" heet, evenals elders in het O. Testament de hoogere wezens, die Jahveh's bevelen overbrengen of uitvoeren.

[1]) *Jer.* XLIX: 14; *Jez.* XXI: 10. [2]) *Amos* III: 7; *Jez.* XXII: 14; *Dan.* II: 22, 28, 29, 47; X: 1; verg. 1 *Sam.* II: 27; III: 7, 21; IX: 15; 2 *Sam.* VII: 27. [3]) Boven bl. 51.

„zien" ontleend. De profetie in het algemeen wordt aangeduid door verschillende benamingen, die alle de beteekenis hebben van „gezicht" [1]). Niet ongewoon is dit in de opschriften, als „het gezicht van Jezaja", „van Obadja", „het boek des gezichts van Nahum" [2]). Maar ook de profeten zelve bedienen zich van die woorden. Zoo schrijft Ezechiël: „zij zullen (te vergeefs) bij den profeet een gezicht zoeken" [3]), terwijl in de gelijkluidende plaats van Jeremia, waarop hij hier terugziet, gelezen wordt: „het woord zal niet vergaan van den profeet" [4]). Bij Hozea getuigt Jahveh, dat hij „tot de profeten gesproken en het gezicht vermenigvuldigd heeft" [5]). Micha gewaagt van „een nacht zonder gezicht", als van een tijd waarin de godheid niet antwoordt [6]). Andere teksten zijn even ondubbelzinnig [7]).

Doch de bronnen veroorloven ons verder te gaan en in het karakter dezer „gezichten" dieper door te dringen. De profeten gewagen daarvan niet slechts in algemeene bewoordingen, maar beschrijven ze ook, soms zeer uitvoerig. Bij Jezaja (H. VI), Jeremia (H. I: 4—19) en Ezechiël (H. I—III) gaat zulk een „gezicht" aan de intrede in de profetische loopbaan vooraf: in dat gezicht komt de roepstem van Jahveh tot hen en ontvangen zij de aanwijzing, zoo van de taak die hun wordt opgelegd, als van het lot dat hen te wachten staat. Wie herinnert zich niet het grootsche tooneel, door Jezaja zoo treffend geteekend? De beschrijvingen van de beide andere profeten kunnen de vergelijking daarmede niet doorstaan, maar dalen overigens niet

[1]) Het zijn de hebreeuwsche woorden chizzajôn, machazeh, chazôn, chazûth, mar'eh en mar'ah. [2]) *Jez.* I: 1; *Obad.* vs. 1; *Nah.* I: 1.
[3]) H. VII: 26. [4]) H. XVIII: 18. [5]) H. XII: 11. [6]) H. III: 6, 7.
[7]) Zie nog voor chazôn *Jez.* XXIX: 7; *Jer.* XIV: 14; XXIII: 6; *Ezech.* VII: 13; XII: 22—24, 27; XIII: 16; *Hab.* II: 2, 3; *Dan.* I: 17; VIII: 1, 2, 13, 15, 17, 26; IX: 21, 24; X: 14; XI: 14; — voor chazûth *Jez.* XXI: 2; XXVIII: 18; XXIX: 11; *Dan.* VIII: 5, 8; voor chizzajôn *Jez.* XXII: 6; *Joël* III: 1; *Zach.* XIII: 4; voor machazeh *Ezech.* XIII: 7; voor mar'eh en mar'ah *Ezech.* VIII: 4 en elders; *Dan.* VIII: 16 en elders.

minder in bijzonderheden af. Eenvoudiger zijn de visioenen, waarvan Amos gewag maakt [1]), en een tweede gezicht, door Jeremia vermeld [2]). Andere gezichten dan deze komen bij de voor-exilische profeten niet voor. Zooveel te meer talrijk en gedétailleerd zijn de beschrijvingen van Ezechiël, Zacharia den zoon van Iddo, en Daniel [3]).

Een overvloed van berichten derhalve. Doch ten aanzien van het gebruik, dat wij daarvan te maken hebben, bestaat verschil van meening. Het allereenvoudigst schijnt wel, de mededeelingen der profeten als zuiveren afdruk der werkelijkheid op te vatten en dus te meenen, dat zij inderdaad gezien en gehoord hebben wat en zooals zij het ons beschrijven. Elke andere beschouwing schijnt zelfs willekeurig en onrechtvaardig: wat aanleiding hebben wij om de historische trouw der profeten in twijfel te trekken? Doch laat de schijn ons niet bedriegen! Ook hier is toepasselijk wat in het vorige hoofdstuk over het gesproken en het geschreven profetische woord is opgemerkt [4]). Jezaja, Jeremia, Ezechiël geven met eene bepaalde bedoeling verslag van hetgeen er bij hunne roeping had plaats gehad; hun bericht daaromtrent is een deel van het geschrift, dat zij ten dienste van hunne tijdgenooten en met het oog op hunne behoeften hebben opgesteld. Evenmin als zij òf bij machte òf verplicht waren om daarin letterlijk terug te geven wat zij vroeger en later tot het volk hadden gesproken, evenmin waren zij gehouden om met stipte nauwkeurigheid te beschrijven, hoe zij tot hun ambt waren ingewijd. De profeten waren, in het algemeen, vrij in de keuze hunner vormen. Zij konden „het woord van Jahveh" eenvoudig en ongekunsteld voordragen, maar mochten het ook inkleeden, zooals hun eigen smaak en de behoeften hunner hoorders of lezers dat schenen te vorderen of aan te raden. „Het woord van Jahveh," dat Nathan

[1]) H. VII: 1—3; 4—6; 7—9; VIII: 1—3; IX: 1. [2]) H. XXIV.
[3]) *Ezech.* VIII verv.; XXXVII: 1—14; XL verv.; *Dan.* VII, VIII, X verv.; *Zach.* I—VI. [4]) Bl. 75—78.

tot David moest overbrengen, was de scherpe afkeuring van de door hem gepleegde misdaden en de aankondiging van de rechtvaardige straf. Het stond aan hem, of hij dat „woord" zou voordragen, zooals b. v. Elia dit deed tegenover Achab [1]), dan wel in de treffend schoone gelijkenis van den rijken en den armen man [2]). Op gelijke wijze mochten de profeten niet slechts hunne gedachten — de gedachten van Jahveh — aanschouwelijk maken in eene symbolische handeling, maar stond het hun ook vrij ze aanschouwelijk voor te stellen in het (gefingeerde) verhaal, hetzij van eene zinnebeeldige daad, hetzij van een gezicht. Van het eerste zijn reeds voorbeelden bijgebracht [3]). Er bestond geene enkele geldige reden, waarom zij zich van het laatste, de inkleeding van het woord van Jahveh in den vorm van een visioen, zouden onthouden.

Wij zijn dus gerechtigd, ja verplicht te vragen, of zij van deze hunne vrijheid ook gebruik hebben gemaakt? Het antwoord schijnt niet twijfelachtig. Reeds de visioenen, die Amos ons schetst, maken veeleer den indruk van wel overlegde aanschouwelijke voorstelling zijner opvatting van het lot, dat Israël te wachten stond, dan van getrouwe reproductie der beelden, die hij in ecstase had aanschouwd [4]). Ook de samengestelde en zelfs eenigszins overladen tafereelen van Ezechiël, Zacharia en Daniël moeten waarschijnlijk als kunstproducten worden aangemerkt. Één opmerkelijk bewijs voor deze beschouwing komt straks ter sprake: de belangrijke rol, die de engelen in deze jongere gezichten vervullen [5]). Doch afgezien daarvan vertoonen ze trekken, die als vrij gekozen allegorische inkleeding hoogst natuurlijk en gepast zijn, maar zeer bezwaarlijk of in het geheel niet zóó door de profeten kunnen zijn gezien

[1]) 1 *Kon.* XXI: 17 verv. [2]) 2 *Sam.* XII: 1—6. [3]) Boven bl. 72.
[4]) Zoo berust b. v. *Amos* VIII: 1—3 op eene woordspeling: het ooft (kaitz) en het einde (kêtz) hebben in het hebreeuwsch nagenoeg denzelfden klank. Kan de genoemde pericope wel iets anders zijn dan: afbeelding van deze toevallige, door den profeet opgemerkte overeenkomst? [5]) Zie beneden bl. 102.

als zij ze ons beschrijven. Wanneer Jeremia spreekt van „een kokenden ketel, die hem van het noorden was toegekeerd", dan verstaan wij zijne bedoeling, die hij bovendien zelf verklaart in de onmiddellijk volgende woorden: „uit het noorden zal het ongeluk worden aangestookt tegen al de bewoners des lands [1])." Doch welk eene voorstelling kunnen wij ons vormen van een gezicht, waarin de profeet zoodanige plaatsing of richting van den ketel kon constateeren? Hoe kon — om nog één voorbeeld te noemen — Daniël, staande aan de rivier Ulai, zien, dat „de kleine hoorn van den geitenbok uitnemend groot werd tegen het zuiden en tegen het oosten en tegen het sierlijke land (Palestina) [2])?" Daarentegen zijn die woorden volkomen duidelijk, opgevat als inkleeding van de gedachte, dat een der latere koningen van het door Alexander den Groote gestichte rijk (Antiochus Epiphanes) zijne macht ten toon spreidde of deed gevoelen in de richting van Egypte, Babylonië en Palestina.

Ten aanzien van elk visioen moet dus worden onderzocht, hoe wij het hebben te beschouwen, als werkelijkheid of als verdichting. Ook wanneer de waarschijnlijkheid voor het eerste pleit, kan het niet aanstonds als bewezen worden aangenomen, dat de beschrijving ten volle beantwoordt aan hetgeen de profeet had aanschouwd. Het ligt veeleer in den aard der zaak, dat hij vrij reproduceerde, verduidelijkte en aanvulde — in overeenstemming met de tijdsomstandigheden waarin, en de behoeften van hen voor wie hij schreef. Ten gevolge hiervan is nu onze kennis van het profetische gezicht vrij wat minder uitgebreid en zeker dan aanvankelijk het geval scheen te zijn. Menig bericht kan ons in het geheel niet als bron dienen, menig ander moet met behoedzaamheid worden gebruikt. De hoofdzaak evenwel, waarom het ons hier te doen is, staat

[1]) *Jer.* I: 13, 14, met eene kleine verandering in de lezing van vs. 14, ten gevolge waarvan daar hetzelfde werkwoord wordt gebruikt als in vs. 13.

[2]) *Dan.* VIII: 9 verg. 2.

vast: de profeten, zoo niet allen dan toch de meesten hunner, hebben gezichten aanschouwd; inzonderheid moeten zij, naar luid der overeenstemmende getuigenissen van Jezaja, Jeremia en Ezechiël, door een gezicht de gewisheid hebben erlangd, dat Jahveh hen had bestemd, om in zijn naam tot Israël te spreken. Dit feit zou moeten worden aangenomen, zelfs wanneer al de beschrijvingen van profetische visioenen als verdichting konden worden aangemerkt: de verdichting zou dan toch de werkelijkheid onderstellen; de profeten konden zich van dien vorm dán-alleen bedienen, wanneer bij hen zelven en bij hunne hoorders de overtuiging bestond, dat Jahveh in gezichten zijnen wil bekend maakte of de geheimen der toekomst ontsluierde. Doch wij kunnen verder gaan. Ook het karakter dier gezichten laat zich met zekerheid bepalen. Ze zijn door de profeten in een toestand van geestverrukking of ecstase aanschouwd. Hierin toch komen al de schilderingen — onderling en dus ook met de werkelijkheid — overeen, dat de profeten aanschouwen en hooren wat met het lichamelijk oog en oor niet kan worden vernomen: het zijn bovenzinnelijke vormen, beelden en klanken, waarvan zij in hunne beschrijvingen gewagen. Jahveh, op een hoogen troon gezeten in den hemelschen tempel, omringd door de Seraphîm, die hem ter eere het „heilig, heilig, heilig" aanheffen; het altaar, in dien tempel opgericht; de aanraking van Jezaja's lippen met een kool, door een der Seraphîm van dat altaar genomen — dat alles behoort niet tot de gewone werkelijkheid: de profeet verkeerde in een staat van ecstase, toen hij deze dingen waarnam, de woorden hoorde, die tot hem werden gericht, en van zijn kant zich bereid verklaarde om te gehoorzamen aan den last, die hem werd opgedragen. Het behoeft nauwelijks te worden uitgesproken, dat de roeping, die den profeet in zulk een toestand gewerd, voor hem even reëel was als hetgeen hij met het lichamelijk oog en oor vernam. Het was, naar zijne innige overtuiging, Jahveh, die

hem deze dingen toonde, wiens stem hij hoorde, wiens beloften in hém weerklonken. Maar tegelijk stond het bij hem vast, dat dit alles voor hem-alléén zichtbaar en hoorbaar was: al was hem zulk een gezicht niet in de eenzaamheid en in de stilte van den nacht te beurt gevallen, toch zouden de omstanders daarvan geen getuigen zijn geweest en niets anders hebben waargenomen, dan dat hij, de profeet, blind en doof voor hetgeen er rondom hem voorviel, met eene hoogere wereld in aanraking was gebracht. Het is de toestand, waarop in de spreuken van Bileam wordt gedoeld met de woorden:

> Zoo spreekt hij, die de woorden Gods hoort,
> die het gezicht van den Almachtige aanschouwt,
> die ter neder ligt met de oogen geopend [1]).

Doch wanneer wij, hierop voortbouwende, als regel aannamen, dat Jahveh's openbaringen alle zonder onderscheid in dezen vorm tot de profeten werden gebracht, dan zouden wij niet slechts te ver gaan, maar zelfs met het getuigenis der historische documenten in strijd komen. Toch wordt die regel door theologen van naam gesteld. Hengstenberg, die in de eerste uitgave zijner *Christologie des A. Testaments* leerde, dat de profeet, terwijl hij de goddelijke openbaringen ontving, in geheel bewusteloozen toestand verkeerde, wijzigde dit gevoelen in de tweede uitgave, maar hield ook daar nog vol, dat het visioen de eigenlijke vorm der openbaring was [2]). Haevernick [3]), Keil [4]) en anderen verwerpen zijne meening, voorzooverre zij inhoudt, dat het verstandelijk bewustzijn van den profeet tijdelijk verzwakt werd of terugtrad, terwijl Jahveh hem zijnen wil kenbaar maakte. Doch tegelijk leeren zij, dat „het woord Gods door middel van innerlijke intuïtie, van

[1]) *Num.* XXIV: 4 verg. 16. [2]) Zie t. a. p. III: 2 S. 158 ff.

[3]) *Handb. der hist. krit. Einl. in das A. T.* II: 2 S. 36 ff.

[4]) *Lehrb. der hist. krit. Einl. in die kanon. und apocryph. Bücher des A. T.* 2e Aufl. S. 196 f. Zie ook Oehler, *Theol. des A. T.* II: 186—190. Kueper (a. a. O. S. 51 ff.) staat nog verder van Hengstenberg af.

geestelijke aanschouwing aan den profeet wordt medegedeeld." Hengstenberg [1]) ziét hierin niet zonder reden eene inconsequentie: wordt die „innerlijke intuïtie en geestelijke aanschouwing" ernstig opgevat, is zij meer dan eene phrase, dan sluit zij ook in, dat de openbaring een ecstatisch karakter droeg. Wij kunnen dus de beide opvattingen, die van Hengstenberg en die van Haevernick-Keil, tegelijk beoordeelen: de ééne staat en valt met de andere.

Geheel uit de lucht gegrepen zijn ze niet. De herhaalde vermelding van „het gezicht", waarop zich onze aandacht reeds vestigde [2]), kan niet toevallig zijn. Het gebruik van dat woord in den zin van „openbaring" of „profetie" is beteekenisvol. Hengstenberg verzuimt dan ook niet daarop te wijzen. Hij beroept zich ook nog op de vergelijking van den profeet met een wachter [3]): evenals deze, op eene hoogte geplaatst, in de verte uitziet en terstond bericht wat hij ontdekt, zoo staat ook de profeet op de wacht en brengt hij tot zijn volk over wat Jahveh hem toont. Werkelijk wordt dit beeld eene enkele maal, door den profeet Habakuk, in dien zin gebezigd [4]); gewoonlijk evenwel wordt met de vergelijking niets meer bedoeld, dan dat de profeet voor zijn volk zorg draagt en waarschuwt tegen dreigende gevaren; dat hij uitziet naar Jahveh's openbaringen, ligt in het woord niet. Doch het loont de moeite nauwelijks hierover te twisten. Al moesten namelijk aan de teksten, waarin het woord „gezicht" voorkomt, ook nog de plaatsen worden toegevoegd, waarin de profeten „wachters" heeten, toch zou de gevolgtrekking van Hengstenberg niet gewettigd zijn. Dat het visioen voor de Israëlietische profeten de vorm, de eenige vorm der goddelijke openbaring is geweest, blijkt niet. Of liever: daarvan blijkt het tegendeel. De ecstase is in het leven van den Israëlietischen profeet niet

[1]) T. a. p. S. 181. [2]) Boven bl. 91. [3]) *Mich.* VII: 4; *Jer.* VI: 16; *Ezech.* III: 17; XXXIII: 17. [4]) *Hab.* II: 1; verg. het gebruik van chazôn in vs. 2, 3. Eenigermate parallel is *Jes.* XXI: 6 verv.

de regel, maar de uitzondering. Hengstenberg overdrijft reeds eenigermate, wanneer hij uit de berichten over de profeten te Rama, de tijdgenooten van Samuel en Saul [1]), opmaakt, dat de profeten, om zoo te zeggen, van de ééne ecstase in de andere vervielen. Doch zijne voornaamste fout is deze, dat hij in hetgeen toen en daar plaats had de eigenaardigheid ook van het latere profetisme geteekend ziet. Dat is in lijnrechten strijd met den indruk, dien de geschriften der profeten op ons maken. De afstand tusschen de profetische literatuur en de openbaring aan de profeten zou al zeer groot moeten zijn, wanneer deze in den toestand van geestverrukking tot hen was gebracht. Waar wij duidelijke sporen ontdekken van nadenken, overleg en studie, daar besluiten wij immers met vrijmoedigheid tot de afwezigheid der ecstase? Hierbij voege men nu, dat de profeten niet gewoon zijn zich op het visioen, als op het — eenige of gewone — middel, waardoor het woord van Jahveh tot hen kwam, te beroepen. Wij herinneren het ons: wanneer Jeremia tot verantwoording wordt geroepen over eene enkele, aanstootelijke prediking, dan verwijst hij niet naar dat ééne gezicht, waarin juist dat woord van Jahveh hem was medegedeeld, maar naar de betrekking, waarin hij tot Jahveh, zijnen Zender, staat [2]). Hij is zich, met andere woorden, bewust dat Jahveh hem geroepen en tot Israël gezonden heeft, en dat de strafaankondiging, die de verbittering zijner hoorders heeft gaande gemaakt, het woord van Jahveh is. Van die innerlijke gewisheid getuigt zijne verdediging luide. Meer dan dat had hij ook voor zich zelven niet noodig. Doch hij zou, ten gevalle zijner hoorders en in het belang zijner eigene veiligheid, een beroep hebben moeten doen op de ecstase, waarin hij Jahveh's wil vernomen had, indien er zulk eene ecstase ware voorafgegaan. De lezer oordeele zelf, of niet de redetwist tusschen Jeremia en Hananja [3]) tot dezelfde slotsom

[1]) 1 *Sam* X: 5, 6, 10—13; XIX: 18—24; verg. boven bl. 54.
[2]) Hierboven bl. 69. [3]) *Jer.* XXVIII: 7—9.

leiden moet: het onderscheid, dat de eerstgenoemde maakt, tusschen hen die voorspoed en hen die ongeluk profeteeren, valt weg, wanneer het eigen oordeel van den profeet buitengesloten en zijne taak beperkt wordt tot de getrouwe reproductie van hetgeen hem, in den staat van geestverrukking, is geopenbaard.

Het is alleszins verklaarbaar, dat Hengstenberg en de zijnen een vasten vorm pogen aan te wijzen, waarin het woord van Jahveh tot den profeet kwam, en wel zóó dat het zonder de minste moeite zich liet onderscheiden van de resultaten, waartoe eigen nadenken hem had geleid, en van de gedachten, die in zijn eigen geest waren opgerezen. Doch het getuigenis der authentieke oorkonden van het Israëlietische profetisme bevestigt hunne theorie niet. Somwijlen moge de verzekerdheid der profeten op de voorafgegane ecstase of innerlijke aanschouwing hebben berust, dat dit altijd het geval was, blijkt volstrekt niet. Zoo dikwerf het visioen als de vrij gekozen inkleeding der profetische gedachten moet worden aangemerkt, dienen wij de verhouding zelfs geheel om te keeren: het gezicht is dan niet de grond van de zelfbewustheid der profeten, maar het gebruik, dat zij er van maken, het gevolg van die zelfbewustheid.

Er gaat trouwens voor ons met die theorie niets wezenlijks verloren. En wel om twee redenen niet. De zekerheid, die de ecstase den profeet kan hebben gegeven, was vooreerst louter-subjectief: hij-alléén wist, dat hem een gezicht was te beurt gevallen en dat hij verkondigde wat hem langs dien weg was openbaar geworden. Het een en het ander kunnen wij niet controleeren, maar moeten wij aannemen op zijn getuigenis. Ten andere kan aan de geestverrukking in geenen deele een specifiek-bovennatuurlijk karakter worden toegekend; haar goddelijke oorsprong spreekt volstrekt niet vanzelf. Verschijnselen van dien aard waren in de oudheid en in de middeleeuwen verre van ongewoon en doen zich ook nu nog voor. Het is

zoo: langen tijd heeft men ze zonder aarzeling aan bovennatuurlijken invloed toegeschreven. Ze schenen zóó zonderling en buitengewoon, dat deze verklaring zich als van zelve opdrong. Wat niet van God kon worden afgeleid, werd dus als machtbetoon van den Booze aangemerkt. Doch nu staan wij niet meer op dat standpunt. De ecstasis is nu nauwkeurig bestudeerd, met andere verwante aandoeningen vergeleken en uit het menschelijk organisme zelf, bepaaldelijk uit het zenuwleven verklaard. Het kan zijn — ik beslis daaromtrent thans nog niets — dat de geestverrukkingen der Israëlietische profeten van geheel anderen aard waren. Doch dit zal dan afzonderlijk moeten worden bewezen. De ecstase op zich zelve is geen bovennatuurlijk verschijnsel. Zij brengt ons dus ook niet verder in de bepaling van den oorsprong der oud-testamentische profetie.

Het blijkt allengs duidelijker, dat ik reden had om, bij den aanvang van dit onderzoek, te waarschuwen tegen overdreven verwachtingen omtrent de uitkomsten, die het zou opleveren. Doch wij zijn nog niet aan het einde. Volgens de doorloopende voorstelling van onze bronnen — en, wat ik er aanstonds kan bijvoegen, ook van de historische boeken des O. Testaments — bestaat er een onafscheidelijk verband tusschen de profetie en den geest van Jahveh. Zij hangen onderling samen als de werking en hare oorzaak. De profeet is „de man des geestes" [1]). „Ik zal" — zoo spreekt Jahveh in de bekende profetie van Joël [2]) — „mijnen geest uitgieten over alle vleesch, en (tengevolge daarvan) zullen uwe zonen en dochteren profeteeren, uwe grijsaards droomen droomen, uwe jongélingen gezichten zien." Zal de wensch van Mozes: „och, dat het gansche volk van Jahveh profeten ware!" worden vervuld, dan moet — gelijk het onmiddellijk daarna wordt uitgedrukt — „Jahveh zijnen geest op dat volk leggen" [3]). Een der profeten getuigt: „de geest van den Heer Jahveh is op mij, omdat

[1]) *Hoz.* IX: 7. [2]) *Joël* II: 28. [3]) *Num.* XI: 29, verg. 25.

Jahveh mij heeft gezalfd om aan zachtmoedigen een blijde tijding te brengen, mij heeft gezonden om gebrokenen van hart te verbinden [1])." Deze uitspraken, waaraan vele andere kunnen worden toegevoegd [2]), zijn in volkomen overeenstemming met de voorstelling van Jahveh's geest en zijne werkingen, die wij door het geheele O. Testament aantreffen. De Israëlieten waren gewoon, zoowel de plotselinge opwelling van geestdrift, kracht en moed [3]), als de meer blijvende eigenschappen van wijsheid [4]) en kunstvaardigheid [5]), uit den geest van Jahveh af te leiden: niets lag meer voor de hand, dan dat zij deze beschouwing ook op de profetie toepasten en niet slechts de ecstase van den profeet en zijn voorbijgaand enthusiasme, maar ook de onwankelbare kracht, die hem staande hield in den strijd [6]), als werking van den geest van Jahveh aanmerkten. Intusschen brengt deze opvatting ons niet verder in de verklaring van de bewustheid der profeten ten aanzien van hunne betrekking tot Jahveh. Zij is wederom eene omschrijving van die bewustheid, maar verspreidt geen licht over haar oorsprong en aard. „De geest van Jahveh" is, voor den Israëliet, de samenvatting der werkingen, die van Jahveh uitgaan. Bij eene meer mechanische beschouwing treedt daarvoor „de hand van Jahveh" in de plaats, welke formule somwijlen ook in verband met de profetie gebezigd wordt [7]). In de gelijkstelling van het woord des profeten met het woord van Jahveh ligt eigenlijk reeds opgesloten, dat de geest van Jahveh hem bezielt en dat hij staat onder de hand d. i. onder de macht van Jahveh: wij konden er dus op voorbereid zijn, dat deze uitdrukkingen met betrekking tot hem zouden worden gebezigd.

Met de voorstelling, dat de geest van Jahveh de factor is

[1]) *Jez.* LXI: 1. [2]) *Num.* XXIV: 2; 1 *Sam.* X: 6, 10; XIX: 20 verv.; 2 *Kon.* II: 9, 15; 2 *Kon.* XV: 1; XX: 14; XXIV: 10; *Neh.* IX: 30; *Ezech.* XI: 5; *Mich.* III: 8; *Zach.* VII: 12. [3]) *Richt.* VI: 34; XI: 29; XIII: 25; XIV: 6, 19; XV: 14; 1 *Sam.* XI: 6 enz. [4]) *Gen.* XLI: 38; *Jez.* XI: 2. [5]) *Exod.* XXXI: 3; XXXV: 31. [6]) Zie vooral *Mich.* III: 8. [7]) 1 *Kon.* XVIII: 46; 2 *Kon.* III: 15; *Ezech.* I: 3; III: 14; VIII: 1; XXXIII: 22.

van de profetie, gaat in sommige, en wel in de jongere profetische boeken eene andere gepaard: hier bedient Jahveh zich van de engelen om zijnen wil aan de profeten kenbaar te maken, inzonderheid om hun te verklaren wat zij in een gezicht hadden aanschouwd. Van de taak, die de engelen vervullen, geeft ons de lezing van een enkel hoofdstuk van Daniël of van den jongeren Zacharia [1]) aanstonds een denkbeeld. De oudere theologen aarzelden niet, zulke beschrijvingen letterlijk op te vatten. Zij namen dus aan — voor zoover hunne aandacht zich vestigde op het feit, dat de engelen eerst in de latere profetische geschriften optreden [2]) — dat Jahveh zich in den aanvang onmiddellijk aan zijne gezanten openbaarde, maar in volgende eeuwen zich van de tusschenkomst der engelen bediende: wáárom dit alzoo geschiedde, was, op hun standpunt, niet te verklaren. Doch in weerwil daarvan kon het een feit zijn en zou het ook door ons als zoodanig moeten worden aangenomen, wanneer er niet zeer gewichtige redenen bestonden om aan de objectiviteit van die visioenen en dus ook van de engelen, die daarin optreden, te twijfelen. Het zijn bepaaldelijk de gezichten van de jongere profeten, die met hooge waarschijnlijkheid als allegorieën, als aanschouwelijke voorstelling van de profetische ideeën worden aangemerkt. Ze zijn over het algemeen veel te gedétailleerd en te samengesteld, sommige ook te grillig en te gezocht, om als producten van de ecstase te kunnen gelden. Daarentegen zijn ze geheel in harmonie met de onderstelling, dat die profeten, overeenkomstig hun eigen smaak en dien van hunne tijdgenooten, wat zij hun te verkondigen hadden als het ware in beeld hebben gebracht. In dat geval is ook het optreden van de engelen in hunne visioenen aanstonds verklaard. Of liever: de opvatting van die visioenen als allegorische beelden ontleent nieuwen steun aan

[1]) Zie b.v. *Dan.* VII: 15 verv.; X, of *Zach.* II. [2]) Witsius l. c. I: 27 sqq. slaat hierop geen acht, maar beperkt zich dan ook niet tot de profeten in engeren zin.

de wijze, waarop de engelen daarin hunne rol vervullen. Is het niet hoogst opmerkelijk, dat zij als de boden van Jahveh tot de profeten zich vertoonen juist in denzelfden tijd, waarin, gelijk algemeen erkend wordt, het geloof aan de engelen in de godsdienstige overtuiging van de Israëlieten eene ruimere plaats begon in te nemen? Hoe natuurlijk, dat de profeten toen nu en dan de hemelgeesten, die Jahveh's troon omringen, als middelaars tusschen hem en zijne menschelijke gezanten lieten optreden! Daarbij voegen zich nu kleinere bijzonderheden, die eigenlijk slechts ééne opvatting toelaten. Onder de vele verhalen van de boeken der Koningen, die van profeten en van profetische openbaring gewagen, is er slechts één, waarin een engel als middelaar tusschen Jahveh en den profeet vermeld wordt, 1 *Kon.* XIII, een hoofdstuk, dat ook om andere redenen tot de allerjongste stukken van de konings-geschiedenis wordt gebracht [1]). Nog opmerkelijker is een ander feit. Van de volkstelling onder David en hare gevolgen bezitten wij twee verhalen, één in 2 *Sam.* XXIV, vóór de Babylonische ballingschap geschreven, een ander in 1 *Kron.* XXI, uit den naexilischen tijd: het laatste is niet aan andere bronnen ontleend, maar eene omwerking van het eerste. Welnu, in het jongere verhaal brengt een engel Jahveh's bevel tot den profeet Gad over, terwijl de oudere auteur niet slechts over dien engel zwijgt, maar het zelfs overbodig acht uitdrukkelijk te vermelden, dat de boodschap van Gad aan David hem door Jahveh was in den mond gegeven [2]). Indien hij niet had gemeend, dat dit vanzelf sprak, dan zou hij geschreven hebben: „En het woord van Jahveh geschiedde tot Gad." De Kroniekschrijver drukt deze zelfde overtuiging in de vormen van zijn tijd aldus uit: „En de engel van Jahveh beval Gad tot David te zeggen." Nog op één ander verhaal wensch ik de aandacht te vestigen.

[1]) Zie 1 *Kon.* XIII: 18 en hierboven bl. 18. [2]) Verg. 2 *Sam.* XXIV: 18 met 1 *Kron.* XXI: 18.

Het bewijst ons een dubbelen dienst, daar het niet slechts de opvatting van sommige visioenen als allegorische inkleeding rechtvaardigt, maar ook duidelijk maakt, hoe men er toe kwam, om in de openbaring van Jahveh aan de profeten den engelen eene rol toe te kennen. In tegenspraak met de 400 profeten, die Achab hadden aangemoedigd om naar Ramôth in Gilead op te trekken, verkondigt Micha, de zoon van Jimla, dat Israël daar de nederlaag lijden en Achab sneuvelen zal [1]). De koning ziet in die voorspelling, zoo lijnrecht strijdig met het woord van de overigen, een nieuw bewijs, dat Micha hem een kwaad hart toedraagt [2]). Nu neemt deze het woord, om te verklaren, wáárom de 400 profeten dien in zijn oog verderfelijken raad gegeven hebben [3]). „Ik zag" — zoo sprak hij — „Jahveh zittende op zijnen troon, en al het heir des hemels staande om hem, aan zijne rechter en aan zijne linkerhand. En Jahveh zeide: wie zal Achab overreden, dat hij optrekke en valle te Ramôth in Gilead? De een nu zeide dus, en de ander zoo. Toen ging de geest uit en hij stond voor Jahveh's aangezicht en zeide: ik zal hem overreden. En Jahveh zeide tot hem: waardoor? En hij zeide: ik zal uitgaan en een leugengeest zijn in den mond van al zijne profeten. En hij (Jahveh) zeide: gij zult overreden en ook het doel bereiken: ga uit en doe zoo! En nu, zie, Jahveh heeft een leugengeest gegeven in den mond van al deze uwe profeten, en Jahveh heeft kwaad tegen u gesproken." Deze rede van Micha is volkomen doorzichtig en onaanstootelijk, wanneer wij haar mogen opvatten als allegorie, d. i. wanneer het visioen niet werkelijk aanschouwd, maar door den profeet gefingeerd is. Zij drukt dan zijne overtuiging uit, dat Jahveh — die het licht vormt en de duisternis schept, die vrede maakt en het

[1]) 1 *Kon.* XXII: 17. [2]) Ald. vs. 18.

[3]) Ald. vs. 19—23. Ten onrechte schreven de Statenoverzetters in vs. 21 „een geest" (Auth. Vers. „a spirit."). Er staat in den grondtekst: „de geest", d. i. de geest van Jahveh of de geest der profetie.

kwade schept, die alle dingen doet [1]) — de voorspelling der 400 heeft beschikt, om Achab te verderven. Al het overige is dan inkleeding, geen werkelijkheid. Wat kan trouwens zulk eene beraadslaging in den hemelraad anders zijn? „De geest" is immers niets meer dan eene persoonsverbeelding en kan dus door Micha niet zijn gezien? Inderdaad, hoe meer wij ons indenken in de geheele voorstelling, des te duidelijker wordt ons haar allegorisch karakter. Maar daarom juist leert zij ons óók nog, hoe gemakkelijk men er toe komen kon om de engelen als verkondigers van Jahveh's wil aan de profeten te laten optreden. „De geest" van Jahveh wordt hier concreet voorgesteld en neemt zoo aanstonds zijne plaats in onder „het heir des hemels." Wie ten tijde der ballingschap en daarna zijne overtuiging, dat Jahveh den profeet leidt en bezielt, aanschouwelijk wilde uitdrukken, kwam er als vanzelf toe, om hem zijne hemelsche boden te laten gebruiken. Ook hier dus hetzelfde resultaat, waartoe wij vroeger reeds geleid werden: het middelaarschap der engelen is geene verklaring van het vertrouwen, waarmede de profeet als tolk van Jahveh optreedt, maar een uitvloeisel daarvan. Hoofdzaak is en blijft, dat de profeet zich ten volle bewust is, door Jahveh's geest gedreven te worden en Jahveh's woord te spreken. Hij gevoelt zich vertrouwde van Jahveh — gelijk het, als uit aller naam, door Amos wordt uitgesproken: „Zekerlijk, de Heer Jahveh doet niets, zonder zijn geheimen raad te openbaren aan zijne knechten, de profeten [2])." Zietdaar dan ook het feit, waarvan wij bij ons verder onderzoek hebben uit te gaan en dat wij nimmer uit het oog mogen verliezen.

Het spreekt namelijk vanzelf, dat wij ons aan dat verdere onderzoek niet mogen onttrekken. Het probleem is nu pas zuiver gesteld. Met de oplossing moet nog een begin gemaakt worden. Of meent men wellicht, dat wij in de ver-

[1]) *Jez.* XLV: 7. [2]) *Amos* III: 7.

zekeringen der Israëlietische profeten ten aanzien van den oorsprong en het gezag hunner prediking eenvoudig moeten berusten? Zij die ons dit aanraden, doen dat zeker niet lichtvaardig of uit traagheid. Zij zouden meenen verkeerd te handelen, wanneer zij den profeten geloof weigerden. Met nadruk wijzen zij op het zedelijk karakter dier mannen. Aan hunne onbaatzuchtigheid en de zuiverheid hunner bedoelingen lieten zelfs hunne tegenstanders recht wedervaren; hun geheele leven getuigt, dat het hun ernst was met den eerbied voor Jahveh en de onderwerping aan zijn wil, waarop zij in hunne prediking aandringen: wat geeft ons dan recht, om hunne plechtige verklaringen in twijfel te trekken? Verraadt het niet een ongepast en beleedigend wantrouwen, wanneer wij ze gaan toetsen, wenden en keeren, als waren ze afkomstig van mannen, wier goede trouw wij straffeloos mochten verdenken? Hebben de profeten dat aan ons verdiend? Bedenken wij toch, dat meer dan één hunner zijn getuigenis omtrent de betrekking, waarin hij tot Jahveh stond, met zijn bloed bezegeld heeft!

Inderdaad, aan de goede trouw der Israëlietische profeten te twijfelen, komt niet in ons op. Doch men vergist zich, als men meent met een beroep daarop te kunnen volstaan. Het dilemma: „gezant van God of bedrieger", schijnt hoogst eenvoudig, maar is inderdaad zeer oppervlakkig. Voor twee of drie eeuwen stond het vrij, het probleem zoo te stellen; thans zouden wij slechts onze onkunde verraden door aan die tegenstelling te blijven vasthouden. Onze gezichtskring is, vooral in de laatste honderd jaren, verruimd. Volkeren en godsdiensten, waarvan het voorgeslacht ter nauwer nood iets wist, zijn binnen den kring onzer beschouwing getrokken en grondig bestudeerd. De stevige grondslagen eener vergelijkende geschiedenis der godsdiensten zijn gelegd. Met de uitbreiding onzer historische kennis heeft de ontwikkeling der psychologie gelijken tred gehouden. De ondervinding heeft geleerd, dat wij met het dilemma: „goddelijke waarheid of menschelijk

bedrog" overal elders niets uitrichten, ja schromelijke verwarring veroorzaken. En toch zouden wij, op het terrein van Israël's godsdienst, daaraan voor altijd gebonden zijn? Verheugen wij ons, dat die droevige noodzakelijkheid niet bestaat!

Doch het is eigenlijk niet eens noodig, deze algemeene overwegingen te hulp te roepen. Wij behoeven de grenzen van het O. Testament niet te overschrijden om ons te overtuigen, dat de werkelijkheid zich niet voegt in het keurslijf, dat ons systeem haar zou willen aanpassen. Wij constateerden reeds, in een vorig hoofdstuk, dat onder Israël ook andere goden dan Jahveh hunne profeten hadden [1]). Van den onderlingen strijd der Jahveh-profeten zelve maakte ik herhaaldelijk melding [2]). Zullen wij nu eenvoudig als bewezen aannemen, dat de goddelijke inspiratie beperkt bleef tot de mannen, wier geschriften wij bezitten, en bijgevolg al de overigen voor looze bedriegers aanzien? Zijn wij gerechtigd om zulk een vonnis te vellen? En toch zullen wij daartoe moeten komen, wanneer wij besluiten de aanspraak der profeten op goddelijke autoriteit òf op hun woord te laten gelden òf als aanmatiging af te wijzen. Ongetwijfeld, wij staan hier voor een moeilijk probleem. Blijkbaar werd reeds Micha, de zoon van Jimla, daardoor in verlegenheid gebracht. Hij waagt het evenwel niet, de profeten van Achab voor bedriegers uit te maken of te ontkennen, dat zij uit den geest van Jahveh gesproken hebben. „Die geest is", volgens hem, »uitgegaan en een leugengeest geworden in den mond van 's konings raadgevers [3])." Voor eene oplossing van het vraagstuk zal wel niemand deze uitspraak aanzien. Maar wèl mag zij gelden als bewijs, dat hier een vraagstuk bestaat, of m. a. w. dat wij het getuigenis van de zelfbewustheid der Israëlietische profeten niet zonder verder onderzoek aannemen en — veel minder nog! — kortweg verwerpen mogen.

[1]) Zie hierboven bl. 50. [2]) Zie hierboven bl. 47, 57, 71. [3]) 1 *Kon.* XXII: 22.

Er is nog eene andere — reeds op zich zelve geheel afdoende — reden, waarom wij ons den eisch om de canonieke profeten, zonder verder onderzoek, als gezanten Gods te erkennen, niet kunnen laten welgevallen. Wij zijn gewoon, het Oude en het Nieuwe Verbond met elkander in verband te brengen en als één geheel te beschouwen. Vandaar dat wij onwillekeurig „den god van Israël", in wiens naam de profeten spreken, met „den God en Vader van onzen Heer Jezus Christus" [1]) geheel vereenzelvigen en als den Eenigen Waarachtige aanmerken en eerbiedigen. De vertalingen van het O. Testament, waarin de eigennaam „Jahveh" als een gemeen zelfstandig naamwoord opgevat en door „de Heere", „the Lord", „l'Eternel" teruggegeven wordt, werken die opvatting in de hand. Welke waarheid daarin ligt opgesloten, zal later worden in het licht gesteld: haar voorbij te zien of in de schaduw te plaatsen, ligt allerminst in mijne bedoeling. Doch het gaat niet aan, met de vereenzelviging, waarvan ik daareven sprak, te beginnen. Dat zou zijn: als bewezen aannemen wat eerst nog moet worden onderzocht. Toch is het duidelijk, dat deze colossale onderstelling de grondslag is van het dilemma, waarvoor men ons plaatsen wil. Het valt immers aanstonds weg, zoodra wij — wat vooralsnog volstrekt moet geschieden — tusschen „Jahveh" en „God" onderscheid maken? Nog eens: door die onderscheiding toe te laten verbinden wij ons tot niets. Het kan later blijken, dat de godheid, die de profeten Jahveh noemen, met Hem, dien wij erkennen en dienen, samenvalt, of, anders uitgedrukt, dat hunne voorstelling van het Opperwezen van de onze niet verschilt. Wij mogen dat alleen niet *a priori* beslissen. Wij moeten ons vrij houden en zoo tevens de onafhankelijkheid van ons onderzoek waarborgen, waaraan het immers al zijne waarde ontleent?

Doch waarin zal dan dat „onderzoek", waarvan hier telkens

[1]) *Rom.* XV: 16 enz.

sprake is, moeten bestaan? Waarop moet het gericht zijn en welken gang behoort het te volgen?

De profeten spreken „het woord van Jahveh." Zietdaar dan het voorwerp onzer studie. Wat zij ons als zoodanig voorleggen, moeten wij uit verschillende oogpunten bezien en toetsen met al de middelen, die ons ten dienste staan. Alleen langs dien weg kunnen wij ons een welgegrond oordeel vormen over het karakter en den oorsprong van dat woord en over het gezag, dat de profeten zelve daaraan willen hebben toegekend. Die studie moet, het spreekt vanzelf, veelzijdig en onpartijdig zijn.

Tot dus ver geene moeilijkheid en geen verschil van meening. Doch niet zoo eenvoudig is de vraag, waarmede wij beginnen, welk oogpunt wij het eerst kiezen moeten? Is het wellicht mogelijk, haar door de profeten zelve te laten beantwoorden? hen zelven te laten uitmaken, wat in hunne prediking hoofdzaak is en waarop dus onze waardeering van „het woord van Jahveh" moet gegrond zijn? Wij zouden in ieder geval de proef kunnen nemen en allereerst met die vraag voor oogen hunne geschriften kunnen bestudeeren. Doch er bestaan gewichtige motieven om dien weg niet in te slaan en liever zelven te bepalen, wat aanvankelijk het hoofdpunt bij ons onderzoek zal zijn. De vraag, of de profetieën vervuld zijn en, zoo ja, binnen welke grenzen? moet voorshands op den voorgrond worden gesteld. Waarom dit volstrekt noodzakelijk mag heeten, laat zich gemakkelijk aanwijzen.

Wij kennen reeds de twee voorname theorieën over het Israëlietische profetisme [1]) en herinneren ons, welk eene belangrijke plaats de voorzegging van de toekomst in de ééne, de supranaturalistische opvatting, inneemt. Daarin ligt al aanstonds een wenk, dien wij niet mogen veronachtzamen. Maar bovendien is het nu geenszins toevallig, dat in de schat-

[1]) Boven bl. 2—5.

ting der supranaturalisten de voorzegging die eereplaats beslaat. Het is er verre van af, dat zij de groote godsdienstige en zedelijke waarheden, die de profeten hebben verkondigd, zouden geringachten. Integendeel, zij waardeeren die hoog, hooger wellicht dan de meeste hunner voorspellingen. Doch als het er op aankomt, den bovennatuurlijken oorsprong der profetie te bewijzen, dan zullen zij zich toch steeds beroepen, niet op haar zedelijk-religieusen inhoud, maar — op de voorzeggingen en hare vervulling. En dat met het volste recht. De reinheid en verhevenheid der profetische ideeën, geheel op zich zelve beschouwd, kan de bovennatuurlijke ingeving der profetie niet staven. Althans in onze dagen niet, waarin ieder beschaafde weet, hoeveel voortreffelijks in de heilige boeken, of, meer in het algemeen, in de letterkunde van de andere volken der oudheid wordt aangetroffen. De stelling, dat de zedelijk-religieuse inhoud van de boeken des O. Testaments hooger staat dan die van eenige andere vóór-christelijke literatuur laat zich verdedigen. Maar hun op dien grond een anderen, een specifiek-onderscheiden, niet een menschelijken, maar een goddelijken oorsprong toe te kennen — inderdaad, dat zou niets meer zijn dan eene machtspreuk, op redelijke gronden niet te rechtvaardigen. Het is dus niet vreemd, veeleer hoogst natuurlijk, dat het beroep op de voorzeggingen in den strijd voor en tegen het supranaturalisme eene zoo belangrijke rol vervult. Als het ons ernst is met den wensch om ten aanzien van het punt, waarover die strijd loopt, zekerheid te erlangen, dan moeten ook wij die richting volgen en het „vervuld of niet vervuld?" op den voorgrond plaatsen. Hoe menige discussie wordt tot in het oneindige voortgezet zonder een bepaald resultaat op te leveren, omdat de strijdende partijen de hoofdvraag niet hebben gevat of haar te spoedig weer loslaten! Willen wij dat gevaar ontgaan, dan moeten wij ons van den aanvang af bepalen bij het beslissende punt, waarnaar ten slotte al het overige zich zal moeten richten. Eene be-

paalde en ondubbelzinnige slotsom is alleen langs den daareven aangewezen weg verkrijgbaar: dien hebben wij dus in te slaan en te volgen tot het einde toe. Daarna onderzoeken wij dan opzettelijk, of wij door de keuze van die methode den profeten recht hebben laten wedervaren? Het zou toch kunnen zijn, dat zij eene andere beoordeeling verlangden dan die berust op de vergelijking van hunne voorspellingen met de uitkomst, zoodat wij jegens hen onbillijk waren geworden door hen te meten met dien maatstaf. Zoo ja, dan blijft de gelegenheid voor ons open om die fout goed te maken en den toetssteen te bezigen, dien zij zelven als geldig erkennen.

Zooveel is zeker, dat zij, die den bovennatuurlijken oorsprong der profetie erkennen, zich niet zullen bezwaren over zulk een gang van het onderzoek. Laat één hunner als in aller naam getuigen! „Bepaalder" — zoo schrijft Dr. Kueper [1]) — „bepaalder (dan door de teekenen) wordt de profetie gelegitimeerd door de uitkomst der voorzegging (verg. *Deut.* XVIII: 21, 22) ..... In de waarheid der voorzegging, door de uitkomst gestaafd, ligt de maatstaf harer beoordeeling; de van God gezonden profeten worden daaraan onderscheiden van hen, die slechts de gedachten van hun hart uitspreken. Men kan twijfelen, of er niet, ook volgens de Schrift, eene natuurlijke divinatie bestaat; inzonderheid stelt Ezechiël de heidensche waarzegging geenszins als louter bedrog voor (H. XXI: 21); niettemin legt het O. Testament, bepaaldelijk het tweede deel van Jezaja en *Daniël*, er nadruk op, dat alleen de God van Israël, in onderscheiding van de afgoden, in staat is om de toekomst lang vooruit te openbaren, en dat hij juist daarin blijkt de levende God te zijn (*Jez.* XLI: 21; XLIII: 9; XLIV: 25; XLV: 21; *Dan.* I, II, V) ..... Met den geest van het O. Testament is de onderstelling, dat het woord Gods door de profeten uitkomt, geheel in overeenstemming (*Zach.* I: 6). Ieder moet

[1]) T. a. p. S. 80, 81.

beseffen, dat de vraag naar de mogelijkheid van bepaalde voorzeggingen niet te pas komt bij de ware profeten, gelijk zij ons in de Schrift geteekend worden, terwijl zich bovendien eene geheele reeks van zeer bepaalde voorspellingen laat aanwijzen, die de critiek niet vermag op zijde te zetten." Zoo zeker gevoelt zich de supranaturalist van zijne zaak. Hij kan er niets tegen hebben, dat wij den strijd aanvaarden op het door hem zelven aangewezen terrein.

Tot verdere aanbeveling van de studie der voorzeggingen moge dienen, dat zij er vanzelf toe leidt om de geheele profetische prediking te doorkruisen en ons daarvan een volledig overzicht te verwerven. En wel zulk een overzicht als wij wenschen moeten te ontvangen. Wie de profetische ideeën opzamelt en tot een stelsel samenvoegt, maakt ze tevens los uit den vorm, waarin ze worden voorgedragen. Hij loopt althans gevaar, abstractiën te geven in plaats van de werkelijkheid. In de voorzeggingen daarentegen ligt de profetische opvatting van Jahveh's eigenschappen en wereldbestuur concreet voor ons. Terwijl wij dus de eerstgenoemden uit het oogpunt der vervulling bestudeeren, leeren wij tegelijk het godsdienstig geloof en de wereldbeschouwing der profeten kennen en bereiden wij eene latere uiteenzetting daarvan voor.

Het natuurlijk uitvloeisel van onze methode is de verdeeling van de voorzeggingen in onvervulde en vervulde. In die twee categorieën zijn ze dan ook (in Hoofdstuk V—VII en Hoofdstuk VIII) gerangschikt. Ik ontken niet, dat aan zulk eene splitsing eigenaardige bezwaren verbonden zijn. De grenslijn is niet altijd met zekerheid te trekken. Menige profetie blijkt deels vervuld, deels onvervuld te zijn. Bovendien dwingt ons zulk eene verdeeling nu en dan om vaneen te scheiden wat nauw verwant of gelijktijdig is. Doch deze moeilijkheden zijn onvermijdelijk. Nu wij ons, om voldoende redenen, hebben voorgenomen, allereerst ten aanzien van de vervulling naar zekerheid te zoeken, moeten wij ons ook getroosten wat daaruit

met noodwendigheid voortvloeit. Hiertoe behoort natuurlijk óók, dat de niet vervulde voorzeggingen voorafgaan: ze zijn niet slechts de meest talrijke, maar leiden ons ook ten aanzien van den bovennatuurlijken oorsprong der profetische kennis tot hetgeen wij zoeken: eene positieve en onbetwistbare slotsom. De verwezenlijking eener profetie laat in de meeste gevallen meer dan ééne verklaring toe; de onvervulde voorzegging kan nimmer uit bovennatuurlijke openbaring worden afgeleid [1]).

[1]) Hierover nader in Hoofdstuk VIII.

HOOFDSTUK V.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. A. HET LOT DER HEIDENSCHE NATIËN.

Aan het begin van den weg, dien wij gaan betreden, overzien wij de moeilijkheden, die zich daarop zullen voordoen. Ze zijn talrijk en gewichtig genoeg, om ons, althans aanvankelijk, te ontmoedigen.

Ons onderzoek is grootendeels exegetisch. Om de uitspraken der profeten met goed gevolg aan de feiten te kunnen toetsen, dient allereerst haar zin vast te staan. Daaromtrent heerscht evenwel zeer dikwerf onzekerheid, of althans verschil van meening. Hoe ware het anders mogelijk, dat een aantal teksten, die wij zonder de minste aarzeling in de categorie der niet vervulde profetieën plaatsen, door anderen worden aangevoerd als duidelijke proeven van de meest volledige overeenstemming tusschen de voorspellingen en de feiten? Of, sterker nog: hoe liet het zich anders verklaren, dat Dr. Kueper de „onvervulde voorzeggingen" in nog geen drie bladzijden meent te kunnen afhandelen [1]), terwijl ze in dit werk drie geheele hoofdstukken beslaan? Zullen wij dan al strijdende onzen weg moeten afleggen en ten aanzien van elke voorspelling onze opvatting opzettelijk verdedigen tegen hen, die haar verwerpen en daarvoor eene andere, vaak ieder de zijne, in de plaats stellen? Dat zou een afmattende arbeid zijn en — veel meer ruimte vorderen,

[1]) A. a. O. S. 458—460.

dan aan dit gedeelte van ons onderzoek kan worden afgestaan. Maar mogen wij dan, omgekeerd, die afwijkende verklaringen ignoreeren en de juistheid onzer opvatting stilzwijgend onderstellen? Dikwerf, ja gewoonlijk zal dat wel moeten geschieden. Doch de leemte, die daardoor overblijft, schijnt grooter dan zij inderdaad is. Wanneer ik op de uitspraken der Israëlietische profeten eene verklarings-methode toepaste, die van de gewone afweek en betrekkelijk nieuw of onbekend moest heeten, dan zou ik niet in gebreke mogen blijven, haar goed recht te staven en, omgekeerd, de meer gewone opvatting te wederleggen. Doch zoo staat de zaak niet. Het zijn de andere verklaringen, die behoefte hebben aan opzettelijke rechtvaardiging. Zij zijn het, die berusten op afwijking van de overigens als geldig erkende beginselen. Theorieën en regelen, die in waarheid geene andere aanbeveling hebben dan deze, dat zij de onfeilbaarheid der profeten redden, besturen maar al te dikwerf den uitlegger in de bepaling òf van den zin der profetie òf van hare verhouding tot de historische werkelijkheid. Waartoe zou het dienen, daarover in discussie te treden of hare toepassing op de afzonderlijke voorzeggingen telkens af te wijzen? Door eenvoudige uiteenzetting van den werkelijken stand der zaak wordt hetzelfde doel langs veel korter weg bereikt. Voor de juistheid mijner opvatting in haar geheel levert bovendien de onderlinge overeenstemming harer deelen een krachtig bewijs. Immers daaruit blijkt, dat niet eene enkele maal, maar keer op keer van den natuurlijken zin der woorden zou moeten worden afgeweken, indien men aan de profeten eene andere bedoeling zou willen toeschrijven dan die hun hier wordt toegekend. Het overzicht zelf, dat in dit en de twee volgende hoofdstukken wordt voorgedragen, levere hiervan het bewijs. De feiten zelve moeten spreken. Slechts bij uitzondering zal de wijze, waarop zij hier zijn voorgesteld, gerechtvaardigd en de afwijkende verklaring van anderen beoordeeld worden.

Eene andere moeilijkheid ontspruit uit den strijd der mee-

ningen over den ouderdom van de profetische boeken of van deze en gene profetieën. Tot dus ver hebben wij in dien strijd geen partij behoeven te kiezen. Ook in het vervolg zal de kracht van het betoog dikwerf blijken onafhankelijk te zijn van de tijdsbepalingen, waarover verschil van gevoelen bestaat. Niet altijd evenwel is dit het geval. En ook daar, waar wij den ouderdom der voorspellingen des noods in het midden zouden kunnen laten, is het voor het recht verstand van hare beteekenis nuttig, dat wij haar de plaats aanwijzen, die zij in de historische ontwikkeling innemen. Met het oog hierop wil ik dan al aanstonds uitspreken, hoe ik meenen zou, de overblijfselen der profetische literatuur chronologisch te moeten rangschikken. Het zal den lezer aanstonds blijken, dat die rangschikking hier en daar afwijkt van de overlevering, die zich streng houdt aan de opschriften der boeken. Indien ik mijne rangschikking volledig rechtvaardigen en op elke bedenking, die daartegen ingebracht is of worden kan, antwoorden wilde, dan zouden niet slechts de aan dit werk gestelde grenzen verre worden overschreden, maar ook de vragen, die ons thans hoofdzakelijk bezighouden, gevaar loopen op den achtergrond te geraken. De literarische critiek der profetische boeken kan niet ter loops worden afgehandeld. Dat zal ik dan ook niet beproeven. Maar wèl is het mijn voornemen, de motieven, die tot afwijking van de overlevering hebben geleid, kortelijk bloot te leggen en nu en dan het gehalte der daartegen geopperde bezwaren toe te lichten. Dit kan gevoegelijk geschieden, waar, in den loop van ons onderzoek, de hoofdinhoud eener profetie van betwisten ouderdom ter sprake komt. Het is immers juist op grond eener andere opvatting van haren historischen zin, dat de traditie ten aanzien van haar oorsprong wordt verworpen? Het ligt dus alleszins voor de hand, met de verklaring der profetische uitspraken de beknopte aanwijzing van haren vermoedelijken ouderdom te verbinden.

Ziethier dan de orde, waarin de profeten elkander moeten

hebben opgevolgd. Tot de eerste helft der 8ste eeuw vóór onze jaartelling behooren Amos, Hozea en de auteur van *Zach.* IX—XI. In de tweede helft derzelfde eeuw valt de bloeitijd van Micha en van Jezaja; aan den laatstgenoemde moet evenwel een aanmerkelijk gedeelte van het naar hem genoemde boek worden ontzegd; niet slechts de historische hoofdstukken XXXVI—XXXIX, maar ook de geheele tweede helft, H. XL—LXVI, en bovendien, in de eerste helft, de profetieën in H. XIII: I—XIV: 23; XXI: 1—10; XXIV—XXVII en XXXIV, XXXV. Uit de eerste helft der 7de eeuw zijn ons geene profetische stukken bewaard gebleven, doch zooveel te rijker zijn de overblijfselen uit de Chaldeeuwsche periode, die omstreeks het jaar 625 v. Chr. begint. Daartoe brengen wij, en wel in deze orde, Nahum, Zephanja, Jeremia (van 626 tot na 586 v. Chr.), Habakuk, den auteur van *Zach.* XII—XIV, Joël, Obadja en Ezechiël, welke laatste, gelijk bekend is, in 597 v. Chr. met koning Jojachin uit Jeruzalem weggevoerd werd en 5 jaren later onder de ballingen in Babylonië als profeet optrad. Niet lang vóór en onmiddellijk na het einde der Babylonische ballingschap werden de profetieën opgeteekend, die, gelijk daareven is opgemerkt, later ten onrechte aan Jezaja zijn toegeschreven. Daarmede gelijktijdig is de godspraak tegen Babel in *Jer.* L, LI. Onder de naar Judea teruggekeerde ballingen waren na 520 v. Chr. Haggaï en Zacharia, de schrijver van *Zach.* I—VIII, werkzaam. Ongeveer eene eeuw later profeteerde Maleachi. Nog veel jonger is het naar Daniël genoemde boek, geschreven kort na het begin van den Makkabeeschen opstand, in het jaar 165 vóór onze jaartelling.

Op meer dan ééne wijze kunnen wij de stof, die al deze boeken ons aanbieden, rangschikken en afhandelen. De allereenvoudigste methode zou wel deze zijn, dat wij de profeten één voor één in het verhoor namen, waarbij wij dan vanzelf de chronologische orde zouden volgen. Intusschen zou ik dan

noodzakelijk in herhalingen vervallen, naardien, gelijk bekend is, de profetieën niet slechts wat haar onderwerp aangaat, maar ook in inhoud zeer dikwerf overeenkomen. Ik geef daarom de voorkeur aan eene andere rangschikking. Wij verdeelen de gezamenlijke voorspellingen in drie groote groepen en nemen die achtereenvolgens in oogenschouw. Tot de eerste breng ik de profetieën over het lot der heidensche natiën. De tweede omvat de voorzeggingen betreffende het gericht over Israël. In de derde vereenigen wij de verwachtingen der profeten over Israël's toekomst. Bedrieg ik mij niet, dan rechtvaardigt dit plan zich zelf. Men zou alleen kunnen vragen, waarom de profetieën aangaande de heidenen voorafgaan? Het is omdat hare verklaring nog minder dubbelzinnige resultaten oplevert dan die der voorspellingen over Israël: gelijk overal elders, zoo is het ook hier verkieselijk, van het minst betwistbare op te klimmen tot de meer ingewikkelde problemen.

Wanneer wij de voorzeggingen omtrent het lot der heidenen bijeenvoegen en tot ééne groep vereenigen, dan volgen wij het voorbeeld, door eenige profeten zelve gegeven. Reeds de oudste hunner, Amos, bedreigt achtereenvolgens zes naburige volken (de Syriërs, de Philistijnen, de Tyriërs, de Edomieten, de Ammonieten en de Moabieten)[1], waarna hij zich richt tot Juda en, eindelijk, tot Israël[2]. Eene dergelijke, doch meer volledige reeks levert Jeremia in H. XXV zijner godspraken[3]. Het gericht over de natiën, dat daar slechts in algemeene termen was aangekondigd, wordt nauwkeuriger beschreven in H. XLVI—XLIX, waaraan, volgens sommigen door Jeremia zelven, volgens anderen door een jonger profeet, de aankondiging van Babel's ondergang, (H. L, LI) als aanhangsel is toegevoegd. De volgorde is hier deze: Egypte, de Philistijnen,

[1] *Amos* I: 3—II: 3. [2] *Amos* II: 3—5; 6—16. [3] Vs. 18—26.

Moab, Ammon, Edom, de Kedarenen en Hazor, Elam. Nog anders worden de volkeren gerangschikt door Ezechiël, van wiens boek het geheele tweede gedeelte (H. XXV—XXXII) aan de verkondiging van hun lot gewijd is: nadat hij in H. XXV Ammon, Moab, Edom en de Philistijnen kort heeft afgehandeld, staat hij langer stil bij Tyrus (H. XXVI: 1—XXVIII: 19), werpt even een blik op Sidon (H. XXVIII: 20—24) en besluit zijn overzicht met eene reeks van voorspellingen betreffende Egypte (H. XXIX—XXXII).

Men bemerkt, dat deze voorbeelden, juist door hun onderling verschil, ons geheel vrijlaten in onze eigene rangschikking. Wij vestigen eerst op Israël's naburen onze aandacht, daarna op de wereldmonarchieën, waarmede Israël in den loop zijner geschiedenis in aanraking kwam: Egypte, Assur, Babel, Perzië en het rijk van Alexander den Groote en zijne opvolgers. Op die wijze behoeft geene enkele voorspelling van eenige beteekenis onbesproken te blijven. Men bedenke evenwel, bij de lezing van het overzicht dat nu volgt, dat sommige profetieën betreffende de toekomst der heidenen niet hier, maar in Hoofdstuk VII zijn behandeld, omdat ze met de verwachtingen der profeten aangaande de toekomst van Israël, die dáár worden uiteengezet, onafscheidelijk verbonden zijn.

Eenstemmig verkondigen de profeten den ondergang van de steden der Philistijnen. Amos verwacht dien op grond van hun vijandig gedrag tegen Juda, bepaaldelijk wegens den verkoop van krijgsgevangenen uit Judea aan de Edomieten [1]). Een dergelijk misdrijf wordt hun verweten door Joël [2]). Ezechiël ontleent eene nieuwe grieve tegen hen aan hun gedrag bij de verovering van Jeruzalem door Nebucadrezar [3]). Zonder bepaalde opgave van de zonden, waaraan de Philistijnsche steden zich hebben schuldig gemaakt, stemmen de oudste Zacha-

[1]) *Amos* I: 6—8. [2]) *Joël* IV: 4—8, waar zij in éénen adem met Tyrus en Sidon worden genoemd. [3]) *Ezech.* XXV: 15—17.

ria [1]), Zephanja [2]) en Jeremia [3]) met hunne voorgangers overeen in de voorspelling van hare algeheele verwoesting. Hoe en door wie dat gericht zal worden voltrokken, wordt niet met zoovele woorden gezegd, hoewel Jezaja en Jeremia, wanneer zij gewagen van een vijand uit het noorden [4]), niet onduidelijk te kennen geven, dat zij, de eerste aan de Assyriërs, de tweede aan de Chaldeën denken. Dit is op zich zelf reeds voldoende ten bewijze, dat de nieuwere apologeten zonder het minste recht de tegenwoordige verwoesting der steden van Philistea plegen voor te stellen als de vervulling der profetische voorspellingen. Gaza bestaat nu nog; Askelon was althans ten tijde van de kruistochten eene vrij aanzienlijke stad: zou dat niet in lijnrechten strijd zijn met de verwachtingen van Israël's zieners? Ook dáár, waar geen termijn bepaald wordt, is blijkbaar gedacht aan een gericht, dat weldra zou worden voltrokken. Tot in lengte van dagen uitgesteld hield het op een gericht te zijn — dán-vooral, wanneer, gelijk bij Amos en Ezechiël, ééne bepaalde zonde wordt genoemd als de reden van Jahveh's ongenoegen. Doch het is niet eens noodig, dat wij algemeene beschouwingen als deze te hulp roepen. De bestraffing der Philistijnen heeft plaats, volgens de profeten, in het belang van Israël: tegen het volk van Jahveh hebben zij misdaan; Jahveh's volk zal dan ook de vruchten plukken van hun ondergang, hun grondgebied in bezit nemen, hunne overgeblevenen inlijven. Met andere woorden: het lot der Philístijnen vormt, bij de profeten, eene tegenstelling met dat der Israëlieten. In de daareven genoemde profetie van Jezaja staat Zion, door Jahveh gegrondvest en een veilig toevluchtsoord voor de armen zijns volks, tegenover Philistea, welker bewoners door den honger en door het zwaard omkomen, terwijl de rook uit het noorden het land verwoest [5]). Dezelfde profeet verwacht, dat de hereenigde stammen „westwaarts op

[1]) *Zach.* IX: 4—7. [2]) *Zeph.* II: 4—7. [3]) *Jer.* XLVII. [4]) *Jez.* XIV: 29—32, inzonderheid vs. 31; *Jer.* XLVII: 2. [5]) *Jez.* XIV: 30—32.

den schouder der Philistijnen zullen vliegen [1])", d. i. hunne heerschappij in die richting uitbreiden en hen aan zich onderwerpen zullen. Even ondubbelzinnig spreekt zich Zacharia uit. Het einde der strafoefening zal zijn, dat

> Ook hij [de Philistijn] zal overblijven voor onzen god
> en zal zijn als een (onderworpen) stam in Juda,
> en Ekron als de Jebuzieten [2]).

Op die wijze, voegt de profeet er bij, zal er een einde zijn gemaakt aan de vijandelijke invallen op Juda's grondgebied [3]). Ook Zephanja houdt het oog gericht op den tijd, waarin de overgeblevenen van Juda's huis hunne kudden weiden op de Philistijnsche vlakte en zich des avonds ter ruste leggen in de huizen van Askelon [4]). Wanneer wij, gelijk billijk is, den poëtischen vorm van al deze voorspellingen in aanmerking nemen, dan kunnen wij zeggen, dat ze niet slechts één geest ademen, maar ook in inhoud overeenstemmen. Doch even duidelijk is, dat hare bedoeling te eenen male miskend wordt door hen, die den hedendaagschen toestand van de Philistijnsche kust voor hare vervulling uitgeven. Het is zoo: van den alouden luister der vijf steden zijn slechts enkele sporen overgebleven. Ze hebben gedeeld in het lot, dat geheel Palestina getroffen heeft. Ze zijn wel na Jeruzalem, maar toch evenals zij, verwoest of allengs vervallen. Maar is dát dan het lot, dat de profeten Israël's erfvijand hadden toegedacht? Hunne verdedigers moesten althans zooveel eerbied voor hen toonen, dat zij hun geene meening toedichtten, met hunne wezenlijke bedoeling in onverzoenlijken strijd.

Op de Philistijnen laat Amos Tyrus volgen, de hoofdstad der Phoeniciërs; het is één en hetzelfde vergrijp tegen Israël, waaraan beide volken zich hebben schuldig gemaakt, doch dat bij de Phoeniciërs hierdoor verzwaard wordt, dat zij het broe-

[1]) *Jez.* XI: 14. [2]) *Zach.* IX: 7. [3]) Vs. 8. [4]) *Zeph.* II: 7.

derverbond met Israël niet indachtig zijn geweest. Zoo zal Jahveh dan een vuur werpen binnen de wallen van Tyrus, dat hare paleizen zal verteren [1]). Ook de oudste Zacharia voorspelt, dat hare sterke muren en hare schatten haar niet baten zullen: de Heer zal haar in bezit nemen en haren rijkdom in de zee neerploffen, terwijl zij zelve verbrand wordt [2]). Dit zijn, gelijk men bemerkt, geheel onbepaalde voorzeggingen. Latere profeten hebben ze weder opgenomen en nauwkeuriger omschreven. En wel allereerst Jezaja in de „godspraak over Tyrus", die in de verzameling zijner profetieën een geheel hoofdstuk inneemt [3]). Hare strekking is volstrekt niet twijfelachtig: Tyrus en Zidon verliezen hare macht en hare vrijheid; hare burgers worden opgewekt om zich door de vlucht te redden; de volkplantingen onttrekken zich aan de heerschappij van het moederland; gedurende 70 jaren is Tyrus vergeten, doch daarna herleeft haar handel, welks voordeelen evenwel niet haar zelve ten goede komen, maar „hun, die wonen voor Jahveh's aangezicht, tot rijkelijk voedsel en prachtige kleeding verstrekken." Zietdaar eene voorstelling, omtrent welker verwezenlijking wij hopen kunnen zekerheid te zullen erlangen: feiten, als die hier worden aangekondigd, kunnen niet spoorloos voorbijgaan; indien de verwachting van den profeet vervuld is, dan moet de heugenis daarvan bewaard zijn gebleven. Toch zien wij ons, bij voortgezet onderzoek, ditmaal teleurgesteld in de hoop op vaste resultaten. Tegen de authentie van de geheele godspraak, maar vooral van het naschrift, over het herstel van Tyrus na 70 jaren, worden bedenkingen ingebracht. Ook over de eigenlijke bedoeling van de profetie heerscht bij voortduring verschil van gevoelen: volgens sommigen is zij neergeschreven met het oog op de plannen van Salmaneser, den Assyrischen koning, tegen Tyrus, en wordt hem het welslagen zijner pogingen aangekondigd; anderen meenen, dat

[1]) *Amos* I: 9, 10. [2]) *Zach.* IX: 2—4. [3]) *Jez.* XXIII.

Jezaja de voltrekking van Jahveh's gericht over de trotsche koopstad door de Chaldeën te gemoet ziet. Tusschen deze beide opvattingen moet worden gekozen, vóórdat wij ten aanzien van de 70 jaren zekerheid kunnen erlangen. De voorstanders van de ééne zoowel als van de andere beroepen zich op het 13de vers, waarin de naam der Chaldeën voorkomt, doch waarvan de zin door nagenoeg elken uitlegger op zijne wijze wordt vastgesteld [1]). In dezen stand der zaak schijnt het niet raadzaam, de „godspraak over Tyrus" onder onze bewijsstukken op te nemen. Er bestaan, gelijk ons weldra blijken zal, omtrent haar lot en dat der andere Phoenicische steden voorzeggingen, die geheel ondubbelzinnig zijn. Liever wijden wij daaraan al onze aandacht. Dit ééne slechts worde, om misverstand te voorkomen, geconstateerd: Salmaneser heeft Tyrus niet veroverd; de eenige getuige, dien wij ten aanzien van zijne onderneming kunnen raadplegen [2]), vermeldt niets meer, dan dat de Assyrische koning de stad gedurende 5 jaren ingesloten hield; van eene daarop gevolgde vernedering van Tyrus of zelfs van stilstand harer koopvaardij blijkt niets hoegenaamd; evenmin, wat hierin eigenlijk reeds ligt opgesloten, van haar herstel na 70 jaren [3]). Gesteld dus, dat de profetie van Jezaja op eene andere verovering doelt, dan die, anderhalve eeuw later, door Ezechiël werd voorspeld, dan doen wij hem zeker geen onrecht, wanneer wij zijne verwachtingen nu verder laten rusten.

Ezechiël, dien ik daareven noemde, had, in het verkondigen van den ondergang der Tyriërs en Sidoniërs, de profeten Joël en Jeremia tot zijne onmiddellijke voorgangers. De eerstgenoemde, na vooraf den terugkeer der ballingen uit Juda en

[1]) Verg. Cheyne's *Notes and Criticisms on the hebrew text of Isaiah* p. 22—26.

[2]) Menander bij Josephus *Arch. Jud.* IX: 14 § 2.

[3]) Evenmin heeft Sargon zich van Tyrus meester gemaakt, al schijnt de machtige koopstad zijne suprematie erkend en hem schatting betaald te hebben. Verg. Schrader, *die Keilinschriften und das A. T.* S. 76 f.

Jeruzalem en het gericht over de volkeren, die hen hadden weggevoerd, te hebben verkondigd [1]), spreekt met verontwaardiging over het gedrag der Philistijnen en Phoeniciërs, die den overwinnaar hadden bijgestaan in den verkoop van zijn buit: Jahveh zal hun die laaghartige daad vergelden en hunne zonen en dochteren aan de veraf wonende Sabeërs doen verkoopen; zoo zullen zij met gelijke munt betaald worden [2]). Niet lang nadat deze voorspelling was uitgesproken, moet er verandering zijn gekomen in de verhouding tusschen Juda en zijne naburen: in een der eerste jaren van Zedekia's regeering zonden ook de koningen van Tyrus en van Sidon gezanten naar Jeruzalem, om een gemeenschappelijken opstand tegen Nebucadrezar te beramen [3]). Van hunne aanwezigheid maakte Jeremia gebruik, om aan die beide koningen en zoo ook aan Edom, Moab en Ammon te doen weten, dat hun niets anders overschoot dan zich aan den Chaldeeuwschen monarch te onderwerpen: doen zij dat niet goedschiks, dan zal Jahveh hen bezoeken met het zwaard, met den honger en met de pest, totdat hij hen verdelgt door zijne (Nebucadrezar's) hand [4]). Volgens deze voorspelling hadden de Phoeniciërs hun lot in hunne eigene hand en kon hen, wanneer zij zich tegen Nebucadrezar aankantten, de ondergang niet ontgaan. Welnu, zoo oordeelt ook Ezechiël, die over het geheel aan Jeremia zich ten nauwste aansluit. Zijne uitvoerige profetie tegen Tyrus, door eene korte aankondiging van Sidon's val achtervolgd [5]),

[1]) *Joël* III: 1—3. Het is vooral op grond van deze verzen, dat ik Joël thans in het begin der 6de eeuw vóór onze jaartelling meen te moeten plaatsen. De wegvoering, waarvan hij hier spreekt, kan geene andere zijn dan die van het jaar 597 v. Chr., gelijk is aangetoond door Dr. H. Oort in de *Godg. Bijdr.* voor 1866 bl. 760—73. Wellicht is het eerste gedeelte van het boek, H. I: 1—II: 27, uit vroeger tijd afkomstig en ontving dus Joël niet geheel ten onrechte eene plaats onder de oudere kleine profeten. [2]) *Joël* III: 4—8.

[3]) *Jer.* XXVII: 1—3. Bij vergissing wordt in vs. 1 „het begin der regeering van Jojakim" genoemd. Uit vs. 3, 12, 20 en H. XXVIII: 1 blijkt duidelijk, dat Zedekia bedoeld is.

[4]) *Jer.* XXVII: 4—8. [5]) *Ezech.* XXVI: 1—XXVIII: 19 en vs. 20—23.

is buiten eenigen twijfel een der merkwaardigste stukken van de profetische literatuur. Voor den archaeoloog is inzonderheid de klaagzang over Tyrus (H. XXVII) een onschatbaar document. Doch het is niet uit dit oogpunt, dat wij thans deze profetie beschouwen. Wij vragen naar de verwachtingen omtrent het lot van Tyrus, waarvan zij getuigenis aflegt, om die daarna met de uitkomst te vergelijken. Het uitlegkundig onderzoek zal ons niet lang bezighouden, want, gelijk reeds werd gezegd, Ezechiël spreekt zijne meening geheel ondubbelzinnig uit. Hij doet dat in een der laatste maanden van het jaar 586 v. Chr., het jaar van Jeruzalem's val, onder den verschen indruk van hetgeen hem omtrent de vijandige houding der Phoeniciërs tegen Israël was medegedeeld [1]). Wat hij aan Tyrus voorspelt, is niets minder dan algeheele verwoesting. De vele volkeren, die tegen haar ten strijde trekken, zullen „hare muren verderven, hare torens omverhalen." Jahveh zal „haar stof — de aardlaag, waarop hare huizen en tuinen zijn aangelegd — uit haar wegvegen en haar maken tot eene kale rots." Zoo zal zij worden „eene plaats, waar men de netten uitbreidt, in het midden der zee [2])." De menigte van volkeren, die dit gericht voltrekt, wordt aangevoerd door Nebucadrezar, den koning der koningen. Hij zal de stad belegeren en eindelijk „binnentrekken door hare poorten, gelijk men eene veroverde stad binnentrekt [3])." Dan volgen plundering en verwoesting, totdat Tyrus opgehouden heeft te bestaan. Nog eenmaal bedient de profeet zich, om haar verdwijnen aan te duiden, van het reeds gebruikte beeld: „Jahveh zal haar maken tot eene kale rots; zij zal worden eene plaats waar men de netten uitbreidt." Thans voegt hij er nog aan toe: „zij zal niet weer worden opgebouwd, want ik, Jahveh, heb het gesproken [4])." En later: „Jahveh maakt haar tot eene verwoeste stad, als de steden, die niet bewoond worden [5])."

[1]) *Ezech.* XXVI: 2. [2]) Vs. 4, 5. [3]) Vs. 7—10. [4]) Vs. 11—14. [5]) Vs. 19.

Overigens, in het klaaglied over den ondergang van Tyrus' handel (H. XXVII) en in de toespraak tot den Tyrischen koning (H. XXVIII: 1—19), geen enkel woord, dat op verzachting of uitstel van dit strafgericht zinspeelt; meer dan één trek daarentegen, die zonneklaar bewijst, dat het den profeet volkomen ernst is met zijne sombere voorspellingen betreffende het lot der bloeiende en trotsche koopstad.

In hoever heeft nu de uitkomst aan deze verwachtingen — en alzoo tegelijk aan die van Ezechiël's voorgangers — beantwoord? Het staat vast, dat Nebucadrezar Tyrus belegerd heeft, en wel gedurende 13 achtereenvolgende jaren [1]) — waarschijnlijk van 585 tot 572 v. Chr. Dat hij de stad veroverd heeft, wordt nergens gemeld. Het is zoo: evenmin wordt bericht, dat hij onverrichter zake heeft moeten aftrekken. Het is dus niet alleen mogelijk, maar zelfs waarschijnlijk, dat Tyrus gecapituleerd en hare onafhankelijkheid geheel of ten deele verloren heeft. Doch van hare verwoesting en van den ondergang — of zelfs van het verval — haars handels blijkt niets hoegenaamd. Integendeel, ook nòg onder de Perzische heerschappij bleef Tyrus eene machtige en rijke koopstad, gelijk b. v. uit de berichten omtrent haar aandeel in den tocht van Xerxes tegen Griekenland blijken kan.

Doch wij behoeven ons met het stilzwijgen der Ouden over de verovering van Tyrus niet tevreden te stellen. Wij kunnen aangaande den uitslag van Nebucadrezar's onderneming tegen haar een tijdgenoot raadplegen, dien wel niemand bij dit onderzoek als getuige wraken zal, den profeet Ezechiël zelven. Wij bezitten van hem eene reeks van profetieën tegen Egypte (H. XXIX—XXXII), waarop wij weldra terugkomen. Ze dagteekenen uit de jaren 587 en 586 vóór onze jaartelling. Aan de eerste, H. XXIX: 1—16, is door den profeet zelven een naschrift toegevoegd, vs. 17—21, dat,

[1]) Philostratus en Menander bij Josephus *A. J.* XI: 11 § 1; *C. Apion.* I: 21.

blijkens de inscriptie, in het jaar 570 v. Chr. werd te boek gesteld. Het is merkwaardig genoeg, om hier in zijn geheel te worden medegedeeld. „Menschenkind!" — zoo spreekt Jahveh tot zijnen dienaar — „Nebucadrezar, de koning van Babel, heeft zijn leger een zwaren dienst laten verrichten tegen Tyrus: elk hoofd is kaal en elke schouder ontveld; doch hij en zijn leger hebben geen loon ontvangen uit Tyrus voor den dienst, dien hij (zij?) tegen haar verricht heeft (hebben?). Daarom spreekt de Heer Jahveh aldus: Zie, ik geef aan Nebucadrezar, den koning van Babel, Egypteland, opdat hij den overvloed van dat land wegneme, zijn buit wegvoere en zijne schatten plundere, en het (land) zijn leger tot loon verstrekke. Als zijn loon, waarom hij gediend heeft, heb ik hem Egypteland gegeven, want zij — Nebucadrezar en zijn leger — hebben het mij ten gevalle gedaan, spreekt de Heer Jahveh [1])." Ziedaar, naar het schijnt, eene geheel ondubbelzinnige uitspraak. Hoe er aan het beleg van Tyrus een einde is gekomen, wordt niet met zoo vele woorden gezegd: Ezechiël mocht aannemen, dat zijne tijdgenooten, voor wie hij in de eerste plaats schreef, dit zeer wel wisten. Doch zooveel is duidelijk, dat Nebucadrezar niet „is binnengetrokken door de poorten van Tyrus, gelijk men eene veroverde stad binnentrekt [2])", en dat zijne troepen evenmin „den rijkdom van Tyrus weggevoerd en hare koopwaren geplunderd [3])" hebben. Met andere woorden: Ezechiël zelf verklaart hier, dat zijne verwachtingen betreffende het lot van Tyrus zich niet hebben verwezenlijkt. Het getuigenis der feiten wordt, als ten overvloede, door den profeet bevestigd.

En toch is men gewoon, de godspraak tegen Tyrus onder de vervulde voorzeggingen te rekenen! De methode, die men daarbij volgt, is de willekeur zelve [4]). Ezechiël spreekt van

[1]) *Ezech.* XXIX: 17—20. [2]) *Ezech.* XXVI: 10. [3]) *Ezech.* XXVI: 12.

[4]) Zie b. v. Dr. A. Keith, *Evidence of the Chr. Rel., derived from the literal fulfilment of prophecy* (87th ed.) p. 487—96 en verg. mijn *Hist. krit. Onderzoek* Deel II: 281.

„vele volkeren", die Jahveh tegen Tyrus zal doen optrekken [1]), en bedoelt daarmede het uit allerlei natiën samengestelde leger van Nebucadrezar, dien hij — als ware het hem te doen om die uitdrukking tegen misverstand te vrijwaren — „den koning der koningen" noemt [2]). Niettemin worden die „vele volkeren" opgevat als de vijanden, die zich achtereenvolgens in verschillende eeuwen tegen Tyrus hebben gekeerd: nemen de Chaldeën onder hen de eerste plaats in, ook de Grieken, die onder Alexander den Groote aan de stad een zoo geduchten slag toebrachten, zullen door den profeet bedoeld zijn — evenals de stammen, die later, tot in de eeuw der kruistochten toe, om haar bezit kampten. Thans is Tyrus inderdaad een onaanzienlijk visschersdorp. Maar mag dit als vervulling van Ezechiël's voorspelling worden aangemerkt? Is het dan niet zonneklaar, dat zij den weldra aanstaanden ondergang der Phoeniciërs verkondigt? Wordt Nebucadrezar's naam daarin voor niet genoemd? Indien de profetie zelve eenigen twijfel ten aanzien van Ezechiël's bedoeling overliet, dan zou althans het naschrift — dat eigenlijk bij de gezamenlijke profetieën over de naburige stammen behoort — dien moeten wegnemen. Daar staat met zoovele woorden geschreven, dat de bestraffing van Israël's naburen — daaronder ook de Tyriërs en Sidoniërs, wier lot even te voren is aangekondigd — aan den terugkeer der Israëlieten in hun vaderland zal voorafgaan: zij zullen er wonen in veiligheid, daar Jahveh gerichten zal hebben geoefend aan allen, uit de omringende volken, die hen beroofden [3]). Kan men redelijkerwijze ontkennen, dat de uitkomst deze voorspelling heeft gelogenstraft?

Toch blijft er wellicht bij den lezer nog eene bedenking over. Een mijner hoofdbewijzen boezemt hem wantrouwen in, niet omdat het te zwak, maar juist omdat het zoo sterk schijnt. Hoe — zoo vraagt hij — hoe kan bij mogelijkheid Ezechiël

[1]) *Ezech.* XXVI: 4. [2]) *Ezech.* XXVI: 7. [3]) *Ezech.* XXVIII: 24—26.

zelf optreden als getuige tegen de verwezenlijking zijner eigene profetie? Moet hier niet misverstand in het spel zijn? Indien hij werkelijk, in het jaar 570 v. Chr., tot het inzicht was gekomen, dat zijne voorspelling van 16 jaren vroeger niet was vervuld, dan kon hij dit immers niet zelf erkennen! Men bedenke toch, dat hij over het lot van Tyrus en Sidon geene gissingen voordraagt, die hij later kon terugnemen, maar Jahveh zelven in de meest ondubbelzinnige woorden laat verklaren wat zekerlijk geschieden zal. Bleek hem nu, na eenige jaren, dat Nebucadrezar's onderneming een anderen uitslag had gehad, dan — ja, dan moest hij gaan twijfelen aan den goddelijken oorsprong zijner vroegere profetie en haar uit de verzameling zijner godspraken verwijderen. Of, indien niet, dan had hij toch eene bevredigende verklaring moeten geven van den strijd tusschen de werkelijkheid en Gods bedreiging — in plaats van dien strijd te erkennen, als ware hij de eenvoudigste zaak der wereld.

Deze redeneering is onwederlegbaar, wanneer wij aannemen, dat Ezechiël dezelfde opvatting van het karakter en den oorsprong der profetie huldigde, die later onder de Joden en Christenen de heerschende is geworden. Welnu, het blijkt dan al aanstonds, dat wij dit niet mogen doen. De profetie tegen Tyrus en het jongere naschrift, in hun onderling verband beschouwd, leeren duidelijk dat Ezechiël die latere opvatting niet was toegedaan. Waarin hij daarvan afweek, zal ons in een volgend hoofdstuk [1]) blijken. Hij heeft zich ondubbelzinnig uitgesproken en mag er aanspraak op maken, dat wij zijn getuigenis aannemen, zooals het daar ligt, al schijnt het ons nog zoo vreemd. In geen geval mogen wij aan zijne woorden een anderen dan hun natuurlijken zin hechten, omdat — wij geene kans zien ze te rijmen met onze opvatting van zijne profetische gave.

[1]) Zie beneden Hoofdstuk IX.

De profetieën betreffende Syrië hangen meest alle meer of min samen met den krijg der verbonden Syriërs en Ephraïmieten tegen Juda en komen beter in een ander verband ter sprake [1]). Één voorspelling aangaande Damascus staat meer op zich zelve. Zij is van de hand van Jeremia [2]). Hij verwacht, dat Nebucadrezar, evenals aan andere volken en steden, zoo ook aan haar het gericht zal voltrekken. „Hare jongelingen zullen sneuvelen in hare straten en al de oorlogsmannen zullen op dien dag verdelgd worden, spreekt Jahveh der heerscharen. En ik zal een vuur ontsteken in de wallen van Damascus, hetwelk verteren zal de paleizen van Benhadad [3])." Van de vervulling dezer voorspelling — door Nebucadrezar, die bij Jeremia doorloopend als de uitvoerder van Jahveh's strafgerichten optreedt [4]) — is ons niets bekend. Zelfs weten wij niet, wat den profeet aanleiding kan hebben gegeven tot de verwachting, dat de Chaldeeuwsche monarch zijne wapenen keeren zou tegen de Syriërs, die aanvankelijk zich bij hem hadden aangesloten [5]). Het staat evenwel vrij te onderstellen — zij het dan ook alleen op grond van Jeremia's profetie — dat de Damasceners tegen Nebucadrezar in opstand gekomen en door hem getuchtigd zijn. Maar hoe te oordeelen over de woorden, die bij den profeet onmiddellijk voorafgaan en in de gewone vertaling aldus worden teruggegeven: „Hoe is de beroemde stad niet gelaten, de stad mijner vroolijkheid [6])!" Geheel zeker is de bedoeling van den profeet niet. Doch als waarschijnlijk mag worden aangenomen, dat hij hier de steden van Syrië sprekende invoert en haar de smartelijke vraag op de lippen legt: wáárom mocht Damascus, ons sieraad en onze

[1]) Zie Hoofdstuk VIII, waar ik, om het gelijksoortige niet te scheiden, ook *Amos* I: 3—5 zal behandelen. [2]) *Jer.* XLIX: 23—27.

[3]) Ald. vs. 26, 27; het laatste vers is ten deele gelijkluidend met *Amos* I: 4.

[4]) *Jer.* XLVI: 1, 2, 13; XLIX: 28—30 en XXV: 15—26.

[5]) 2 *Kon.* XXIV: 2; *Jer.* XXXV: 11. Men merke op, dat *Jer.* XXVII: 3 de Syriërs niet voorkomen. [6]) *Jer.* XLIX: 25.

eer, niet overblijven [1])? In dat geval heeft hij zich voorgesteld, dat de verovering der stad hare blijvende verwoesting zou ten gevolge hebben — en dat hoewel Damascus bestaat en bloeit tot heden toe, als de zetel van den Turkschen pacha en eene stad van meer dan 150000 inwoners. Het kan ons althans niet bevreemden, dat Dr. Keith de profetie tegen Damascus met stilzwijgen voorbijgaat.

Zonder ons op te houden bij de weinig talrijke uitspraken over de Kedarenen en andere Arabische stammen [2]), wier lotgevallen ons weinig of in het geheel niet bekend zijn, richten wij thans onze aandacht op de twee broedervolken Moab en Ammon, die ook in het O. Testament zelf dikwerf worden bijeengevoegd. Zoo b. v. in de profetieën van Amos [3]), Zephanja [4]), Jeremia [5]) en Ezechiël [6]). Wanneer wij daaraan nog eene godspraak van Ezechiël over Ammon [7]), den klaagzang van Jezaja — of door dezen aan een ouder profeet ontleend? — over Moab [8]) en de strafaankondiging van een onbekend profeet tegen hetzefde volk [9]) toevoegen, dan hebben wij de hen betreffende voorspellingen alle reeds genoemd. Wanneer wij ze onderling vergelijken, dan blijkt terstond, dat ze niet alle even donker gekleurd zijn. Doch de hoofdstrekking is ééne en dezelfde: de beide volkeren zullen verdreven of uitge-

[1]) De meeste nieuwere uitleggers verklaren vs. 25: „Hoe is zij niet verlaten (of: verwoest)!" — zooveel als: „hoezeer is zij verlaten!" Graf (*Der Proph. Jeremia* S. 572 f.) meent, dat de zin deze is: „Ach, ware zij toch niet verwoest, de heerlijke stad enz." De opvatting, waarop het hierboven voorgedragen oordeel over de vervulling berust, is wel de zwakste, die de woorden van den profeet eenigszins toelaten.

[2]) *Jez.* XXI: 13—17; *Jer.* XLIX: 28—33, verg. XXV: 24, 25.

[3]) *Amos* I: 13—15; II: 1—3. [4]) *Zeph.* II: 8—11. [5]) *Jer.* XLVIII; XLIX: 1—6. [6]) *Ezech.* XXV: 1—7, 8—11. [7]) *Ezech.* XXI: 33—37.

[8]) *Jez.* XV, XVI; verg. hierboven bl. 84 v.

[9]) *Jez.* XXV: 10—12. *Jez.* XXIV—XXVII vormen één geheel en schijnen in de eerste helft der Babylonische ballingschap geschreven te zijn. Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 144—151. Beneden komen wij op deze hoofdstukken nog terug.

roeid, hunne steden verwoest worden. Inderdaad heeft hen dit lot getroffen — gelijk, op het voetspoor van anderen, Dr. Keith [1]) heeft aangetoond: als natiën bestaan de Ammonieten en de Moabieten niet meer; hun voormalig gebied is vol van ruïnen. De daareven genoemde apologeet ziet daarin eene klaarblijkelijke bevestiging van het goddelijk gezag der oudtestamentische profetie. Met welgevallen verwijlt hij bij de overeenstemming tusschen de berichten der reizigers en de enkele trekken der profetische strafbedreiging. Karakteristiek is b. v. het slot van het hoofdstuk over Ammon: „in de landstreek, vroeger door dien stam bewoond, vond Dr. Smith de bouwvallen van dertig steden, waarvan er toen (1834) slechts twee bewoond werden; ééne van deze, el-Fuhais, is, naar men ons verzekerde, sedert dien tijd verlaten [2])." Heeft het niet den schijn, alsof de auteur zich daarover verblijdt en met vertrouwen het bericht te gemoet ziet, dat ook die ééne verwoeste stad geheel van bewoners beroofd is? Op die wijze worden het wanbestuur van de Turken en de woestheid der Beduïenen steunselen voor ons geloof aan de goddelijkheid der Schrift. — Doch er bestaan tegen deze beschouwing in haar geheel andere en meer gewichtige bedenkingen. Wat Amos en de latere profeten voorspellen is geheel iets anders dan wat nu blijkt geschied te zijn. Wannéér de verwoesting van Moabitis en Ammonitis een aanvang nam, laat zich niet met volstrekte zekerheid bepalen. Doch zooveel staat vast, dat ze nog tot in de 7de eeuw der christelijke jaartelling bewoond waren en zich in een bloeienden toestand bevonden. Welnu, dit is in volslagen strijd met de uitzichten der profeten. Zij verwachten niet, dat Moab en Ammon met, of zelfs na Israël, in den loop der eeuwen, hunne nationaliteit verliezen zullen, maar dat Israël van den ondergang zijner vijanden getuige zijn en de vruchten daarvan

[1]) L. c. p. 260—74, 275—97. [2]) L. c. p. 274.

plukken zal. Dit ligt reeds eenigermate opgesloten in eene profetie van Jezaja [1]), die, omdat zij de toekomst van Israël betreft, later ter sprake komt, maar hier toch voorloopig mag worden gebruikt. Zij houdt in, dat de hereenigde en in hun vaderland teruggekeerde Ephraïmieten en Judeërs „hunne hand zullen leggen op Edom en Moab en dat de zonen van Ammon hun zullen gehoorzamen." Ook Ezechiël verwacht, gelijk wij daareven reeds opmerkten, dat de vernedering van Israël's naburen, waartoe hij ook de Moabieten en de Ammonieten rekent, aan den terugkeer des volks in Kanaän zal voorafgaan [2]). Doch het is vooral Zephanja, die zich over dit punt ondubbelzinnig uitlaat: „Zoo waarachtig als ik leef, spreekt Jahveh, Moab zal zijn als Sodom en de zonen van Ammon als Gomorra, met brandnetels bezet en eene plaats van zoutgroeven en eene woestenij tot in eeuwigheid: het overblijfsel van mijn volk zal hen uitplunderen en de rest mijner natie zal hen beërven. Dit zal hun overkomen, van wege hun hoogmoed, omdat zij gesmaad en zich verhoovaardigd hebben tegen het volk van Jahveh der heerscharen [3])." Men overwege deze woorden aandachtig! Reeds de profetie, dat Israël als erfgenaam van Moab en Ammon zal optreden, verbiedt ons volstrekt, in den ondergang dier volken, zes eeuwen na de tweede verwoesting van Jeruzalem, de verwezenlijking te zien van Zephanja's verwachting. Maar dit is bovendien geheel onvereenigbaar met hetgeen hij daarop laat volgen. Hoe kan het lot, dat de Moabieten en Ammonieten in de werkelijkheid getroffen heeft, in verband worden gebracht met het eenige motief, dat Zephanja hier voor hunne bestraffing aanvoert?

De talrijke voorzeggingen betreffende Edom laten zich ge-

[1]) *Jez.* XI: 14. [2]) *Ezech.* XXVIII: 24—26; hierboven bl. 128. Dezelfde tegenstelling tusschen het lot van Israël en dat van Moab in *Jez.* XXV: 10.
[3]) *Zeph.* II: 9, 10.

voegelijk in twee groepen verdeelen. De eerste omvat de voorexilische stukken, afkomstig van Amos [1]), Jezaja [2]), Jeremia [3]) en Joël [4]). Ze behelzen, in het algemeen, de aankondiging, dat de Edomieten voor hun onbroederlijk gedrag tegen Israël zullen worden gestraft, en wel met verwoesting van hun land en van hunne voornaamste steden. Jeremia treedt het meest in bijzonderheden en neemt eene oudere profetie tegen Edom in zijne strafaankondiging op, dezelfde die niet lang na hem door Obadja herhaald en uitgewerkt werd [5]). De voorzeggingen uit de Babylonische ballingschap en den tijd na de herstelling van den Joodschen staat vormen eene tweede groep. Zij onderscheiden zich van de vroegere godspraken vooral door de meer vijandige stemming omtrent Edom, die daarin doorstraalt. Hoe deze ontstaan was, kunnen wij met volkomen zekerheid aanwijzen: bij de verovering van Jeruzalem door Nebucadrezar hebben de Edomieten met de Chaldeën gemeene zaak gemaakt en hunne stamverwanten, in hunne diepe vernedering, gehoond en mishandeld. Dat getuigen de dichter van het vierde der Klaagliederen [6]) en die van *Ps.* CXXXVII, de laatste in deze woorden: „Gedenk, Jahveh! ten nadeele der Edomieten aan den dag van Jeruzalem, toen zij spraken: ontbloot, ontbloot haar tot de grondvesten toe [7])!" Doch de profeten zelve laten ons ten aanzien van de oorzaken hunner verontwaardiging tegen Edom niet in het onzekere. Obadja spreekt zich daarover opzettelijk uit [8]), waarschijnlijk onder den verschen indruk van het gebeurde. Zoo ook Ezechiël [9]), die zijne korte strafaan-

[1]) *Amos* I: 11, 12. [2]) *Jez.* XXI: 11, 12. Dat hier Edom bedoeld wordt, blijkt daaruit, dat de roepstem, waarop de profeet antwoordt, uit Seïr tot hem komt. In plaats van Edom schrijft hij Duma, een naam door omzetting der letters van „Edom" gevormd, die stilzwijgen beteekent en alzoo overeenkomt met den inhoud der profetie, die eigenlijk geen antwoord geeft op de (onderstelde) vraag uit Seïr. [3]) *Jer.* XLIX: 7—22; verg. XXV: 21; XXVII: 3.
[4]) *Joël* III: 19. Over den ouderdom dezer profetie zie boven bl. 124 n. 1.
[5]) Zie boven bl. 85. [6]) *Klaagl.* IV: 21, 22. [7]) *Ps.* CXXXVII: 7.
[8]) *Obadja* vs. 10—14, 16. [9]) *Ezech.* XXV: 12—14.

kondiging, straks na den val van Jerazalem neergeschreven, later uitbreidde [1]). In denzelfden geest lieten, gedurende de Babylonische ballingschap, twee ongenoemde profeten zich hooren, wier voorzeggingen in den bundel van Jezaja's godspraken zijn opgenomen [2]): met levendige kleuren teekent vooral de één, de auteur van *Jez.* XXXIV, XXXV, de verwoesting van het Edomietische land; vreeselijk is „de dag der wrake van Jahveh, het jaar der vergelding voor Zion's twistzaak"; Edomitis, van hare bewoners beroofd en in eene wildernis herschapen, strekt aan allerlei roofgedierte tot verblijfplaats tot in alle eeuwigheid [3]). Uit de jongste der profetieën over Edom klinkt ons nog de nagalm dezer tonen tegen. Toen Maleachi schreef, was het gebergte der Edomieten eene woestenij geworden, doch vleiden zij zich, dat het hun gelukken zou, de vervallen steden weder op te bouwen. Te vergeefs, antwoordt Jahveh hun door den mond des profeten: „zij zullen bouwen, maar ik zal verwoesten; en men zal hen noemen: „land der goddeloosheid" en „het volk, waarop Jahveh toornig is tot in eeuwigheid [4])."""

Hoe staat het nu met de vervulling van deze verwachtingen? Vóór de ballingschap is het gericht over de Edomieten zeker niet voltrokken: de latere profetieën zijn daar om dit te bewijzen. Aan de beraadslaging over een opstand tegen Nebu-

[1]) *Ezech.* XXXV.

[2]) *Jez.* XXXIV en LXIII: 1—6. Met welk recht *Jez.* XL—LXVI, waartoe deze laatste profetie behoort, aan Jezaja ontzegd en in de ballingschap verplaatst worden, zal later worden aangewezen. *Jez.* XXXIV en XXXV behooren bijeen en schilderen eensdeels het gericht van Jahveh over de heidenen in het algemeen (H. XXXIV: 1—4) en Edom in het bijzonder (vs. 5—17), anderdeels den luisterrijken terugkeer der Israëlieten in hun vaderland (H. XXXV). Hunne wegvoering naar een vreemd land en hun verblijf aldaar worden hier niet voorspeld — zooals het geval zou zijn, wanneer Jezaja de auteur was — maar ondersteld. De profeet richt het woord (b. v. H. XXXV: 3 vv.) niet tot een volk, dat met hem in Judea zich ophoudt, maar tot de ballingen, om hen te bemoedigen en te troosten door het uitzicht op de naderende verlossing. Daarbij komt, dat taal en stijl niet Jezajaansch zijn. Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 151—54.

[3]) *Jez.* XXXIV: 9—17. [4]) *Mal.* I: 2—4.

cadrezar, te Jeruzalem in het begin van Zedekia's regeering gehouden, nemen de gezanten van den koning der Edomieten deel [1]). Eenige jaren later wenden zij zich, gelijk ons daareven bleek, tegen Juda en werken zij mede aan Juda's vernedering en Jeruzalem's verwoesting. Op de vraag, of zij wellicht kort daarna, op hunne beurt, door den Chaldeeuwschen monarch getuchtigd zijn, moeten wij ontkennend antwoorden. Dat had althans niet plaats gehad, toen Ezechiël zijne profetie tot „de bergen van Israël [2])" te boek stelde: toen hadden, ook andere naburige stammen, maar inzonderheid de Edomieten bezit genomen van een deel van Juda's grondgebied en zich daarin, voorgoed naar zij meenden, genesteld. Geen vernedering dus, maar integendeel uitbreiding van macht.

Inzonderheid werd, door dezen loop der gebeurtenissen, de voor-exilische profetie van Joël gelogenstraft. Wij vinden bij hem eene onmiskenbare tegenstelling tusschen het lot van (Egypte en) Edom en dat van Jeruzalem. „Edom" — zoo heet het [3]) — „zal worden tot een verlaten woestijn, wegens het onrecht den zonen van Juda aangedaan, omdat zij onschuldig bloed vergoten hebben in hun land [4]). En (d. i. maar) Juda zal tot in eeuwigheid bewoond worden en Jeruzalem van geslacht tot geslacht." Juist het omgekeerde heeft, in en na 586 v. Chr., plaats gehad: Jeruzalem is ontvolkt, terwijl Edom's grondgebied ongeschonden bleef.

De tweede groep van profetische uitspraken over Edom zal ons iets langer bezighouden. In één opzicht, het valt aanstonds in het oog, is ook het daarin geopende uitzicht niet verwezenlijkt. De profeten verwachten namelijk, dat de bestraffing van Edom aan het herstel van Israël zal voorafgaan of althans daarmede zal samenvallen. Aldus Obadja, bij wien de tegen-

[1]) *Jer.* XXVII: 3. [2]) *Ezech.* XXXVI: 1—15. [3]) *Joël* III: 19, 20.

[4]) D. i. in het land der Edomieten zelve. Wáárop de profeet doelt, is onzeker. Doch onze kennis van de wisselende verhouding der Judeërs tot hunne naburen is zeer onvolledig, zoodat deze onzekerheid ons niet kan bevreemden.

stelling tusschen Jakob en Ezau zeer duidelijk in het oog valt [1]). Bij den auteur van *Jez.* XXXIV gaat de beschrijving van het gericht over de Edomieten onmiddellijk vooraf aan die van de terugkomst der ballingen. Ook Ezechiël heeft deze zelfde voorstelling, zooals uit de drie profetieën, waarin hij Edom's lot behandelt, duidelijk blijkt [2]). Welnu, aan deze verwachting [3]) heeft de uitkomst niet beantwoord — althans voor zoover wij weten. En is het niet bijna ondenkbaar, dat eene eenigszins belangrijke katastrophe, die Israël's erfvijanden getroffen had, nergens, noch in de profetische, noch in de historische schriften zou zijn vermeld?

Wij dragen althans kennis van den toestand, waarin de Edomieten ongeveer eene eeuw na het einde der ballingschap, omstreeks het jaar 430 v. Chr., gebracht waren. De profeet Maleachi voert Jahveh aldus sprekend in: „Ezau haatte ik, en ik maakte zijne bergen tot eene woestenij en (gaf) zijn erfdeel aan de jakhalzen der woestijn [4])." Dit kan niet worden verstaan van de natuurlijke gesteldheid der woonsteden van Edom, op het gebergte Seïr, hoezeer deze inderdaad, met die van Israël vergeleken, onvruchtbaar en weinig uitlokkend waren [5]). Immers de profeet spreekt over een toestand, waarin de Edomieten hopen konden verandering te zullen brengen. „Wanneer zij zeggen:" — zoo lezen wij in vs. 4 — „wij zijn verbrijzeld, maar wij zullen de bouwvallen weder opbouwen" — welke woorden geen zin zouden hebben, wanneer

[1]) Zie vooral vs. 17, 18, 21.

[2]) Uit H. XXV: 12—14 (in verband te brengen met H. XXVIII: 24—26, het naschrift op de gezamenlijke profetieën tegen Israël's naburen), H. XXXV en XXXVI: 1—15.

[3]) Daarin deelden ook Jezaja (blijkens de vroeger reeds besproken plaats, H. XI: 14) en Amos, die van Israël's herstelling in de eerste plaats dit gevolg verwacht, dat zij „erfelijk bezitten zouden het overblijfsel van Edom en al de volkeren, waarover de naam van Jahveh — als die van hun overwinnaar — is uitgeroepen" (H. IX: 12).

[4]) *Mal.* I: 3. [5]) *Gen.* XXVII: 39, 40, waar de gewone vertalingen verbetering behoeven. Wij komen later op deze plaats terug.

in het voorafgaande de gewone en uit haren aard onverbeterbare gesteldheid van hun land beschreven was. Wij mogen nog verder gaan en, met sommige nieuwere uitleggers [1]), uit deze woorden afleiden, dat de Edomieten niet lang te voren — waarschijnlijk in den krijg tusschen de Perzen en de Egyptenaren — veel geleden hadden. Slechts bij deze onderstelling verstaan wij hunne verwachting, dat zij er in slagen zullen, de schade te herstellen. Intusschen weten wij niets naders van deze catastrophe: Maleachi is de eenige, die daarop althans zinspeelt [2]). Doch hoe vreeselijk wij haar ook denken, als verwezenlijking van de voorspellingen der Israëlietische profeten kan zij zeer bezwaarlijk worden aangemerkt. Dit blijkt eigenlijk reeds uit hetgeen daareven over hunne tijdsbepalingen van het gericht gezegd werd. Maar ook de latere geschiedenis der Edomieten verbiedt ons, het ongeval, dat hen in Maleachi's tijd getroffen heeft, voor beslissend te houden. Omstreeks het midden der 2de eeuw vóór onze jaartelling bewoonden zij het zuidelijk gedeelte van Judea en was o. a. Hebron in hun bezit [3]). Judas, de Makkabeër, beoorloogde hen en bracht hun gevoelige slagen toe [4]). Een nog geduchter vijand vonden zij in Johannes Hyrcanus, die hen, ongeveer in 130 v. Chr., geheel overwon, de besnijdenis liet aannemen en in den Joodschen staat inlijfde [5]). Wat later gebeurde, is algemeen bekend:

[1]) Jahn, Hitzig, Koehler.

[2]) Dit is ongetwijfeld een bezwaar tegen de hier verdedigde opvatting van *Mal.* I: 2—4. De vraag komt bij mij op, of de profeet wellicht doelt op de verwoesting van Edom's grondgebied, die door al de vroegere profeten voorspeld en dus, naar zijne overtuiging, in Jahveh's raad besloten was? De zin van vs. 3 komt dan hierop neder: „Ik heb zijne bergen bestemd om eene wildernis te worden en zijn erfdeel toegedacht aan de jakhalzen der woestijn." De tegenwerping der Edomieten, in vs. 4, zou dan aldus kunnen omschreven worden: „Indien wij ook al verbrijzeld zullen zijn, toch zal het ons gelukken de ruïnen op te bouwen" — waarop Maleachi antwoordt, dat voor hen aan geen herstel te denken is.

[3]) 1 *Makk.* IV: 61; V: 65; 2 *Makk.* X: 15. [4]) Zie de teksten in n. 3 aangehaald. [5]) Flavius Josephus *A. J.* XIII: 9 § 1; XV: 7 § 9.

Antipater, de dienaar en weldra de meester van den zwakken Hyrcanus II, de vader van Herodes den Groote, was een Idumeër (of Edomiet): in den persoon van Herodes en in zijn geslacht heerschte dus Ezau over Jakob. Gedurende den Joodschen oorlog (66—70 n. Chr.) namen de Idumeërs ijverig deel èn aan den strijd tegen Rome èn aan de vreeselijke burgertwisten, waardoor toen het ongelukkige Joodsche volk vaneengereten werd: een gevolg hiervan was de verwoesting van Idumea door Simon, den zoon van Gioras, een der partijhoofden [1]). Na de verwoesting van Jeruzalem (70 n. Chr.) wordt het volk der Edomieten niet meer vermeld: deels was het in de Joodsche natie opgenomen, deels smolt het samen met andere Arabische stammen. Inmiddels was hunne vroegere hoofdstad, Sela [2]), en een groot deel van hun voormalig grondgebied, reeds sedert vele eeuwen in andere handen overgegaan: in de berichten over de oorlogen der opvolgers van Alexander den Groote komt Petra (d. i. rotsteen, de Grieksche vertaling van Sela) als hoofdstad der Nabateërs voor [3]), en dat bleef zij sedert dien tijd [4]). De wonderbare bouwvallen van Petra, die eerst in deze eeuw door Europeesche reizigers bezocht zijn, getuigen van den bloei dier stad gedurende den Griekschen tijd: met de Edomieten hebben ze niets gemeen, waarom het ook niet aangaat, ze als getuigenissen van het strafgericht over dat volk aan te voeren, gelijk de apologeten plegen te doen [5]). — Dit zijn, zonder eenigen twijfel, merkwaardige lotwisselingen. Inzonderheid mag het opmerkelijk heeten, dat de Edomieten, waarschijnlijk uit eigen beweging, zich in de richting van Judea uitbreidden en zoo hun toestand poogden te verbeteren, terwijl later juist die

[1]) Flavius Josephus *B. J.* IV: 9 § 5—7. [2]) Zij wordt vermeld 2 *Kon.* XIV: 7 (verg. 2 *Kron.* XXV: 11, 12); *Jez.* XVI: 1. [3]) Diodorus Siculus XIX: 95—98. [4]) Een gedeelte van Arabië heet naar haar *Arabia Petraea;* de koningen van dit gewest droegen den naam Aretas (Hareth), dien wij ook uit het N. Testament kennen. [5]) O. a. Keith l. c. p. 310 vv.

verhuizing hun het verlies van hun zelfstandig volksbestaan berokkende. Van geheel anderen aard, maar niet minder verrassend is de omkeering in hun lot, door de verheffing van Antipater en zijn geslacht te weeg gebracht: daardoor werden zij feitelijk het heerschende volk, een smaad, dien de Joden geen oogenblik vergeten konden. Wanneer wij nu, na ons dit alles te hebben verlevendigd, op de profetieën des O. Testaments terugzien, kunnen wij dan eigenlijk nog wel in ernst ons in een redetwist over hare vervulling begeven? Is het niet onloochenbaar, dat de lotgevallen van Edom voor de Israelietische profeten, wanneer zij daarvan getuigen hadden kunnen zijn, even verrassend zouden zijn geweest, als ze ons nu toeschijnen? En zou niet bij meer dan ééne wending van Edom's geschiedenis hunne teleurstelling die verbazing hebben geëvenaard? Wáár ontdekken wij, bij vergelijking van het lot der nakomelingen van Ezau en van Jakob, dat snijdende contrast, waarop al de profetische schilderingen van beider toekomst, van de eerste tot de laatste, uitloopen?

De beschouwing van de profetische verwachtingen aangaande het lot van Israël's naburen is ten einde gebracht. Getrouw aan het vroeger medegedeelde plan, nemen wij thans kennis van de voorspellingen betreffende het lot der groote monarchieën, waarmede Israël, in den loop zijner geschiedenis, in aanraking kwam. Egypte, met het daaraan grenzende Ethiopië, heeft hier den voorrang.

Slechts even staan wij stil bij de uitzichten van Jezaja in de toekomst der beide landen. Wat hij omtrent hunne bekeering tot den dienst van Jahveh verkondigt [1]), zal later onze aandacht niet ontgaan [2]). Hier hebben wij ons te bepalen tot zijne verwachtingen aangaande het gericht, dat hen treffen zal. Geheel ondubbelzinnig is de voorspelling [3]), dat de koning van

[1]) *Jez.* XVIII: 7; XIX: 16—25. [2]) Zie beneden Hoofdstuk VII. [3]) *Jez.* XX.

Assyrië — volgens het opschrift der profetie Sargon — de bewoners van Egypte en Ethiopië smadelijk uit hun land zal wegvoeren. Daarentegen is het twijfelachtig, wat de profeet bedoelt in het „orakel over Egypte," dat in de verzameling zijner godspraken onmiddellijk aan deze voorspelling voorafgaat [1]). Hij voorziet vreeselijke burgertwisten en, als einduitkomst daarvan, de onderwerping der Egyptenaren aan „een harden meester," „een sterken koning [2])." Het ligt het meest voor de hand, hier aan den Assyrischen koning, aan Sargon dus, te denken. Volgens deze opvatting zijn de beide profetieën parallel en gaat de ééne (H. XIX) slechts iets verder dan de andere (H. XX), daar zij niet slechts een voorspoedigen inval der Assyriërs in Egypte, maar ook hunne heerschappij over dat land verkondigt. In hoeverre de ééne en de andere verwachting historisch bewaarheid zijn geworden, is vooralsnog niet met volledige zekerheid te bepalen. Uit de profetie van Nahum maakt men wel niet ten onrechte op, dat Thebe door de Assyriërs belegerd en ingenomen is [3]). Maar of de wegvoering van een deel harer burgers, waarvan Nahum gewaagt, zoo groot gewicht had, dat zij als vervulling van Jezaja's profetie (H. XX) kan worden aangemerkt, en of zij door tijdelijke onderwerping van het geheele land aan de Assyrische overheersching (H. XIX) is gevolgd, weten wij niet. Evenwel, al mochten wij het getuigenis van Nahum zóó opvatten, dan nog zou de uitkomst slechts voor een deel aan Jezaja's voorspelling hebben beantwoord. Hij verwacht namelijk, dat Sargon Egypte onderwerpen en een deel der bevolking wegvoeren zal. Dat dit heeft plaats gehad, blijkt niet. In de inscriptiën van Sargon wordt wel van overwinningen op Egyptische legers (in Palestina), maar niet van de bemachtiging van Egypte melding gemaakt. De onderstelling, dat hij de veroveraar van Thebe is geweest [4]);

[1]) *Jez.* XIX: 1—15. [2]) Vs. 1—4. [3]) *Nah.* III: 8—10.

[4]) Men vindt haar bij Sir E. Strachey, *Jewish history and politics in the times of Sargon and Sennecharib*, p. 213.

mist dus allen grond, ja vervalt geheel na de ontdekking eener inscriptie van Asurbanipal, waarin deze — zoon van Ezar-Haddon en achterkleinzoon van Sargon — zich beroemt, die stad ingenomen en daarbij grooten buit gemaakt te hebben [1]).

Met meer zelfvertrouwen formuleeren wij ons oordeel over de vervulling van de voorspellingen der Chaldeeuwsche periode. Joël bepaalt zich tot de verzekering, dat Egypte zou worden verwoest, evenals Edom, zonder te zeggen, door wie dit zou geschieden [2]). Veel duidelijker spreken Jeremia en Ezechiël zich uit. De eerste verwachtte, na den beslissenden veldslag bij Carchemish (Ciscessium), dat de zegevierende Nebucadrezar in Egypte binnendringen en dat land veroveren zou [3]). Toen hij, eenige jaren later, na den moord van Gedalja, met de overige bewoners van Judea naar Egypte verhuisd was, had die verwachting zich blijkbaar nog niet verwezenlijkt: wèl herstelde Egypte zich niet van den bij Carchemish ontvangen slag, maar evenmin hield het op de Chaldeeuwsche monarchie te bestrijden, gelijk o. a. de gebeurtenissen onmiddellijk vóór den val van Jeruzalem leeren kunnen [4]). Intusschen hield Jeremia zich overtuigd, dat het gericht over Egypte slechts was uitgesteld. Straks na de aankomst te Tahpanhes verkondigde hij aan zijne medeballingen, dat Nebucadrezar, de dienstknecht van Jahveh, in Egypte zijnen troon oprichten en de bewoners deels dooden, deels als gevangenen wegvoeren zou [5]); bij diezelfde gelegenheid zou ook de straf aan de daar gevestigde Joden worden voltrokken [6]), terwijl de dood van den toen

[1]) Schrader, *die Keilinschriften und das A. Testament* S. 288 ff.; *Records of the Past* Vol. I. *Assyrian texts* p. 65. De bedenkingen, in mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 359 n. 9 geopperd tegen de onderstelling, dat Nahum op eene verovering van Thebe door de Assyriërs het oog heeft, moeten voor dit opschrift wijken.

[2]) *Joël* III: 19. [3]) *Jer.* XLVI: 13—28.

[4]) Ten gevolge van een door Hophra ondernomen krijgstocht moest het beleg van Jeruzalem tijdelijk worden opgebroken. Verg. *Jer.* XXXIV: 21; XXXVII: 5.

[5]) *Jer.* XLIII: 8—13. [6]) *Jer.* XLIV: 12—14, 27.

regeerenden koning, Hophra (Apriës), het teeken wezen zou, dat beide bedreigingen zonder verschooning zouden worden ten uitvoer gelegd [1]). Ik merkte reeds op, dat Ezechiël zich bij Jeremia pleegt aan te sluiten. Datzelfde verschijnsel doet zich ook hier voor, zooals blijkt uit eene geheele verzameling van godspraken tegen Egypte, die de rij zijner voorspellingen omtrent het lot der natiën besluit [2]). Ze zijn vijf in getal en dagteekenen uit het 10de tot het 12de jaar van Ezechiël's ballingschap, d. i. uit den tijd van Jeruzalem's beleg door Nebucadrezar en kort na hare verovering [3]); in het 27ste jaar werden ze nog aangevuld met een naschrift, waartoe de uitslag van Nebucadrezar's strijd tegen Tyrus aanleiding gaf [4]). Het blijkt, dat de verwachtingen van den profeet in dien tusschentijd geene noemenswaardige wijziging hebben ondergaan. Het staat bij hem vast, dat Egypte door Nebucadrezar veroverd, geplunderd en ontvolkt zal worden [5]). Hij verwacht bovendien, dat koning Hophra — in den strijd tegen de Chaldeën — zal sneuvelen [6]). Na 40 jaren zal het Egyptische rijk worden hersteld, maar zijne vroegere macht en voorspoed niet terugkrijgen [7]). Het zijn deze denkbeelden, die, in de bedoelde profetieën, door Ezechiël, dikwerf in zeer treffenden vorm, worden uitgewerkt.

Het schijnt *a priori* ongeloofelijk, dat er over de verwezenlijking van deze verwachtingen verschil van meening zou bestaan. Zoo gewichtige feiten, als door de beide profeten, maar inzonderheid door Ezechiël worden aangekondigd, kunnen onmogelijk onopgemerkt gebleven of spoorloos voorbijgegaan

[1]) *Jer.* XLIV: 29, 30. [2]) H. XXIX—XXXII. [3]) Zie de tijdsbepalingen in H. XXIX: 1; XXX: 20; XXXI: 1; XXXII: 1, 17.

[4]) H. XXIX: 17—21, of H. XXIX: 17—XXX: 19, zoo men oordeelen mocht, dat H. XXX: 1—19 niet als het vervolg van de eerste profetie, d. i. van H. XXIX: 1—16, moet worden aangemerkt. Zie hierboven bl. 126 v.

[5]) Zie b. v. H. XXIX: 8—11; 19, 20; XXX: 4; 10, 11; 23; 25, 26; XXXII: 3, 9; 10—12; 18. [6]) H. XXX: 24; XXXI: 18; XXXII: 31, 32.

[7]) H. XXIX: 12—16.

zijn. Wij hebben dus slechts te onderzoeken, wat de oude schrijvers ons aangaande de lotgevallen en den toestand van Egypte gedurende de eerste helft der 6de eeuw v. Chr. mededeelen, om aanstonds te kunnen beslissen, of de uitkomst aan de voorspelling van den profeet heeft beantwoord. En toch duurt de strijd over deze schijnbaar zoo eenvoudige vraag nog altijd voort. Ontbreken dan wellicht de historische getuigenissen te eenen male? of staan ze zóó tegen elkander over, dat wij aarzelen moeten om tusschen de strijdige berichten eene keuze te doen? Naar mijne overtuiging moet op beide vragen ontkennend worden geantwoord en zou de zaak sedert lang zijn beslist, indien niet diep ingewortelde vooroordeelen zich aankantten tegen het resultaat, waartoe het onpartijdig onderzoek met noodwendigheid leidt. Dat de lezer zelf oordeele!

De vader der geschiedenis, Herodotus, geeft ons over Pharao Hophra, dien hij Apriës noemt, een vrij uitvoerig bericht [1]). Na Psammetichus, zijn voorzaat, was hij de voorspoedigste der Egyptische koningen; hij regeerde 25 jaren, ondernam een krijgstocht tegen Sidon en leverde den Tyriërs een zeeslag. Zijne onderneming tegen Cyrene bracht hem ten val. De Egyptische troepen, die hij tegen die stad had laten optrekken, leden de nederlaag en schreven die, na haar terugkeer in het vaderland, den koning toe, die, zoo meenden zij, om zich te ontdoen van zijne krijgshaftige landgenooten, hen den dood te gemoet gezonden had, terwijl hij de vreemde huurlingen bij zich behield. Er brak een opstand uit. Amasis, door den koning met het dempen daarvan belast, plaatste zich aan het hoofd der oproerigen, bracht den huurtroepen eene nederlaag toe, nam Apriës gevangen en gaf, na eenige aarzeling, zijne toestemming tot diens dood. De regeering van Amasis zelven was, in weerwil van de gebreken, die dezen vorst ontsierden, over het algemeen zeer gelukkig: het land bereikte zelfs onder zijn bestuur

[1]) Lib. II: 161 sqq.

(568—526 v. Chr.) een ongekenden bloei. Deze mededeelingen van Herodotus worden door die van de overige oude schrijvers ten volle bevestigd. Ze zijn, gelijk aanstonds in het oog valt, op enkele punten in lijnrechten strijd met de verwachtingen der beide Israëlietische profeten: Hophra is niet in den strijd tegen Nebucadrezar gevallen; Egypte is niet gedurende 40 jaren eene woestenij gebleven en daarna als een koninkrijk van den tweeden rang herleefd. Maar ook voor eene tijdelijke onderwerping der Egyptenaren aan de Chaldeën, of zelfs voor een voorspoedigen inval van Nebucadrezar in hun land, laat het verhaal van Herodotus geene ruimte. Hoe zou Hophra in het jaar 569 v. Chr. een krijgstocht tegen Cyrene hebben kunnen ondernemen, wanneer hij in of na 570 v. Chr. door Nebucadrezar geslagen was geworden? Immers in dit jaar, het 27ste van Ezechiël's ballingschap, had de verovering van Egypte door de Chaldeën, volgens dien profeet zelven, nog niet plaats gehad [1]). Is het niet ongerijmd te onderstellen, dat zij onmiddellijk daarna, nog in 570 v. Chr., is geschied en in het volgende jaar reeds weder vergeten was?

Wat staat nu hiertegenover? Een bericht van Flavius Josephus in de *Joodsche Archaeologie* [2]). Wij bezitten, gelijk bekend is, in het boek van Jeremia's profetieën een vrij uitvoerig verhaal over den moord van Gedalja en de daarop gevolgde gebeurtenissen [3]). Dat verhaal heeft Josephus vóór zich en volgt hij op den voet. Daaruit neemt hij dan ook over Jeremia's voorspelling, dat Nebucadrezar Egypte veroveren en de daarheen gevluchte Joden deels dooden, deels gevankelijk wegvoeren zal [4]). „En dit" — zoo gaat hij voort — „geschiedde. Want in het 5de jaar na Jeruzalem's verwoesting, hetwelk is het 23ste van Nebucadrezar's regeering, ondernam hij een krijgstocht naar Coele-Syrië, nam dat land in bezit en beoorloogde daarna de Ammonieten en Moabieten. Toen hij zich

[1]) *Ezech.* XXIX: 17—21. [2]) *Arch. Jud.* X: 9 § 7. [3]) *Jer.* XL—XLIV.
[4]) Zie de plaatsen, hierboven (bl. 142 n. 5, 6; 143 n. 1.) aangehaald.

deze volken onderworpen had, viel hij in Egypte om het ten onder te brengen. Den toen regeerenden koning doodde hij en, na een ander aangesteld te hebben, nam hij wederom de daar woonachtige Joden gevangen en voerde hen naar Babylon."

Josephus schreef de Archaeologie omstreeks het einde van de eerste eeuw der christelijke jaartelling. Zijne mededeelingen over hetgeen 700 jaren vroeger plaats had, hebben natuurlijk dan alleen waarde, wanneer ze blijken ontleend te zijn aan bevoegde oudere geschiedschrijvers. De vraag is dus, of ook dit bericht uit zoodanige betrouwbare bronnen is overgenomen?

De Joodsche geschiedschrijver beroept zich, juist voor hetgeen hij aangaande Nebucadrezar mededeelt, op den Babyloniër Berosus en op nog andere oude getuigen. Doch het blijkt bij onderzoek, dat die voorgangers hem hier, voor het daareven medegedeelde verhaal, niet ten dienste stonden. De excerpten uit Berosus [1]) bevatten niets, dat als bewijs voor de vervulling der profetieën van Jeremia en Ezechiël zou kunnen dienen. Wèl laat Berosus zich uit, alsof Egypte reeds bij het leven van Nabopolassar tot het Chaldeeuwsche rijk behoorde en door een Chaldeeuwschen satraap bestuurd werd, doch dit zou, al ware het niet geheel onhistorisch, toch nimmer kunnen worden opgevat als verwezenlijking van voorspellingen, die alle zonder onderscheid geschreven zijn na het tijdstip, waarover Berosus hier spreekt [2]). Wat Josephus zelf, even te voren, als den inhoud van Berosus' verhaal opgeeft, dat nl. de Babyloniër (Nebucadrezar) meester is geweest van Egypte, Syrië, Phoenicië en Arabië, moet worden verklaard uit de daarop volgende woorden van den Chaldeeuwschen geschiedschrijver en geeft ons dus geen recht om te onderstellen, dat deze eene werkelijke verovering van Egypte had geboekt. In het volgende hoofdstuk [3]) beroept Josephus zich op de Phoenicische archieven,

[1]) *Contv. Apion.* I: 19, 20; *Arch. Jud.* X: 11 § 1. [2]) D. i. na den slag bij Carchemish, waarin, volgens zijne voorstelling, de afvallige Egyptenaren de nederlaag leden. [3]) *Contr. Apion.* I: 20.

waardoor het bericht van Berosus zal worden bevestigd — evenwel alleen wat betreft de onderwerping van Syrië en van geheel Phoenicië. Daar treedt ook nog een ander getuige op, Megasthenes, die in het vierde boek zijner Indische geschiedenissen zal hebben aangetoond, dat Nebucadrezar door zijne dapperheid en groote daden Hercules had overtroffen, daar hij het grootste deel van Libye en Iberië onderworpen had [1]). Dit is zoo blijkbaar rhetorische overdrijving, dat het zeker niet aangaat daarop een historisch feit te bouwen. Meer dan dit wordt door Josephus niet met een beroep op zijne zegslieden gestaafd. Maar dan was er ook zeker niet meer bij hen te vinden. Josephus heeft blijkbaar zijne eigene verhalen door hun gezag bevestigd, zoo dikwerf hij kans zag dit te doen. Zijn stilzwijgen over Berosus (en Megasthenes) dáár, waar hij van de verovering van Egypte en den dood van Hophra gewaagt, moet worden aangemerkt als een afdoend bewijs, dat die auteurs van deze feiten geene melding maakten.

Maar heeft hij ze dan wellicht aan anderen ontleend? Niemand kan zeggen, aan wie dan. Deze onderstelling hangt dus geheel in de lucht. Oneindig veel waarschijnlijker is het, dat Josephus de gebeurtenissen in quaestie in de profetieën van Jeremia gevonden heeft. Wat daar voorzegd werd, moest volgens hem ook hebben plaats gehad en kon dus veilig in het geschiedverhaal worden opgenomen. Bevreemdend is deze methode allerminst, veeleer een natuurlijk uitvloeisel van de dogmatische praemissen, waarvan Josephus uitging [2]) en vóór en na hem zoo velen zijn uitgegaan. Zien wij niet nog in onze dagen een M. von Niebuhr aan de drie bekende oorlogen van Nebucadrezar tegen Egypte nog een vierden toevoegen, eenig en alleen, omdat de vervulling der profetie van Ezechiël [3]) zulk een feit noodig maakt [4])? Het is trouwens bekend, dat

[1]) Evenzoo *Arch. Jud.* X: 11 § 1, behalve dat daar het 3de boek der *Indica* wordt vermeld. [2]) Zie b. v. *Arch. Jud.* X: 8 § 2, 3.
[3]) *Ezech.* XXIX: 17—XXX: 26. [4]) *Gesch. Assurs u. Babels* S. 216 f.

Josephus elders met even groote vrijheid te werk gaat [1]). De vraag kan alleen zijn, of er termen bestaan om hem ook hier dezelfde methode te laten toepassen? Daarvoor pleit:

a. dat hij zelf uitdrukkelijk verklaart, in de door hem vermelde gebeurtenissen de vervulling te zien van Jeremia's voorspelling, of liever nog: van Gods openbaring aan Jeremia;

b. de vermelding van Coele-Syrië, de Ammonieten en de Moabieten, wier bestraffing door Nebucadrezar insgelijks door Jeremia was aangekondigd [2]);

c. de opmerkelijke omstandigheid, dat Josephus in zijne polemiek tegen Apio wèl de verovering van Egypte door de Perzen en de Macedoniërs, maar niet die door Nebucadrezar vermeldt [3]), hoewel ook deze laatste had kunnen dienen tot wederlegging der bewering van Apio, dat Egypte steeds onafhankelijk was geweest. Doch in dit geschrift kon hij de profetie niet als historische bron gebruiken, wat hij zich in de Archaeologie, toen de gang van zijn verhaal hem daartoe leidde, gereedelijk kan hebben veroorloofd.

Zouden wij eigenlijk niet veel sterker moeten spreken? Er komen in het verhaal van Josephus althans twee bijzonderheden voor, die stellig onwaar zijn. Dat de Egyptische koning (Hophra) door Nebucadrezar is gedood, wordt wederlegd door het verhaal van Herodotus — ± 450 v. Chr. — over Amasis, aan welks geloofwaardigheid niemand twijfelt. Dat de Chaldeën in het jaar 581 v. Chr. Egypte hebben veroverd, is onvereenigbaar met het getuigenis van Ezechiël, waaruit blijkt, dat die verovering in 570 v. Chr. nog moest plaats hebben, en met het bericht van Josephus zelven [4]), dat Nebucadrezar ge-

[1]) B. v. *Arch. Jud.* XI: 1 § 2, waar hij als een feit mededeelt, wat niet meer is dan eene gissing van hem zelven, dat Cyrus de profetieën van Jezaja heeft gelezen; en ibid. XI: 8 § 5, waar hij, zoo niet de geheele ontmoeting van Alexander met den Hoogepriester Jaddua, dan toch het voorleggen van Daniël's profetieën aan den Griekschen veroveraar fingeert. [2]) *Jer.* XLVIII; XLIX: 1—7, 28—27. [3]) *Contr. Apion.* II: 11. [4]) Hierboven bl. 126 n. 1.

durende 13 jaren — waarschijnlijk van 585 tot 572 v. Chr. — Tyrus belegerde: de inval in Egypte kan toch niet als eene episode van dat beleg worden aangemerkt! Welnu, beide die bijzonderheden heeft de Joodsche geschiedschrijver overgenomen uit Jeremia. De eerste uit H. XLIV: 29, 30; de tweede uit het aanhangsel op Jeremia's profetieën, waarin de wegvoering van een zeker aantal Joden in het 23ste jaar van Nebucadrezar wordt vermeld [1]). Waartoe dus langer bij het verhaal van Josephus stilgestaan? Wij betrappen hem hier als het ware op heeter daad en kunnen over den oorsprong en bijgevolg over de onwaarde van zijn bericht geen oogenblik meer twijfelen.

Mogen wij Flavius Josephus niet vertrouwen in hetgeen hij ons met zoovele woorden als werkelijk gebeurd voorstelt, veel- min mag men zich op hem beroepen ten gunste van de vervulling der profetieën, die verder reiken dan de voorspellingen van Jeremia, die hem voor den geest stonden. De veertigjarige verwoesting van Egypte en het daarop gevolgde, partiëele herstel, waarvan Ezechiël gewaagt, vinden zelfs in Josephus geen steun. Wie de berichten der Ouden over Amasis met deze voorspellingen vergelijkt, moet wel tot de conclusie komen, dat de toekomst van Egypte voor Ezechiël verborgen was en dat de werkelijkheid zelfs niet van verre heeft beantwoord aan zijne postulaten. Het zijn niets dan armzalige uitvluchten, die men hiertegenover plaatst. Ja, men schroomt niet den duidelijken zin der woorden van den profeet geweld aan te doen, om ze althans eenigermate met de feiten in overeenstemming te brengen. Zoo stelt M. von Niebuhr [2]), dat de 40-jarige

[1]) *Jer.* LII: 30. In het voorafgaande vers was het 18de jaar derzelfde regeering genoemd. De daar bedoelde (tweede) wegvoering had plaats na de verovering van Jeruzalem. De gelijkstelling van het 5de jaar na die verovering met het 23ste van Nebucadrezar berust dus insgelijks op *Jer.* LII. Overigens wordt hier volstrekt niet gezegd, dat Nebucadrezar zijne gevangenen uit Egypte naar Babylonië overbracht: dit is eene combinatie van Josephus.

[2]) L. c. S. 71, 90.

verwoesting van Egypte begint met den veldslag van Carchemish (604 v. Chr.), in strijd eensdeels met de feiten, want van 604—564 v. Chr. was Egypte alles behalve verwoest, anderdeels met Ezechiël zelven, voor wien in het jaar 587 v. Chr. [1]) de verwoesting van Egypte nog geheel toekomstig was en — gelijk trouwens vanzelf spreekt — voorafgegaan werd door de verovering des lands, die, naar zijn eigen getuigenis [2]), in het jaar 570 v. Chr. nog moest plaats hebben. Anderen zien de verwezenlijking der profetieën van Jeremia en Ezechiël in de innerlijke verzwakking van het Egyptische rijk, die de onderwerping aan de Perzen in 526 v. Chr. mogelijk maakte — alsof de woorden der beide profeten zulk eene opvatting toelieten.

Doch genoeg. Dogmatische redenen mogen vooralsnog de aanneming van het door ons verkregen resultaat in den weg staan, dat resultaat zelf is boven redelijke tegenspraak verheven en zal eindelijk algemeen ingang vinden. De lezer zelf oordeele, of dit te stout gesproken is.

Niet alleen in de geschiedenis van Israël, maar ook in de profetie beslaat Assur eene ruime plaats. De profeten der 8ste eeuw vóór onze jaartelling zijn eenstemmig in de verwachting, dat het gericht over hun afvallig volk door de Assyriërs zal worden voltrokken. Doch daarover later meer! Wij onderzoeken nu, hoe zij zich de toekomstige lotgevallen van Assyrië hebben voorgesteld. De eerste, van wien wij verwachten kunnen, dat hij zich daarover zal uitspreken, is Jezaja. Hij verkondigt, gelijk bekend is, de verijdeling van de plannen der Assyriërs tegen Jeruzalem en de vernietiging van hunne legermacht in Judea [3]). Zijne merkwaardige voor-

[1]) Immers uit dat jaar dagteekent de profetie over de 40 jaren, H. XXIX: 12—16, volgens het opschrift in vs. 1. [2]) H. XXIX: 17—21.

[3]) *Jez.* X: 12, 16—19, 25—34; XIV: 25; XXIX: 7, 8; XVII: 13, 14 — alle welke plaatsen in Hoofdstuk VIII zullen worden toegelicht.

zeggingen daaromtrent hangen met zijne opvatting van het gericht over Juda onverbrekelijk samen en zullen dus later, wanneer wij daarover handelen, onze aandacht niet ontgaan. Maar wat zal er, volgens Jezaja, daarna geschieden? Op die vraag ontvangen wij geen antwoord. De ondergang van het Assyrische rijk wordt door den profeet niet voorzegd. Waar hij den terugkeer der Israëlieten in hun vaderland profeteert [1]), maakt hij daarvan met geen woord melding. Ja, in zijne denkbeelden over Israël's toekomst ligt eigenlijk opgesloten, dat hij gelooft aan het voortbestaan van Assur. Welken zin heeft anders zijne verwachting, dat er eenmaal eene heerbaan loopen zal van Egypte naar Assyrië en dat die beide rijken zich met Israël zullen vereenigen in den dienst van Jahveh? „Gezegend zij mijn volk Egypte, en het werk mijner handen Assur, en mijn erfdeel Israël": zoo zal, volgens den profeet, Jahveh op dien dag spreken [2]). Maar dan kan ook de vervanging der Assyrische wereldmonarchie door eene andere in zijne verwachtingen niet opgenomen zijn geweest.

Dit bevreemdt ons te minder, nu het blijkt, dat zijn tijdgenoot Micha hierin met hem op ééne lijn staat. Meer dan één trek in zijne schildering van de toekomst is nog niet voldoende opgehelderd. Doch zooveel is zeker, dat hij de regeering van den Messias gelijktijdig denkt met het Assyrische rijk. „Wanneer" — zoo beschrijft hij den Messiaanschen tijd [3]) — „wanneer Assur komt in ons land en onzen grond [4]) wil betreden, dan zullen wij tegen hem overstellen zeven herders en acht vorsten uit de menschen: zij zullen het land van Assur afweiden met het zwaard en het land van Nimrod met het lemmer des zwaards [5]), en zullen ons verlossen [6]) van

[1]) *Jez.* XI: 11 verv. [2]) *Jez.* XIX: 23—25. [3]) *Mich.* V: 4, 5.

[4]) Zoo leze men, met Roorda, *Comment. in Vat. Michae* ad h. l., in plaats van *onze paleizen.*

[5]) Volgens den gewonen tekst: *in zijne ingangen* of *poorten.* Doch verg. Roorda ad h. l. en Rowland Williams, *Hebr. Proph.* I: 188.

[6]) Ook hier volg ik Roorda. De gewone tekst heeft: *en hij zal ons verlossen.*

Assur, wanneer hij komt in ons land en onze grenzen betreedt." Deze woorden laten slechts ééne opvatting toe: aan algeheelen ondergang der Assyrische monarchie heeft Micha niet gedacht; zelfs onderstelt hij, dat zij ook nog in de toekomst dezelfde vijandige bedoelingen tegen Juda zal koesteren, die haar onder Hizkia's regeering bezielden.

De overeenstemming van Jezaja en Micha in deze opvatting van Assur's toekomst zet hooge waarschijnlijkheid bij aan het gevoelen van hen, die den profeet Nahum ongeveer eene eeuw later stellen. Wèl bevat zijne „godspraak over Nineve" het een en ander, dat zou kunnen schijnen onder den verschen indruk van Sanherib's inval, derhalve nog onder Hizkia, te zijn geschreven [1]). Doch het is niet onnatuurlijk, dat de geweldenarijen der Assyriërs tegen Juda den profeet met vernieuwde klaarheid voor den geest treden, nu zij, naar zijne overtuiging, weldra de verdiende straf voor al hunne zonden zullen ondergaan. En die overtuiging zelve verklaart zich het best, wanneer wij aannemen, dat zij zich tijdens de ondernemingen der Mediërs tegen Nineve, onder hunne koningen Phraortes of Cyaxares, d. i. in de jaren 638 of 634 v. Chr. heeft gevormd [2]). Men zou zelfs nog lager afdalen en Nahum onmiddellijk voor de verovering van Nineve door de verbonden Mediërs en Babyloniërs (waarschijnlijk in 605 v. Chr.) kunnen plaatsen [3]). Voor ons doel is het niet noodig, in deze chronologische quaestie ons te verdiepen. Het staat namelijk vast, dat Nahum Nineve's ondergang profeteert en, als ware die reeds tegenwoordig, beschrijft [4]). Dezelfde verwachting treffen wij aan bij zijnen tijdgenoot Zephanja. Het algemeene gericht, dat hij verkondigt, zal ook Nineve treffen: de machtige stad, die zich verheft op hare sterkte, zal worden eene woestenij, dor

[1]) *Nah.* I: 9, 11—14; II: 1, 14. [2]) Aldus Ewald en Hitzig.
[3]) Verg. Rowland Williams l. c. I: 431 ff.
[4]) Zie vooral *Nah.* II, III, die men in hun geheel lezen moet, om het graphische talent van den profeet te waardeeren.

als eene wildernis; op de plaats, waar zij stond, legeren zich de kudden; hare ruïnen strekken den roerdomp en den nachtuil tot woning [1]).

Op deze uitzichten heeft de geschiedenis haar zegel gedrukt. Het staat ons allen levendig voor den geest, hoe, pas weinige jaren geleden, Nineve als uit haar graf is opgedolven. Eeuwen achtereen was zelfs hare juiste ligging onbekend. Slechts in één opzicht zijn de voorzeggingen van Nahum en Zephanja niet door de uitkomst bevestigd: Nineve is betrekkelijk snel, maar toch niet aanstonds ontvolkt en tot eene woestenij geworden. Wèl bericht Strabo [2]), dat Ninus (Nineve) terstond na de opheffing van het Assyrische rijk verdween; wèl kon Xenophon, met de 10000 Grieken, in het jaar 401 v. Chr. hare overblijfselen voorbijtrekken, zonder zelfs te vernemen, dat hij zich nabij het oude Nineve bevond [3]); wèl moet haar dus door de verheffing van Babel aanstonds een beslissende en onherstelbare slag zijn toegebracht — doch geheel vernietigd werd zij niet. Tacitus [4]) en Ammianus Marcellinus [5]) vermelden haar en verdienen meer vertrouwen dan Lucianus van Samosata, wanneer hij, blijkbaar overdreven en dichterlijk, schrijft: „Ninus is nu te gronde gegaan, en er is geen spoor meer van haar over, ja, men zou niet weten te zeggen, waar zij eenmaal lag [6])."

Op dit verschil tusschen de profetie en de werkelijkheid zou ik waarschijnlijk de aandacht niet hebben gevestigd, wanneer de overdrijving der apologeten het niet noodig maakte. Wanneer zij beweren, dat de profetieën stipt en letterlijk vervuld zijn, en daaruit ver reikende gevolgtrekkingen afleiden, dan mogen wij ons niet tevreden stellen met de algemeene overeenstemming tusschen de voorspelling en het historische

[1]) *Zeph.* II: 13—15. [2]) *Lib.* XVI: 1 (Ed. Tauchn. Vol. III: 334).
[3]) *Anabas.* Lib. III: 4 § 7—12. [4]) *Annal.* Lib. XII: 13.
[5]) *Lib.* XXIII: 6. [6]) *Contempl.* Cap. 23. Verg. M. von Niebuhr, *Gesch. Assurs u. Babels* S. 203.

feit, maar moet daarnevens ook de afwijking in bijzonderheden worden geconstateerd, zoo dikwerf deze zich werkelijk voordoet.

Intusschen mag niet worden verzwegen, dat dergelijke afwijkingen, als wij in dit geval meenden op te merken, naar veler oordeel van de waarheid en nauwkeurigheid der profetie niets afdoen. Het behoort — zoo beweert men — tot de eigenaardigheid van het profetische uitzicht in de toekomst, dat daarin de afstanden als het ware verdwijnen. De geschiedschrijver teekent ons het verloop eener zaak, de afzonderlijke schakels in de keten der gebeurtenissen, in één woord: het historische proces. Voor de profetische aanschouwing vallen de opeenvolgende momenten samen en bestaat er geen verschil tusschen het begin en de einduitkomst. Zoo b. v. in de voorspelling van Nineve's lot bij Zephanja: de eeuwen, die tusschen haar algeheelen ondergang en de verovering door de verbonden Mediërs en Babyloniërs verloopen zijn, worden door den profeet niet in aanmerking genomen; haar langzaam wegsterven vindt in zijne schildering van de toekomst geene plaats; de doodelijke slag, die haar werd toegebracht, is door hem opgevat en voorgesteld als hare volledige vernietiging.

Het schijnt mij hier de meest geschikte plaats om deze geheele theorie nader toe te lichten en daarna opzettelijk te beoordeelen. Dit had eigenlijk reeds vroeger kunnen geschieden, want men past haar toe op verreweg de meeste voorspellingen, die in dit hoofdstuk behandeld en onder de niet vervulde gerangschikt zijn. Doch het scheen verkieselijk, eerst van eenige dier profetieën kennis te nemen en daarna van de hypothese, met behulp waarvan men den strijd tusschen haar inhoud en de historische werkelijkheid poogt op te heffen of althans te verklaren.

Allereerst dient vast te staan, wat eigenlijk met die theorie wordt bedoeld? De onderlinge vergelijking van de geschriften harer verdedigers leert aanstonds, dat zij bepaaldelijk in één punt van elkander afwijken. Volgens Velthusen, wiens ver-

handeling over dit onderwerp [1]) époque heeft gemaakt, beschrijven de profeten de toekomst perspectievisch, d. i. ongeveer zoo als zij haar in plaat hadden kunnen brengen. Zijne meening schijnt te zijn, dat zij zelven zich niet onbewust waren van het verschil tusschen hunne schildering en den werkelijken gang der feiten. Dat was althans het geval met Virgilius, op wien hij zich beroept: deze wist zeer wel, dat de historische beelden in eene andere orde en onderlinge verhouding hadden gestaan dan waarin Aeneas ze aanschouwt [2]). Zooveel is zeker, dat velen, die zich bij Velthusen hebben aangesloten, zijne theorie zóó hebben verstaan en ontwikkeld [3]). Behoeft het wel te worden uitgesproken, dat wij met hen niet kunnen instemmen? Het blijkt op geenerlei wijze, dat de voorstelling van de feiten in de profetie van de opvatting der profeten zelve afwijkt. Wat ter wereld kon hen bewegen om de toekomst — let wel: niet op het doek, maar in woorden — anders af te schilderen dan zij zich die dachten? Elke onderscheiding van dien aard is willekeurig en blijkbaar alleen uitgedacht, om de onfeilbaarheid der profeten te redden.

De zaak wordt geheel anders, wanneer men toegeeft, dat de voorstelling der profeten en hunne opvatting elkander dekken. Tot hen, die hierin overeenstemmen, bepalen wij ons van nu af aan. In bijzonderheden wijken zij van elkander af. Kueper b. v. acht het minder juist, aan de profetie een perspectievisch karakter toe te kennen. Maar toch meent ook hij, „dat de profeten de dingen beschrijven naar summarische aanschouwing, zooals ze zijn zullen, wanneer het toppunt is bereikt, zonder aanwijzing van de afzonderlijke deelen, van de trapsgewijze opeenvolging der enkele feiten en van de tijden en overgangen, die tusschen het tegenwoordige en de verre

[1]) *De optica rerum futurarum descriptione* in de *Commentt. theol.* edd. Velthusen, Kuinoel et Ruperti, Vol. VI: 75—116. Verg. ald. p. 117—194 de verklaring van *Jez.* LXIII: 1—6. [2]) *Aeneïd.* Lib. VI: 752 sqq.

[3]) B. v. Hengstenberg, *Christol. des A. T.* III: 2 S. 185 ff.

toekomst inliggen [1])." Ook de jongste schrijver over dit onderwerp, W. G. Elmslie, is door de theorie van Velthusen slechts ten halve bevredigd [2]). Hij verwerpt niet alleen uitdrukkelijk het denkbeeld, dat de profeten de toekomst anders hebben geteekend dan zij hun voor den geest stond [3]), maar is tevens van oordeel, dat de eigenaardigheid hunner schildering onvolledig wordt gekenschetst, wanneer men haar „perspectievisch" noemt. Zij laten nl. niet slechts gebeurtenissen, die door groote tijdsruimten gescheiden zijn, onmiddellijk op elkander volgen („timeless succession, perspective superposition"), maar brengen zoodanige feiten bovendien met elkaar in oorzakelijk verband („causal connexion"), ja verbinden ze onderling tot één geheel of laten ze samenvallen („involution") [4]).

Het is voor ons doel niet noodig, deze punten van verschil in de uitwerking der ééne theorie nog verder na te gaan. In het algemeen kan worden toegegeven, dat het verschijnsel zelf, hetwelk zich hier voordoet, juist wordt beschreven. Dat wil zeggen: wanneer wij de voorspellingen met de feiten vergelijken, dan moeten wij erkennen, dat ze dikwerf tot elkander in die verhouding staan, die b. v. Elmslie opgeeft. Maar wat volgt hieruit? Wij zouden meenen: dat er tusschen de uitkomst en de profetie een zeer wezenlijk verschil bestaat, of m. a. w. dat de profetie niet is vervuld. Maar dit is het juist, wat de apologeten ontkennen. Huns inziens doet het bedoelde verschil niets tekort aan de waardij en aan den goddelijken oorsprong der profetie; zij is en blijft aankondiging van de werkelijkheid, wezenlijke voorzegging, hoezeer dan ook vervuld in een anderen vorm en op een ander tijdstip dan zij zelve ons deed verwachten. Met welk recht wordt dit beweerd? — zietdaar de vraag, waarop ten slotte alles aankomt.

Doch deze vraag is even spoedig beantwoord als gesteld.

[1]) A. a. O. S. 71. [2]) *The perspective in prophecy* in British and foreign evang. Review n°. LXXX (April, 1872) p. 326—347. [3]) L. c. p. 340 ff. [4]) L. c. p. 330 ff.

Immers geheel te vergeefs zoeken wij bij de verdedigers der theorie, die ons bezighoudt, naar positieve bewijzen ten gunste van hunne bewering. Dat de voorspellingen, alle zonder onderscheid, vervuld zijn, staat bij hen vast; alleen het hoe der vervulling is voor hen een punt van onderzoek. Stipt en letterlijk, of in een anderen vorm en op een ander tijdstip, maar toch altijd vervuld: zietdaar, in weinige woorden, hun systeem. Het behoeft geene nadere aanwijzing, dat en waarom het ons volstrekt niet bevredigt. Op het historische standpunt, waarop wij ons hebben geplaatst, is er niets, dat eene zoodanige beschouwing aanbeveelt. Ja, indien de vorm en het tijdstip der verwezenlijking steeds onverschillig of althans van ondergeschikt belang waren! Doch het tegendeel is waar. Het is zoo: somwijlen kan in de geschiedenis hetzelfde resultaat op meer dan ééne wijze worden verkregen, op eens of als de uitkomst van een langdurig proces. Maar in het eerste geval draagt het dan ook een ander karakter dan in het tweede. De ééne veroverde stad wordt door den vijand ontvolkt en met den grond gelijk gemaakt; de andere herstelt zich niet van den haar toegebrachten slag, verliest allengs hare hulpbronnen en hare bewoners en houdt eindelijk op te bestaan; ten slotte is dus beider toestand één en dezelfde; toch zal wel ieder erkennen, dat hier een zeer wezenlijk verschil overblijft — en tusschen de stemming van den éénen veroveraar en die des anderen, en wat aangaat den indruk, dien het lot der beide steden op hare burgers en op de buitenwereld maakt. Het is nauwelijks noodig, dit toe te passen op de voorspellingen der profeten. Het zijn strafgerichten, die zij aankondigen. Doch het lot der heidensche natiën verliest dat karakter, wanneer voor den plotselingen ondergang het langzame verval in de plaats treedt — dat immers door niemand dergenen, die daarvan getuigen zijn, zóó kan worden opgevat als de profeet wil, d. i. als de voltrekking van een vonnis, door Jahveh geveld? Op de beloften van toekomstig heil is deze redeneering,

met de noodige wijzigingen, ten volle toepasselijk: het vervolg van ons onderzoek zal dit vanzelf in het licht stellen. Hoe kan men ons dan willen opdringen, dat profetieën, aan welker bedoeling niet is voldaan, toch vervuld zijn?

Langs een anderen weg komen wij ten aanzien van de onwaarde der hier besproken theorie tot dezelfde slotsom. Er wordt over het „perspectievisch" karakter der profetie dikwerf zoo gesproken, als ware het een van hare standvastige kenmerken. Dit is evenwel het geval volstrekt niet. Het is er mede als met de stelling, dat de aanschouwing, de innerlijke intuïtie, de vaste vorm is der profetische openbaring. Het bleek ons vroeger, dat hare voorstanders op alle profetieën overbrengen wat slechts van zeer weinige geldt [1]). Zoo ook in dit nauw verwante geval. Den lezer van dit hoofdstuk behoeft niet te worden bewezen, dat de onderscheiding van vroeger en later of, meer in het algemeen, de tijdsbepalingen in de profetieën niet ontbreken. De profeten toonen dus zeer goed te beseffen, dat deze alles behalve onverschillig zijn. In een aantal profetieën staat en valt met de daarin verkondigde opeenvolging der feiten de hoofdgedachte zelve. Wordt b. v. het gericht over eene of andere heidensche natie aan het volk Israël toegezegd en als het herstel zijner grieven voorgesteld, dan houdt de mogelijkheid der verwezenlijking van zulk eene profetie op van het oogenblik af, dat Israël als volk niet meer bestaat en dus ook de vruchten van den ondergang zijner vijanden niet langer kan plukken. Wanneer wij dus beweren, dat de profetische voorspelling als het ware boven den tijd verheven is en dat hare vervulling niet afhangt van den vorm, waarin zij is gekleed, dan komen de profeten zelve daartegen in verzet. Het blijkt, dat zij gewicht, ja somwijlen groot gewicht hechten aan hetgeen men, om de onbedriegelijkheid van hun uitzicht in de toekomst te redden, onbeduidend of zelfs geheel onverschillig noemt.

[1]) Zie boven bl. 96 verv.

Wij laten ons dus door de besproken theorie niet van den weg afbrengen. Zij dankt haar ontstaan aan het geloof in den bovennatuurlijken oorsprong der profetie, maar — kan de feiten niet wegnemen, die de onbevooroordeelde overweging van haren inhoud ons voor oogen stelt.

De voorafgaande opmerkingen vereenvoudigen onze taak ten aanzien der profetieën tegen Babel en het Chaldeeuwsche rijk. Nebucadrezar, „de dienaar van Jahveh", met de voltrekking zijner gerichten over Juda belast; de wegvoering naar Babylonië als straf voor de zonden des volks; de terugkeer naar het vaderland overeenkomstig de beloften van Jahveh — dit alles blijft bewaard voor een volgend hoofdstuk. Wij bepalen ons hier tot de voorzeggingen betreffende het lot van Babel zelve en van de monarchie, waarvan zij de hoofdstad was. De ouderdom van de meeste dier profetieën is vooralsnog een zeer betwist punt. Dáárover is men het eens, dat Habakuk vóór den val van Jeruzalem heeft geschreven. Op hem hadden de geweldenarijen der Chaldeën een zóó diepen indruk gemaakt [1]), dat hij toen reeds, terwijl zij nog op het toppunt hunner macht stonden, hunne vernedering voor geheel zeker hield en als bij voorbaat het spotlied mededeelde, dat de overwonnelingen der Babyloniërs zouden aanheffen, wanneer hunne onderdrukkers op hunne beurt waren getuchtigd [2]). — Daarentegen zijn de gevoelens verdeeld over den oorsprong der tegen Babel gerichte profetieën, die onder de godspraken van Jezaja en Jeremia worden aangetroffen, met name van *Jez.* XIII: 1—XIV: 23; XXI: 1—10; XXIV—XXVII; van die stukken in *Jez.* XL—XLVI, waarin het lot van Babel voorspeld wordt [3]), en van *Jer.* L, LI. Intusschen is het voor ons doel niet volstrekt noodig, tusschen de twee meeningen, die hier vooral in aanmerking komen, eene keuze te doen.

[1]) Verg. *Hab.* I: 2—17. [2]) *Hab.* II, III; inzonderheid II: 6 verv.
[3]) O. a. H. XLVI: 1, 2; XLVII: 1—3, 5—15.

Hetzij men die profetieën aan Jezaja en Jeremia toekenne, hetzij men ze plaatse in de jaren, die aan den terugkeer uit de ballingschap voorafgingen of daarop onmiddellijk volgden, het blijft altijd de vraag, of het lot van Babel heeft beantwoord aan de verwachtingen, die daarin worden uitgesproken. Tot de behandeling van die vraag gaan wij dan ook aanstonds over.

„Gevallen, gevallen is Babel!" — zoo wordt den auteur van ééne dezer profetieën toegeroepen, als hij, op bevel van Jahveh, zijn wachttoren beklommen heeft en uitziet naar de dingen, die komen zullen [1]). Dezelfde overtuiging vinden wij ook in de andere stukken terug, dikwerf verbonden èn met de aankondiging, dat de Meden en Perzen de machtige stad veroveren zullen [2]), èn met de voorstelling, dat haar ongeluk de vernedering en de beschaming is van hare goden [3]). Tot dus ver is de overeenkomst tusschen de voorzegging en de uitkomst volkomen. Doch sommige profetieën gaan in de aankondiging van het gericht verder. De Schrijver van *Jer.* L, LI spreekt, reeds in den aanhef, zijne verwachting uit, dat „tegen Babel zal opkomen een volk uit het noorden, dat haar land zal maken tot eene woestenij, waarin geen bewoner is, waaruit mensch en dier gevlucht en weggetrokken zijn [4])." Keer op keer herhaalt hij die aankondiging, nu eens in dezen, dan weder in genen vorm. „Uwe moeder" — zoo spreekt hij tot de Chaldeën, doelende op de natie in haar geheel — „uwe moeder zal zeer beschaamd zijn; zij die u baarde zal schaamrood worden: zie, zij is het geringste der volkeren, haar land eene woestijn, dorheid en wildernis. Wegens den toorn van Jahveh wordt het niet bewoond en zal het in zijn geheel eene woestenij zijn: ieder die Babel voorbijgaat zal verstomd staan

[1]) *Jez.* XXI: 9a. [2]) *Jez.* XIII: 17; XLI: 2, 3, 25 en elders in H. XL—LXVI; *Jer.* LI: 11, 28; verg. 20—24.

[3]) *Jez.* XXI: 9b; XXIV: 20, 21; XLVI: 1, 2; XLVII: 12 verv.; *Jer.* L: 2; LI: 44, 47, 52. [4]) *Jer.* L: 3.

en fluiten over al hare plagen [1])." En zoo nog meer dan eens in het vervolg der uitvoerige godspraak [2]). Met dezen auteur is die van *Jez.* XIII: 1—XIV: 23 geheel eenstemmig, b. v. als hij voorspelt: „zij (Babel) zal geene inwoners hebben tot in eeuwigheid en onbewoond blijven tot in verre geslachten; de Arabier zal daar zijne tent niet opslaan en herders zullen er hunne kudden niet legeren; maar de jakhalzen zullen daar nederliggen en de uilen hunne huizen vullen; de struisvogels zullen er wonen en de satyrs huppelen; wilde dieren zullen huilen in hare paleizen en honden in de weelderige woningen: weldra zal haar tijd komen en hare dagen zullen niet worden verlengd [3])." Deze laatste woorden mogen onze aandacht niet ontgaan. Ze verheffen boven allen twijfel, wat trouwens reeds uit den gang der geheele profetie kon worden opgemaakt, dat de profeet spreekt, niet over eene ver verwijderde toekomst, maar over het lot, dat Babel na hare verovering door de Meden te wachten staat. Als ten overvloede verklaart hij — evenals de Schrijver van *Jer.* L, LI — dat het haar gaan zal als toen God Sodom en Gomorra omkeerde [4]).

Al deze voorspellingen zijn zelfs nu, meer dan 2000 jaren nadat ze werden neergeschreven, niet geheel verwezenlijkt. Het oude Babylon bestaat sedert lang niet meer. Doch de niet onaanzienlijke stad Hillah en verscheidene dorpen beslaan gedeeltelijk de plaats, die zij vroeger innam, en Arabische stammen plegen zich bij hare ruïnen te legeren [5]). Doch gesteld, dat het anders ware of, na verloop van nog eenige eeuwen, anders werd, ook dán nog zouden wij de voorzeggingen van

[1]) *Jer.* L: 12, 13. [2]) *Jer.* L: 15 (de muren van Babel worden omvergeworpen); 21; 26 („verbant haar [maakt haar tot cherem], dat haar geen rest overblijve!"); 38 (de wateren van Babel worden opgedroogd); 39, 40 (algeheele verwoesting van de stad, als van Sodom en Gomorra), 45; LI: 13 („uw einde is gekomen"); 25, 26 („eene eeuwige verwoesting"); 29; 36, 37; 42, 43; 58 (vernieling van Babel's wallen). [3]) *Jez.* XIII: 20—22. Verg. ook *Jez.* XXV: 2; XXVI: 5. [4]) *Jez.* XIII: 19; *Jer.* L: 40. [5]) Zie de aanteekening van Rev. T. K. Cheyne, *The book of Isaiah chronol. arranged* p. 137.

Babel's verwoesting en geheelen ondergang tot de onvervulde profetieën moeten brengen. Na 538 v. Chr., het jaar der verovering door Cyrus, heeft Babel nog eene geheele geschiedenis gehad. Reeds onder de regeering van Darius Hystaspis was zij sterk en machtig genoeg, om gedurende geruimen tijd de legermacht der Perzen weerstand te bieden; ja, de koning zou voor hare wallen het hoofd gestooten hebben, wanneer de list van Zopyrus hem niet in het bezit der stad had gesteld [1]). Alexander de Groote vatte het voornemen op, om haar tot de hoofdstad der Grieksche wereldmonarchie te verheffen. Van het rijk der Seleuciden was zij eene der aanzienlijke steden, hoezeer het naburige Seleucia haar eene geduchte mededingster werd en haar verval nu hand over hand toenam. Uit het N. Testament kennen wij „de mede-uitverkorene (gemeente) in Babylon [2])." Doch genoeg: het doet weinig ter zake of aan deze zes eeuwen nog eenige kunnen worden toegevoegd. De feiten, die ik in herinnering bracht, zijn meer dan voldoende om te bewijzen, dat het vonnis der verdelging, hetwelk de profeten over Babel hadden geveld, niet is voltrokken. Men miskent hunne duidelijke bedoeling, wanneer men het langzaam wegsterven der machtige stad voor de vervulling van hunne bedreigingen uitgeeft.

Voor de Chaldeeuwsche monarchie trad de Perzische in de plaats. Hare opkomst wordt in het laatste deel der aan Jezaja toegekende godspraken (H. XL—LXVI) met hooge ingenomenheid begroet. Haar stichter, Cyrus, heet daar „de gezalfde van Jahveh" en wordt afgeschilderd als de uitvoerder van Jahveh's raad, zoo ten aanzien van Babel als van de Joodsche ballingen en Jeruzalem's herstel [3]). In hoeverre hij heeft

[1]) Herodotus Lib. III: 150 sqq. Verg. M. Duncker, *Gesch. des Alterth.* II: 559—563. [2]) 1 *Petr.* V: 13. [3]) Zie *Jez.* XLIV: 28; XLV: 1, waar de naam Kores voorkomt; verder *Jez.* XLI: 2, 3, 25; XLIV: 26, 27; XLV: 2 verv.; XLVI: 11; XLVIII: 14, 15.

beantwoord aan de verwachtingen, die Israël zelven betroffen, onderzoeken wij later; dat hij ja Babel veroverde, maar haar niet ten ondergang doemde, is ons daareven reeds gebleken. Gedurende de eerste eeuw na de vestiging van het Perzische rijk traden er in Judea nog enkele profeten op: Haggai, Zacharia (H. I—VIII) en Maleachi. Het zou niet onnatuurlijk zijn geweest, dat zij zich over de verdere lotgevallen eener monarchie, waaraan Israël de herstelling van zijn volksbestaan te danken had en bij voortduring onderworpen bleef, opzettelijk hadden verklaard. Dit geschiedt evenwel niet, althans niet in zóó ondubbelzinnige termen, dat wij de profetische uitspraken aan de historische werkelijkheid toetsen kunnen. Haggai verkondigt, dat binnen kort hemel en aarde, de zee en het droge door Jahveh zullen worden beroerd: het gevolg van deze beroering, die zich tot al de volkeren uitstrekt, zal zijn, dat het beste deel van hen den tempel te Jeruzalem bezoekt [1]). Elders voorzegt hij, dat Jahveh den troon der koninkrijken omwerpen en de kracht van de koninkrijken der volkeren verdelgen zal: de paarden en hunne berijders zullen nederstorten, de een door het zwaard des anderen geveld [2]). Zeker hebben deze profetieën betrekking op het lot der heidenen en in zoover ook op dat der Perzen. Doch het is Haggai eigenlijk te doen om Israël's toekomst. Over de wijze, waarop zij zal worden tot stand gebracht, laat hij zich niet uit: Jahveh zal zijn volk zegenen en zijnen tempel verheerlijken, maar welken weg hij daartoe zal inslaan, verklaart de profeet ons niet. Nagenoeg even onbepaald zijn de uitzichten van Zacharia. Men leze, om zich daarvan te overtuigen, het visioen van de vier horens en de vier smeden [3]), en dat van de vier wagens [4]), waarin nagenoeg alles voorkomt, wat de profeet over het lot der heidenen zegt. Maleachi bepaalt zich uitsluitend tot het bestrijden van de misbruiken en de dwalingen zijner tijdgenooten.

[1]) *Hagg.* II: 6, 7. [2]) *Hagg.* II: 22. [3]) *Zach.* I: 18—21.
[4]) *Zach.* VI: 1—8.

Zoo zoeken wij dan bij deze profeten te vergeefs naar voorspellingen omtrent het einde der Perzische monarchie. Het schijnt wel, dat dit hoogst belangrijke feit buiten hun gezichtskring ligt. Of staat de zaak anders? Zwijgen zij over den ondergang van het Perzische rijk en over de stichting van Alexander den Groote, omdat een ander vóór hen reeds gesproken had? Velen antwoorden bevestigend, met het oog op het boek *Daniël*, dat, naar hun oordeel, door den profeet van dien naam, nog onder de regeering van Cyrus [1]), geschreven is. Werkelijk vinden wij daar wat wij zochten, ja meer dan dat. Niet slechts het optreden van Alexander, ook zijn dood en de daarop gevolgde gebeurtenissen worden in dat boek, soms tot in bijzonderheden toe, geteekend. Beginnen wij met kennis te nemen van de voorzeggingen, die rechtstreeks op het lot der heidensche natiën betrekking hebben; al wat uitsluitend Israël en zijne toekomst betreft, blijft wederom voor een volgend hoofdstuk bewaard.

Tweemalen verkondigt Daniël de opeenvolging van vier monarchieën. Of liever: de eerste maal wordt zij aan Nebucadrezar geopenbaard in een droom, dien Daniël daarna verklaart [2]); eenige jaren later aanschouwt hij zelf de vier dieren, symbolen van dezelfde vier rijken, die weleer door de deelen van het beeld in Nebucadrezar's droom waren aangeduid [3]). Op de vraag, welke monarchieën bedoeld zijn, worden nog altijd uiteenloopende antwoorden gegeven. Wanneer wij evenwel, gelijk billijk is, de wenken volgen, die de auteur

[1]) De laatste van Daniël's openbaringen, H. X—XII, wordt gesteld in het 3de jaar der regeering van Cyrus, t. w. over Babylon (H. X: 1). De andere vallen onder de regeering van Belsazzar (H. VII: 1; VIII: 1) en van Darius den Meder (H. IX: 1). Indien Daniël in het 3de jaar van Jojakim naar Babel is weggevoerd (H. I: 1—4), dan was hij bij de verovering van Babel door de Perzen reeds hoogbejaard. Vandaar de onderstelling, dat hij Cyrus († 529 v. Chr.) wel niet zal hebben overleefd.

[2]) H. II: 31—35, 36—45. [3]) H. VII, inzonderheid vs. 2—7 verg. vs. 17, 19—22, 23—27.

zelf ons geeft, dan blijft zijne meening ons niet twijfelachtig. De vier rijken zijn: het Babylonische, het Medische, het Perzische en het Grieksche (dat van Alexander den Groote en zijne opvolgers). Tot toelichting van de termen dezer reeks diene het volgende!

Dat de eerste monarchie de Babylonische is, zegt Daniël zelf [1]) en behoeft dus geen nader betoog. Er kan trouwens geene andere bedoeld zijn, want het rijk van Nebucadrezar bestond nog voort en kon dus niet onvermeld blijven, ook toen de tweede openbaring betreffende de vier monarchieën plaats had [2]).

Op de Babylonische monarchie volgt eerst de Medische, daarna de Perzische, zoodat deze als de tweede en de derde moeten worden gerekend. Met zoovele woorden wordt gezegd, dat na den dood van Belsazzar Darius de Meder het koninkrijk ontving [3]). In de opschriften der — chronologisch gerangschikte — openbaringen volgen op het Babylonische het Medische en dan het Perzische rijk [4]). In ééne van die openbaringen — waarover straks meer — worden de Meden en de Perzen bijeengevoegd, maar de Meden doorloopend het eerst genoemd en uitdrukkelijk gezegd vóór de Perzen te zijn opgekomen [5]). De nadere beschrijving van het tweede en het derde rijk, in de beide openbaringen, komt met de onderstelling, dat ze geene andere zijn dan het Medische en het Perzische, volkomen overeen [6]).

[1]) H. II: 38. [2]) H. VII: 1. De hier genoemde Belsazzar is, volgens H. V: 2, 11, 13, 18, 22, 30, de zoon van Nebucadrezar; na zijn dood ging het bewind op de Meden over (H. V: 30; VI: 1). [3]) H. V: 30; VI: 1.

[4]) H. VII: 1; VIII: 1; IX: 1; X: 1. [5]) H. VIII: 3. Zie verder over de geheele voorstelling in *Dan.* VIII beneden.

[6]) Het tweede rijk heet „lager (geringer) dan het eerste", terwijl van het derde wordt gezegd, dat het heerschen zal over de gansche aarde (H. II: 39). Dit is juist, wanneer de tweede monarchie de Medische, de derde de Perzische is; onjuist, wanneer de tweede met het rijk van Cyrus wordt vereenzelvigd. Uit H. VII: 5 kunnen ten aanzien van het tweede rijk geene zekere gevolgtrekkingen worden afgeleid; wat H. VII: 6 over het derde gezegd wordt komt

Zoo moet dan het vierde rijk het Grieksche of Macedonische zijn, dat, niet slechts volgens de geschiedenis, maar ook volgens het boek *Daniël*, de Perzische monarchie vervangt [1]). Inderdaad vereenigt zich alles om deze verklaring van het vierde rijk aan te bevelen. Zij is in harmonie met de beschrijving, die daarvan, in de beide openbaringen, wordt gegeven [2]). Zij wordt gevorderd door het onloochenbare feit, dat het vierde rijk in het boek *Daniël* voorkomt als het laatste en onmiddellijk vervangen wordt door dat van den Messias [3]), hetwelk volgens andere, ondubbelzinnige plaatsen terstond volgt op de geweldenarijen van Antiochus Epiphanes, een der koningen van de Grieksche of Macedonische monarchie [4]).

Zonder vooralsnog over deze verwachting een oordeel uit te spreken, verzamelen wij eerst wat de Schrijver verder over het toekomstig lot der heidensche volkeren verkondigt.

In H. VIII teekent hij, onder het beeld van een ram met twee ongelijke horens, die de een na den ander, de grootste na den kleinste, opkomen, het Medo-Perzische rijk [5]). Die ram wordt aangevallen en omvergeworpen door een geitenbok, d. i. de Medo-Perzische monarchie wordt vernietigd door Alexan-

met onze opvatting overeen: de 4 hoofden zijn de 4 Perzische koningen (H. XI: 2); de 4 vleugelen doelen op de uitbreiding van het Perzische rijk; op zijne macht slaan de laatste woorden: „en heerschappij werd hem (den panther, het derde dier) gegeven."

[1]) Zie H. VIII: 20, 21; XI: 2, 3.

[2]) Men lette op de overeenkomst tusschen H. VII: 7 en H. VIII: 5—8, 21; XI: 3; op de bijzonderheid, dat het 4de dier verschilt van de drie vorige, H. VII: 7b, 23; op het parallelisme tusschen H. II: 41—43 en H. VIII: 8, 22; XI: 4, 6, 17.

[3]) H. II: 34, 35; 44, 45; VII: 13, 14; 23—27. De vraag, of hier een persoonlijke Messias wordt aangekondigd, blijft voorshands onbeslist. In plaats van „het rijk van den Messias" had ik ook kunnen schrijven: „de heerschappij van Israël."

[4]) Zie H. VIII: 17, 19, 23 en XI: 21—45 (beschrijving der regeering van Antiochus Epiphanes), in verband met het onmiddellijk volgende H. XII: 1—3 (aankondiging van de opstanding der dooden en van de verheerlijking der vromen).

[5]) H. VIII: 3, 4, 20.

der den Groote [1]). De groote hoorn van den geitenbok wordt verbroken en vier andere komen op in zijne plaats: het rijk van Alexander wordt na zijn dood gesplitst in vier koninkrijken [2]). Uit één van die vier horens komt een kleinere horen voort, het symbool — gelijk uit des Schrijvers eigene toelichting blijkt — van Antiochus Epiphanes, wiens maatregelen tegen den tempel en de vereering van den God Israël's duidelijk en nauwkeurig worden aangewezen [3]). De duur van de ontheiliging des tempels wordt bepaald op 2300 avonden en morgens d. i. op 1150 dagen [4]). Antiochus zelf zal door een godsgericht („zonder [menschen-] hand") worden getroffen [5]).

Met deze voorzeggingen zijn die in H. X—XII veelszins parallel. Op Cyrus, onder wiens regeering de openbaring wordt gesteld [6]), zullen nog drie Perzische koningen volgen [7]). Van den vierden koning wordt gezegd, dat hij, door zijnen rijkdom machtig geworden, alles in beweging zal zetten tegen het koninkrijk Griekenland [8]). Onmiddellijk daarop volgt de grondvesting van Alexander's rijk en zijne verdeeling in vier kleinere rijken [9]). Op twee daarvan, het zuiden (Egypte) en het noorden (Syrië), wordt nu meer in het bijzonder de aandacht gevestigd: merkwaardige feiten uit hunne geschiedenis worden met enkele trekken aangeduid, en wel zóó, dat de lezer, wien die geschiedenis niet vreemd is, aanstonds verstaat, waarop wordt gedoeld [10]). Nog veel meer gedétailleerd en duidelijk is de

[1]) H. VIII: 5—7, 21. [2]) H. VIII: 8, 22. De vier rijken zijn: dat der Seleuciden, der Lagiden, van Cassander (Macedonië, Thessalië, Griekenland), van Lysimachus (Klein-Azië, Cappadocië, Thracië). [3]) H. VIII: 9—14, 23—26. [4]) H. VIII: 14, 26. Ten onrechte is in de Eng. vert. van vs. 14 „avond-morgen" vervangen door „dag." Dat de avonden en de morgens afzonderlijk te tellen en dus 2300 „avond-morgens" = 1150 dagen zijn, blijkt uit vs. 26. [5]) H. VIII: 25. [6]) H. X: 1. [7]) H. XI: 2. [8]) T. a. p. [9]) H. XI: 3, 4. [10]) Men vergelijke H. XI: 5 met de berichten over Ptolemaeus Lagi en Seleucus Nicator; vs. 6 met die over Ptolemaeus Philadelphus en Antiochus II; vs. 7—9 met de lotgevallen van Ptolemaeus Euergetes; vs. 10—19 met die van Antiochus III, den Groote; vs. 20 met het bericht in 2 *Makk.* III over Seleucus Philopator.

teekening van Antiochus Epiphanes. De drie eerste onderdeelen stemmen met de bekende lotgevallen en daden van dien koning ten volle overeen [1]); in het vierde en laatste daarentegen wordt aangaande zijn uiteinde eene verwachting uitgesproken, waaraan de historische werkelijkheid niet beantwoordt [2]). Ook de feiten, die in de profetie onmiddellijk volgen op den dood van den geweldenaar, vinden wij in de geschiedenis niet terug [3]); evenmin zijn de tijdsbepalingen, die de geheele openbaring besluiten, met de van elders bekende chronologie geheel in overeenstemming [4]).

Met opzet heb ik al deze feiten als het ware opeengedrongen, omdat ze in hun onderling verband moeten worden beschouwd en dan ook gereedelijk hunne verklaring vinden. Wanneer wij, in overeenstemming met de traditie, het boek *Daniël* tot het jaar 530 voor onze jaartelling brengen, dan gelukt het ons niet, van de verschijnselen, die zich daarin voordoen, ook maar ten halve rekenschap te geven. De auteur van dat boek kent, gelijk wij zagen, nauwkeurig de geschiede-

[1]) Ze zijn H. XI: 21—24, 25—28, 29—39. Die overeenstemming behoeft niet in het licht gesteld te worden, daar zij door niemand ontkend wordt.

[2]) H. XI: 40—45, te vergelijken met 1 *Makk.* VI: 1—6. Uit deze plaats blijkt, dat Antiochus na eene vrij langdurige ziekte in Perzië gestorven is. Daarentegen wordt H. XI: 40—45 voorspeld, dat hij in Palestina („het liefelijke land", vs. 40; „de liefelijke berg der heiligheid", vs. 45) zijn einde vinden zal, en wel juist op het oogenblik, waarop hij het doel van al zijne wenschen scheen bereikt te hebben. Dit komt wel overeen met de verwachting, dat hij „zal worden verbroken niet door [menschen-] hand", H. VIII: 25.

[3]) H. XII: 1—3, op welke verzen wij in een ander verband terugkomen.

[4]) Achtereenvolgens worden genoemd $3\frac{1}{2}$ jaar (vs. 7), 1290 (vs. 11) en 1335 dagen (vs. 12). De drie tijdsbepalingen hebben betrekking op de periode, die tusschen de ontheiliging van den Jeruzalemschen tempel en het aanbreken van een beteren tijd zou verloopen. In H. VIII: 14, 26 waren daarvoor 1150 dagen aangewezen. Volgens 1 *Makk.* I: 54; IV: 52 liggen tusschen het eerste offer op het heidensche altaar, door Antiochus opgericht, en de tempelreiniging door Judas den Makkabeër juist 3 jaren, d. i. ($3 \times 354 + 30 =$) 1092 dagen. Ook op dit verschil, dat hier niet geheel onvermeld mocht blijven, komen wij beneden (Hoofdstuk VII) terug.

nis van Alexander den Groote en van zijne opvolgers, inzonderheid die der Lagiden en der Seleuciden; bepaaldelijk staan hem de lotgevallen van Antiochus Epiphanes en diens maatregelen tegen den Israëlietischen godsdienst klaar en duidelijk voor oogen. Deze zijne kennis is òf op de gewone wijze òf langs bovennatuurlijken weg verworven; indien het eerste, dan was hij een tijdgenoot van Antiochus Epiphanes; indien het laatste, dan kan hij onder Cyrus of nog vroeger geleefd hebben; het één is in het afgetrokkene even mogelijk als het ander. Doch nu blijkt bovendien

1° dat de Schrijver geen kennis draagt van gebeurtenissen uit de allerlaatste jaren van Antiochus Epiphanes, noch ook van de plaats waar en de wijze waarop hij gestorven is, noch ook van de feiten, die daarna hebben plaats gehad, integendeel aangaande dit alles verwachtingen uitspreekt, die door de uitkomst zijn gelogenstraft. Hij voorspelt, dat er tusschen de ontheiliging van den tempel en de hervatting van den eeredienst 1150 of nog meer dagen verloopen zullen; dat Antiochus Epiphanes in Palestina door een godsgericht zal worden weggenomen; dat daarna de opstanding der dooden en de Israëlietische wereldmonarchie volgen zullen. Voor het Romeinsche rijk, dat toch ongetwijfeld voor dat van Alexander en zijne opvolgers in de plaats getreden is, laat zijne opvatting van de opeenvolging der monarchieën geene ruimte over. — Dat de onbekendheid des Schrijvers met deze feiten zich aanstonds verklaart, wanneer wij aannemen, dat hij onder de regeering van Epiphanes, en wel in het jaar 165 v. Chr. geschreven heeft, behoeft geen betoog. Maar hoe ze te rijmen met de onderstelling, dat hij ten aanzien van al het voorafgaande door bovennatuurlijke openbaring was ingelicht? Begon die openbaring hem op een zeker punt te begeven? Kan men zich van zoo iets eene redelijke voorstelling vormen?

Daarbij neme men nu in aanmerking,

2° dat des Schrijvers kennis van den gang der geschiedenis

vóór Alexander den Groote niet slechts onvolledig, maar ook gebrekkig en gedeeltelijk onjuist is. Hij kent slechts vier Perzische koningen en schuift tusschen de Babylonische en de Perzische monarchie de Medische in. Ja, ook ten aanzien van de Babylonische koningen verkeert hij in dwaling: de laatste van hen is, volgens hem, Belsazzar, de zoon en, naar het schijnt, de opvolger van Nebucadrezar [1]), wien hij — om dit in het voorbijgaan op te merken — den jongeren naam Nebucadnezar pleegt te geven, welks gebruik door een tijdgenoot ons alleszins bevreemdt [2]). — Bij de onderstelling, dat de auteur van *Daniël* in het jaar 165 v. Chr. schreef, is dit alles hoogst natuurlijk: het ligt dan in den aard der zaak, dat uit het verre verleden hem slechts enkele hoofdpunten duidelijk voor den geest stonden en dat zijne voorstelling daarvan hier en daar verward is. Maar hoe, indien wij hem maken tot tijdgenoot en getuige van de feiten, die hij toont niet te kennen? De traditie omtrent den auteur en den ouderdom van het boek *Daniël* schiet aanstonds te kort, wanneer wij dezen maatstaf aanleggen. Met de minst dubbelzinnige verschijnselen, die zich in dat boek voordoen, is zij onbestaanbaar.

Zoo bestaat er dan geen reden om het resultaat, waartoe de lezing van Haggai en Zacharia ons had geleid, te wijzigen.

[1]) Zie *Dan.* V, inzonderheid vs. 2, 11, 13, 18, 22, 30; VI: 1. Dat Belsazzar hier voorkomt als de laatste koning van het Chaldeeuwsche rijk, is aangetoond in mijn *Hist. krit. Onderz.* enz. II: 447—49. Verg. *Baruch* I: 11, 12.

[2]) Hierop is reeds in mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 459 de aandacht gevestigd. Dr. Pusey (*Daniël the prophet* 3d ed. p. LXVII sq.) erkent, dat Nebucadrezar de oorspronkelijke vorm is, maar neemt aan dat de zachtere schrijfwijze met N reeds bij het leven van den koning moet zijn opgekomen; hij wijst verder op het gebruik daarvan in de boeken der Koningen en in *Ezra*. Op de monumenten komt evenwel uitsluitend de vorm met R voor (Schrader in *Zeitschr. der D. M. G.* XXVI: 124—126). Indien ergens, dan zouden wij dien in een boek van Nebucadrezar's staatsdienaar en bepaaldelijk in het edict *Dan.* III: 31—IV: 34 verwachten. De schrijfwijze met N zou natuurlijk, indien zij alléén stond, niets bewijzen. Doch gevoegd bij al de overige verschijnselen getuigt zij mede tegen den hoogen ouderdom van het boek *Daniël*.

De ondergang der Perzische monarchie en hare vervanging door eene andere zijn in de Israëlietische profetie niet opgenomen. Wat daaromtrent en over nog latere gebeurtenissen in het boek *Daniël* voorkomt, is voor een deel geen profetie, maar geschiedenis, die ten gevolge van de inkleeding als voorspelling wordt voorgedragen, voor een ander deel inderdaad aankondiging van de toekomst, waaraan evenwel de uitkomst niet heeft beantwoord.

Belangrijker dan dit resultaat op zich zelf is de beschouwing van het boek *Daniël*, die daarin begrepen is. Licht komen daartegen bij den lezer bedenkingen op, waarop hij in het voorafgaande nog geen antwoord vindt. Hij moge dan zijn oordeel opschorten, totdat wij het boek *Daniël* ook nog uit andere gezichtspunten hebben bezien. Nog meer dan eens zullen wij het op onzen weg ontmoeten en gelegenheid hebben om de thans voorloopig opgemaakte slotsom opnieuw te toetsen en hare juistheid te staven.

HOOFDSTUK VI.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. B. HET GERICHT OVER ISRAËL.

Na de profetieën over de heidensche natiën zijn die betreffende het Israëlietische volk aan de orde van behandeling. Ik heb reeds gezegd [1]), dat ze zich in twee groepen laten verdeelen. De eerste omvat de voorspellingen aangaande het gericht over Israël.

De weg, dien wij in dit Hoofdstuk te volgen hebben, ligt duidelijk afgebakend voor ons. Het staat vast, dat verreweg de meeste profeten Jahveh's strafgerichten over het door hem verkoren volk hebben aangekondigd. Wanneer enkelen hunner daarover geheel zwijgen, dan valt het niet moeilijk, de redenen hiervan aan te wijzen. Zoo is b. v. de ééne profetie van Nahum, die wij bezitten, aan de voorspelling van Nineve's val gewijd; Obadja staat geheel onder den indruk van de geweldenarijen, door de Edomieten gepleegd, en houdt zich uitsluitend met hunne bestraffing bezig; sommige profetieën uit de dagen, die aan de bevrijding uit de ballingschap onmiddellijk voorafgingen, bepalen zich tot de aankondiging van dat groote feit. De overige profeten schilderen allen, de één meer, de ander minder uitvoerig, het gericht, dat aan of onder hun volk zal worden voltrokken; van de meesten hunner kan worden gezegd, dat die schildering den hoofdinhoud hun-

[1]) Zie hierboven bl. 118.

ner prediking uitmaakt. Het is niet meer dan natuurlijk, dat wij ieder van hen in het bijzonder hooren. Daarbij zal dan vanzelf nog een ander feit aan het licht treden. De profetieën aangaande het gericht vertoonen duidelijke trekken van onderlinge overeenkomst. Doch daarnevens valt toch ook verschil op te merken: de voorstelling wijzigt zich in bijzonderheden en staat blijkbaar onder den invloed van de wisselende omstandigheden des tijds. Het betaamt ons niet, daaromtrent *a priori* iets vast te stellen. Maar wèl behooren wij zulk eene methode te kiezen, waarbij de progressie in de aankondiging van het gericht, wanneer zij werkelijk aanwezig is, aanstonds wordt opgemerkt. Doch daartoe hebben wij slechts de chronologie te volgen en de profeten naar de rij af te hooren.

Ons overzicht zal winnen in beknoptheid en duidelijkheid, wanneer wij de tijdgenooten onder de profeten bijeenvoegen en alzoo achtereenvolgens handelen: over Amos en Hozea; over de profeten van het Assyrische tijdvak (den auteur van *Zach.* IX—XI, Micha en Jezaja); van de Chaldeeuwsche periode (Zephanja, Habakuk, den Schrijver van *Zach.* XII—XIV, Joël en Jeremia); Ezechiël en de overige profeten in de ballingschap; de na-exilische profeten.

Wij slaan de profetieën van Amos op, maar stuiten daar al aanstonds op verschijnselen, die ons verplichten, eene algemeene opmerking te laten voorafgaan aan onze verdere beschouwing. Volgens het opschrift van dit Hoofdstuk worden daarin alleen de niet vervulde voorzeggingen behandeld. Aan deze splitsing der gezamenlijke profetieën ligt de onderstelling ten grondslag, dat er, na aftrek der onvervulde, eenige overblijven, die wèl verwezenlijkt zijn. Doch wanneer wij, met het oog op deze verdeeling, de godspraken van Amos — en, gelijk later blijken zal, die van de volgende profeten — doorlezen, dan staan wij telkens verlegen. Het is alsof ze weigeren zich in dier voege te laten rangschikken in twee, scherp afge-

teekende groepen. Sommige nemen als van zelve hare plaats in, hetzij dan aan de ééne, hetzij aan de andere zijde der grenslijn. Maar ten aanzien van niet weinige blijven wij aarzelen. Ze zijn in zekeren zin wèl, maar toch in een ander opzicht niet vervuld. En, wat de moeilijkheid nog grooter maakt, vele doen zich nauwelijks voor als voorzeggingen, veeleer als ernstige verwijten of strenge bedreigingen. Dat dit geheele bezwaar van tijdelijken aard is, valt in het oog. Het verhindert ons volstrekt niet, de Israëlietische profetie te verstaan en ons ten aanzien van haren oorsprong eene bepaalde overtuiging te vormen. Integendeel, wanneer wij, in het vervolg van ons onderzoek, daaraan toe zijn, dan zal deze gesteldheid der profetieën aangaande het gericht ons belangrijke diensten kunnen bewijzen. Het bezwaar drukt dus eigenlijk alleen op de methode, die wij nu aanwenden, op den maatstaf, waarvan wij ons bedienen. En toch kunnen wij dezen maatstaf, dien wij — gelijk de lezer zich herinnert [1]) — om zeer gewichtige redenen ter hand namen, niet neerleggen. Er schiet dus niets anders over, dan dat wij voortgaan, gelijk wij begonnen zijn. Doch daarbij wachten wij ons voor scherpe afzondering van de voorzeggingen, die thans eigenlijk alleen aan de orde zijn, maar in de profetische boeken zelve met de overige zóó zijn samengeweven, dat ze zich daarvan niet wel laten scheiden. Wij zullen dus wel altijd het oog gericht houden op de onvervulde profetieën, maar toch in dit hoofdstuk ook die voorzeggingen vermelden, waaraan de uitkomst, geheel of ten deele, heeft beantwoord, en niet nalaten te wijzen op de profetische uitspraken, die, om welke redenen dan ook, ter nauwernood of in het geheel niet zich laten beoordeelen naar de verhouding, waarin zij staan tot de latere historische feiten.

Aan deze samenvoeging is nog een ander voordeel verbonden:

[1]) Zie boven bl. 110—118.

dit hoofdstuk, waarin toch de profeten één voor één en in chronologische orde optreden, wordt daardoor tegelijk eene beknopte geschiedenis van hunne prediking onder Israël, althans van de strafaankondiging, tot hun volk gericht, die in het geheel hunner werkzaamheid eene zoo belangrijke plaats beslaat en over hunne godsdienstig-zedelijke overtuiging zoo veel licht verspreidt.

Het was onder de regeering van Jerobeam II, omstreeks het jaar 800 v. Chr., dat Amos, een inwoner van Thekoa in Judea, in het rijk der tien stammen als profeet optrad. Door de gelukkige oorlogen en het krachtig bestuur van dien koning was Israël opgeklommen tot een hoogen trap van bloei en rijkdom. Doch beoordeeld uit een zedelijk-godsdienstig oogpunt liet de toestand des rijks veel te wenschen over: de behoeftigen werden onderdrukt en uitgemergeld; de zinnelijke vereering der natuurgoden telde vele aanhangers; aan luidruchtige feesten en liederen ter eere van Jahveh was geen gebrek, maar om zijne geboden bekommerde men zich niet en hun, die het waagden op naleving daarvan aan te dringen, legde men het stilzwijgen op [1]). Is het te verwonderen, dat Amos, onder deze omstandigheden tot profeet geroepen, gestrenge verwijten doet hooren en het volk eene treurige toekomst voorspelt? Met zijn vaderland, het rijk van Juda, houdt hij zich slechts in het voorbijgaan bezig. Hij is niet blind voor de zonden, die ook daar worden gepleegd [2]), en verkondigt, dat Jahveh een vuur zal werpen in Juda, hetwelk Jeruzalem's paleizen verteren zal [3]). Doch hij schijnt te verwachten, dat zulk eene strenge tuchtiging voldoende zijn zal om de bewoners van het zuidelijke rijk tot bekeering te brengen en dat de opheffing

[1]) Een en ander kan worden afgeleid uit de navolgende uitspraken van Amos, naar de orde der hoofdstukken geciteerd: H. II: 6—8, 11, 12; III: 10; IV: 1; V: 7; 10; 11, 12; 21—23; VI: 4—6; 12b; VIII: 4—6; 10.

[2]) H. II: 4; verg. VI: 1 en de vermelding van Ber-seba, H. V: 5; VIII: 14.

[3]) H. II: 5.

van Juda's volksbestaan daartoe niet zal worden gevorderd: in zijne profetie van Israël's herstel gewaagt hij van „de ineenstortende tent van David", „waarvan de reten gestopt en de verwoeste deelen opgericht zullen worden, wanneer zij wordt opgebouwd als van ouds [1])"; hetgeen in zich sluit, dat de Davidische dynastie, hoezeer in vervallen toestand, zal voortbestaan op het oogenblik, waarop de betere tijden aanbreken. Veel ongunstiger zijn de uitzichten van den profeet ten aanzien van het rijk der tien stammen. Op de vraag, welke gerichten over dat rijk hij te gemoet ziet, zouden wij kunnen antwoorden: welke gerichten niet? Want evenals reeds vóór zijn optreden allerlei rampen „het huis Jozef's" getroffen hadden, zonder evenwel de daarmede beoogde omkeering te weeg te brengen [2]), zoo zal ook in het vervolg geen enkel onheil het afvallige volk bespaard worden [3]). Maar telkens komt Amos toch terug op de zwaarste straf, die men zich denken kon, de wegvoering naar een vreemd land. „Israël zal voorzeker uit zijn land gevankelijk worden weggevoerd" — zoo spreekt hij [4]). En elders: „Ik (Jahveh) zal u wegvoeren tot aan geene zijde van Damascus [5])." En nog eenmaal: „Ik zal het huis Israël's onder de volkeren schudden, gelijk het koren geschud wordt in de zeef [6])." Aan de belofte, dat „Jahveh zal terugbrengen de gevangenen van zijn volk Israël [7])", ligt natuurlijk dezelfde opvatting van 's volks toekomstig lot ten grondslag. Allereerst zullen de aanzienlijken, die nu in overdaad zwelgen, door dit strafgericht worden getroffen [8]). — Wanneer men nu evenwel vraagt, of de profeet zich van de verwezenlijking dezer bedreiging eene klare voorstelling heeft gevormd, met de latere werkelijkheid in overeen-

[1]) H. IX: 11. [2]) H. IV: 6—11.

[3]) Zie, behalve de plaatsen, in n. 4 verv. aangehaald, H. II: 13—16; III: 11—15; IV: 2, 3; V: 1—3; 16, 17; VI: 8—11; VII: 1—6; VIII: 3, 9—14; IX: 5.

[4]) H. VII: 17 verg. H. V: 5, waar ditzelfde van Gilgal wordt gezegd.

[5]) H. V: 27. [6]) H. IX: 9. [7]) H. IX: 14. [8]) H. VI: 7.

stemming, dan moeten wij ontkennend antwoorden. Het waren, gelijk men zich herinnert, de Assyriërs, die, ongeveer 80 jaren na het optreden van Amos, Samaria veroverden en de kern der burgers van het rijk Ephraïm wegvoerden. Wat nu de Assyriërs aangaat, Amos noemt hen nergens, maar zinspeelt toch éénmaal op hen, als hij gewaagt van een volk, dat Jahveh verwekken zal en dat Israël zal benauwen „van Hamath af tot de beek der wildernis" (van de noordelijke tot de zuidelijke grens toe) [1]). Doch hier wordt niet gezegd, dat dit volk door Jahveh bestemd is, om Israël van zijn zelfstandig volksbestaan te berooven; veeleer wordt het vermeld als één der vele middelen, waarvan hij zich bedienen zal om de afvalligen te straffen. En wat betreft het tijdstip der verwezenlijking van zijne bedreigingen, niets is duidelijker, dan dat Amos het zich zeer nabij heeft gedacht. In éénen adem verkondigt hij, dat „Izak's hoogten verwoest en Israël's heiligdommen verstoord zullen worden", en dat Jahveh „tegen het huis van Jerobeam zal opstaan met het zwaard [2])." Het moge misverstand zijn of zelfs kwaadwillige verdraaiing van zijne woorden, wanneer men den koning bericht, dat de profeet zijn gewelddadigen dood heeft durven voorspellen [3]), het is toch blijkbaar, dat de ondergang des rijks voor Amos samenvalt met dien der regeerende dynastie. Dit volgt mede uit zijn antwoord aan Amazia, den priester van het koninklijk heiligdom te Bethel, die hem het profeteeren op zijn grondgebied had verboden. „Gij zult" — zoo spreekt hij tot hem — „gij zult in een onrein land sterven" — waarop hij terstond laat volgen: „en Israël zal voorzeker gevankelijk uit zijn land worden weggevoerd [4])": binnen een menschenleeftijd moet die wegvoering plaats hebben, wanneer Amazia een der slachtoffers zal zijn. — Nog om eene andere reden kunnen wij aan Amos geene voorkennis van de toekomst toeschrijven. Hij heeft nog niet alle hoop opgegeven,

[1]) H. VI: 14. [2]) H. VII: 9. [3]) H. VII: 11. [4]) H. VII: 17.

dat de Israëlieten, òf ten gevolge van Jahveh's herhaalde strafbedreigingen òf door de eerste aan hen te voltrekken gerichten, tot inkeer zullen worden gebracht. „Zoekt het goede en niet het booze, opdat gij leeft, en zoo zal Jahveh, de god der heerscharen, met u zijn, gelijk gij zegt. Haat het booze en hebt het goede lief en bestelt het recht in de poort: misschien zal Jahveh, de god der heerscharen, zich ontfermen over het overblijfsel van Jozef [1])." Indien het den profeet ernst is met hetgeen hij hier zegt — en hoe zouden wij aan zijne oprechtheid kunnen twijfelen? — dan kan hij ten aanzien van den toekomstigen gang van Israël's lotgevallen geene zekerheid hebben gehad, zij het ook, dat hij meestal niet durft hopen en nauwelijks meer twijfelt aan de onmisbaarheid der uiterste maatregelen, die hij telkens opnieuw afschildert.

Het is hoogst belangrijk, deze uitzichten van Amos te vergelijken met die van Hozea. De verhouding tusschen die beiden treedt aanstonds hierin aan het licht, dat de Assyriërs, die de eerste nog niet noemt, herhaaldelijk door den tweede worden vermeld. Dit schijnt hierop te wijzen, dat de profetieën van Hozea verder ontwikkeld en meer precies zijn dan die van Amos. Met hun leeftijd komt dit geheel overeen. De herder uit Thekoa heeft, zoover wij weten, Jerobeam II, den eenigen koning van het rijk der tien stammen, die in het opschrift van zijn boek [2]) vermeld wordt, niet overleefd. Hozea was jonger. Wèl moet het opschrift, dat zijne werkzaamheid tot onder de regeering van Hizkia uitstrekt, als eene navolging van den titel der profetieën van Jezaja en, bijgevolg, als een later toevoegsel worden aangemerkt; wèl schijnt het ontbreken van elke zinspeling op den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog (741 v. Chr.) de onderstelling te wettigen, dat hij vóór dat hoogst-belangrijke feit van het tooneel der geschiedenis is afge-

[1]) H. V: 14, 15; verg. ook VIII: 11, 12, hoewel de daar beschreven honger en dorst naar het woord van Jahveh, wegens vs. 13, 14, nauwelijks als een begin van bekeering kunnen worden aangemerkt. [2]) *Amos* I: 1.

treden; doch dan nog valt zijne werkzaamheid tusschen de jaren 775 en 745 v. Chr., d. i. ongeveer het vierde eener eeuw later dan die van Amos [1]). Het zijn dan ook andere toestanden, waarop hij zinspeelt. Zoo gewaagt hij van de wanorde en de dynastie-wisselingen, die met den dood van Jerobeam I begonnen [2]), en van staatkundige partijen, waarvan ééne naar Assyrië overhelde, de andere tegen de uitbreiding van de Assyrische macht bij de Egyptenaren steun zocht [3]).

Doch gaan wij na, hoe Hozea zich het gericht over zijn volk heeft voorgesteld — want dat hij een gericht verwacht, volgt vanzelf uit zijn hoogst ongunstig oordeel over Israël's godsdienstigen en zedelijken toestand en valt reeds bij de eerste kennismaking met zijne godspraken duidelijk in het oog. Hij was een burger van het Ephraïmietische rijk en houdt zich daarmede bijna doorloopend bezig. Toch gaat hij ook Juda niet met stilzwijgen voorbij. In zijne verwachtingen omtrent de toekomst van dit rijk schijnen hoop en vrees met elkander om den voorrang te kampen. Aan den éénen kant luidt zijn oordeel over Juda gunstiger dan dat over Israël. „Ik zal" — zoo heet het — „aan het huis Israël's geene barmhartigheid meer bewijzen, dat ik hun vergiffenis schenken zou; maar over het huis Juda's zal ik mij ontfermen en hen redden door Jahveh, hun god [4])" — met welke uitspraak andere overeenstemmen [5]). Doch aan de andere zijde heeft hij ook tegen Juda ernstige grieven in te brengen en plaatst hij het meer dan éénsmet Ephraïm op ééne lijn. Ook over Juda zal Jahveh zijn toorn uitgieten als water; ook Juda geldt de klacht, dat zijne goedheid is als eene morgenwolk en als de morgendauw, die dra verdwijnt; Juda's paleizen zullen door Jahveh's vuur verteerd worden; met Juda heeft Hij een twistgeding, zoodat Jakob —

[1]) Zie de nadere ontwikkeling hiervan in mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 312—315.
[2]) Zie H. III: 4; VII: 7; VIII: 4; X: 3, 15; XIII: 10, 11.
[3]) H. V: 13; VI: 11; VIII: 9; XII: 2. [4]) H. I: 6, 7. [5]) H. IV: 15, misschien ook XII: 1, maar de zin van dit vers is zeer twijfelachtig.

of geheel Israël — naar zijne daden vergelding ontvangen moet [1]). Intusschen moet hij toch hebben verwacht, dat de uiterste gestrengheid op Juda niet zou behoeven te worden toegepast. Wanneer hij verkondigt, dat „in het laatst der dagen" de kinderen Israël's (d. i. de tien stammen) zich bekeeren en Jahveh, hun god, en David, hun koning, zoeken zullen [2]) — dan ligt hierin opgesloten, dat alsdan het rijk Juda nog bestaan en door David's afstammelingen geregeerd worden zal [3]). Hetzelfde leiden wij af uit eene andere profetie, die het uitzicht opent op de hereeniging van Israël (Ephraïm) en Juda, nadat vooraf de verstrooiing van Israël, maar niet die van Juda, was voorspeld [4]). Men herinnere zich, dat ook Amos de wegvoering naar den vreemde alleen aan het rijk der tien stammen aankondigt. Het zal ons weldra blijken, dat Jezaja nog op hetzelfde standpunt staat.

Hozea's verwachtingen aangaande het lot van Ephraïm, die daareven reeds ter vergelijking werden aangewend, zijn wel waardig, dat wij er opzettelijk bij stilstaan. Nergens heeft hij ze systematisch blootgelegd. Hozea is dichter en laat zich keer op keer door zijn gevoel medeslepen, hetzij hij de zonden van zijn volk beschrijft en de gerichten, die daarop volgen moeten, hetzij hij de blijde toekomst teekent, die daarna zal aanbreken. Zoodanige schilderingen mogen wij niet letterlijk opvatten. De telkens wisselende beeldspraak verbiedt dit trouwens vanzelf. Evenmin mogen wij uitgaan van de onderstelling, dat de profeet zich zelven doorgaans is gelijk gebleven: volstrekte consequentie zoeken wij allerminst bij een dichter. Toch gelukt het ons, wanneer wij Hozea's profetieën lezen en herlezen, daarin enkele hoofdgedachten te ontdekken, die

[1]) H. V: 5, 10—14; VI: 4—11; VIII: 14; X: 11; XII: 8.

[2]) H. III: 5. [3]) Zie beneden, Hoofdstuk VII.

[4]) H. I: 10, 11 (hebr. tekst II: 1, 2), te vergelijken met H. I: 2—9. De woorden: „zij zullen uit het land optrekken" doelen op de bedevaarten naar het gemeenschappelijk heiligdom, die van elk gedeelte des lands uit zullen ondernomen worden.

herhaaldelijk terugkeeren en blijkbaar den grond van zijne overtuiging uitmaken. Het staat bij hem vast, dat het Ephraïmietische koninkrijk opgeheven en Ephraïm zelf in ballingschap gaan zal. In het allegorische verhaal, dat de rij zijner godspraken opent, ontvangen de kinderen, die uit het huwelijk tusschen den profeet — vertegenwoordiger van Jahveh — en de ontuchtige vrouw — Israël — geboren worden, zinnebeeldige namen, die de toekomstige verhouding van Jahveh tot Israël uitdrukken. Het zijn de namen: Jizreël („God verstrooit"; tegelijk zinspeling op de bekende vallei en op de gruwelen, daar door Jehu gepleegd, toen hij zijne dynastie grondvestte en die van Omri uitroeide), Lo-ruchama („de niet begenadigde") en Lo-ammi („niet mijn volk") [1]). De verwerping van Israël wordt in deze symboliek duidelijk uitgesproken. Even ondubbelzinnig wordt de tijdelijke afbreking van de betrekking tusschen Jahveh en Israël verkondigd in Hozea's tweede allegorie. Daar heet het, dat „de zonen Israël's vele dagen zullen zitten zonder koning en zonder vorst, zonder offer en zonder gedenkzuil, zonder ephod en teraphîm", totdat zij „terugkeeren" en Jahveh zoeken [2]). Wáár Israël die „vele dagen" zal doorbrengen, in of buiten Kanaän, zegt Hozea hier niet. In zekeren zin is hem dat onverschillig of van ondergeschikt belang. Op de bekeering van Israël komt alles aan. En deze kan niet tot stand komen, tenzij het volk voor een tijd beroofd worde van alles, waarop het zich thans verlaat en verheft. De vorm, waarin hij deze overtuiging kleedt, hangt samen met het beeld, waarvan hij zich even te voren had bediend [3]), en mag ook om die reden niet voor de hoofdzaak worden aangezien.

Wij slaan het tweede deel van Hozea's profetieën (H. IV—XIV) op en onderzoeken, of daar wellicht die tijdelijke opheffing van het rijk der tien stammen, met hare gevolgen, nader

[1]) H. I: 4, 5; 6; 9. [2]) H. III: 4, 5. [3]) H. III: 1—3.

omschreven en bepaald wordt. In zekeren zin, ja. De profeet noemt de landen, waarheen zijne medeburgers gevankelijk zullen worden weggevoerd, Assyrië en Egypte. Ziethier zijne eigene woorden! „Nu" — zoo luidt ééne voorspelling — „nu zal Jahveh hunne (der Ephraïmieten) verkeerdheid gedenken en hunne zonden straffen: zij zullen wederkeeren naar Egypte[1])." In het volgende hoofdstuk lezen wij: „zij (de Israëlieten) zullen niet blijven in het land van Jahveh; en Ephraïm zal terugkeeren naar Egypte en in Assyrië onreine spijs eten[2])." En een weinig verder: „Egypte zal hen verzamelen, Môph (Memphis) zal hen begraven[3])." Met de daareven vermelde bedreiging eener wegvoering èn naar Egypte èn naar Assyrië komt overeen de belofte: „zij zullen bevend aankomen als een vogel uit Egypte en als eene duive uit het land van Assur, en Ik, spreekt Jahveh, zal hen vestigen in hunne woningen[4])."

Deze teksten zijn ondubbelzinnig en worden als ten overvloede toegelicht door de omstandigheden des tijds. Wij herinnerden ons reeds, dat er in de dagen van Hozea onder Israël eene Assyrische en eene Egyptische partij bestond. De profeet keurt die overhelling naar den vreemdeling ten strengste af, omdat hij haar strijdig acht met de betrekking tusschen Israël en Jahveh. Hoe natuurlijk derhalve, dat hij aan die beide heidensche koninkrijken de voltrekking van het strafgericht over Israël opdraagt! Dan-alléén is er volkomen overeenstemming tusschen het gepleegde kwaad en de daarover beschikte straf, wanneer het feitelijk blijkt, dat de twee machten, waarop Israël, met voorbijzien van Jahveh, zijn vertrouwen vestigt, geene hulp aanbrengen, maar verderf. — Toch zijn er uitleggers, die Hozea's voorzegging anders opvatten. Wat hij over de wegvoering naar Assyrië zegt, willen zij laten gelden. Maar de voorspellingen over de gevangenschap in Egypte

[1]) H. VIII: 13. [2]) H. IX: 3. [3]) H. IX: 6. [4]) H. XI: 11.

verstaan zij overdrachtelijk: Hozea zal bedoeld hebben, dat voor Israël eene nieuwe Egyptische dienstbaarheid was weggelegd, die natuurlijk in een vreemd land, maar juist niet in Egypte, zou worden ondergaan. Op deze wijze meenen zij de harmonie te mogen herstellen tusschen de uitzichten van den profeet en de geschiedenis, die wèl eene Assyrische, maar geene Egyptische ballingschap kent. Doch hoe willekeurig is deze opvatting! Men behoeft de uitspraken van den profeet slechts te herlezen, om zich te overtuigen, dat ze zulk eene verklaring volstrekt niet toelaten.

Daarentegen kan niet worden ontkend, dat die verklaring eenigen steun vindt in een ander woord van Hozea, dat ik met opzet eerst nu vermeld. Het komt voor in dezelfde profetie, die, gelijk ons daareven bleek, met de belofte van terugkeer uit Egypte en Assyrië besloten wordt. Nadat Hozea de verlossing uit de Egyptische slavernij en de verdere blijken van Jahveh's liefde voor Israël in herinnering had gebracht, gaat hij dus voort: „hij (Israël) zal niet terugkeeren naar Egypteland, maar Assur, deze zal zijn koning zijn, want zij (de Israëlieten) weigeren terug te keeren (of: zich te bekeeren) [1])." Wordt hier niet met zoo vele woorden gezegd, dat er wèl eene Assyrische, maar geene Egyptische ballingschap voor de deur staat? en moeten wij dus niet ook de andere uitspraken van den profeet evenzoo verklaren? Wat dit laatste betreft, daartoe zouden wij dan alleen mogen overgaan, wanneer die andere teksten zulk eene verklaring toelieten. Nu dit blijkt niet het geval te zijn, hebben wij ons te onthouden van elke poging om hun een anderen zin op te dringen. Maar dan spreekt de profeet zich zelven tegen! Inderdaad, en wel zóó lijnrecht, dat wij ons daarover met reden verbazen. Vele uitleggers trachten door eene andere lezing of verklaring van H. XI: 5 den strijd weg te nemen: zij laten de negatie weg

[1]) H. XI: 1—4 (herinnering aan het verledene), 5 (aankondiging van de toekomst).

of vatten het vers als vraag op, zoodat het juist het omgekeerde aanduidt van hetgeen wij daarin eerst meenden te vinden. Doch op deze wijze is de moeilijkheid niet weg te ruimen: het vers bevat blijkbaar eene tegenstelling tusschen Egypte en Assur; waartoe anders, in de tweede helft, de eigenaardige constructie: „Assur, deze zal zijn koning zijn?" De gewone lezing en verklaring schijnen dus onaangetast te moeten blijven. Is wellicht het bezwaar, dat ze met zich brengen, minder groot dan het aanvankelijk schijnt? Ja, wanneer de toekomst Hozea, als gezant van Jahveh, duidelijk en met scherpe omtrekken voor den geest stond, dan is het meer dan vreemd, dat hij hier ontkent wat hij dáár bevestigt. Maar indien zijne voorstelling minder bepaald was; indien hij wat de uitvoering van Jahveh's gerichten betreft in het onzekere verkeerde, dan is eene tegenstrijdigheid, zooals zich hier voordoet, zeer verklaarbaar; dan kan nu eens eene wegvoering naar Egypte, een andermaal de ballingschap in Assyrië hem het meest waarschijnlijk zijn toegeschenen. Zou niet ook in de werkelijkheid nu eens de ééne dan weder de andere macht het Ephraïmietische rijk bedreigd hebben? Bovendien heeft nu Hozea's verzekering, dat Israël niet zal terugkeeren naar Egypte, in het verband waarin zij voorkomt, een zeer bepaalden zin. Even te voren was Egypte genoemd als het land, waarin Israël als knaap vertoefd en Jahveh's roepstem vernomen had. Wanneer daarop nu volgt: „hij zal naar Egypte niet terugkeeren" — dan wil dit zeker óók zeggen, dat Israël, na zijn herhaalden afval, niet meer rekenen moet op een verblijf in den vreemde, waaraan zulk een einde zou komen als aan de Egyptische gevangenschap. Men leze slechts verder! Tegenover Egypte stelt Hozea Assur, en wel als den strengeren meester, want de onderwerping der Israëlieten aan hem (en niet aan den Egyptenaar) wordt gemotiveerd op deze wijze: „want zij weigeren terug te keeren." De profeet denkt natuurlijk aan den terugkeer — of, gelijk wij zouden zeggen: aan de bekeering —

tot Jahveh. Maar onmiskenbaar is tegelijk de woordspeling: „zij zullen niet terugkeeren ....., want zij weigeren terug te keeren." De Assyrische slavernij is dus blijkbaar, in dit verband, de zwaardere straf, die Israël zich door zijne onbekeerlijkheid heeft op den hals gehaald. Het vervolg der profetie bevestigt ons in de meening, dat Hozea dit bedoelt. Eerst tegen het einde van het hoofdstuk komt Jahveh terug van zijn gestreng vonnis en verklaart hij, toch nog, in weerwil van al het gebeurde, barmhartigheid te zullen bewijzen [1]). Men bemerkt alzoo, dat de profeet, wanneer wij, gelijk billijk is, meer op zijne bedoeling letten dan op de woorden, waarvan hij zich bedient, zich zelven niet weerspreekt. Zijne verzekering dat „Israël niet zal terugkeeren naar Egypte", sluit de wegvoering naar dat land van een gedeelte des volks niet volstrekt uit en verhindert hem niet in deze zelfde profetie de terugkomst dier weggevoerden aan te kondigen [2]).

Het behoeft geene opzettelijke aanwijzing, dat de uitkomst van ons onderzoek naar Hozea's verwachtingen het resultaat bevestigt, dat wij ten aanzien van Amos verkregen hadden. Geen van beide profeten ziet den ondergang van het koninkrijk Juda te gemoet. Beiden houden zij zich overtuigd, dat het rijk der tien stammen bestemd is om te worden opgeheven. Doch Amos heeft van die opheffing nog geen klare voorstelling en verwacht haar bovendien veel vroeger dan zij werkelijk heeft plaats gehad. Hozea's voorspellingen zijn wel meer bepaald dan die van zijnen voorganger, maar toch evenmin als deze door de historische werkelijkheid ten volle bevestigd: er zijn wellicht eenige Israëlieten naar Egypte gevlucht, om de wraak der Assyriërs te ontgaan; maar van gevankelijke wegvoering daarheen en van eene Egyptische balling-

[1]) Men leze H. XI: 6—11 in hun geheel en lette vooral op de wending in vs. 8, waar Jahveh's ontferming als het ware in verzet komt tegen de voltrekking van het verdelgingsoordeel.

[2]) In de reeds besproken plaats H. XI: 11.

schap, die Hozea toch zonder twijfel aankondigt, weet de geschiedenis niets.

Op de grenslijn tusschen onze eerste en onze tweede groep staat de auteur van *Zach.* IX—XI, een tijdgenoot zoowel van Hozea, als van Jezaja. Wij behoeven slechts even bij hem stil te staan, want hij treedt ten aanzien van het gericht niet in bijzonderheden. De twee pericopen, die samen H. XI uitmaken, moeten niet als voorspelling, maar grootendeels als dichterlijke en allegorische beschrijving van het tegenwoordige worden opgevat [1]) en vallen alzoo buiten ons kader [2]). De beide andere profetieën (H. IX en H. X) houden zich voornamelijk met het herstel van Israël bezig en komen dus later aan de orde van behandeling. Intusschen bevatten ze het een en ander, waaruit wij kunnen opmaken, welke voorstelling van het gericht de Schrijver zich moet hebben gevormd. Van Juda's ondergang maakt hij geen gewag. Integendeel, zijne voorspelling aangaande de komst van den Vredevorst onderstelt het voortbestaan van dat rijk en van Jeruzalem, zijne hoofdstad [3]). Wèl wordt onmiddellijk daarna aan gevangenen vrijheid en vergoeding voor hun lijden toegezegd, doch zij worden duidelijk onderscheiden van het volk in zijn geheel, want het zijn Juda en Ephraïm zelven, die, door Jahveh geholpen, hunne bevrijding zullen bewerken [4]). Ook in de tweede profetie — die overigens meer dan één duisteren trek bevat — worden ballingen vermeld, die Jahveh zal terugvoeren in hun land. Doch zij behooren niet tot Juda, maar, gelijk de profeet uitdrukkelijk verklaart, tot Ephraïm [5]). — Hiermede is evenwel

[1]) Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 381—383. [2]) Op H. XI: 12, 13 (verg. *Matth.* XXVII: 9, 10) komen wij later, in Hoofdstuk XIII, terug.

[3]) *Zach.* IX: 9, 10. [4]) *Zach.* IX: 11—17.

[5]) *Zach.* X: 6—12. De lezing van vs. 6 is onzeker. Er staat òf: „en Ik zal hen terugbrengen", òf: „en Ik zal hen doen wonen" („bevestigen") — zoodat de Statenoverzetting („en ik zal hen weder inzetten") en duidelijker nog de Engelsche vertaling („and I will bring them again to place them") de beide

nog niet genoeg gezegd. Het is meer dan twijfelachtig, of deze profeet, met Amos en Hozea, de opheffing van het rijk der tien stammen heeft verwacht. De pericope, waaruit wij zijne meening hieromtrent moeten afleiden [1]), dagteekent uit de jaren, die tusschen de wegvoering der bewoners van het Overjordaansche door Tiglath-Pilezer (739 v. Chr.) [2]) en den val van Samaria (719 v. Chr.) verloopen zijn. Op deze laatste gebeurtenis wordt met geen enkel woord gezinspeeld. Wèl verwacht de profeet de terugkomst der ballingen, deels uit Egypte, deels uit Assyrië [3]), maar hij verkondigt tegelijk, dat Jahveh hen brengen zal „naar het land van Gilead en van den Libanon", d. i. juist naar die streken, welker bevolking door den Assyrischen koning was weggevoerd [4]). Zoo had hij zich niet kunnen uitdrukken, wanneer, naar zijne overtuiging, de geheele ondergang van het Ephraïmietische rijk en de tijdelijke ballingschap van gansch Ephraïm aan den terugkeer — die met de vernedering van Egypte en Assur samenvalt [5]) — zouden voorafgaan. Had dan wellicht de auteur van *Zach.* IX—XI zóó diepen indruk ontvangen van de partiëele wegvoering, waarvan hij getuige was geweest, dat hij het einde der ellende reeds gekomen achtte en nu naar de vervulling van Jahveh's beloften begon uit te zien? De verschijnselen, die zich bij de studie van Amos voordeden [6]), leiden tot een bevestigend antwoord op deze vraag.

Het verschil tusschen de tot nu toe behandelde profeten is

opvattingen combineeren, waartusschen wij kiezen moeten. Doch hoe die keuze ook uitvalle, het „terugbrengen" slaat altijd op Ephraïm en niet óók op Juda. Men zie vs. 7—12, waar Juda mede zou genoemd zijn, wanneer ook zijne burgers in ballingschap hadden verkeerd.

[1]) *Zach.* X. [2]) 2 *Kon.* XV: 29. [3]) *Zach.* X: 10.

[4]) Ald. vs. 10b. De laatste woorden van het vers („en het [dit land] zal voor hen niet toereikende zijn") duiden aan, dat het getal der terugkeerenden dat van de weggevoerden zal overtreffen — het natuurlijke gevolg van de vermenigvuldiging, in vs. 7, 8 aangekondigd.

[5]) *Zach.* X: 11. [6]) Hierboven bl. 177 v.

in geen geval eene reden tot twijfel aan de juistheid onzer opvatting. Immers ook onder de regeering van Hizkia wordt de naaste toekomst van het rijk Juda door Micha anders ingezien dan door zijn tijdgenoot Jezaja.

Bij de verklaring van Micha's profetieën staat ons een hulpmiddel ten dienste, dat wij voor andere oud-testamentische stukken niet kunnen gebruiken. In den rechtshandel tegen Jeremia, dien wij reeds beschreven hebben [1]), beroepen zich zijne vrienden op het voorbeeld, ongeveer 100 jaren vroeger door Micha en door den vromen Hizkia, onder wien deze als profeet optrad, gegeven. Micha had de verwoesting van Jeruzalem en van den tempel voorspeld, en de koning, wel verre van hem dit als een vergrijp toe te rekenen, had met zijn volk Jahveh aangeroepen, waarna „Jahveh berouw kreeg over het kwaad, dat hij gesproken had [2])." Allereerst blijkt uit dit bericht, dat Micha's strafbedreiging diepen indruk had gemaakt en na ruim eene eeuw in Juda's hoofdstad nog niet vergeten was — hetgeen zeker wel niet het geval zou zijn geweest, wanneer andere profeten vóór of met hem hetzelfde gericht hadden verkondigd. Ten andere leert ons Jeremia's verhaal, dat zijne tijdgenooten de voorzegging van Micha toepasten — niet op gebeurtenissen, die toen, onder Jojakim's regeering (608—597 v. Chr.), nog toekomstig waren, maar — op rampen, die Jeruzalem veel vroeger zouden hebben getroffen, wanneer de bedreiging niet, op Hizkia's gebed, was ingetrokken. Eindelijk mogen wij, zonder al te groote lichtvaardigheid, uit dat verhaal opmaken, welken indruk Micha's voorzegging heeft gemaakt op hen, tot wie zij gericht was: het is namelijk wel niet geheel zeker, maar toch hoogst waarschijnlijk, dat „de oudsten des lands" wèl onderricht waren en dien indruk naar waarheid teruggeven. — Van hoe groot belang zulk een getuigenis voor ons is, valt aanstonds in het

[1]) Zie *Jer.* XXVI en hierboven bl. 68 v. [2]) *Jer.* XXVI: 18, 19.

oog. Gewoonlijk zijn wij, bij de studie der oud-testamentische profetieën, aan ons zelven overgelaten. In dit bijzondere geval hebben wij wèl geene authentieke verklaring, maar toch een zóó ouden en van bevoegden afkomstigen commentaar, dat wij daarvan niet dan ongaarne zouden afwijken.

Er doet zich trouwens in de ons bewaard gebleven godspraken van Micha niets voor, dat tot eene andere opvatting van den inhoud zijner prediking aanleiding geeft. Hij velt een zeer ongunstig oordeel over den zedelijk-godsdienstigen toestand van Juda, inzonderheid van zijne vorsten en leidslieden en van de hoofdstad, waarin dezen zetelden [1]). Vandaar dat hij, na met een enkel woord de aanstaande verwoesting van Samaria te hebben aangekondigd [2]), zich aanstonds wendt tot „zijn volk", de Judeërs, en hun de nadering der welverdiende straf voorspelt [3]). Zijne bedreigingen worden al strenger en strenger en bereiken eindelijk haar toppunt in deze apostrophe, tot de voorgangers van Israël gericht: „Daarom zal om uwentwil Zion als een veld worden omgeploegd en Jeruzalem tot een bouwval worden en de tempelberg tot een woudheuvel [4])." Het zijn deze woorden, die door Juda's oudsten tot verdediging van Jeremia worden aangehaald, en wel, gelijk aanstonds blijkt, geheel in denzelfden zin, waarin ze door hem waren neergeschreven. Ook hierin hebben „de oudsten van Juda" juist geoordeeld, dat Micha spreekt van een gericht, dat Jeruzalem onder Hizkia's regeering treffen zou. Wij hebben vroeger reeds opgemerkt, dat de profeet niet twijfelt aan het voortbestaan der Assyrische monarchie en een strijd tusschen haar en het herstelde Israël te gemoet ziet [5]). Wij moeten dus wel aannemen, dat hij de voltrekking van het voorafgaande strafgericht van de Assyriërs verwacht. Ook

[1]) H. I: 5b, waar Jeruzalem — volgens eene verbeterde lezing — „de zonde van Juda" heet, evenals Samaria „de overtreding van Israël"; II: 1, 2; III; VI: 9—12; VII: 1—6. [2]) H. I: 6—8. [3]) H. I: 9 verv.; II: 3—5.
[4]) H. III: 12. [5]) Zie boven bl. 151 v.

het verwijt, tot de Jeruzalemsche grooten gericht, dat de stad om hunnentwil in een puinhoop zal worden veranderd, maakt ons huiverig, om aan Micha het denkbeeld toe te schrijven, dat dit lot haar eerst geruimen tijd later — b. v. na ongeveer 150 jaren — zou zijn beschoren.

In het volgende hoofdstuk van Micha's profetieën komt evenwel ééne uitdrukking voor, die deze redeneering aanstonds schijnt omver te werpen. De profeet richt daar het woord tot de burgerij van Jeruzalem en vraagt haar, ironisch, waarom zij zoo groot misbaar maakt? Zij heeft immers in haar midden een koning en hare raadslieden! Waarom is zij dan als eene barende vrouw van smart aangegrepen [1])? Onmiddellijk daarop slaat hij een anderen toon aan en spreekt hij het uit, dat zij maar al te zeer reden heeft om zich te verontrusten en te weeklagen:

> Krom u en breng ter wereld, gij dochter Zion's!
> Want nu zult gij uitgaan uit de stad
> en wonen op het veld,
> en komen tot Babel:
> dáár zult gij gered worden,
> dáár zal Jahveh u verlossen uit de hand uwer vijanden [2]).

Het zijn de onderschrapte woorden, waarop ik daareven het oog had: ze verkondigen immers eene wegvoering naar Babel, m. a. w. de Babylonische ballingschap, waarvan eerst na den ondergang der Assyrische monarchie sprake kon zijn en die dan ook eerst anderhalve eeuw na Micha is begonnen.

Laat de schijn ons niet bedriegen! Indien Micha de bedoelde woorden geschreven heeft, dan moet hij daarbij gedacht hebben — niet aan de Chaldeeuwsche monarchie, waarvan hij niets afweet, maar — aan Babel als de hoofdstad van eene der provinciën van het Assyrische rijk. Het is dus altijd eene Assyrische ballingschap, die hij aankondigt. Dit hebben

[1]) *Mich.* IV: 9. [2]) *Mich.* IV: 10.

vele nieuwere uitleggers juist ingezien [1]). Elke andere opvatting van zijne woorden brengt hem met zich zelven in tegenspraak. Hieruit volgt, dat de vraag, of de profeet zelf h. t. p. Babel genoemd heeft, buiten het onderzoek naar de grenzen zijner voorwetenschap omgaat en alleen uit een historisch oogpunt belangrijk is. Het lag zeker voor de hand, dat de latere lezers van Micha's profetieën ze toepasten op hunne eigene rampen en hier of daar de bedoeling van den profeet, naar zij meenden, wat duidelijker deden uitkomen. Niet onnatuurlijk is dus het vermoeden, dat een dier lezers het vers, waarin Babel wordt genoemd, of althans de tweede helft daarvan, ingevoegd heeft [2]). Misschien behoeven wij niet eens zoover te gaan. Evenals een paar verzen vroeger de woorden „uit Babylon" in de grieksche vertaling zijn ingeschoven [3]), zoo kan vs. 10 zijn aangevuld met het ééne lid: „en gij zult komen tot Babel." Voor den profeet zelven zou dan overblijven de verwachting, dat Jeruzalem den vijand (Assur) in handen vallen en de burgerij, uit de stad verdreven, in het open veld wonen zal, waar Jahveh te haren gunste tusschenbeiden treden en haar uit de macht des vijands bevrijden zal. Deze verwachting komt met den verderen inhoud van *Mich.* IV en V wèl overeen, maar schijnt minder donker gekleurd dan de strafaankondiging aan Jeruzalem, die wij ook uit Jeremia kennen. Doch men vergete niet, dat de profeet hier, in H. III, het oog heeft op de zondige leidslieden des volks en hun aanzegt, welk ongeluk Jahveh om hunnentwil over de hoofdstad brengen zal, terwijl hij daar, in H. IV en V, te doen heeft met het volk zelf en met de vijanden, de Assyriërs: dat zij vernederd worden en hunne plannen ten slotte mislukken

[1]) Niet alleen Hitzig en Roorda, maar ook de rechtzinnige Caspari (*Ueber Micha den Morashtiten und seine proph. Schrift*, S. 165—183).

[2]) Rowland Williams, *Hebr. Prophets* I: 150, 185; de Goeje in het *Theol. Tijdschr.* VI (1872) bl. 282.

[3]) *Mich.* IV: 8b.

zullen, staat bij hem niet minder vast, dan dat de Jeruzalemsche grooten zullen worden gestraft [1]).

Na dezen uitstap keeren wij nog even terug tot Jeremia's tijdgenooten. Zij zien in Micha het orgaan van Jahveh; zijne profetie is Jahveh's woord. Zij kunnen dus niet anders oordeelen, dan dat Jahveh zijne strafbedreiging heeft ingetrokken, en achten dat te meer aannemelijk, nu zij weten — of zich althans overtuigd houden — dat Hizkia om afwending van het gericht gebeden heeft. Deze hunne beschouwing wordt door de profetieën van Micha evenmin gesteund als weersproken. Ze leeren ons, dat hij bij het volk veel tegenstand vond, terwijl andere profeten, die de hartstochten der menigte vleiden, met toejuiching werden aangehoord [2]). Doch het blijft mogelijk, dat de stemming later veranderde. De strafaankondiging zelve is voorts zeer stellig: zij houdt in, niet dat Jeruzalem wel eens zou kunnen, maar dat het zal worden verwoest. Doch de oudsten van Juda beweren dan ook niet, dat Micha's voorzegging voorwaardelijk was, maar dat „Jahveh berouw kreeg over het kwaad, dat hij gesproken had." De waarde van deze voorstelling onderzoeken wij later. In Micha's godspraken kan zij, uit den aard der zaak, geen steun vinden.

Evenmin kan daaruit blijken, of de aankondiging van Jeruzalem's val iets zoo bijzonders en stoutmoedigs was, als wij uit de levendige herinnering daaraan, nog onder de tijdgenooten van Jeremia, meenden te moeten opmaken. Wèl zien wij, dat zij lijnrecht inliep tegen de voorspellingen van „de profeten", die door Micha bestreden worden. Doch het zou kunnen zijn, dat er buiten dien kring enkelen waren geweest, die hem ter zijde stonden. Of dit zoo was, moet natuurlijk van elders blijken. Welnu, de eenige profeet, dien wij met Micha vergelijken kunnen, deelt niet in diens sombere uitzichten. Jezaja is ten volle verzekerd, dat Jeruzalem

[1]) Zie de nadere ontwikkeling van deze denkbeelden in het *Theol. Tijdschrift* VI (1872) bl. 285—302. [2]) H. II: 6, 11—13; III: 5—8.

zal worden gespaard. In een ander verband zullen wij op dit belangrijke feit moeten terugkomen. Doch nu reeds worde het bewijs geleverd, dat Micha en Jezaja ten aanzien van dit punt verschillen.

Vooraf werpen wij een enkelen blik op Jezaja's verwachtingen ten aanzien van het rijk der tien stammen. Tijdens den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog voorspelde hij aan Achaz, dat „het land, voor welks beide koningen hij vreesde [het grondgebied van Rezin (Syrië) en Pekah (Ephraïm)] zou zijn verlaten", voordat de knaap, wiens geboorte hij even te voren had aangekondigd, voordat Immanuel wist te verwerpen het kwade en te verkiezen het goede, d. i. tot jaren van onderscheid was gekomen [1]). Wat Ephraïm aangaat, is deze voorzegging niet letterlijk vervuld. Wèl heeft Tiglath-Pilezer, gelijk ik daareven reeds herinnerde, een deel van noordelijk Palestina veroverd en ontvolkt (739 v. Chr.), doch binnen den termijn, door Jezaja gesteld, binnen vier jaren of daaromtrent [2]), is het gebied van Pekah niet „verlaten." Dat geschiedde eerst na 20 jaren, toen Samaria ingenomen en de kern van Ephraïm in ballingschap weggevoerd werd. Dat dit de einduitkomst zijn zou, was door Jezaja in dien tusschentijd meer dan eens uitgesproken [3]). Doch ook in deze profetieën komt een trek voor, die door de uitkomst niet is bevestigd. „De buit van Samaria is tot den koning van Assur gebracht" niet vóórdat, maar nadat een zoon van den profeet, gedurende of kort na den oorlog geboren, den vadernaam kon uitspreken [4]).

Bij ééne bijzonderheid in deze groep van Jezaja's godspraken moeten wij nog enkele oogenblikken stilstaan. Volgens den gewonen tekst heeft hij het getal jaren opgegeven, binnen welke Ephraïm zijn volksbestaan zou verliezen. De plannen —

[1]) *Jez.* VII: 16. [2]) Dat zijne tijdsbepaling aldus moet worden verstaan, leert de tekst zelf (vs. 14—16) ten duidelijkste. Afwijkende opvattingen komen in een volgend hoofdstuk ter sprake. [3]) H. XVII: 1—11; VIII: 4; IX: 7—X: 4; XXVIII: 1—4. [4]) H. VIII: 4.

zoo spreekt hij tot Achaz — de plannen van Rezin en Pekah, om de Davidische dynastie te onttronen en zekeren Ben-Tabeël tot koning over Juda aan te stellen, zullen mislukken: „want Damascus is het hoofd van Syrië en Rezin het hoofd van Damascus, en binnen nog vijf en zestig jaren zal Ephraïm verbroken worden en geen volk meer zijn, en Samaria is het hoofd van Ephraïm en [Pekah] de zoon van Remalia het hoofd van Samaria [1])." De hoofdgedachte van den profeet is duidelijk: Rezin en Pekah hebben hun eigen gebied; zij heerschen te Damascus en Samaria, over Syrië en Ephraïm, en hebben over Juda niet te beschikken. Zeer zonderling klinkt nu, te midden van de ontwikkeling dezer gedachte, de aankondiging van Ephraïm's val; zij is hier meer dan storend. Maar de daarbij genoemde termijn is bovendien in strijd met de verwachting, die Jezaja in deze zelfde profetie uitspreekt, dat het land van Pekah reeds binnen 4 of 5 jaren verlaten zijn zou [2]). Er zijn dus alle termen om die aankondiging voor het toevoegsel van eene jongere hand te houden. Dan blijft evenwel nog één moeilijkheid over: wanneer en met welk doel is deze glosse geschreven? Men gist, dat zij zinspeelt op de colonisatie van het grondgebied der tien stammen door de Assyriërs, die zeker met eenig recht kan worden opgevat als de beslissende slag, aan hun volksbestaan toegebracht. Doch vanwaar dan de 65 jaren? Het tweede boek der Koningen schrijft den aanvoer van vreemde colonisten aan den veroveraar van Samarië toe [3]); zijn getuigenis wordt door de Assyrische monumenten bevestigd [4]). Natuurlijk kan de glossator aan deze colonisatie niet hebben gedacht: zij had plaats ongeveer 20 jaren na Jezaja's gesprek met Achaz.

[1]) H. VII: 7—9a. [2]) H. VII: 16.

[3]) Zie 2 *Kon.* XVII: 24, waar „de koning van Assur" geen ander zijn kan dan Salmaneser, over wien in vs. 1—6 gesproken was. De verzen 7—23 zijn ingevoegd door den laatsten bewerker van de Boeken der Koningen.

[4]) Schrader, *die Keilinschriften u. das A. T.* S. 162 ff.

Doch volgens een jonger bericht heeft Ezar-Haddon (681—668 v. Chr.) het werk van zijnen voorganger voortgezet en in de steden van Samaria militaire coloniën aangelegd [1]). Mag men aannemen, dat de glosse hierop doelt, dan zijn de „vijf en zestig jaren" waarschijnlijk in orde — hoogst natuurlijk trouwens, want het toevoegsel is afkomstig van iemand, die de aankomst der vreemde colonisten had beleefd en haar opmerkelijk genoeg vond, om eene daarop betrekkelijke voorspelling in Jezaja's godspraak op te nemen. Dat de profeet zelf — gelijk anderen willen — die gebeurtenis zou hebben aangekondigd, is geheel onaannemelijk. Hij zou zich in dat geval anders uitgedrukt en zeker niet den gang zijner eigene rede gestoord hebben door de inlassching eener daarin geheel misplaatste bijzonderheid.

Doch het wordt tijd, dat wij Jezaja's profetieën omtrent Juda in oogenschouw nemen; op dat rijk is en blijft zijn oog gericht; met Ephraïm houdt hij zich slechts in het voorbijgaan bezig. Ze laten zich tot drie groepen brengen, beantwoordende aan de drie tijdperken, waarin wij de geheele loopbaan van den profeet verdeelen kunnen.

Vóór en gedurende den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog verwacht Jezaja, dat zijn vaderland door een gestreng strafgericht zal worden bezocht, de rechtvaardige vergelding van de vele overtredingen, waaraan het zich schuldig maakt. In de oudste zijner godspraken [2]) verklaart hij nog niet nader, hoe en door wie het zal worden voltrokken; in stukken van iets jonger dagteekening noemt hij de Assyriërs of duidt hen althans op ondubbelzinnige wijze aan [3]). De meest bepaalde voorstelling

[1]) *Ezr.* IV: 2. De bedenkingen van Schrader (*Stud. u. Krit.* 1867 S. 497 f.) zijn later door hem zelven teruggenomen. Zie het daareven aangehaalde werk, S. 244 f. [2]) H. II—IV.

[3]) Dit laatste geschiedt in H. V: 26—30. De overeenkomst tusschen de laatste woorden van H. V: 25 en H. IX: 12, 17, 21; X: 4 heeft Ewald en anderen er toe geleid, om deze stukken te verbinden en de volgorde dus te bepalen: H. V: 25; IX: 8—X: 4; V: 26—30. Volgens deze gissing slaan

van de wijze, waarop Juda zou worden getuchtigd, geeft hij ons in dezelfde profetie, waaraan ik zoo even de aankondiging van Samaria's aanstaanden val ontleende [1]). Haar inhoud wordt door een der jongste uitleggers zeer juist samengevat in deze woorden: „Assyrië en Egypte zullen Judea tot hun slagveld maken en elk spoor van de bebouwing des lands vernielen [2])." Dit zal gebeuren binnen weinige jaren, want Immanuel, die weldra het levenslicht zou aanschouwen, moet zich in zijne prille jeugd voeden met melk en honig, omdat — gelijk het later wordt uitgedrukt — „allen, die in het land zijn overgebleven, melk en honig eten zullen", bij gebrek aan ander voedsel, dat het verwoeste land niet oplevert [3]). — Onwaarschijnlijk was zulk een vijandelijk samentreffen van Egypte en Assyrië niet. Doch het heeft niet plaats gehad. Ook is Juda toen, d. i. onder de regeering van Achaz en nog gedurende de eerste helft van Hizkia's regeering, van een Assyrischen inval verschoond gebleven.

Welk lot, gedurende de periode van verwoesting, die Jezaja vooruitziet, Jeruzalem treffen zou, zegt hij niet. Doch uit dit stilzwijgen blijkt reeds, dat hij aan verovering en vernietiging van die stad en van den tempel niet heeft gedacht. „Jahveh, de god der heerscharen, die op den berg Zion woont": zoo drukt hij zich uit in eene der godspraken van deze groep [4]); een zijdelingsche wenk althans, dat hij ook toen zal hebben vastgehouden aan de onschendbaarheid der veste, aan welke eene zoo hooge eer was ten deel gevallen. Met zoo vele woorden spreekt hij dit denkbeeld uit in eene profetie, die door het opschrift [5]) tot het sterfjaar van Achaz, door vele uitleggers tot den tijd der worsteling tegen Syrië en Ephraïm gebracht wordt. „Jahveh" — zoo heet het daar [6]) —

H. V: 25—30 niet uitsluitend op Juda, hetgeen wèl het geval is, wanneer wij ze aanmerken als het vervolg van H. V: 1—24.

[1]) H. VII: 17—25. [2]) Cheyne, *The book of Isaiah* p. 25.

[3]) De terugslag van H. VII: 22 op vs. 15 is onmiskenbaar.

[4]) H. VIII: 18. [5]) H. XIV: 28. [6]) H. XIV: 32.

„Jahveh heeft Zion gegrondvest en daar zullen de verdrukten zijns volks eene toevlucht vinden." De bedoeling dezer uitspraak is duidelijk en wordt nog opgehelderd door de tegenstelling, die wij hier aantreffen, tusschen het lot der Philistijnen en dat van Judea's hoofdstad [1]).

Jezaja's profetieën uit de eerste helft van Hizkia's regeering vormen samen eene andere groep. Voor ons tegenwoordig doel leveren ze weinig op. De verkeerdheden, die de profeet onder de bewoners van Judea, inzonderheid onder de aanzienlijken, opmerkt, doen hem een strafgericht volstrekt noodzakelijk achten [2]). Hij verwacht dat de Assyriërs het zullen voltrekken [3]). Maar een verdelgingsgericht zal het niet zijn: in Zion heeft Jahveh als grondslag gelegd een steen, een beproefden en kostbaren hoeksteen; die gelooft zal niet versagen [4]). Het zijn, gelijk men bemerkt, dezelfde denkbeelden, die wij reeds in de vorige groep aantroffen.

Zoo blijft ook Jezaja zich zelven geheel gelijk in de gedenkwaardige profetieën, die hij met het oog op Hizkia's afval van de Assyriërs en Sanherib's inval in Judea heeft uitgesproken. Onwankelbaar is zijn vertrouwen op Jeruzalem's redding uit het dreigende gevaar [5]). Doch de toelichting van de uitspraken, die daarvan getuigen, is hier niet op hare plaats. Wèl ontbreekt daarin de berisping niet en wordt de belofte nu en dan door strafaankondiging afgewisseld, maar tot de gerichtsprofetieën kunnen ze toch niet worden gebracht. Wij breken dus hier af, om later, bij de behandeling van de

[1]) Verg. hierboven bl. 120. [2]) H. XXVIII: 5—29. De profetie is, blijkens vs. 1—4, kort vóór Samaria's val (719 v. Chr.) geschreven. [3]) Vs. 11.

[4]) Vs. 16. Jezaja doelt hoogstwaarschijnlijk op de rots, die den tempel van Jahveh droeg en wellicht in vroeger tijd als heilige steen vereerd werd. Dat hij niet denkt aan een persoon — den koning Hizkia of den Messias — blijkt uit zijne woorden zelve. Object van het vertrouwen, waarop hij aandringt, is Jahveh zelf.

[5]) H. XXIX: 7, 8; XXX: 17 verv.; XXXI: 5—9; XXXIII: 10—12; X: 12 verv.; XVII: 12—14 verg. XXXVII: 21—35.

vervulde godspraken, den draad weder op te vatten. Ons doel met de tegenwoordige beschouwing van Jezaja's profetieën is bereikt, wanneer het verschil tusschen hem en Micha den lezer helder voor oogen staat.

Vóórdat wij van Jezaja afscheid nemen, moet nog ééne bedenking worden weggeruimd, die wellicht bij dezen of genen opkomt. Heeft niet de profeet, terwijl hij aan de redding van Jeruzalem uit de hand van Sanherib bleef gelooven, tegelijk hare verovering en de wegvoering harer burgers door de Babyloniërs aangekondigd? Moest dit niet worden geconstateerd, al ware het alleen om verkeerde beoordeelingen van de Assyrische voorzeggingen af te snijden? Inderdaad, zulk eene aankondiging van de Babylonische ballingschap wordt aan Jezaja toegeschreven [1]). Doch zij komt voor, niet onder zijne profetieën, maar in een verhaal, dat in het 2de Boek der Koningen geheel op zijne plaats staat en vandaar is overgenomen in de verzameling van Jezaja's godspraken [2]). Moest dit verhaal aan Jezaja zelven worden toegekend, dan zou de daarin medegedeelde profetie hier niet buiten behandeling mogen blijven. Doch dit is het geval niet. Wij hebben hier dus een bericht over Jezaja, dat, met andere berichten van dien aard, in een volgend hoofdstuk ter sprake zal moeten komen.

Het algemeene gericht, dat door Zephanja wordt te gemoet gezien, zal niet alleen, gelijk ons vroeger bleek [3]), de omwonende volkeren en de Assyriërs treffen, maar ook Israël. De profeet beschrijft het in zeer algemeene termen [4]), zóó zelfs dat men tot heden toe twist over de vraag, aan welke vijanden hij heeft gedacht: aan de Scythen, die onder de regeering van

[1]) 2 *Kon.* XX: 14—19; *Jez.* XXXIX: 1—8. [2]) *Jez.* XXXVI—XXXIX zijn, gelijk bekend is, parallel en dikwerf geheel gelijkluidend met 2 *Kon.* XVIII: 13—XX: 19. [3]) Hierboven bl. 119 verv. [4]) *Zeph.* I: 4—9, 10—18; III: 1—7.

Jozia door Azië rondzwierven en ook Judea bedreigden, of aan de Chaldeën, die niet zeer lang daarna op het tooneel der geschiedenis verschenen? Misschien kan men met even veel recht antwoorden: aan beiden, als: aan geen van beiden. Want hoezeer de omstandigheden des tijds Zephanja aanleiding kunnen hebben gegeven, om als profeet en later als schrijver op te treden, hij blijft daarbij toch niet staan; ze zijn hem hoogstens de voorteekenen van de toekomst, die hij verwacht en toch zoo gaarne, in het belang van zijn volk, zou willen afwenden. Het is de dag van Jahveh, dien hij beschrijft [1]). Die formule is evenmin van Zephanja's vinding, als de voorstelling, die daarin wordt uitgedrukt. Reeds betrekkelijk vroeg moet men onder Israël hebben uitgezien naar een „dag" — hetzij dan in eigenlijken zin, hetzij een tijdperk van wat langer duur — waarop Jahveh zich als het ware zou doen kennen en gelden, duidelijker en op meer in het oog vallende wijze dan in den gewonen loop der dingen, en die daarom „de dag van Jahveh" werd genoemd. Het zou een dag der vergelding en der wrake zijn voor Jahveh's tegenstanders. Het volk stelde zich voor, dat dan de andere natiën haar verdiend loon ontvangen en voor het leed, dat zij Israël berokkend hadden, de rechtvaardige straf ondergaan zouden. De tijdgenooten van Amos verlangden dus naar het aanbreken van dien „dag [2])." Doch Amos zelf en de profeten in het algemeen billijkten die opvatting niet: Jahveh's gerechtigheid zou volgens hen ook de zonden van het door hem verkoren volk bestraffen, „de dag van Jahveh" óók voor Israël een vreeselijke gerichtsdag zijn [3]). Zij beschrijven dien als een dag der verschrikking. Natuurverschijnselen, het één nog vreeselijker dan het andere, kondigen hem of zijne nadering aan: verduistering van zon, maan en sterren, bloed, vuur en rookkolommen aan den hemel, aardbeving en watervloed — alle denkbare verstoringen van

[1]) H. I: 7, 14—16; II: 2, 3. [2]) *Amos* V: 18 verv. [3]) Zie b. v. *Jez.* II: 12; *Joël* I: 15; II: 1, 11, 31; *Ezech.* XIII: 5 enz.

den gewonen loop der dingen vereenigen zich om „den dag van Jahveh's wraak [1])" te onderscheiden van andere dagen en dien te stempelen tot de volledige openbaring zijner ontzagwekkende majesteit [2]). Het zou weinig poëtischen zin verraden, indien wij al deze beelden letterlijk opvatten. Doch met de hoofdgedachte is het den profeten volkomen ernst: Jahveh's gerechtigheid zal eenmaal door vriend en vijand worden aanschouwd en ondervonden. Welnu, dat is het ook wat Zephanja — dien men den profeet van den oordeelsdag zou kunnen noemen — te gemoet ziet en in het licht stelt. Niet op één enkel feit, evenmin op één bepaald volk is zijn oog gericht. Terwijl hij aan den éénen kant eene algeheele verdelging van mensch en dier, een tweeden zondvloed als het ware, voorspelt [3]), opent hij, aan de andere zijde, althans voor „al de zachtmoedigen des lands" het uitzicht op redding [4]). De vraag, of deze verwachtingen vervuld zijn, is uit haren aard niet vatbaar om met zekerheid te worden beantwoord: het is Zephanja niet te doen om de voorspelling van hetgeen zijn zal, maar om de schildering van hetgeen niet kan uitblijven, tenzij het volk boete doe en zich bekeere van zijne zonden.

Belangrijker resultaten belooft ons de studie van de geschriften der profeten, die te midden van den Chaldeeuwschen tijd geleefd hebben. Men herinnert zich, dat de veldslag bij Carchemish (604 v. Chr.) Azië tot de grenzen van Egypte toe voor Nebucadrezar openlegde; dat Judea zich niet lang daarna aan hem moest onderwerpen; dat de afval van Jojakîm door de wegvoering van diens opvolger, Jojachîn, en van vele aanzienlijke Judeërs gestraft werd (597 v. Chr.), en dat de opstand van den toen aangestelden koning, Zedekia, in het vertrouwen op den bijstand van Egypte ondernomen, op den val van het

[1]) *Jez.* XXXIV: 8. [2]) *Jez.* II: 19—21; *Amos* VIII: 9, 10; IX: 5; *Joël* II: 2, 10, 30, 31; III: 15; *Hab.* III: 3 verv.; *Jez.* XIII: 10, 13; XXIV: 18—20, 23; XXXIV: 1—5. [3]) *Zeph.* I: 2, 3. [4]) *Zeph.* II: 1—8.

geheele rijk en de verwoesting van stad en tempel uitliep (586 v. Chr.). Een veelbewogen tijd derhalve, waarin het den profeten althans niet ontbrak aan aanleiding om zich te doen hooren. Jeremia, die reeds 23 jaren voor den slag bij Carchemish was opgetreden en de geheele Chaldeeuwsche periode doorleefde, geeft ons van de deelneming der profeten aan de leiding der staatsaangelegenheden en van den strijd, dien hij tegen velen hunner te voeren had, eene aanschouwelijke voorstelling. Maar bovendien bezitten wij nog een drietal profetische stukken, van geringen omvang maar onmiskenbare belangrijkheid, die hun ontstaan aan de gebeurtenissen van dezen tijd te danken hebben: Habakuk, H. XII—XIV van het naar Zacharia genoemde boek en Joël, althans de tegenwoordige redactie van zijne profetie, waarin eene oudere godspraak schijnt te zijn opgenomen [1]). Het juiste tijdstip, waarop deze stukken zijn ontstaan, laat zich niet met zekerheid aanwijzen. Doch de waarschijnlijkheid pleit er voor, dat ze tot de regeering van Zedekia behooren [2]). Wij gaan hier van die onderstelling uit, omdat zij ons toeschijnt over de verwachtingen dezer profeten het meeste licht te verspreiden, en doen dat met te grooter vrijmoedigheid, naardien onze conclusiën geene wezenlijke verandering zouden behoeven te ondergaan, wanneer men meende hun leeftijd enkele jaren vroeger te moeten stellen [3]).

[1]) Zie daarover boven bl. 124 n. 1. [2]) Verg. over Habakuk mijn *Hist. krit. Onderzoek* II: 365—367; over *Zach.* XII—XIV, ald. II: 385—391; over Joël hierboven bl. 124.

[3]) Daarentegen zou de auteur van *Zach.* XII—XIV hier geheel misplaatst zijn, indien hij niet verschilde van den profeet Zacharia ben Iddo, die *Ezr.* V: 1; VI: 14 voorkomt en aan wien *Zach.* I—VIII zeer terecht worden toegekend. Doch het is duidelijk, dat H. XII—XIV van dezen evenmin afkomstig zijn, als H. IX—XI (waarover in Hoofdstuk VII nader). De voornaamste bewijzen zijn: H. XII: 7, 10, 12; XIII: 1 (waar de familie van David afzonderlijk wordt vermeld, en wel telkens in de eerste plaats, ongetwijfeld omdat zij nog regeert); H. XIII: 2 (waar het voortbestaan der afgoderij wordt ondersteld); H. XIII: 2—6 (aan welke pericope ten grondslag ligt een zeer ongunstig oor-

Aan de verklaring van Habakuk's beide profetieën (H. I, II en H. III) zijn eigenaardige bezwaren verbonden, waarover wij hier niet in bijzonderheden kunnen treden. Doch zooveel is duidelijk, dat de aankondiging van het gericht over de Chaldeën haar hoofdinhoud uitmaakt. De profeet beschrijft de gruwelen, waaraan zij zich schuldig maken [1]); klaagt, dat Jahveh hen ongestraft laat begaan [2]), en verneemt als antwoord van Jahveh, dat weldra het oordeel aan hen zal worden voltrokken [3]). Natuurlijk is dit voor de bewoners van Judea, aan wie het door Habakuk moet worden medegedeeld [4]), eene troostrijke en bemoedigende tijding. Maar heeft de profeet hun dan niets anders te verkondigen? Wacht hen alléén bevrijding, niet óók straf voor hetgeen zij misdreven hebben? Met enkele woorden schijnt Habakuk op de zonden van zijn eigen volk te doelen [5]); ook van de rampen, die Judea treffen zullen, vóórdat nog het gericht aan de Chaldeën voltrokken is, maakt hij in het voorbijgaan gewag [6]). Doch de bestraffing van de Chaldeën zelve is en blijft voor hem hoofdzaak. Dat zij door Jahveh bestemd zijn, om Juda nog dieper te vernederen en eindelijk uit de rij der natiën weg te nemen —

deel over den profetenstand in zijn geheel, dat onder de laatste koningen van het rijk Juda volstrekt niet zou bevreemden, terwijl daartoe, zoover wij weten, omstreeks 520 v. Chr. niet de minste aanleiding bestond); H. XIV: 18, 19 (Egypte blijkbaar een zelfstandig rijk, niet eene provincie van de Perzische monarchie); H. XII: 11; XIV: 5 (zinspelingen op den rouw over Jozia's dood en de aardbeving onder Uzzia [*Amos* I: 1], die vóór de ballingschap veel natuurlijker zijn dan daarna). Hierbij komt nu, dat van de verovering en verwoesting van Jeruzalem in 586 v. Chr. in H. XII—XIV geen enkel spoor voorkomt — hoewel de auteur, gelijk straks blijken zal, in zijne beschrijving van Jeruzalem's toekomstig lot daarop telkens had kunnen, ja moeten zinspelen, zoo deze feiten hem bekend waren geweest. Wellicht droeg de Schrijver van H. XII—XIV insgelijks den naam Zacharia — die in het O. Testament aan 20 verschillende personen wordt gegeven en dus zeer gewoon moet geweest zijn — en verklaart zich daaruit de samenvoeging met H. I—VIII en IX—XI.

[1]) *Hab.* I: 9—11 verg. 14—17. [2]) H. I: 12, 13. [3]) H. II: 1—3. Verg. hierboven bl. 159. [4]) H. II: 2. [5]) H. I: 2—4.
[6]) H. III: 16, 17.

daarvan schijnt hij zelfs geen vermoeden te hebben. Te vergeefs beproeven wij, den val van Jeruzalem ergens in zijne profetieën in te schuiven. Habakuk heeft daarvan zelfs geen flauw voorgevoel, of liever nog: hij ontkent bepaaldelijk, dat deze catastrophe in Jahveh's raad zou zijn opgenomen.

In denzelfden geest laat de onbekende Schrijver van *Zach.* XII—XIV zich hooren. Hierin althans komt hij met Habakuk overeen, dat hij bij voorkeur aan de bestraffing der heidenen en aan de blijde toekomst van Juda zijne aandacht wijdt. Vóórdat de betere tijden aanbreken, heeft echter het volk van Jahveh nog zware beproevingen te doorstaan, maar, als de nood op het hoogst geklommen is, dan is toch ook de redding daar. Wat ons thans het meest belang inboezemt, is des Schrijvers vast vertrouwen, dat Jeruzalem voor den aanval der heidenen, die haar te wachten staat, niet zal bezwijken. „Jeruzalem zal gevestigd blijven op hare grondslagen" — zoo heet het in de eerste profetie [1]). Wèl heeft hare bevolking zwaar gezondigd, maar zij zal zich ook ten diepste verootmoedigen [2]), vergiffenis erlangen op haar gebed [3]) en verder door Jahveh beschut en gezegend worden [4]). In de derde profetie (H. XIV) verklaart de auteur nog nader, hoe hij zich de redding van Jeruzalem denkt. De volkeren verzamelen zich tegen haar ten strijde; de stad wordt ingenomen en geplunderd; de helft der bevolking in ballingschap weggevoerd, maar de rest des volks zal niet worden uitgeroeid uit de stad. Want juist op dit oogenblik verschijnt Jahveh om de volkeren te beoorlogen en breekt de nieuwe tijd aan, waarin Jeruzalem, herboren en geheiligd, als het middelpunt der Jahveh-vereering ook door de heidenen wordt erkend [5]). Wij komen op die blijde uitzichten later nog terug, maar moesten ze hier reeds

[1]) H. XII: 6. [2]) H. XII: 10—14. [3]) H. XIII: 1. [4]) H. XII: 8.
[5]) H. XIV: 2 (beschrijving van het lot, dat Jeruzalem treft), 3—7, 12—15 (van Jahveh's verschijning en hare uitwerkselen), 8—11, 16—21 (van het vernieuwde Jeruzalem).

vermelden, opdat het duidelijk blijken zou, dat hunne verwezenlijking volgens den Schrijver niet wordt voorafgegaan door de tijdelijke opheffing van Juda's volksbestaan. Die ramp zal, naar zijne verwachting, van zeer nabij dreigen, maar toch nog door Jahveh's tusschenkomst worden afgewend.

Wellicht staat Joël, die overigens groote formeele overeenkomst vertoont met *Zach.* XII—XIV [1]), nog iets dichter bij Habakuk dan de auteur van deze hoofdstukken, wat betreft zijne opvatting van Jeruzalem's lot. Wij weten reeds, dat inzonderheid het tweede gedeelte zijner profetieën zich als een product van den Chaldeeuwschen tijd doet kennen en hier dus in aanmerking komt. De wegvoering van een deel der Judeërs in het jaar 597 v. Chr. heeft Joël achter zich. Ja, het is allereerst dáárvoor dat Jahveh, naar zijne overtuiging, vergelding zal oefenen, zoowel aan hen, die daarbij de hoofdschuldigen waren, als aan de naburige stammen, die hen geholpen hebben [2]). Dat strafgericht, tot alle volkeren uitgestrekt, plaatst de profeet in het dal nabij Jeruzalem, dat hij, met het oog op deze zijne bestemming, „dal Josaphat" („Jahveh spreekt recht") noemt [3]). Met geen enkel woord geeft hij te kennen, dat ook Juda door dat oordeel zal worden getroffen. Integendeel: „Jahveh zal brullen uit Zion en uit Jeruzalem zijne stem doen hooren, en hemel en aarde zullen beven, en Jahveh zal zijn eene toevlucht voor zijn volk en eene sterkte voor de kinderen Israël's. Zoo zult gij weten, dat Ik, Jahveh, uw god ben, wonende op Zion, mijn heiligen berg, en Jeruzalem zal heilig zijn, en vreemdelingen zullen niet meer door haar heentrekken [4])." Hier wordt, gelijk men bemerkt, de herhaling van de gebeurtenis, die Joël tot spreken drong, in ondubbelzinnige termen geloochend: op de wegvoering in 597 v. Chr. zal geene tweede volgen.

[1]) Verg. *Joël* II: 30, 31; III: 2, 9—15 met *Zach.* XII: 2—9; XIV: 1—5, 6—11. [2]) *Joël* III: 1—8. [3]) H. III: 2, 9—15.
[4]) H. III: 16, 17.

Daarin stemmen dus de drie profeten, wier godspraken wij raadpleegden, onderling overeen. Wij zouden dit moeten erkennen, al konden wij het niet nader ophelderen. Doch ook de toelichting behoeven wij niet schuldig te blijven. Wij kunnen namelijk deze profeten vergelijken met anderen, hunne tijdgenooten, en vinden dan èn zulk eene verwantschap èn zoodanig verschil, als zich onder de gegeven omstandigheden lieten verwachten.

Het blijkt, vooreerst, dat het patriotisme vele profeten, na de wegvoering in 597 v. Chr., bezielde niet slechts met den wensch, maar ook met de stellige verwachting, dat de geroofde tempelvaten en de ballingen zelve binnen kort naar Jeruzalem zouden terugkeeren. Als hun vertegenwoordiger treedt, in het boek van Jeremia, Hananja, de Gibeoniet, ten tooneele, die niet schroomde te verkondigen, dat binnen twee jaren de door Nebucadrezar gepleegde heiligschennis zou worden hersteld [1]). Hun woord vond bij het volk en zijne leidslieden gereeden ingang. De machtige partij, die reeds in het begin der regeering van Zedekia een opstand tegen de Babyloniërs in den zin had [2]) en in zijn 9de jaar haren wil wist door te drijven, zag in die profeten hare geestverwanten en liet zich door hun woord bemoedigen en opwekken. Wij nemen ons voor, later op Hananja en zijne medestanders terug te komen. Maar nu reeds weten wij genoeg, om ons den opgang, dien zij maakten, te verklaren. De richting, die zij volgden, was, in de schatting van de overgroote meerderheid hunner tijdgenooten, de echt-nationale. Welnu, kan het ons dan bevreemden, haar, getemperd en gewijzigd, terug te vinden bij Habakuk, den Schrijver van *Zach.* XII—XIV en Joël? De verontwaardiging over geleden onrecht, het streven naar onafhankelijkheid van vreemde overheersching, het vertrouwen op Jahveh's macht en op zijne bereidvaardigheid om voor Israël te strijden: zijn

[1]) *Jer.* XXVIII: 1—4. [2]) *Jer.* XXVII. Over vs. 1 zie boven bl. 124 n. 3.

dat absoluut verwerpelijke gezindheden? En indien niet, waarom zouden wij dan weigeren, haren machtigen invloed te erkennen in de geschriften der daareven genoemde profeten? Zal hetgeen wij in Jezaja gaarne opmerken en prijzen in hen berispt of hun zelfs, door gewrongen exegese van hunne woorden, ontnomen moeten worden?

Daartoe hebben wij te minder recht, nu het, ten andere, blijkt, dat Jeremia, die van hen verschilt, in zijne opvatting van het lot zijns volks alleen of althans nagenoeg alleen stond. Het verschil tusschen hem en Habakuk is natuurlijk op zich zelf geene reden om aan de juistheid van onze verklaring hunner woorden te gaan twijfelen: reeds vroeger hebben wij zulk een verschil tusschen tijdgenooten geconstateerd; zoo goed als Jezaja en Micha kunnen ook Habakuk of Joël en Jeremia elkander weersproken hebben. Vertegenwoordigen wij ons verder, wat Jeremia te gemoet ziet! Het laat zich in weinige woorden samenvatten: opheffing van het koninkrijk Juda, verwoesting van Jeruzalem en van den tempel, ballingschap der Judeërs in een vreemd land [1]). Later zullen wij dat alles meer in bijzonderheden ontwikkelen; thans mogen wij met dit korte résumé volstaan, aan welks juistheid bovendien niemand twijfelt. Herinneren wij ons voorts, dat Jeremia's verwachtingen beslissenden invloed moesten hebben en ook inderdaad hadden op zijne houding als staatsburger. Hij predikt te allen tijde, zelfs nog gedurende het laatste beleg van Jeruzalem, onderwerping aan Nebucadrezar en is een gezworen vijand van elke poging tot herstel van Juda's onafhankelijkheid. Dat hij hierin de stem van zijn geweten volgde, mag niemand ontkennen. Maar evenmin kan het ons bevreemden, dat zijn

[1]) Deze donkere uitzichten zijn de keerzijde van Jeremia's hoogst ongunstig oordeel over den godsdienstigen en zedelijken toestand des rijks, dat evenmin door het aanhalen van enkele teksten behoeft te worden gestaafd: hij is onder de profeten de boetprediker bij uitnemendheid. Hoe hard zijne verwijten den tijdgenoot in de ooren klonken, leeren ons b. v. *Jer.* VII en XXVI.

gedrag door velen streng afgekeurd en hij zelf een verrader zijns vaderlands genoemd werd. Welnu, zooveel te beter begrijpen wij dan ook, dat hij eenzaam zijnen weg bewandelde. Wij lezen van zekeren Uria ben Semaja, dat hij „tegen stad en land profeteerde volgens al de woorden van Jeremia", maar dan ook, op last van koning Jojakîm, gedood werd [1]). Aan de profetes Hulda, die, na het vinden van het wetboek in den tempel, door Jozia geraadpleegd werd, worden, in het 2de Boek der Koningen, dergelijke verwachtingen in den mond gelegd [2]), als wij bij Jeremia aantreffen. Aangenomen, dat dit terecht geschiedt — wat wij voorshands in het midden laten — dan nog hebben wij recht om te spreken van Jeremia's isolement, dán-vooral, wanneer wij denken aan de jaren van Zedekia's regeering, toen de gemoederen door den kortelings geleden smaad en door het ongeluk der ballingen meer nog dan vroeger in beweging waren gebracht. Aandoenlijk zijn de klachten, die Jeremia uitstort, over de moeilijke en ondankbare taak, die hem door Jahveh is opgedragen. Hij verwenscht den dag zijner geboorte [3]); hij zou niets liever doen dan zich terugtrekken en zwijgen, maar — Jahveh is hem te machtig en hij moet voortgaan, hoeveel het hem ook kosten moge [4]). Zoo spreekt de man, die voor hetgeen hij zijne roeping achtte alleen moest opkomen. Enkele aanzienlijken hielden hem de hand boven het hoofd [5]), hetzij omdat zij geheel tot zijne zienswijze bekeerd waren, hetzij omdat de politiek van onderwerping en vrede, die hij aanprees, hun de beste toescheen. Doch zij konden den storm, die tegen Jeremia opstak, op den duur niet bezweren. Mannen, die met hem één lijn trokken en in naam van Jahveh dezelfde opvatting van den gang der gebeurtenissen voordroegen, waren er niet. — Een nieuw bewijs alzoo, dat Habakuk en zijne beide geestverwanten, met de verwachtingen, die wij hun toeschreven,

[1]) *Jer.* XXVI: 20—23. [2]) 2 *Kon.* XXII: 12—20. [3]) *Jer.* XX: 14—18.
[4]) *Jer.* XX: 7—9. [5]) *Jer.* XXVI: 24 verg. 17—19.

passen in den tijd, waarin wij hen hebben geplaatst. Zij wijken af van Jeremia, maar — deze is dan ook een eenzaam strijder op een bijna verloren post. Daar zullen wij hem later opzettelijk gadeslaan. Zijne verwachtingen hebben zich, in het algemeen gesproken, verwezenlijkt en behoeven dus hier niet breeder te worden behandeld.

Ook Ezechiël kunnen wij, in dit hoofdstuk, nagenoeg met stilzwijgen voorbijgaan. Zes jaren vóór den val van Jeruzalem is hij als profeet opgetreden [1]), en de geheele eerste helft van het boek zijner godspraken (H. I—XXIV behoort, volgens de opschriften [2]), tot Zedekia's regeering. Zij houdt zich nagenoeg uitsluitend bezig met het gericht over Juda en Jeruzalem en zou in zoo ver hier geheel op hare plaats zijn. Doch wij weten reeds, dat Ezechiël zich bij Jeremia pleegt aan te sluiten en, tot in bijzonderheden toe, in de opvatting van den zedelijk-godsdienstigen toestand des volks en van zijne noodzakelijke gevolgen, met hem overeenstemt. Die regel bevestigt zich ook thans. Ezechiël's uitzichten betreffende het rijk Juda en zijne hoofdstad zijn, evenals die van Jeremia, door de uitkomst bewaarheid. Wij komen er later op terug, óók op de voorspellingen van bijzonderheden, die zoo terecht de aandacht hebben getrokken van allen, die het Israëlietische profetisme hebben bestudeerd.

Dezelfde profeet, die in H. I—XXIV zoo nadrukkelijk dreigt, slaat in het laatste deel van zijn boek (H. XXXIII—XLVIII) een gansch anderen toon aan. De boetprediker is hier door den trooster vervangen. Het zijn uitzichten op herstel, voorspoed en bloei, die hij opent. De reden ligt voor de hand. Het laatste deel behoort, wederom volgens de daarin vervatte tijdsbepalingen [3]), tot de jaren van de ballingschap des geheelen volks (586 v. Chr. en vervolgens). De catastrophe had plaats

[1]) *Ezech.* I: 1, 2. [2]) H. VIII: 1; XX: 1; XXIV: 1.
[3]) H. XXXIII: 21 verv.; XL: 1.

gehad en zou nu hare vruchten dragen. Het is niet waarschijnlijk, dat Ezechiël de gunstige uitwerking van het gericht reeds aanschouwde en zich overtuigd hield, tot een bekeerd Israël te spreken. Neen, maar over een veranderd volk spreekt hij doorloopend. Want evenals bij zijne voorgangers, zoo staat het ook bij hem vast, dat het gericht doel treffen moet. Jeremia gaat hierin zoover, dat hij reeds in het begin van Zedekia's regeering een groot onderscheid aanneemt tusschen de Judeërs, die met Jojachîn naar Babel weggevoerd, en hunne broeders, die in Judea overgebleven waren [1]). Het is niet, omdat die ballingen inderdaad beter waren of door hunne korte ballingschap nu reeds beter waren geworden, maar omdat zij de straf droegen, die voor de overigen nog toekomstig was. Op gelijke wijze kan ook Ezechiël — die anders waarlijk geene redenen van tevredenheid met zijne medeballingen had [2]) — in H. XXXIII—XLVIII van de onderstelling uitgaan, dat Israël in den vreemde een ander volk en voor eene betere toekomst rijp geworden is. Vandaar dat in die hoofdstukken voor strafaankondiging geene plaats is.

Evenmin zoeken wij die of vinden wij haar ook in de profetieën, die tegen het einde der Babylonische ballingschap zijn geschreven. Sommige, betrekkelijk gering van omvang, houden zich uitsluitend bezig met het gericht over Babel — uit welk oogpunt wij ze vroeger reeds beschouwden [3]) — en met de bevrijding van Israël. Maar ook bij den auteur van *Jez.* XL—LXVI missen wij de aankondiging van het gericht aan Israël. Hem was eene andere zending opgedragen, die reeds in de eerste woorden: „Troost, troost mijn volk [4])!" wordt aangeduid. Dit wil evenwel niet zeggen, dat deze profeet alleen van herstel en heil weet te spreken. Het volk, in welks midden hij verkeerde, bestond uit zeer ongelijksoortige bestand-

[1]) *Jer.* XXIV. [2]) Hij noemt hen „het huis weerspannigheid", H. II: 5, 8; III: 9, 26, 27 en elders; ook nog H. XLIV: 6. Zie verder vooral H. XX: 30—40. [3]) Bl. 159 verv. [4]) *Jez.* XL: 1.

deelen. Behalve de getrouwe dienaren van Jahveh [1]), kent hij Israëlieten, die zich met de gebruiken der Jahveh-vereering tevreden stellen [2]), en nog anderen, die vreemde goden dienen en als „afvalligen" en „goddeloozen" kunnen worden toegesproken [3]). Het ligt in den aard der zaak, dat de zegen en de voorspoed, die Jahveh zijn volk bereidt, voor deze laatsten niet bestemd zijn. De profeet zegt dit dan ook uitdrukkelijk: zij zullen getuigen zijn van de weldaden, die Jahveh aan de zijnen verleent, maar daaraan zelven geen deel hebben; veeleer wachten hen het zwaard en allerlei ellende [4]). Niemand verwacht, dat wij ons in een opzettelijk onderzoek naar de vervulling van deze aankondigingen begeven zullen. Ze zijn de keerzijde van de beloften, die de profeet laat hooren; de eenvoudige uitdrukking van zijn geloof aan Jahveh's heiligheid en gerechtigheid, die zich natuurlijk ook dan niet verloochenen zullen, wanneer hij zich opmaakt om Israël te verlossen uit de ballingschap en den nieuwen tijd te doen aanlichten. „Voor de goddeloozen is er geen vrede (of heil)" — zietdaar niet de voorspelling van eenig bepaald feit, maar de uitdrukking van een religieus geloof, dat aan de controle der geschiedenis ontsnapt. Even gereedelijk als dit zal men mij óók toestemmen, dat dergelijke bedreigingen geenszins strijden met de daareven uitgesproken stelling: bij den Babylonischen Jezaja geene aankondiging van het gericht aan Israël. Wat de profeet aan zijn volk, meer bepaald: aan allen, die werkelijk en niet slechts in naam tot dat volk behooren, te zeggen heeft, dat vat hij zelf in den aanhef zijner redenen aldus

[1]) Die H. LIV: 17; LVI: 6; LXIII: 17; LXV: 8, 9, 13—15; LXVI: 14 vermeld worden. Over „den dienstknecht van Jahveh", in het enkelvoud, spreken wij later. [2]) Zie b. v. H. XLVIII: 1, 2; LVIII: 1 verv.

[3]) B. v. H. XLVI: 5—12; LXV: 1—7, 11—15; LXVI: 3—5, 17, 18. Verg. ook de nagenoeg gelijkluidende slotverzen van de drie deelen, elk van 9 hoofdstukken, waarin de geheele bundel kan worden gesplitst, H. XLVIII: 22; LVII: 21; LXVI: 24.

[4]) Zie de plaatsen, in n. 3 aangehaald, en voorts H. L: 11; LVII: 12, 13.

samen: „Spreekt naar het hart van Jeruzalem en roept haar toe, dat zij haren strijd volbracht heeft; want hare ongerechtigheid is verzoend, want zij heeft uit Jahveh's hand ontvangen vergelding voor al hare zonden [1])."

Aan de prediking der na-exilische profeten liggen dezelfde godsdienstige overtuigingen ten grondslag, als aan die van hunne voorgangers. De bondsbetrekking tusschen Jahveh en Israël en de onverbrekelijke samenhang tusschen zonde en ongeluk worden door genen zoo goed als door dezen erkend. Doch de omstandigheden zijn veranderd, en de oude waarheid vordert thans nieuwe toepassing. Het gericht aan het afvallige Israël is voltrokken. Gedurende ongeveer eene halve eeuw heeft het volk in ballingschap verkeerd en de zegeningen van een eigen volksbestaan moeten missen. Die tijd van zware beproeving is nu ten einde: er is een nieuwe Joodsche staat, of, zoo men wil, op den vaderlandschen bodem eene Joodsche gemeente gevestigd. Het is zoo: reden tot blijdschap bestaat

[1]) *Jez.* XL: 2. — Het behoeft nauwelijks te worden uitgesproken, dat deze verhouding van *Jez.* XL—LXVI tot de gerichtsprofetie een zeer krachtig bewijs oplevert tegen den voor-exilischen oorsprong dier hoofdstukken. Indien Jezaja, Hizkia's tijdgenoot, de auteur ware, dan zou het doorgaans, of althans herhaaldelijk moeten blijken, dat de bestraffing van Israël nog toekomstig was. Dit gevoelden de Statenoverzetters, en daarom vertaalden zij H. XLIII: 28: „Daarom zal ik de oversten des heiligdoms ontheiligen en Jakob ten ban overgeven en Israël tot beschimping." Doch het verband vordert de opvatting der Auth. Vers.: „Therefore I have profaned the princes of the sanctuary, and have given Jacob to the curse and Israël to reproaches." Ook de overige teksten, waarin men gemeend heeft de aankondiging van een gericht over Israël te vinden, leeren, juist omgekeerd, dat het reeds voltrokken is of nog voortduurt. Zie *Jez.* XLII: 14; XLIII: 8—12; XLVI: 1, 2; XLVIII: 3 verv., 17; L: 1—3; LXIII: 18 verg. LXIV: 9, 10 — welke plaatsen H. A. Hahn (in Drechsler's *Jesaja* III S. XVII f.), aanvoert, maar tevens moet verwringen, om ze voor zijn doel te kunnen gebruiken. Uit welk oogpunt wij *Jez.* XL—LXVI beschouwen, het blijkt altijd, dat die profetieën nergens elders passen dan in de Babylonische ballingschap en van de echt-Jezajaansche godspraken zeer wezenlijk verschillen. Zie boven bl. 198 verv. en verder de onderdeelen van Hoofdstuk VII.

er nog niet; de toestand der teruggekeerden is in menig opzicht treurig en zal geheel anders moeten worden, wanneer de heerlijke beloften van Jahveh hare vervulling zullen erlangen. Dáárop blijft dan ook het oog der geloovigen gevestigd. Niet altijd valt het hun licht, het lange uitstel te dragen. Somwijlen komt de pijnigende twijfel bij hen op. Als vanzelf richt zich dan hunne aandacht op den godsdienstigen en zedelijken toestand der herstelde natie: ook daaraan ontbreekt nog zoo veel; zou dát niet eene der oorzaken zijn van de vertraagde verwezenlijking der goddelijke toezeggingen? Kan Jahveh de onverschilligheid en de ongehoorzaamheid van zoo velen ongestraft laten? Zoo blijven zij dan ook nu nog de oordeelen van den Rechtvaardige verbeiden, terwijl zij smachtend uitzien naar de komst van het heil, dat hij heeft beloofd. Maar het zijn partiëele gerichten, die zij te gemoet zien: het volk heeft zijn vonnis ondergaan en zal, als het daartoe rijp is, Jahveh's zegeningen genieten.

Enkele citaten uit de geschriften der na-exilische profeten mogen het bewijs leveren, dat hunne denkbeelden in de voorafgaande regelen juist zijn teruggegeven.

Haggai behartigde, gelijk men zich herinnert, den herbouw van Jahveh's tempel te Jeruzalem. In de eerste zijner ons bewaard gebleven toespraken gaat hij uit van den tijdelijken nood, waarmede de teruggekeerden worstelen. Het misgewas en de hongersnood, die hen teisterden, waren hun door Jahveh toegezonden uit misnoegen over hunne nalatigheid. Wanneer zij de handen aan het werk sloegen, dan zouden er weldra betere dagen aanbreken [1]).

Zijn tijdgenoot en medestander Zacharia opent de rij zijner visioenen met eene nadrukkelijke verwijzing naar de prediking van „de vroegere profeten." Hunne bedreigingen waren verwezenlijkt, gelijk de vaderen zelve, tot wie ze gericht waren,

[1]) *Hagg.* I; verg. II: 10—19.

berouwvol hadden erkend. Dat dan het tegenwoordige geslacht zich aan hen spiegele! „Wendt u tot mij, en Ik zal mij tot u wenden, zegt Jahveh der heerscharen [1]).” In denzelfden geest antwoordt de profeet, in eene meer uitvoerige rede [2]), op de vraag, of de vastendagen, die ter herdenking van de verovering en verwoesting van Jeruzalem waren ingesteld, nu nog moesten worden gevierd? Hij opent het uitzicht op betere tijden, waarin de droefheid door vreugde zou zijn vervangen. Doch zijne beloften zijn voorwaardelijk: hare verwezenlijking blijft afhankelijk van de beoefening van rechtvaardigheid en oprechtheid; herhaling van de zonden der vaderen zou ook nu tot zulke droevige rampen leiden, als op de bedoelde vastendagen werden herdacht [3]).

Maleachi, die waarschijnlijk ongeveer eene eeuw na den terugkeer profeteerde, twijfelt niet aan de verwezenlijking van Jahveh's toezeggingen. Doch rondom zich en in verschillende kringen ontdekt hij tal van verkeerdheden en misbruiken. Met allen ernst dringt hij aan op verbetering, terwijl hij de hardnekkigen bedreigt met Jahveh's toorn. Uit dit oogpunt beschouwe men zijne strafrede tegen de nalatige priesters [4]) en die tegen het verzuim in de opbrengst der tienden [5]). Nog nauwer hangen twee andere toespraken met ons onderwerp samen. In de éene [6]) antwoordt hij dengenen, die over vertraging van het oordeel Gods klachten aanhieven. „Al wie” — zoo spraken zij — „al wie kwaad doet is goed in Jahveh's oogen, en in dezulken heeft hij een welgevallen: of waar blijft (anders) de God des gerichts?” Maleachi verzekert, dat die gerichtsdag komen zal — tot beschaming van „de toovenaars, de overspelers, de meineedigen, van hen die den daglooner, de weduwe en den wees onderdrukken, den vreemdeling benadeelen en Jahveh niet vreezen.” Tegen die allen zal

[1]) *Zach.* I: 2—6. [2]) *Zach.* VII, VIII. [3]) Zie vooral H. VII: 4—14; VIII: 16, 17. [4]) *Mal.* I: 6—II: 9. [5]) H. III: 7—12.
[6]) H. II: 17—III: 6.

Jahveh zelf als „vaardig getuige" optreden. In de andere profetie [1]) worden zij wederlegd, die klaagden dat het vergeefsche moeite was Jahveh te dienen en zich voor hem te vernootmoedigen, ja die de weerspannigen gelukkig roemden: werden niet de goddeloozen opgebouwd en ontsnapten zij niet, die Jahveh op de proef stelden? Maleachi ontkent niet, dat er grond bestaat voor die klacht, maar verwijst naar den dag des oordeels, waarop men gemakkelijk „den rechtvaardige van den goddelooze, den dienaar Gods van dengene, die hem niet diende", zal kunnen onderscheiden. Op dien dag zal voor hen, die Jahveh's naam vreezen, de zon der gerechtigheid opgaan, terwijl de weerspannigen zullen worden verdelgd. Het aantal der laatstgenoemden is zóó groot, dat aan „den grooten en vreeselijken dag van Jahveh" de zending van den profeet Elia moet voorafgaan: hij zal het hart der vaderen tot de kinderen en het hart der kinderen tot hunne vaderen wenden, opdat Jahveh niet kome en het land met den ban sla.

Men is gewoon, deze profetie bepaaldelijk op de werkzaamheid van Johannes den Dooper toe te passen. Met welk recht dit geschiedt, onderzoeken wij later. Het komt er thans slechts op aan, de verhouding van Maleachi tot de voor-exilische profeten zuiver op te vatten. Vergis ik mij niet, dan blijkt ten duidelijkste, dat zij hierboven naar waarheid is beschreven. Hoe gestreng ook in zijn oordeel over de zonden van het volk en zijne leidslieden; hoezeer overtuigd, dat alleen de vromen deel zullen hebben aan Jahveh's beloften — Maleachi meent niet, dat er alsnog aan geheel Israël een gericht moet worden voltrokken. Hij verwacht, om het in één woord uit te drukken, een oordeelsdag als die van de populaire christelijke theologie, waarop de vromen het loon hunner trouw en de goddeloozen de straf voor hunne zonden ontvangen zullen. Hij vertrouwt bovendien, dat Jahveh zijn volk op dien dag

[1]) H. III: 13—IV: 6.

zal voorbereiden, opdat hij niet verderf aanbrenge maar heil. Van vervulling of niet-vervulling dezer profetieën kan eigenlijk geen sprake zijn. De oordeelsdag, als één op zich zelf staand feit opgevat, is natuurlijk nog toekomstig; in zoover is Maleachi's voorspelling nog steeds onvervuld. Maar de gerechtigheid Gods, of liever: de zedelijke wereldorde, die daarvan de uitdrukking is, is en blijft onveranderlijk dezelfde: vergeestelijkt, opgevat naar hare idee, wordt de profetie van Maleachi altijd door verwezenlijkt. Zoodra voor „Israël" en „de volkeren" in de plaats treden — gelijk in de na-exilische profetie het geval is — „de vromen" en „de goddeloozen", wordt de vraag naar de vervulling der gerichtsaankondiging op een ander terrein, van het gebied der geschiedenis naar dat der religieuse en zedelijke ervaring, overgebracht.

HOOFDSTUK VII.

DE ONVERVULDE VOORZEGGINGEN. C. DE TOEKOMST VAN ISRAËL.

In zekeren zin is mijne taak in dit hoofdstuk gemakkelijker dan in de beide vorige. Aan de bewerking daarvan moest voorafgaan de schifting van de onvervulde en de vervulde profetieën. Inzonderheid bij Hoofdstuk VI was dat geene gemakkelijke taak. Thans, bij de behandeling van de voorzeggingen, die op Israël's herstel betrekking hebben, zie ik mij van die moeite ontslagen. Hier is geene schifting noodig. Ze zijn alle niet verwezenlijkt.

Dat klinkt stout, en toch is het de eenvoudige waarheid. Wij behoeven al die profetieën slechts te nemen, zooals ze zich geven, om ons te overtuigen, dat ze, niet slechts in bijzonderheden, neen in haar geheel door de uitkomst zijn gelogenstraft. Ons overzicht zelf zal daarvan het bewijs leveren, ook zonder dat ik telkens op den strijd tusschen de verwachting en de werkelijkheid de aandacht vestig. Ja, die strijd is in dit geval zóó tastbaar, dat er ook onder hen, die het goddelijk gezag der profetische schriften met hand en tand vasthouden, gevonden worden, die hem volmondig erkennen. Naar hun oordeel zullen de hier bedoelde profetieën eenmaal verwezenlijkt worden, hetgeen natuurlijk in zich sluit, dat ze tot nu toe niet verwezenlijkt zijn. De terugkeer van gansch Israël naar zijn vaderland, Israël's heerschappij over de volkeren der aarde, zijne heerlijkheid in één

woord — dat alles moet nog op grond van de profetieën worden te gemoet gezien en zal eerst in het laatste der dagen werkelijkheid worden. De verwachting hiervan noemt men met een kunstterm het chiliasme, eigenlijk: het verlangen naar het duizendjarig rijk, dat in de Openbaring van Johannes wordt aangekondigd [1]), of, meer algemeen: de hoop op de letterlijke vervulling van de oud-testamentische heilsprofetie.

Op dit chiliasme zullen wij in het vervolg van ons onderzoek opzettelijk terugkomen. Doch het kan zijne nuttigheid hebben, ons nu reeds rekenschap te geven van de wijze, waarop het moet worden beoordeeld. De critiek, waaraan het blootstaat, is tweevoudig. Men kan, vooreerst, vragen, of de verwachtingen van den chiliast de waarschijnlijkheid voor zich hebben? Doch dit zal niet licht door iemand worden beweerd. Noch de vestiging van de Joden in Palestina, noch de onderwerping van de andere natiën aan hunne heerschappij wordt door den tegenwoordigen toestand der beschaafde wereld geïndiceerd of kan daaruit op natuurlijke wijze voortkomen. Met den geestelijken aard van het Christendom schijnt bovendien de blijvende suprematie van één enkel volk zeer slecht vereenigbaar. Intusschen maken deze overwegingen zeer geringen indruk op de chiliasten zelve, die, zoo zij althans hun eigen belang verstaan, niet van de natuurlijke ontwikkeling der dingen, maar van Gods absolute wondermacht de verwezenlijking hunner uitzichten verwachten zullen. Het is ook daarom, ten andere, volstrekt noodig, het chiliasme te toetsen aan de profetieën, waarop het beweert gebouwd te zijn. Meenen de chiliasten terecht, dat de voorzeggingen der profeten nu nog voor verwezenlijking vatbaar zijn? Of, wat op hetzelfde neerkomt: wanneer hun duizendjarig rijk ooit aanbreekt, zal dan daarmede op de uitzichten der profeten het zegel worden

[1]) H. XX: 1—7.

gedrukt? Zietdaar vragen, welker beantwoording niet met onoverkomelijke bezwaren gepaard gaat. Dit hoofdstuk zal daartoe het zijne kunnen bijdragen, zonder dat de auteur noodig heeft opzettelijk aan te wijzen, hoe het met de mogelijkheid eener nu nog toekomstige vervulling staat. De feiten zelve spreken, naar het mij toeschijnt, duidelijk genoeg.

Bij de meeste lezers is evenwel door de bewering, dat de profetieën aangaande Israël's toekomst niet verwezenlijkt zijn, eene andere bedenking gewekt. Is niet — zoo werpen zij mij tegen — het Christendom de verwezenlijking van die voorzeggingen? Eeuwen achtereen heeft men dit als bewezen aangenomen. Doch als wij de hieromtrent gangbare denkbeelden van naderbij onderzoeken, dan blijkt terstond, dat de verwezenlijking, die men bedoelde, van eene bijzondere soort was. Men ontveinsde zich niet, dat de profetieën des O. Verbonds moesten worden vergeestelijkt, voordat ze geacht konden worden in het N. Verbond verwezenlijkt te zijn. Men leerde dan ook, dat ze meer dan vervuld waren, of, met andere woorden, dat de werkelijkheid onder het Nieuwe Verbond de verwachtingen onder het Oude verre overtroffen heeft. Laten die stellingen aan de eigenlijke bedoeling der profeten recht wedervaren? blijven hunne uitzichten intact, wanneer men ze zoo vergeestelijkt of hunne vervulling begrepen acht in de zegeningen, die het Christendom heeft aangebracht? Was men tot die vergeestelijking gerechtigd? was zij bestaanbaar met den eerbied, dien men aan de bedoeling der profeten schuldig is? — Ook deze vragen moge de lezer bij de kennisneming van dit hoofdstuk voor den geest houden. Allengs zal het hem vanzelf duidelijk worden, hoe het antwoord daarop moet uitvallen. Het blijft overigens ons voornemen, de werkelijke verhouding tusschen de profetie en het Christendom later afzonderlijk te overwegen.

Nog ééne vraag, vóórdat wij ons onderzoek zelf aanvangen. Hoe zullen wij in dit hoofdstuk de rijke stof rangschikken?

Wij zouden ook hier, evenals bij de behandeling van de gerichtsprofetieën, de chronologische orde kunnen in acht nemen. In zekeren zin mogen wij zelfs niet nalaten dit te doen: wij moeten immers zóó te werk gaan, dat de wijziging of ontwikkeling van de uitzichten der profeten, indien ze aanwezig is, onze aandacht niet kan ontsnappen. Doch daaruit volgt niet, dat wij ook nu weder de profeten naar de rij af moeten hooren. Dat zou door eentonigheid vermoeiend worden, want de voorstellingen, die zij zich van Israël's toekomst vormen, hebben in weerwil van haar onderling verschil veel gemeen en zijn, om zoo te zeggen, op ééne en dezelfde leest geschoeid. Niets verhindert ons dus, die grondtrekken één voor één gade te slaan en overigens, bij de beschouwing van elk in het bijzonder, de chronologische opeenvolging der profeten in aanmerking te nemen. Wij loopen geen gevaar iets wezenlijks voorbij te gaan, wanneer wij letten op deze bestanddeelen der profetische verwachtingen:

de terugkeer van Israël uit de ballingschap;
de hereeniging van Ephraïm en Juda;
de heerschappij van het Davidische stamhuis;
de geestelijke en stoffelijke welvaart van het herstelde Israël;
de verhouding tusschen Israël en de volkeren;
Israël's ongeschonden voortbestaan in het land zijner inwoning.

Ééne enkele afwijking van deze orde van behandeling is niet wel te vermijden. Zij betreft het boek *Daniël*. De daarin uitgesproken verwachtingen passen slechts ten deele in dit schema. Voorzoover dat blijkt wèl het geval te zijn, zullen wij ze op hare plaats vermelden. Doch dan blijft er een rest over, die afzonderlijk behoort te worden besproken. Wij nemen ons voor dat te doen in een aanhangsel. Alleen op deze wijze valt èn de overeenkomst tusschen het boek *Daniël* en de oudere profetische boeken èn het verschil duidelijk in het oog.

I. DE TERUGKEER VAN ISRAËL UIT DE BALLINGSCHAP.

Wij herinneren ons, welk eene belangrijke plaats in de strafaankondigingen der profeten de wegvoering van Israël naar een vreemd land inneemt. Dat dit de zwaarste bedreiging was, die zij konden uitspreken, merkten wij reeds op. Doch het is niet overbodig, daarbij nog wat langer stil te staan. Meer nog dan nu behoorden in de oudheid land en volk bijeen. Niet dan om zeer gewichtige en dringende redenen ging de individu er toe over om zich te verwijderen buiten de grenzen van den geboortegrond. De verbanning stond gelijk met afsnijding uit de volksgemeenschap, de wegvoering van de geheele natie met opheffing van het volksbestaan. Door den godsdienst werd, ook onder Israël, die band enger toegehaald en geheiligd. Kanaän was het land, dat Jahveh aan Israël gegeven had [1]). Wat meer zegt: in Kanaän woont Jahveh, bepaaldelijk op den heuvel Zion, in den tempel, die daar, volgens zijn bevel, gebouwd is. Kanaän is dus „het land van Jahveh [2])", wat daarbuiten ligt heet „onrein land [3])." Dientengevolge wordt, althans hier en daar, de vereering van Jahveh van het verblijf in Kanaän nagenoeg afhankelijk gemaakt. In een der verhalen van het eerste boek *Samuël* vervloekt David degenen, die „hem verstooten, zoodat hij niet blijven kan in het erfdeel van Jahveh, terwijl zij tot hem zeggen: ga heen, dien andere goden [4])!" Hier wordt, gelijk men bemerkt, het dienen van Jahveh onbestaanbaar geacht met het rondzwerven buiten zijn erfdeel. Tot denzelfden kring van voorstellingen behoort het verzoek van Naäman tot Eliza: „laat toch aan uwen knecht gegeven worden een last aarde . . ., want uw knecht zal geen brandoffer of slachtoffer meer toebrengen aan andere goden, maar aan Jahveh [5])" — ter wiens

[1]) Zoo reeds in den Decalogus, *Exod.* XX: 12, en verder *passim* in het O. Testament. [2]) *Hoz.* IX: 3. [3]) *Amos* VII: 17. [4]) 1 *Sam.* XXVI: 19. [5]) 2 *Kon.* V: 17.

eere Naäman zich voorneemt, in Syrië een altaar te bouwen, maar van aarde uit Kanaän medegevoerd. — Met opzet koos ik deze sterk sprekende plaatsen, om duidelijk te maken, wat de wegvoering uit het vaderland voor den Israëliet in zich sloot. Zeker waren niet allen de denkwijze toegedaan, waarvan de daareven geciteerde teksten getuigenis afleggen, maar zelfs de hoogst ontwikkelden zagen in de verhuizing naar den vreemde ook voor hun godsdienstig leven een onherstelbaar nadeel. Hierin ligt eigenlijk reeds opgesloten, dat de Israëlietische profeten geene andere dan eene tijdelijke ballingschap hebben kunnen verwachten: voorgoed naar een ander land verplaatst, zou Israël, in hunne schatting, èn zijne nationaliteit èn zijn godsdienst verloren hebben. Hoe zouden zij zich hebben kunnen voorstellen, dat Jahveh dát over het door hem uitverkoren volk had beschikt? — Maar nog om eene andere reden hebben de profeten de ballingschap voor tijdelijk moeten aanzien. Zij beschouwen in het algemeen de straffen en in het bijzonder deze straf als een tuchtmiddel en, daar zij door Jahveh wordt toegepast, als een werkzaam en doeltreffend tuchtmiddel. Wat de rampen, waarmede hij Israël reeds vroeger had bezocht, niet hadden uitgewerkt, dat zou nu dan in den vreemde tot stand komen: de bekeering der natie, of liever: van een gedeelte der natie, waaruit zich een nieuw volk van Jahveh kon ontwikkelen. Daaraan twijfelt dan ook geen der profeten, hoewel, gelijk te verwachten was, de één meer dan de ander nadruk legt op deze heilzame uitwerking van het gericht. Bij niemand staat zij zoozeer op den voorgrond, als bij Jezaja, die zelfs aan een zijner zonen den zinnebeeldigen naam Shear-jashûb gaf, opdat het ieder zou in het oog vallen, dat het „een rest bekeert zich" eene der grondgedachten was van zijne prediking [1]). Maar nu is van die bekeering de terugkeer van Israël in zijn vaderland

[1]) *Jes.* VII: 8; verg. IV: 18 verv.; VI: 18; X: 21 verv. enz.

onafscheidelijk. Hoe nauw zij samenhangen, blijkt, als ten overvloede, uit het vroeger reeds geconstateerde feit [1]), dat beiden in het hebreeuwsch door één en hetzelfde woord worden aangeduid. „Wanneer de oorzaak ophoudt, dan ook het uitwerksel": wanneer de overtredingen, die Israël's ballingschap hebben te weeg gebracht, door verootmoediging en bekeering uitgewischt en door Jahveh vergeven zijn, dan neemt ook de ballingschap zelve een einde. Israël bekeert zich tot Jahveh; maar Jahveh's woonplaats is Kanaän; de terugkeer derwaarts kan dus niet wel uitblijven.

De voorafgaande beschouwing, waarin ik mij beijverd heb geen enkel denkbeeld op te nemen, dat niet in de geschriften der profeten zelve wordt uitgesproken, doet ons verwachten, dat wij het uitzicht op terugkeer uit de ballingschap zullen aantreffen bij allen, die eene wegvoering òf te gemoet zien òf reeds achter zich hebben. Werkelijk is dat het geval. Het verschil, dat zich ten aanzien van dit punt voordoet, vindt zijne natuurlijke verklaring in het verschil der tijdsomstandigheden. Sommigen spreken met het oog op eene of andere partiëele wegvoering, die reeds had plaats gehad; anderen doelen op de ballingschap van het gansche volk, die zij òf zelven aangekondigd hadden, òf door eigen ervaring kenden. Doch allen zien zij met smachtend verlangen en met vertrouwen uit naar herstel van die vreeselijke ramp.

Het is eigenlijk niet noodig, de waarheid van het hier gestelde door een rijkdom van aanhalingen te staven. Immers Israël's terugkeer wordt ondersteld in alles wat de profeten over de toekomstige heerlijkheid van hun volk uitspreken. Toch schijnt het raadzaam, althans eenige bewijsplaatsen aan te voeren.

Al aanstonds kunnen wij er eene ontleenen aan Amos. „Ik zal" — zoo spreekt Jahveh — „het lot van mijn volk Israël doen verkeeren, en zij zullen opbouwen de verwoeste steden

[1]) Hierboven bl. 183—185.

en daarin wonen, en wijngaarden planten en den wijn daarvan drinken [1])"; in dien gunstigen omkeer moet, blijkens het voorafgaande [2]), de terugkomst der weggevoerden begrepen zijn. Van Hozea weten wij reeds, dat hij den terugkeer der Israëlieten uit Egypte en Assyrië, de landen hunner ballingschap, heeft verkondigd [3]). Met hem komt de auteur van *Zach.* IX—XI bijna woordelijk overeen [4]). Wij herinneren ons, dat Jezaja den ondergang van het rijk Juda niet voorspelt; hij kent geene andere ballingen dan de burgers van het rijk der tien stammen en voorts de Judeërs, die bij verschillende gelegenheden uit hun vaderland waren weggevoerd. Het staat bij hem vast, dat Jahveh hen allen zal verzamelen uit de vier hoeken der aarde, om hen terug te brengen naar hun land [5]). Micha, die zich de toekomst van Jeruzalem anders voorstelt, is hierin geheel eenstemmig met zijn grooten tijdgenoot. De bevolking van Jeruzalem zal de stad verlaten en op het veld wonen, maar dáár gered en door Jahveh uit de hand harer vijanden verlost worden; daarna vinden wij haar terug in Judea, waar zij de aanvallen van de Assyriërs zegevierend afslaat [6]). Reeds vroeger had deze profeet, zich aansluitende aan eene oude godspraak, die hij overneemt, deze woorden neergeschreven: „Op dien dag, zegt Jahveh, zal ik de afgedwaalde verzamelen en de verstrooide bijeenbrengen en haar, die ik leed had aangedaan. Dan maak ik de afgedwaalde tot een overblijfsel en de verdrevene tot een sterk volk, en Jahveh zal over hen heerschen op den berg Zion, van dat tijdstip af en tot in eeuwigheid [7])." — Dat Joël [8]) en Jeremia [9]) dezelfde verwach-

[1]) *Amos* IX: 14. Volgens de meer gewone verklaring: „Ik zal de gevangenen van mijn volk Israël terugbrengen." Doch de hebr. uitdrukking beteekent in het algemeen: iemands lot wenden, zijn vroegeren toestand herstellen, hem den voormaligen voorspoed teruggeven. Zie dit aangetoond *Theol. Tijdschrift* VII (1873) bl. 520—524. [2]) *Amos* IX: 7—9. [3]) *Hoz.* XI: 11; boven bl. 182 verv. [4]) *Zach.* X: 10 verg. vs. 8, 9; IX: 11, 12. [5]) *Jez.* XI: 11, 12. [6]) *Mich.* IV: 10; V: 2 verv. Zie hierboven bl. 189 verv. [7]) *Mich.* IV: 6, 7. [8]) *Joël* III: 1, 7. [9]) *Jer.* III: 14, 18 en *passim.*

ting uitspreken, behoeft geen bewijs. De laatstgenoemde bepaalt zelfs den duur van de Babylonische slavernij, in de bekende profetie over de 70 jaren der ballingschap, die wij later nog, uit een ander oogpunt, opzettelijk overwegen zullen [1]). Toen Jeruzalem veroverd en verwoest was, bleef de hoop op herstel voortleven. Obadja spreekt haar uit [2]) en — wie niet van de exilische profeten, van wier prediking zij den grondtoon uitmaakt [3])?

Over de wijze, waarop de terugkeer zal plaats hebben, laten de meeste profeten zich niet uit: Jahveh brengt zijn volk weder naar het vaderland; dit te weten is hun genoeg. Doch hierin ligt eigenlijk reeds opgesloten, hetgeen dan ook door enkelen nader wordt uitgewerkt, dat de terugtocht der ballingen duidelijk blijken zal het werk van Jahveh te zijn. Niet steelsgewijze, maar luisterrijk en onder de meest ondubbelzinnige blijken van Jahveh's tegenwoordigheid en zorg aanvaardt en volbrengt Israël de reize naar Kanaän. De beschrijvingen van dien tocht zijn blijkbaar dichterlijk en hyperbolisch; het zou miskenning zijn van de bedoeling der auteurs, wanneer wij ze letterlijk opvatten. Maar met de verwachting van een triomftocht was het hun zeker volkomen ernst. De Schrijver van *Jez.* XXXIV, XXXV teekent ons eene geheele herschepping van de woestijn, waardoor Israël henentrekt: het volk vindt daar in overvloed alles wat het behoeft; door de wildernis loopt eene heerbaan, die door geen onreine mag worden betreden en door geen wild gedierte onveilig wordt gemaakt [4]). Dit is alles poëzie, maar: poëtische

[1]) *Jer.* XXV: 11, 12; XXIX: 10. [2]) *Obad.* vs. 17—20.

[3]) Onder hen ook de auteur van *Jez.* XXIV—XXVII, wiens profetie op de verkondiging van den algemeenen terugkeer uitloopt, *Jez.* XXVII: 12, 13. Zie nog *Jez.* XIV: 1, 2 — blijkbaar afkomstig van een exilisch profeet, want hij verkondigt, dat „Jahveh Israël weder verkiezen en in zijn land vestigen zal" — zonder vooraf van de wegvoering melding te hebben gemaakt. Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* enz. II: 154—157.

[4]) *Jez.* XXXV: 1—9.

opsiering van een denkbeeld, dat bij den profeet vaststaat en, in het laatste vers zijner godspraak, aldus wordt geformuleerd: „De vrijgekochten van Jahveh zullen wederkeeren en te Zion komen met gejuich; eeuwige blijdschap zal op hun hoofd zijn; vreugde en blijdschap zullen zij verkrijgen, terwijl droefenis en zuchten wegvlieden [1])." In een anderen vorm vinden wij dit denkbeeld bij den auteur van *Jez.* XL—LXVI terug. Zinspelende op den uittocht uit Egypte verkondigt hij: „Gij zult niet in haast uitgaan (uit Babel), noch al vluchtende wegtrekken, want Jahveh gaat voor u uit en de god van Israël brengt u bijeen [2])." Met zoovele woorden zegt deze profeet, dat de woestijn den Israëlieten alles zal opleveren wat zij verlangen kunnen, opdat zij zien en erkennen, „dat de hand van Jahveh dit (de verlossing) tot stand gebracht en de Heilige van Israël het bewerkt heeft [3])." Meer dan eens komt hij dan ook terug op de blijken van Jahveh's trouwe zorg, die het volk op zijne reize begeleiden zullen [4]).

Nu heeft er, gelijk wij weten, na de verovering van Babel door Cyrus een terugkeer van Joodsche ballingen plaats gehad. Dat deze niet beantwoordt aan de verwachtingen der profeten en dat inzonderheid de toestand der teruggekeerden een scherp contrast vormt met hunne voorzeggingen, kan nu reeds als bewezen worden aangenomen en zal in het vervolg nog duidelijker aan het licht treden. Één enkel, sprekend feit breng ik nu aanstonds in herinnering. Vijftien jaren na de vestiging der colonie in Judea klaagt de profeet Zacharia: „Jahveh der heerscharen, tot hoe lang zult gij u niet ontfermen over Jeruzalem en de steden van Juda, waarop gij vertoornd zijt geweest nu zeventig jaren [5])?" Zoo weinig was de belofte van Jahveh toen nog vervuld, dat er om afwending van zijnen toorn kon worden gebeden! Intusschen twijfelden de Joden daarom niet aan de verwezenlijking van die toezeggingen. Het kwam niet

[1]) *Jez.* XXXV: 10. [2]) *Jez.* LII: 12. [3]) *Jez.* XLI: 17—20. [4]) *Jez.* XLIII: 19, 20; XLVIII: 21; XLIX: 10, 11. [5]) *Zach.* I: 12, verg. VII: 5.

bij hen op, de profeten, die ze hadden overgebracht, voor dwaalleeraars te houden of hen van overdrijving te verdenken. Maar hoe dan dit hun geloof met de werkelijkheid in overeenstemming te brengen? Zij moesten van twee voorstellingen ééne kiezen. Zij konden aannemen, òf dat de terugkeer, dien de profeten voorspeld hadden, nog geheel toekomstig was, òf dat de vestiging in Judea als een begin van de verwezenlijking der profetie moest worden aangemerkt. Gelijk te voorzien was, wordt dit dilemma in het O. Testament zelf nergens gesteld, veelmin beredeneerd. Maar het blijkt toch duidelijk genoeg, uit de geschriften der na-exilische profeten, dat zij de laatstgenoemde voorstelling hebben omhelsd. Niet in de nog steeds verstrooide Israëlieten, maar in de bewoners van Judea; niet in Babylonië of elders in het buitenland, maar in Jeruzalem zien zij het middelpunt of de kern van Israël. Daarheen zullen dus ook de overigen terugkeeren. Door toevloed van elders zullen de Judeërs machtig aangroeien en eindelijk beantwoorden aan het ideaal van een hersteld Israël, dat de profeten vóór en in de ballingschap zich gevormd hadden.

Dat dit inderdaad de na-exilische opvatting is, blijkt veel duidelijker bij de lezing van de geschriften uit dien tijd, dan uit enkele teksten. Inzonderheid lette men op de profetieën van Zacharia. Hij verkondigt b. v. de vermeerdering der bevolking van Jeruzalem en wekt de Babylonische Joden op, om zich haastig daarheen te begeven en zoo deel te erlangen aan de luisterrijke toekomst, die den zetel van Jahveh te wachten staat [1]). Doch eigenlijk gaan al zijne voorzeggingen van deze zelfde onderstelling uit. De Jeruzalemsche gemeente, in het visioen door den Hoogepriester Jozua vertegenwoordigd, wordt van hare zonden gereinigd [2]); haar hoofd, Zerubbabel, ontvangt de heerlijkste beloften [3]); inzonderheid zal „de Spruit",

[1]) *Zach.* II, inzonderheid vs. 6 verv. [2]) *Zach.* III. [3]) *Zach.* IV.

de beheerscher van Israël — over wien straks meer! — uit haar midden voortkomen [1]). — Ook de auteur van het boek *Daniël* opent den Joden in Palestina het uitzicht op betere tijden, zooals door ons later onderzoek boven bedenking zal worden verheven.

Misschien wekt het eenige bevreemding, dat ik bij dit punt zoo lang stilsta. Doch het valt niet moeilijk te betoogen, dat voor de Israëlieten zelve de vraag, of de profetie al dan niet een begin van vervulling had verkregen, groot belang bezat. De bewoners van Judea moesten er hoogen prijs op stellen, als de wettige erfgenamen der belofte te worden aangemerkt. Na den val van Jeruzalem in 586 v. Chr. bleven er insgelijks eenige Joden in hun vaderland over. Zij vleiden zich met de hoop, dat het herstel van Israël met hen beginnen of van hen uitgaan zou. „Abraham" — zoo spraken zij — „was maar één man en toch beërfde hij het land; wij nu zijn velen; ons zal het land ten erfdeel gegeven worden [2])." Tegen die pretensie komt de profeet Ezechiël met nadruk, ja niet zonder heftigheid op [3]). Toen, terwijl de ballingschap juist een aanvang nam, werd de kern van Israël geacht in den vreemde te verkeeren — gelijk inderdaad de weggevoerden het meest ontwikkelde deel des volks uitmaakten. Het was snoode aanmatiging van de zijde der achtergeblevenen, dat zij de natie meenden te zijn. Doch toen, 50 jaren later, de weggevoerden, althans voor een deel, waren teruggekeerd, was ook het zwaartepunt des volks uit Babylonië naar Judea verplaatst. Deze verandering in den toestand was te gewichtig dan dat zij onze aandacht mocht ontgaan. En, afgezien hiervan, als men zich te binnen brengt, wat in de inleiding tot dit hoofdstuk over het chiliasme gezegd werd, dan zal men ook met het oog daarop gereedelijk toegeven, dat het geene onverschillige quaestie is, die wij behandelden. Wanneer de chiliasten den terugkeer van Israël naar

[1]) *Zach.* VI: 9—15. [2]) *Ezech.* XXXIII: 24. [3]) Ald. vs. 25—29.

Palestina ook nu nog voor absoluut toekomstig houden, dan weerspreken zij — trouwens zonder zich daarvan rekenschap te geven — de verklaring van de oude profetieën, die in het O. Testament zelf wordt voorgedragen.

II. DE HEREENIGING VAN EPHRAÏM EN JUDA.

De scheuring van Salomo's rijk (975 v. Chr.), hoezeer op het oogenblik zelf door de omstandigheden geboden en voor Israël's eigenaardige ontwikkeling over het geheel niet ondienstig, kon toch, in later tijd en met het oog op de politieke gevolgen, terecht als eene nationale ramp worden aangemerkt. Het verwondert ons dus niet, dat de hoop op de hereeniging van de twee koninkrijken in het profetische uitzicht op Israël's herstel was opgenomen. De vorm der verwachting werd bepaald door de omstandigheden des tijds, zooals het volgend overzicht ons leeren zal.

De profeten der 8ste eeuw vóór onze jaartelling, die het Ephraïmietische rijk uit eigen aanschouwing kenden, velden een zeer ongunstig oordeel over zijn godsdienstigen en zedelijken toestand en hadden over het algemeen meer op met Juda. Hoe dit oordeel zich afspiegelt in hunne verwachtingen aangaande het lot der beide koninkrijken, hebben wij vroeger gezien. Van die verwachtingen is nu, op hare beurt, de voorstelling der toekomst afhankelijk. Amos heeft hoogstwaarschijnlijk aangenomen, dat de Ephraïmieten, die aan het gericht ontkomen en door Jahveh in Kanaän teruggebracht waren, zich zouden aansluiten bij Juda, onder de heerschappij der Davidische dynastie, voor welke hij een tijdperk van vernieuwden luister te gemoet ziet [1]). In nadere bijzonderheden treedt deze profeet niet. Evenmin doet dat Hozea. In de

[1]) Zie *Amos* IX: 10 (de zondaars sterven door het zwaard, de overigen blijven behouden); 11 (oprichting der ineenstortende tente van David); 14 (terugkeer der ballingen).

laatste strophe van zijn boek, die aan de beschrijving van het toekomstige heil gewijd is, houdt hij zich uitsluitend met Ephraïm bezig [1]). Doch reeds vroeger had hij de verwachting uitgesproken, dat de tien stammen weer met Juda zouden worden vereenigd. Zij ligt opgesloten in zijne profetie, dat de zonen van Israël, na gedurende vele dagen verstoken te zijn geweest van politieke en priesterlijke leiding, „zich bekeeren en Jahveh, hun god, en David, hun koning, zoeken zullen [2])." Maar bovendien zegt hij, met zoovele woorden, dat „de zonen van Juda en de zonen van Israël bijeenkomen en één hoofd over zich stellen en uit (alle hoeken van) het land (naar het heiligdom) opgaan zullen [3])." Wat hij bedoelt met de aanstelling van één hoofd, is niet aanstonds duidelijk. Doch de vereeniging van de twee rijken wordt hier op ondubbelzinnige wijze voorspeld. De auteur van *Zach.* IX—XI gaat in zekeren zin nog verder. Het is alsof hij zich geen ander Israël denken kan dan het ééne, groote, waartoe zoowel Ephraïm als Juda behoort. Hij spreekt als ware de scheuring reeds geheeld. De koning, die Zion binnentrekt, zal heerschen „van zee tot zee en van de rivier tot de uiteinden des lands", d. i. over hetzelfde grondgebied, waarover David den schepter had gezwaaid [4]). Wordt hier stilzwijgend ondersteld, dat de scheidsmuur tusschen de twee rijken is weggenomen, elders wordt dezelfde gedachte uitgedrukt door beider gelijktijdige vermelding: wat van Ephraïm geldt is ook op Juda toepasselijk, en omgekeerd [5]). Deze samenvoeging heeft dubbele beteekenis bij een profeet, die den oorlog tusschen de twee broederrijken zelf beleefd had en de verbreking van hunne „broederschap" als de grootste straf aanmerkte, hun door Jahveh beschikt [6]). Diezelfde ervaring

[1]) *Hoz.* XIV: 2—9 (Israël, vs. 2, is volgens vs. 9 Ephraïm, gelijk gewoonlijk bij dezen profeet). [2]) *Hoz.* III: 5. [3]) *Hoz.* I: 11. [4]) *Zach*: IX: 10b.
[5]) *Zach.* IX: 10a, 13—17; X: 6.
[6]) *Zach.* XI: 14. Wie het gebruik, tot dus ver van *Zach.* IX—XI gemaakt

had ook Jezaja opgedaan. De verontwaardiging over den aanval van Pekah en Rezin op Juda en de Davidische dynastie heeft het hem wellicht gemakkelijk gemaakt te berusten in het vooruitzicht van den ondergang des Ephraïmietischen rijks. Doch zijne belangstelling in dat deel van Israël werd daardoor niet uitgedoofd. Hij gelooft aan de bekeering althans van een gedeelte der Ephraïmieten [1]) en, gelijk wij daareven reeds vernamen, aan hunne wederkomst in het land Kanaän [2]). Daarna — zoo gaat hij voort — „zal de naijver van Ephraïm wijken en de vijandig gezinden van Juda zullen worden uitgeroeid: Ephraïm zal Juda niet benijden en Juda zal Ephraïm niet vijandig zijn [3])." Gezamenlijk voeren zij dan ook strijd tegen de naburen en onderwerpen hen aan hunne heerschappij [4]).

Zoo dachten de profeten, die het rijk van Ephraïm nog in zijn bloeitijd gekend of zijn ondergang beleefd hadden. Ongeveer eene eeuw na hen treedt Jeremia op. Is het niet zeer opmerkelijk, dat hij omtrent de Ephraïmieten veel zachter gestemd is dan omtrent de burgers van het rijk Juda, zijne tijdgenooten? Verschillende oorzaken kunnen hebben samengewerkt om hem tot dat oordeel te leiden, daaronder óók het feit, dat de burgers van het noordelijke rijk toen reeds zoo lang in ballingschap hadden verkeerd, hetgeen, naar Jeremia's vaste overtuiging, op hun godsdienstigen toestand gunstig moest hebben gewerkt. Doch hoe dit zij, in verband met deze gezindheid van den profeet verwonderen wij ons niet,

en verder nog te maken, met opmerkzaamheid nagaat, zal geen verder bewijs verlangen voor de stelling, dat deze drie hoofdstukken uit de 8ste eeuw v. Chr. dagteekenen en slechts door misverstand aan den na-exilischen auteur van *Zach.* I—VIII kunnen zijn toegekend. De Schrijver van H. IX—XI onderstelt doorloopend het bestaan van de rijken Ephraïm en Juda en komt ook in zijne verwachtingen aangaande de toekomst overeen met de profeten, die tot de 8ste eeuw behooren. Zie verder mijn *Hist. krit. Onderz.* enz. II: 380—385.

[1]) *Jez.* XVII: 4—11. [2]) *Jez.* XI: 11, 12 en boven bl. 223.

[3]) *Jez.* XI: 13. [4]) *Jez.* XI: 14.

dat hij in zijne profetieën over Israël's herstel de Ephraïmieten uitdrukkelijk vermeldt. Zoo b. v. in eene zijner oudste godspraken, die, hoewel met de overige eerst in Jojakim's 4de jaar opgeschreven, reeds onder de regeering van Jozia werd uitgesproken [1]). Na in het licht te hebben gesteld, dat de zonden van Juda die van Israël nog overtreffen, wendt hij zich, op bevel van Jahveh, naar het noorden en roept de ballingen uit Ephraïm tot bekeering op. Wanneer zij gehoor geven aan die roepstem, dan zal Jahveh hen nemen „één uit elke stad en twee uit elk geslacht" en hen brengen naar Zion [2]). Wanneer zij zich daar vermenigvuldigd hebben en Jeruzalem, in den vollen zin des woords, Jahveh's troon geworden is [3]), dan — „in die dagen zal het huis Juda zich voegen bij het huis Israël en zij zullen gezamenlijk komen uit het land van het Noorden in het land, dat Ik hunne vaderen heb doen beërven [4])." Men bemerkt, dat hier, in meer dan één opzicht, aan Ephraïm de prioriteit wordt toegekend. Dezelfde voorstelling, hoezeer minder uitgewerkt, vinden wij in eene latere profetie terug, waar Ephraïm „de eerstgeborene van Jahveh" wordt genoemd [5]), die ootmoedig zijne schuld belijdt [6]) en met Juda deelt in Jahveh's zegeningen [7]). Men herinnere zich voorts, dat het nieuwe verbond, waarnaar de profeet met blijde verwachting uitziet, door Jahveh wordt aangegaan „met het huis Israël en met het huis Juda [8])." Ook met het oog op de Ephraïmieten is de schoone belofte neergeschreven: „Zie ik zal hen vergaderen uit alle landen, waarheen ik hen verdreven heb ..... En zij zullen mij tot een volk en ik zal hun tot God zijn. En ik zal hun geven één hart en één weg, zoodat zij mij vreezen alle dagen, opdat

[1]) *Jer.* III: 6—IV: 2. [2]) *Jer.* III: 6—11 (de vergelijking); 12—15 (de roepstem en de belofte aan de ballingen uit Israël). [3]) *Jer.* III: 16, 17 — op welke verzen wij later nog terugkomen. [4]) *Jer.* III: 18.
[5]) *Jer.* XXXI: 1—9. [6]) *Jer.* XXXI: 18 verv. [7]) *Jer.* XXXI: 23 verv. 27 verv. [8]) *Jer.* XXXI: 31—34.

het hun goed ga en hunnen kinderen na hen. En ik sluit met hen een eeuwig verbond, dat ik niet zal aflaten van hen om hen te beweldadigen; en mijne vreeze geef ik in hun hart, zoodat zij niet van mij wijken [1])."

De tijdgenooten van Jeremia onder de profeten hadden niet allen bepaalde aanleiding, om van hunne instemming met deze verwachtingen ten aanzien der Ephraïmieten te doen blijken. Doch hun stilzwijgen is geene tegenspraak. Zoo dikwerf het wordt afgebroken, blijkt terstond dat Ephraïm niet vergeten is en dat zijne aansluiting bij Juda een bestanddeel blijft van de hoop op Israël's herstel. Obadja noemt naast het huis Jakob's „het huis Jozelf's [2])" en bedoelt daarmede allerwaarschijnlijkst de stammen, die samen het noordelijke rijk uitmaakten. Ezechiël treedt meer in bijzonderheden. Het Israël der toekomst bestaat, volgens hem, uit de twaalf stammen, die ieder zijn eigen grondgebied ontvangen [3]), evenals naar elk van hen ééne der poorten van Jeruzalem genoemd wordt [4]). Maar bovendien wijdt hij aan de hereeniging van de twee broederrijken eene afzonderlijke beschouwing [5]). De verbinding van twee staven komt hier voor als de zinnebeeldige voorstelling van de samensmelting der twee rijken: „Ik maak hen tot één volk in het land (Kanaän), op de bergen van Israël, en één koning zal over hen allen regeeren en zij zullen niet weder twee volkeren zijn, noch in twee koninkrijken verdeeld worden [6])." Vereenigd genieten zij dan ook den geestelijken en stoffelijken zegen, dien Jahveh aan zijn volk verleent [7]).

Wij zijn thans genaderd tot een keerpunt in de geschiedenis dezer verwachting. De profeten, die tegen het einde der Babylonische ballingschap bloeiden en de uitvaardiging van het bevelschrift, dat tot den terugkeer vergunning gaf, beleefden,

[1]) *Jer.* XXXII: 37—40. Dat de profeet hier ook aan Ephraïm denkt, volgt uit vs. 30, 32. [2]) *Obad.* vs. 18. [3]) *Ezech.* XLVII: 13, 21; XLVIII: 1—7, 23—29. [4]) *Ezech.* XLVIII: 30—34. [5]) *Ezech.* XXXVII: 15—28. [6]) *Ezech.* XXXVII: 22. [7]) *Ezech.* XXXVII: 23—28.

maken van de Ephraïmieten niet uitdrukkelijk melding. Misschien worden zij mede bedoeld, wanneer de auteur van *Jez.* XL—XLVI „Israël", „Jakob" en „de stammen van Israël" vermeldt, maar er wordt dan toch geenerlei nadruk gelegd op hunne deelneming aan het toekomstige heil. Onnatuurlijk is dit stilzwijgen niet. Voor de hier bedoelde profeten is de terugkeer in het vaderland eene bij uitnemendheid practische en actueele aangelegenheid, eene levensquaestie. Doch als zoodanig betrof zij de ballingen uit Judea, in wier midden zij verkeerden, en niet de Ephraïmieten, die op verren afstand woonden en, zoover wij weten, met hunne broeders geenerlei gemeenschap onderhielden. Zoolang de profeten de zaak uit het oogpunt der practijk beschouwden, bepaalden zij zich ook tot de Joodsche bevolking van Babylonië. Nog meer moesten de Ephraïmieten op den achtergrond geraken, toen er een terugkeer had plaats gehad, evenwel niet — gelijk was aangekondigd — van de twaalf stammen, maar van sommigen uit Juda, Benjamin en Levi [1]). De nieuwe volkplanting beschouwde zich zelve als de vertegenwoordigster van geheel Israël [2]). Lag daarin, aan den éénen kant, opgesloten, dat het verledene niet vergeten noch verloochend werd, aan de andere zijde moet het worden aangemerkt als een bewijs, dat de teruggekeerden een sterk zelfgevoel hadden en de overige stammen niet volstrekt noodig meenden te hebben. Hoe langer de scheiding aanhield, des te grooter werd natuurlijk ook het verschil tusschen de verwanten en des te geringer de geneigdheid der bewoners van Judea, om zich als het ware incompleet te verklaren en van de toetreding der Ephraïmieten eene verbetering van hun toestand afhankelijk te maken. Wij verwachten dus, dat de hoop op hereeniging allengs zal verflauwen. En zoo is het inderdaad. Zacharia, die zich over het algemeen kenmerkt door nauwe aansluiting aan zijne voor-

[1]) *Ezr.* II; *Neh.* VII. Verg. mijn *Godsdienst van Israël* II: 86 vv., 103 v.
[2]) *Ezr.* II: 2; VI: 17.

gangers [1]), spreekt ééne enkele maal over de verlossing van de ballingen uit het noordelijke rijk. „Het zal geschieden, gelijk gij, huis van Juda en huis van Israël, een vloek geweest zijt onder de heidenen, dat Ik u bevrijden zal en gij een zegen zult zijn: vreest niet; laat uwe handen sterk zijn [2])!" Doch in den geest van Zacharia zelven kan deze verwachting geene ruime plaats hebben ingenomen. Waar hij elders de toekomst beschrijft, maakt hij alleen van Juda gewag [3]). Bij Haggai, Maleachi en den auteur van *Daniël* vinden wij van de tien stammen geen enkel spoor. En als wij opmerken, hoe de Kroniekschrijver over hen spreekt [4]) en, meer nog, hoe hij hunne geschiedenis weglaat uit zijn historisch werk [5]), dan kunnen wij het stilzwijgen dier profeten niet voor toevallig houden. Zij mogen, op grond van de oudere voorzeggingen, hebben geloofd, dat de Ephraïmieten bestemd waren om eenmaal weder hunne vroegere plaats in te nemen, dat uitzicht trok hen niet aan en werd dien ten gevolge allengs flauwer. Had het gezag der profetische schriften zich daartegen niet verzet, licht zou dan de overtuiging ingang hebben gevonden, dat de tien stammen hunne aanspraken op de verwezenlijking van Jahveh's beloften hadden verbeurd.

Zoo doet zich dan hier het merkwaardige verschijnsel voor, dat de profetische voorspellingen niet slechts onvervuld blijven, maar ook allengs den bodem verliezen, waarop zij, in het volksgeloof opgenomen, konden voortleven. De gang der gebeurtenissen weerspreekt eerst de profetie en bewerkt daarna, dat zij nagenoeg in vergetelheid geraakt.

III. DE HEERSCHAPPIJ VAN HET DAVIDISCHE STAMHUIS.

In de teksten, waarvan wij kennis namen, vonden wij reeds een en ander maal David en zijne dynastie vermeld. Niemand

[1]) Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 379 n. 1. [2]) *Zach.* VIII: 13.
[3]) *Zach.* II: 12. [4]) B. v. 2 *Kron.* XIII: 3—18. [5]) Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* I: 317 vv.

mijner lezers verwondert zich, dat aan de hen betreffende verwachtingen der profeten eene afzonderlijke paragraaf gewijd wordt. Misschien heeft, juist omgekeerd, menigeen zich afgevraagd, wáárom ik niet met de profetieën over het Davidische stamhuis een aanvang heb gemaakt? Dat zou ongetwijfeld in overeenstemming zijn geweest met de meest gewone opvatting van de voorspellingen der profeten. Men noemt ze, gelijk bekend is, de Messiaansche verwachtingen of profetieën, aan welke benaming het denkbeeld ten grondslag ligt, dat de Messias d. i. de gezalfde, de koning uit David's geslacht, van de uitzichten in de toekomst het middelpunt is. Ware dat zoo, dan zou het zelfs plicht zijn geweest, allereerst op dien Messias de aandacht te vestigen. Maar het is zoo niet. Het woord „Messias" wordt in het O. Testament geene enkele maal gebezigd tot aanduiding van een afstammeling van David, die over het herstelde Israël regeeren zal. En, wat meer zegt, in meer dan ééne profetische beschrijving van de toekomst komt zulk een Davids-zoon in het geheel niet voor, terwijl hij in menige andere volstrekt niet de eerste plaats inneemt of zelfs alleen in het voorbijgaan vermeld wordt. In dezen stand der zaak zou het verkeerd zijn geweest, de traditie te volgen, in plaats van ons te laten leiden door de verschijnselen, die wij bezig zijn te bestudeeren. Ook nog in andere opzichten zullen wij ons moeten losmaken van de over dit onderwerp gangbare denkbeelden. Om redenen, die voor de hand liggen, zijn de profetische uitspraken over David en zijn geslacht deels verkeerd opgevat, deels voorbijgezien, zoodat het onbevooroordeeld onderzoek feiten aan het licht brengt, die den lezer aanvankelijk zeer zonderling moeten toeschijnen. Vandaar dat hier meer dan elders het recht mijner afwijkende opvatting opzettelijk moet worden in het licht gesteld.

De koning, die zich door eigene verdiensten of door de gunst der omstandigheden zijne waardigheid verworven heeft,

wenscht natuurlijk, dat zij erfelijk zal blijven in zijn geslacht. Dat zouden wij ook ten aanzien van David onderstellen, al wisten wij van hem niets meer, dan dat hij, na de mislukte poging van Saul om eene dynastie te grondvesten, door geheel Israël als koning was erkend. Volgens de berichten van de historische boeken des O. Testaments ontving hij van den profeet Nathan de uitdrukkelijke verzekering, dat Jahveh zijn wensch verhooren en het koningschap in zijn geslacht bevestigen zou [1]). Wat hiervan is, onderzoeken wij later. Bevreemdend is zulk eene belofte geenszins. En, al was zij nimmer uitgesproken, dan toch zou de hoop op het voortbestaan der Davidische dynastie allengs vaster zijn geworden, nadat zij gedurende vele tientallen van jaren in stand was gebleven, terwijl in het noordelijke rijk de ééne koninklijke familie door de andere verdrongen werd. Het schijnt niet ondienstig, bij de overweging van de verwachtingen der profeten, deze hare natuurlijke basis in gedachten te houden.

Sommigen hunner verkondigen eigenlijk niets anders of niets meer, dan dat het geslacht van David over Israël zal blijven regeeren. Het geslacht van David: evenals tot hiertoe, zoo zal ook in het vervolg de ééne Davidische koning regelmatig door den ander worden opgevolgd. Zoo zouden wij uit eigen beweging de bedoeling der profeten opvatten, maar deze en gene van hen geeft ook duidelijk te kennen, dat hij zoo en niet anders wil worden verstaan.

Vrij onbepaald is nog de voorzegging van Amos, die wij vroeger reeds leerden kennen [2]). „Op dien dag" — zoo schrijft hij, na de uitroeiing der zondaars te hebben aangekondigd — „op dien dag zal ik (Jahveh) de ineenstortende tent van David oprichten en hare reten stoppen en hare verwoeste deelen oprichten [herstellen] en haar opbouwen als in de dagen van ouds [3])." „De tent van David" is natuurlijk het Davidische

[1]) 2 *Sam.* VII: 8—16; 1 *Kron.* XVII: 7—14; verg. *Ps.* LXXXIX: 4, 5, 20 verv. [2]) Hierboven bl. 176. [3]) *Amos*: IX: 11.

stamhuis, aan hetwelk hier dus herstel van zijn vroegeren luister wordt toegezegd. In overeenstemming daarmede voorzegt de profeet, in het volgende vers, dat zij — de Davidische koningen of de Israëlieten door hen aangevoerd — „de rest van Edom en al de volken, over welke Jahveh's naam (als die van hun overwinnaar) is uitgeroepen, erfelijk bezitten zullen [1])" — evenals hun stamvader David over al de naburen van Israël den schepter had gezwaaid. Dat de profeet bepaaldelijk aan één koning uit David's familie denkt, blijkt op geenerlei wijze. — Veel minder nog kan dit het gevoelen van Jeremia zijn geweest. Hij bestraft, in eene zijner toespraken, „de herders, die het volk van Jahveh weiden", en knoopt daaraan onmiddellijk vast deze profetie: „Ik (Jahveh) zal verzamelen het overblijfsel mijner schapen uit al de landen, waarheen ik ze heb verstrooid, en zal ze terugbrengen in hunne weiden, en ze zullen vruchtbaar zijn en vermenigvuldigen; en Ik zal over hen stellen herders, die ze weiden, en zij (de schapen) zullen niet meer vreezen, noch verschrikt worden, noch verloren gaan, zegt Jahveh [2])." De herders zijn de koningen, zoodat Jeremia hier de verwachting uitspreekt, dat Israël in de toekomst door vorsten (in het meervoud) zal worden bestuurd, die bij de Davidische koningen, onder wier regeering hij leeft, zeer gunstig zullen afsteken. Hoe het vervolg hiermede samenhangt, zullen wij zoo aanstonds zien. Vooraf vestigen wij onze aandacht op eene andere profetie, die de daareven medegedeelde opheldert. Achtereenvolgens vinden wij daar deze toezeggingen: „Zoo spreekt Jahveh: nimmer zal aan David een man ontbreken, die zetelt op den troon van het huis Israël's [3])." En nog eens: „Wanneer gij verbreken kunt mijn verbond met dag en nacht ...., dan zal ook mijn verbond verbroken worden met David, mijnen knecht, zoodat hij geen zoon meer heeft, die regeert op zijnen troon [4])."

[1]) *Amos* IX: 12. [2]) *Jer.* XXIII: 3, 4. [3]) *Jer.* XXXIII: 17.
[4]) Ald. vs. 20, 21.

Straks daarop belooft Jahveh, dat hij „het kroost van David, zijnen knecht, en de Levieten, die hem dienen, zal vermenigvuldigen" als de sterren des hemels [1]). Eindelijk nog de toezegging, dat Jahveh nimmer „het kroost van David zal verstooten, zoodat hij daaruit geene heerschers (in het meervoud) neemt over het kroost van Abraham, Izak en Jakob [2])." Dit zijn altemaal geheel ondubbelzinnige verklaringen: de profeet, van wien ze afkomstig zijn, verwacht niet één enkelen koning uit David's familie, maar eene onafgebroken reeks van Davidische koningen. Men merke nog op, dat hij op dezelfde wijze over de Levietische priesters spreekt als over de afstammelingen van David [3]) — wèl een bewijs, dat deze laatsten hem voor den geest staan als elkander opvolgende vorsten. Maar door wien is nu deze profetie geschreven? Zij staat op naam van Jeremia en wordt ook nog door enkele hedendaagsche uitleggers aan hem toegekend [4]). Doch anderen ontdekken daarin denkbeelden en vooral uitdrukkingen, die aan Jeremia vreemd zijn, en houden haar dus voor een toevoegsel van eene andere hand [5]). Zij nemen aan, dat een jonger profeet, tijdens de Babylonische ballingschap, Jeremia's godspraak [6]) uitbreidde en wel 1° door herhaling van eene belofte, die hij elders bij dezen profeet aantrof [7]), en 2° door nadere toelichting en uitwerking van haren inhoud [8]). Ik voor mij houd dit laatste gevoelen voor het meest waarschijnlijke, maar meen tevens, dat wij volle vrijheid hebben, om dien jongeren profeet als een zeer bevoegd uitlegger van Jeremia aan te merken. Ik aarzel dus niet, de verwachtingen aangaande den voortduur der Davidische dynastie, die wij hem hoorden uitspreken, ook

[1]) Ald. vs. 22. [2]) Ald. vs. 26. [3]) Ald. vs. 17, 18; 21; 22; 24.
[4]) O. a. door K. H. Graf, *Jeremia* S. 421 ff. [5]) Verg. mijn *Hist. krit. Onderz.* II: 204 v. en de daar geciteerde schrijvers. In de Grieksche vertaling van Jeremia komt H. XXXIII: 14—26 niet voor. [6]) H. XXXIII: 1—13.
[7]) H. XXXIII: 14—16, te vergelijken met H. XXIII: 5, 6.
[8]) H. XXXIII: 17—26.

aan Jeremia toe te schrijven — met wiens voorspelling over de „herders", waarvan wij zijn uitgegaan, ze trouwens geheel overeenkomen.

Zoo hebben wij ons den weg gebaand tot recht verstand van de woorden, die op de daareven genoemde voorspelling over de herders onmiddellijk volgen en die den jongeren profeet, van wien de tweede helft van *Jer.* XXXIII afkomstig is, gewichtig genoeg toeschenen om te worden herhaald en gecommentariëerd. Bij die gelegenheid maakte hij tegelijk eenige kleine veranderingen in de uitdrukkingen van zijnen voorganger, waarom wij beginnen met de twee teksten naast elkander te plaatsen en te vergelijken:

Jer. XXIII: 5, 6.

Zie, de dagen komen, spreekt Jahveh, dat ik David verwekke rechtvaardig uitspruitsel, en het zal heerschen als koning en voorspoedig zijn en recht en gerechtigheid doen in den lande. In zijne dagen zal Juda verlost worden en Israël in veiligheid wonen, en dit is zijn naam, waarmede men hem noemen zal: Jahveh onze gerechtigheid.

Jer. XXXIII: 15, 16.

In die dagen en in dien tijd zal ik voor David doen ontspruiten uitspruitsel van gerechtigheid, en het zal recht en gerechtigheid doen in den lande. In die dagen zal Juda verlost worden en Jeruzalem in veiligheid wonen en dit is het [= dit is de naam], waarmede men haar noemen zal: Jahveh onze gerechtigheid.

Bij de lezing van *Jer.* XXIII blijft het twijfelachtig, aan wien de zinnebeeldige naam „Jahveh onze gerechtigheid" wordt toegekend, aan „het rechtvaardig uitspruitsel" of aan Israël: het één zoowel als het ander laten de woorden toe. Doch in *Jer.* XXXIII wordt voor „Israël" in de plaats gesteld „Jeruzalem" en tevens het mannelijk voornaamwoord in een vrouwelijk veranderd. Hier is dus „Jahveh onze gerechtigheid" een naam van Jeruzalem, maar dan ook in *Jer.* XXIII van Israël. Daaruit volgt, dat wij thans, handelende over David's dynastie, ons met dien naam niet verder hebben in te laten [1]). Daarentegen zoeken wij hier antwoord op de vraag,

[1]) Zie dus beneden, in § IV van dit hoofdstuk.

wat Jeremia bedoelt met het „rechtvaardig uitspruitsel" of „uitspruitsel van gerechtigheid?" Denkt hij aan één enkelen nakomeling van David of, in het algemeen, aan David's nakroost? Het hebreeuwsche woord (tsémah) is een *collectivum* en pleit dus voor de laatstgenoemde opvatting. Deze is bovendien in harmonie met de onmiddellijk voorafgaande profetie van Jeremia over de „herders" en — gelijk ons daareven bleek — met den ouden commentaar, dien wij in de tweede helft van *Jer.* XXXIII voor ons hebben. Wij kunnen dus niet aarzelen: Jeremia blijft zich zelven gelijk en toont ook hier, de instandhouding der Davidische dynastie te verwachten en tevens hare herschepping, ten gevolge waarvan zij rechtvaardige koningen oplevert [1]).

De gronden, waarop deze conclusie rust, zijn zóó stevig, dat zij bestand is tegen eene bedenking, welker betrekkelijk gewicht overigens niet kan worden ontkend. Zij wordt ontleend aan de profetieën van den na-exilischen Zacharia, die tot tweemalen toe van het „uitspruitsel" (tsémah) gewag maakt, en wel zóó, dat hij blijkbaar denkt aan één bepaald persoon [2]). Het is onloochenbaar, dat hij Jeremia's godspraak voor den geest heeft, maar — is het zijne bedoeling, haar te verklaren? en, zoo ja, is dan die verklaring juist? Het kan immers zijn, dat Zacharia zich bedient van de woorden zijns voorgangers, maar daarin zijne eigene gedachten kleedt. En het is óók mogelijk, dat hij mistast in de opvatting van Jeremia's voorzegging. Wij kunnen ons dus door zijne uitspraken — waarop wij zoo aanstonds nog terugkomen — niet laten afbrengen van die

[1]) Verg. Graf l. c. S. 303—305. De gewone verklaring vindt steun in de woorden: „en het (tsémah) zal heerschen als koning enz.", die op één individu schijnen te slaan. Doch zoo kon de profeet zich ook uitdrukken, wanneer tsémah hem als *collectivum* voor den geest stond. Want al dacht hij daarbij aan koningen, er zou toch, op elk gegeven oogenblik, maar één koning heerschen. Zie, op de volgende bladzijde, de verklaring van *Jer.* XXX: 21.

[2]) *Zach.* III: 8; VI: 12.

verklaring der Jeremiaansche profetie, waaraan wij de voorkeur moesten geven.

Naar de analogie van die profetie verklaren wij nu ook eene andere, van denzelfden auteur, die anders voor verschil van opvatting ruimte laat. Na de herstelling van Israël te hebben aangekondigd, gaat Jeremia dus voort: „En zijn (Israël's) machthebber zal uit hem zijn en zijn heerscher uit zijn midden voortkomen, en ik zal hem doen naderen en hij zal tot mij genaken, want wie zou (anders, d. i. als ik niet uitdrukkelijk vergunning gaf) zijn hart verpanden (d. i. zijn leven op het spel zetten), om tot mij te genaken? zegt Jahveh [1])." De hoofdgedachten van den profeet vallen terstond in het oog: Israël zal worden bestuurd, niet door vreemden, maar door een koning uit zijn midden; die koning zal tot Jahveh in de nauwste betrekking staan en, als ware hij tevens priester, tot hem den vrijen toegang hebben. Wisten wij nu niet van elders, dat Jeremia zulke Israëlietische koningen heeft verwacht, dan zouden wij in deze zijne profetie lichtelijk één enkelen heerscher vermeld achten. Maar nu houden wij het daarvoor, dat hij ook hier aan de herboren dynastie van David denkt en uitspreekt wat op elk der koningen, die zij voortbrengt, zal toepasselijk zijn.

Met te meer zelfvertrouwen dragen wij deze opvatting voor, nu het blijkt, dat zij steun vindt in een voorafgaand vers van dezelfde profetische rede. De Israëlieten — zoo voorspelt Jeremia — zullen niet meer aan vreemden onderworpen zijn, maar „zij zullen Jahveh, hun god, dienen en David, hun koning, dien ik hun verwekken zal [2])." Allerwaarschijnlijkst stond den profeet, toen hij deze woorden schreef, de ons reeds bekende uitspraak van Hozea voor den geest: „Daarna zullen de zonen Israël's wederkeeren en zoeken Jahveh, hun god, en David, hun koning [3])." Nog tweemalen in

[1]) *Jer.* XXX: 21. [2]) *Jer.* XXX: 9. [3]) *Hoz.* III: 5.

het O. Testament vinden wij dezelfde verwachting in denzelfden vorm, en wel bij Ezechiël. Aan zijne strafrede tegen de herders van Israël voegt hij de belofte toe: „Ik (Jahveh) zal over hen (de schapen) verwekken éénen herder, die ze zal weiden, mijnen knecht David: hij zal ze weiden en hun tot herder zijn; en ik, Jahveh, zal hun tot God zijn, en mijn knecht David vorst in hun midden [1])." Elders, waar hij de hereeniging van Juda en Ephraïm aankondigt, voorspelt hij eerst, dat „één koning over hen allen regeeren zal [2])", en daarna meer bepaald: „En mijn knecht David zal koning zijn over hen en éénen herder zullen zij allen hebben [3])"; wat een oogenblik later aldus wordt uitgewerkt: „zij zullen daar (in Kanaän) wonen, zij en hunne kinderen en hunne kindskinderen tot in eeuwigheid, en mijn knecht David zal vorst over hen zijn tot in eeuwigheid [4])." Dat al deze teksten één en dezelfde verklaring vereischen, valt in het oog. Maar welke? Men heeft gemeend, dat de profeten — met name Ezechiël — den terugkeer van David in het leven zouden hebben verwacht [5]). Doch daarvan blijkt niets hoegenaamd. Wanneer zij dat denkbeeld hadden willen uitdrukken, dan zouden zij zeker andere, geheel ondubbelzinnige termen gekozen hebben. De idee der opstanding uit de dooden was hun, mijns inziens, geheel vreemd, maar ook naar het gevoelen van hen, die hun bekendheid daarmede toeschrijven, niet zóó gemeenzaam, dat zij haar met een half woord konden aanduiden. Wij moeten dus anders verklaren, en wel òf: een tweede David, een koning aan hem gelijk, in macht, talent enz., òf: het Davidische huis. Deze laatste opvatting ligt het meest voor de hand [6]). Bij Hozea is zij de eenigmogelijke, naardien hij zich, gelijk wij vroeger zagen [7]), de

[1]) *Ezech.* XXXIV: 23, 24. [2]) *Ezech.* XXXVII: 22. [3]) Ald. vs. 24. [4]) Ald. vs. 25. [5]) Hitzig, *der Prophet Ezechiël* S. 265 f. [6]) Verg. 1 *Kon.* XII: 16; *Ps.* CXXXIII: 2 (Aäron = de hoogepriesters uit Aäron's geslacht). [7]) Hierboven bl. 179 v.

Davidische dynastie denkt als nog gezeten op den troon. Maar zoo ook bij Jeremia, die immers duidelijk toont, koningen uit David's geslacht te verwachten. En wat Ezechiël aangaat, het zal ons weldra blijken, dat deze opvatting met de denkbeelden, die wij elders bij hem aantreffen, geheel overeenstemt.

Men heeft reeds kunnen opmerken, dat hij tot tweemalen toe aan „David, Jahveh's knecht" den titel geeft van vorst (Hebr. nasi) [1]). Dezen „vorst" vinden wij terug in Ezechiël's beschrijving van den nieuwen Israëlietischen staat [2]), die wij later in haar geheel in oogenschouw zullen nemen [3]). Wanneer wij alles overwegen, wat de profeet over hem zegt, dan kunnen wij niets anders in hem zien dan een koning als alle anderen, niet onrechtvaardig en hebzuchtig zooals de vorsten, die vóór hem over Israël regeerden [4]), maar overigens aan hen gelijk. Hij heeft zijne bepaalde inkomsten [5]); hij draagt de kosten van een deel der offers [6]); hij offert zelf, ook zondeoffers [7]); hij wordt ondersteld zonen te hebben, aan wie hij een deel van zijn grondgebied kan afstaan, evenals aan zijne dienaren, mits het in het jaar der vrijlating tot hem wederkeere [8]); uitdrukkelijk wordt bepaald, dat hij zich van het land des volks niets mag toeëigenen [9]). Dit alles is volstrekt niet dubbelzinnig. Ezechiël denkt niet aan één enkelen vorst, maar geeft in het algemeen regelen voor „den vorst in den nieuwen Israëlietischen staat" d. i. voor hen, die daar achtereenvolgens de vorstelijke waardigheid bekleeden zullen. In zijne beschrijving onderstelt hij, dat er in de herboren theocratie zulk een vorst zijn zal. En dit mocht hij doen, want hij had vroeger aangekondigd, dat „David, Jahveh's knecht" als zoodanig zou optreden. Zoo blijkt dan tegelijk, dat wij die vroegere voorspelling daareven juist hebben ver-

[1]) *Ezech.* XXXIV: 24; XXXVII: 25. [2]) *Ezech.* XL—XLVIII.
[3]) Zie beneden, § IV van dit hoofdstuk. [4]) *Ezech.* XLV: 7 verv.
[5]) *Ezech.* XLV: 7; XLVIII: 21, 22. [6]) *Ezech.* XLV: 17. [7]) *Ezech.* XLV: 22; XLVI: 4, 12. [8]) *Ezech.* XLVI: 16, 17. [9]) *Ezech.* XLVI: 18.

klaard. Indien de profeet aan één enkelen koning, een tweeden David, had gedacht, dan zou hij hem ongetwijfeld eene geheel andere plaats hebben aangewezen in den Israëlietischen staat dan die van een aanzienlijk en hoog geeerd beambte, zooals in *Ezech.* XL—XLVIII „de vorst" wordt afgeteekend.

De tot nu toe niet behandelde profetieën, waarin Ezechiël zijne verwachtingen omtrent het Davidische huis uitspreekt, bevestigen het verkregen resultaat of zijn daarmede althans niet in strijd. Aan eene gestrenge strafrede tegen Zedekia [1]) voegt de profeet de belofte toe, dat Jahveh eene loot van den ceder (d. i. een afstammeling van het Davidische huis) planten zal op een hoogen berg, waar zij zich ontwikkelen zal tot een prachtigen boom, waarin de vogelen nestelen [2]). Het geslacht van David heeft dus nog eene toekomst en zal regeeren: meer dan dit wordt hier niet gezegd; het optreden van één enkelen koning zou als verwezenlijking van de profetie moeten worden aangemerkt, maar evenzeer het herstel en de voortzetting der koninklijke dynastie. — Zoo is het ook in eene andere godspraak, waarin, op gelijke wijze, de vernedering van Zedekia achtervolgd wordt door „de komst van hem, die het recht heeft" d. i. die bevoegd is om de koninklijke waardigheid te aanvaarden [3]). De profeet treedt niet in bijzonderheden; ook is de verklaring van zijne woorden niet geheel zeker; maar het ligt toch meest voor de hand, hier eene zinspeling aan te nemen op diezelfde toekomst van het Davidische stamhuis, waarvan hij vroeger had geprofeteerd [4]). De voorstelling, die hij zich daarvan vormde, moeten wij opmaken uit de andere, minder onbepaalde teksten, die hierboven werden verklaard.

Tot hiertoe vonden wij geene enkele profetische uitspraak, die meer inhoudt dan de verwachting van den voortduur of

[1]) *Ezech.* XVII: 1—10 (het raadsel); 11—15 (de verklaring); 16—21 (nadere toelichting van de verklaring). [2]) *Ezech.* XVII: 22—24. [3]) *Ezech.* XXI: 32.
[4]) Verg. ook *Ezech.* XXI: 31 met XVII: 24: dáár geheel dezelfde tegenstelling als hier.

het herstel der Davidische dynastie. Maar tevens bleek ons, dat Jeremia en Ezechiël die verwachting als het ware individualiseeren en zich zóó uitdrukken, dat men hunne woorden even goed kan toepassen op één enkelen Davidischen koning, als op elk der Davidische koningen. Dit is te natuurlijker, omdat reeds hunne voorgangers van één zoodanigen koning geprofeteerd hadden, en wel zonder aan te duiden, dat zij hem beschouwden als één uit velen of als den eersten eener geheele reeks. Was het dan hunne meening, dat die koning de eenige zou blijven? Kenden zij hem toe eene regeering zonder einde? Bij het stilzwijgen, dat die profeten zelve ten aanzien van dit punt in acht nemen, kunnen wij op deze vragen niet met zekerheid antwoorden. Het staat ook geenszins vast, dat zij hierover ééne en dezelfde meening hadden. Doch laat ons hunne eigene woorden hooren en overwegen: eerst daarna kunnen wij beproeven, nader te bepalen wat zij zelven òf geheel in het midden gelaten òf althans niet ondubbelzinnig uitgesproken hebben.

De eerste profeet, die hier in aanmerking komt, is de oudste Zacharia, de Schrijver van H. IX—XI. Na de vernedering of de onderwerping der naburige volkeren en de veiligheid van Juda voor hunne invallen te hebben voorspeld [1]), spreekt hij Jeruzalem toe in dezer voege: „Verheug u zeer, gij dochter Zion's! juich, gij dochter van Jeruzalem! Zie, uw koning komt tot u; rechtvaardig en zegevierend is hij; nederig en rijdende op een ezel en op een veulen, een ezelinnejong. En ik (Jahveh) zal den strijdwagen uit Ephraïm wegdoen en het strijdros uit Juda; ook zal de oorlogsboog weggedaan worden; en hij zal den volkeren vrede toespreken, en zijne heerschappij zal zijn van zee tot zee en van de rivier tot de uiteinden des lands [2])." De bedoeling van den profeet is niet twijfelachtig. De koning, over wien hij spreekt, zal eerst den

[1]) *Zach.* IX: 1—8. [2]) *Zach.* IX: 9, 10.

krijg tegen Juda's vijanden leiden; daarna keert hij zegevierend [1]) in zijne hoofdstad terug, maar, gelijk reeds blijkt uit zijnen intocht zelven, om nimmer weer ten strijde te trekken. Hij is gezeten op een ezel, het dier des vredes; hij doet zich voor, niet als een barsch en hooghartig krijgsman, maar als een dier nederigen of geringen, die de profeten tegen hunne onderdrukkers in bescherming plegen te nemen [2]). Het oorlogvoeren heeft dan nu ook voorgoed een einde genomen. De koning van Juda spreekt tot de volkeren vrede, en ongestoord oefent hij zijne heerschappij over het uitgestrekte gebied, dat David weleer bestuurd had [3]).

Er valt meer dan één punt van aanraking op te merken tusschen dit uitzicht en de verwachtingen van Micha. Men herinnert zich, dat hij de verwoesting van Jeruzalem aankondigt en in die vernedering voor Juda de betere tijden laat beginnen [4]). Hiermede hangt samen, dat hij den koning over gansch Israël verwacht, niet uit Jeruzalem, dat dan wellicht nog een puinhoop zijn zal [5]), maar uit „het huis van Ephrath" d. i. uit het geslacht der Ephrateërs, te Bethlehem gevestigd, waaruit David weleer was voortgekomen [6]). Doch ziethier de eigene woorden van den profeet, met de noodige toelichting: „En gij, huis van Ephrath, klein (nauwelijks groot genoeg) om te zijn onder de duizenden (de geslachten) van Juda, uit u zal mij voortkomen een, (bestemd) om te zijn heerscher in

[1]) Zoo vertale men, in plaats van „en hij is een heiland", wat het hebr. woord onmogelijk kan beteekenen. Letterlijk overgezet zou het zijn: gered, nl. in den strijd tegen den vijand, derhalve overwinnaar in dien strijd gebleven. Daarop doelt ook het voorafgaande praedicaat, rechtvaardig, d. i. door Jahveh, blijkens den uitslag van den oorlog, in het gelijk gesteld.

[2]) Verg. mijn *Godsdienst van Israël* I: 67 v. [3]) Dit gedeelte der profetie is reeds hierboven, bl. 186 v., toegelicht. [4]) Hierboven bl. 189 verv. en 223.

[5]) *Mich.* III: 12.

[6]) Er moet namelijk *Mich.* V: 2 in plaats van „Bethlehem Ephratha" gelezen worden: „Beth Ephratha" d. i. huis of geslacht van Ephrath of van de Ephrateërs (verg. 1 *Sam.* XVII: 12; *Ruth* I: 2). Zie dit aangetoond door T. Roorda, *Comment. in Vat. Mich.* p. 91 sqq.

Israël, wiens uitgangen zijn van ouds, uit de dagen van den voortijd [1]). Zoo zal hij (Jahveh) hen (de Judeërs, inzonderheid de bewoners van Jeruzalem) overgeven (aan hunne vijanden) tot den tijd, waarop de moeder (van dien heerscher) gebaard heeft, en zijne overgebleven broeders (met hem uit den stam Juda voortgekomen) zich bekeeren met de zonen Israël's (de Ephraïmieten). En hij (de heerscher) zal staan (post vatten) en weiden in de kracht van Jahveh, in den luisterrijken naam van Jahveh, zijnen god, en zij zullen (rustig) wonen, want dan zal hij groot zijn tot de uiteinden des lands, en dat zal vrede wezen ..... [2])." Doch het vervolg der profetie behoef ik niet uit te schrijven, want wij weten reeds, dat Micha na den terugkeer der gezamenlijke Israëlieten in hun vaderland een herhaalden aanval der Assyriërs verwacht, maar tegelijk overtuigd is, dat die afgeslagen en gewroken worden zal [3]). Wat hij bedoelt met de woorden: „en dat zal vrede wezen", blijkt mede uit het vervolg dezer zelfde profetische rede [4]). Ook in de schoone godspraak, die Micha en Jezaja beiden aan een ouderen profeet ontleend hebben, wordt zulk een tijdvak van algemeenen vrede geteekend [5]). Het is dus wezenlijk hetzelfde beeld, dat van den Vredevorst, hetwelk èn Zacharia èn Micha voor den geest staat.

Rijker en veelzijdiger is de voorstelling van den koning uit David's geslacht, die Jezaja ons geeft. Alle eigenschappen, die den heerscher tot sieraad verstrekken, zijn in hem vereenigd. Hooren wij wederom den profeet zelven, en wel allereerst de

[1]) Letterlijk: „uit de dagen van eeuwigheid", doch Micha bedoelt dit niet in absoluten, maar in relatieven zin, evenals hij II. VII: 16, 20 dezelfde woorden evenzoo gebruikt. „Het huis van Ephrath" was wel een der kleinste, maar tevens een der oudste geslachten. Na op die geringheid gewezen te hebben, maakt Micha zijne lezers ook op dien hoogen ouderdom opmerkzaam. Met „uitgangen", in het meervoud, vergelijke men het Latijnsche *origines alicujus*.

[2]) *Mich.* V: 2—5a. Verg. mijne opmerkingen in het *Theol. Tijdschr.* VI (1872) bl. 292 v., 800 vv. [3]) Zie hierboven bl. 151 v. [4]) *Mich.* V: 10, 11.

[5]) *Mich.* IV: 3, 4; *Jez.* II: 4.

voorspelling, die hij nog tijdens den Syrisch-Ephraïmietischen oorlog liet hooren [1]). Aan de noordelijke streken van Palestina, die toen reeds door de Assyriërs bezet waren, of hun binnen kort in handen zouden vallen, verkondigt hij herstel van haren vroegeren voorspoed. Hare onderdrukkers zullen, in een vreeselijken veldslag, aan dien van Gideon tegen de Midianieten gelijk, worden verdelgd. „Want" — zoo gaat Jezaja voort — „want een kind is ons geboren, een zoon is ons gegeven, op wiens schouder de heerschappij gelegd is en wiens naam men noemt: wondervol-raadsman, sterke god, buitverdeeler, vredevorst; der uitgestrektheid van de heerschappij en des vredes is geen einde, op den troon van David en over zijn koninkrijk, om het te bevestigen en te steunen door recht en gerechtigheid, van nu af tot in eeuwigheid. De ijver van Jahveh der heerscharen zal dit bewerken." De profeet spreekt, als behoorde de geboorte van dien koning reeds tot het verledene. Doch dit is te verklaren uit de vastheid van zijn geloof en uit de levendigheid zijner phantasie, die hem de toekomst als reeds aanwezig voor oogen stellen. Hij zegt niet uitdrukkelijk, dat die koning een telg van het Davidische geslacht zal zijn. Toch is dit ongetwijfeld zijne bedoeling, zooals èn uit de vermelding van David's troon en koninkrijk èn uit eene jongere profetie, waarvan wij aanstonds kennis nemen, mag worden afgeleid. De naam, dien hij den toekomstigen heerscher toekent, is aan te merken als eene poging om diens uitstekende hoedanigheden zoo kort mogelijk samen te vatten. Dat de beknoptheid de duidelijkheid schaadt, kan ons nauwelijks bevreemden. Het eerste en het laatste van de vier leden, waaruit de naam bestaat, zijn ondubbelzinnig. Het tweede („sterke god"), op zich zelf beschouwd, zou aanleiding kunnen geven tot het vermoeden, dat den profeet een bovenmenschelijk heerscher voor den geest

[1]) *Jez.* IX: 6, 7.

stond — en dat te meer, omdat elders dezelfde naam ter aanduiding van Jahveh gebezigd wordt [1]). Doch dit vermoeden bevestigt zich niet: al de andere trekken wijzen op een koning uit de menschen. Wij hebben het dus daarvoor te houden, dat Jezaja de verhevenheid van den door hem verwachten heerscher boven de gewone vorsten zoo sterk mogelijk wil doen uitkomen en hem daarom afteekent als een sterken god onder de kinderen der menschen. Met dezelfde bedoeling schrijft b. v. de auteur van *Zach.* XII—XIV, dat in de toekomst „de struikelenden onder de burgers van Jeruzalem aan David gelijk zullen zijn en het huis David's als God, als de engel van Jahveh aan hunne spits [2])." Het voorzetsel „als", waarvan deze profeet zich bedient, blijft natuurlijk bij Jezaja achterwege, naardien hij niets meer geeft dan den naam, dien men den nieuwen koning toekent, om uit te drukken wat men in hem ziet: die naam zelf is eene vergelijking. — Het derde lid (letterlijk: „vader van buit" d. i. buitverdeeler) wordt door velen anders verklaard, en wel: „vader der eeuwigheid" of „eeuwig vader"; men vindt daarin de gedachte, dat de verwachte koning de vader of weldoener zijns volks zal zijn tot in lengte van dagen. Doch het is zeer twijfelachtig, of de twee hebreeuwsche woorden dezen zin kunnen uitdrukken [3]). Mijne opvatting wordt aanbevolen, zoowel door het volgende of laatste lid „vredevorst", als door het verband der rede. Immers de hoop op de verdelging der Assyriërs, die Jezaja even te voren had uitgesproken, berust op de verwachting, dat Israël zal worden aangevoerd door den koning, dien hij onmiddellijk daarna beschrijft: „want een kind is ons geboren, een zoon ons gegeven." Het is dus niet meer dan natuurlijk, dat deze ook als zegevierend krijgsman wordt afge-

[1]) *Jez.* X: 21; verg. *Deut.* X: 17; *Jer.* XXXII: 18. [2]) *Zach.* XII: 8.

[3]) Het tweede, dat niet zelden door „eeuwigheid" moet worden vertaald, heeft ongetwijfeld óók de beteekenis van buit, b. v. *Gen.* XLIX: 27[a]; *Zeph.* III: 8 en bij Jezaja zelven, H. XXXIII: 23. Statenoverzetting: roof.

schilderd. Na het einde van den oorlog volgt, evenals in *Zach.* IX, een tijdperk van ongestoorden vrede; dan wordt de buitverdeeler vredevorst.

Wat in de profetie verder volgt, behoeft geene toelichting. Men kan alleen nog vragen, wat de profeet bedoelt, wanneer hij zegt, dat de koning zijn rijk bevestigen en steunen zal van nu af tot in eeuwigheid? Doch het antwoord op deze vraag besparen wij liever, totdat wij zullen hebben kennis genomen van de reeds vermelde jongere profetie van Jezaja, die bij den eersten oogopslag blijkt met de thans behandelde parallel te zijn [1]). Nadat de profeet Jahveh's strafgericht over de hoogmoedige Assyriërs had aangekondigd [2]), beschrijft hij de toekomst, die daarna voor Israël zal aanbreken. Vóór alles vermeldt hij de opkomst van een koning uit Izaï's geslacht. „Er zal een tak voortkomen uit Izaï's stam en eene loot uit zijne (Izaï's) wortels ontspruiten." Evenals Micha tot „het huis van Ephrath", zoo gaat Jezaja hier tot Izaï terug, d. i. tot de eerste en nog onaanzienlijke beginselen van het Davidische huis; zoo valt te duidelijker in het oog, dat Jahveh dien toekomstigen heerscher verwekt; gelijk in de vernedering van den machtige, zoo komt ook in de verheffing van den geringe zijne macht onmiskenbaar uit. Ook in het vervolg der profetie heerscht het denkbeeld, dat Izaï's afstammeling alles aan God te danken heeft. Immers „op hem zal rusten de geest van Jahveh, de geest van wijsheid en doorzicht, de geest van raad en dapperheid, de geest van kennis en vreeze van Jahveh. En hij zal een welgevalllen hebben aan (of: zich aangetrokken voelen door) de vreeze van Jahveh en niet oordeelen naar den aanblik zijner oogen, noch bestraffen naar hetgeen zijne ooren vernemen. Zoo zal hij de geringen richten met rechtvaardigheid en met billijkheid rechtspreken voor de verdrukten in den lande; hij zal het land slaan met

[1]) *Jez.* XI: 1—5. [2]) *Jez.* X: 5—34.

de roede zijns monds en met den adem zijner lippen den goddelooze dooden. En gerechtigheid zal zijn de gordel zijner lendenen en trouw de gordel zijner heupen." Op deze beschrijving, die geene opheldering behoeft, volgt de beroemde schildering van de algemeene eendracht in de natuur: de wolf verkeerende met het lam en de luipaard nederliggende naast den bok [1]). Met die herschepping gaat eene zedelijke wedergeboorte van Israël gepaard: „Zij zullen geen kwaad doen, noch verderven op mijnen ganschen heiligen berg, want het land [2]) zal vol zijn van de kennis van Jahveh, gelijk de wateren de zee bedekken [3])." En nu komt de profeet nog eens op den door hem verwachten koning terug. „Op dien dag" — schrijft hij — „zal de spruit van Izaï [4]), die daar staat tot een banier voor de volkeren, door de natiën worden geraadpleegd en zal zijne rustplaats (of residentie) (vol van) heerlijkheid zijn [5])." Met andere woorden: terwijl de afstammeling van David zijn volk met rechtvaardigheid beheerscht, is hij tegelijk eene vraagbaak voor de andere natiën en zet de tegenwoordigheid harer gezanten aan zijne woonplaats luister bij. Door welke feiten overigens zijne regeering zal worden gekenmerkt, is ons reeds bekend: de nu aanstonds volgende voorspellingen betreffende den terugkeer der ballingen en de hereeniging van Ephraïm en Juda zijn vroeger behandeld [6]).

Wanneer wij nu deze gezamenlijke profetieën, van Zacharia (H. IX—XI), Micha en Jezaja, overzien, dan blijkt aanstonds, dat ze veel meer bevatten dan de aankondiging van een gelukkig tijdvak, dat, na korter of langer te hebben geduurd, een einde nemen en door minder voorspoedige tijden vervangen worden zal. Neen, de eeuw, waarvan zij profeteeren, is

[1]) *Jez.* XI: 6—8. [2]) En niet: de aarde, gelijk blijkt uit het voorafgaande „mijn gansche heilige berg." [3]) *Jez.* XI: 9.

[4]) Er staat: de wortel van Izaï, wat men verklaart als: de loot uit de wortels van Izaï (vs. 1). Eene stoute wijze van uitdrukking! Misschien is de tekst corrupt en moet er, in plaats van „wortel", gelezen worden „loot."

[5]) *Jez.* XI: 10. [6]) Zie hierboven bl. 223, 230.

eindeloos: eenmaal aangebroken duurt zij voort zonder stoornis; al wat nu geschiedt, is bestemd en geschikt om haar voor te bereiden; zij zelve is de bestemming van Israël. „Van nu af en tot in eeuwigheid" wordt David's koninkrijk bevestigd en gesteund. Het ware dus in onverzoenlijken strijd met de bedoeling der profeten, zoo wij ons voorstelden, dat de koning, dien zij aankondigen, zal worden opgevolgd door vorsten van minder allooi: indien hij nakomelingen en opvolgers heeft, dan zijn zij noodzakelijk aan hem gelijk, de erfgenamen óók van zijne deugden en van zijn voorspoed. Er is eigenlijk niets, dat ons verhindert den profeten zulk eene verwachting toe te schrijven. Wat meer zegt: Zacharia en Micha geven ons niet de minste aanleiding, om hunne bedoeling anders op te vatten. De koning, dien zij aankondigen, wordt afgeschilderd als een uit de kinderen der menschen, maar schijnt dan ook te moeten deelen in hun aller lot, de sterfelijkheid. Ook bij Jezaja is hij geen bovenmenschelijk wezen. Doch met zijn optreden gaan, gelijk wij zagen, zeer gewichtige veranderingen in de natuur gepaard: de roofdieren leggen hun woesten aard af en verkeeren in eendracht met het vee en met den mensch, die zij vroeger belaagden. Op dezelfde wijze kon de profeet zich voorstellen, dat ook het menschelijk leven dán, in die nieuwe periode, een geheel anderen loop zou hebben. De opheffing der sterfelijkheid is geen grooter omkeer in den gang der aardsche aangelegenheden dan b. v. de wegneming van de vijandschap tusschen den mensch en de slang. Het is dus mogelijk, dat Jezaja aan den door hem verwachten koning zelven eene eindelooze regeering heeft toegedacht, zoodat hij zelf „van nu af en tot in eeuwigheid" David's rijk bevestigen en steunen zou. Doch de profeet verklaart niet uitdrukkelijk, dat hij zoo wenscht te worden verstaan. De andere opvatting zijner woorden is dus niet uitgesloten. En na kalme overweging van het voor en tegen zullen wij ons waarschijnlijk vereenigen met het gevoelen van een der jongste uitleggers,

die bij de daareven aangehaalde woorden aanteekent: „Één van beiden: of de Messias zal onsterfelijk zijn (verg. *Jez.* XXV: 8, eene profetie uit de Babylonische ballingschap), of wel, hetgeen waarschijnlijker is, de regelmatige opeenvolging der koningen van zijn huis zal door niets worden gestoord (verg. 2 *Sam.* VII: 13)[1])."

Zoo blijkt er dan toch geen wezenlijk verschil te bestaan tusschen deze profeten en de beide vertegenwoordigers der Chaldeeuwsche periode, Jeremia en Ezechiël, wier voorspellingen over het Davidische koningshuis wij reeds kennen. Ons blijft nu alleen nog over aan te wijzen, hoe de verwachtingen dezer oudere profeten na de ballingschap werden opgevat. Naardien wij overeenkomstig het plan van dit werk, de grenzen van het O. Testament niet dan bij uitzondering overschrijden, kan dit geschieden in weinige woorden. Haggai, Maleachi en de auteur van het boek *Daniël* maken evenmin van het herstel der Davidische dynastie, als van den éénen uitstekenden Davidstelg met een enkel woord gewag. De eenige, die in dit opzicht het voetspoor zijner voorgangers betreedt, is Zacharia (H. I—VIII). Niet zonder opzet bracht ik hem al aanstonds met die voorgangers in verband: zijne afhankelijkheid van hunne profetieën is namelijk onloochenbaar en blijkt reeds bij den eersten oogopslag uit den vorm, waarin hij zijne uitzichten kleedt. De symbolische aankondiging van de wegneming der zonden van Israël, waarin de Hoogepriester Jozua als vertegenwoordiger des volks optreedt, bevat o. a. de belofte, dat Jahveh „zal doen komen zijnen knecht Spruite[2])." In het oorspronkelijke staat het woord tsemah, dat wij reeds uit Jeremia kennen[3]), aan wien Zacharia het zonder eenigen twijfel ontleent. Maar hij vat het anders op dan wij meenden te moeten doen, of — want ook dit is mogelijk — gebruikt het in een anderen zin dan waarin het, ook volgens hem,

[1]) Cheyne l. c. p. 84. [2]) *Zach.* III: 8. [3]) Hierboven bl. 289 v.

door Jeremia was gebezigd. Immers het bijgevoegde „mijn knecht" levert het bewijs, dat hij denkt aan één individu, één enkelen telg derhalve uit David's geslacht. Hij treedt overigens in deze profetie te zijnen aanzien niet in bijzonderheden. Het citaat uit Micha, waarmede zij besloten wordt [1]), levert alleen als ten overvloede het bewijs, dat hem de zegeningen voor den geest staan, die ook door de vroegere profeten met het herstel der Davidische dynastie verbonden waren. In eene andere godspraak wordt zijne verwachting wat nader uitgewerkt en blijkt tevens duidelijk, dat zij, hoezeer aan de voorgangers ontleend, toch ook hare eigenaardigheden heeft. Op bevel van Jahveh vervaardigt hij uit het goud en zilver, dat eenige Babylonische Joden naar Jeruzalem gebracht hadden, eene kroon en plaatst die op het hoofd van den Hoogepriester Jozua. Bij die gelegenheid brengt hij hem dit woord van Jahveh over: „Zie, een man wiens naam is Spruite: deze zal uit zijne plaats ontspruiten en den tempel van Jahveh bouwen. Deze zal bouwen den tempel van Jahveh en het sieraad dragen en zitten en heerschen op zijnen troon; en hij zal priester zijn op zijnen troon en een raad des vredes (of: vreedzaam overleg) zal er wezen tusschen hen beiden (d. i. tusschen den koning, Spruite, en den priester) [2])." Ook hier, gelijk men bemerkt, de aankondiging van één enkelen koning. Te oordeelen naar den naam dien hij draagt zal hij tot David's nakomelingen behooren, maar tevens zal hij de priesterlijke waardigheid bekleeden; ja, de Hoogepriester Jozua is zijn vertegenwoordiger en ontvangt de voor hem bestemde

[1]) *Zach.* III: 10 verg. *Mich.* IV: 4.

[2]) *Zach.* VI: 12, 13. Anderen vertalen de laatste woorden aldus: „Ook zal er een priester zijn op zijnen troon en vreedzaam overleg zal er wezen tusschen hen beiden." Voor deze opvatting pleiten de woorden „tusschen hen beiden", die ons eer aan twee personen dan aan twee waardigheden van één persoon doen denken. Doch de volgorde der woorden in het hebreeuwsch en de bekende sympathie van Zacharia voor de priesterschap bevelen de andere verklaring aan. Verg. mijn *Godsd. van Israël* II: 116 v.

kroon. De Davidstelg treedt dus in elk geval op den achtergrond. Heeft Zacharia het optreden van dien heerscher binnen een betrekkelijk kort tijdsverloop te gemoet gezien? Wij zouden het opmaken uit de taak, die hij hem opdraagt, den herbouw van Jahveh's tempel. Met hem begint blijkbaar een nieuw tijdvak: evenmin hier, als bij de vroegere profeten, is de „Spruit" eene voorbijgaande verschijning, eene episode in Israël's geschiedenis. Of daaruit nu mag worden afgeleid, dat Zacharia hem zelven eene eindelooze regeering toekent, moeten wij wederom onbeslist laten, omdat de profeet zich daarover niet uitspreekt. Waarschijnlijk is evenwel die opvatting zijner meening niet: „de man, wiens naam is Spruite", zal wel ook bij hem bedoeld zijn als de eerste eener onafgebroken reeks van hem gelijke heerschers.

Hier zou ik het overzicht van de verwachtingen der profeten omtrent de Davidische dynastie kunnen besluiten. Geene profetische uitspraak van eenige beteekenis bleef onvermeld. Toch meen ik de aandacht van den lezer nog eenige oogenblikken bij hetzelfde onderwerp te moeten bepalen. Waarom dit noodig is, zal aanstonds blijken.

Daareven merkte ik reeds in het voorbijgaan op, dat Zacharia de eenige na-exilische profeet is, die zich — en dan nog slechts terloops — over het herstel van David's stamhuis uitspreekt. Het stilzwijgen der anderen is reeds op zich zelf merkwaardig, maar verkrijgt dubbele beteekenis, nu wij kunnen aanwijzen, dat het althans bij sommigen van hen niet toevallig is. Letten wij eerst op den Babylonischen Jezaja, den auteur van H. XL—LXVI! Eene enkele maal noemt hij David's naam, en wel in verband met de toezeggingen van Jahveh aan hem en zijn geslacht. „Wanneer gij" — zoo spreekt hij tot de ballingen — „uw oog tot Jahveh wendt en u tot hem begeeft, dan zal uwe ziel leven, en hij zal met u sluiten een eeuwig verbond, (en u geven) de zekere gunstbewijzen van David[1])."

[1]) *Jez.* LV: 3.

Bedoelt de profeet, gelijk sommigen meenen, dat dan de beloften aan David geschied verwezenlijkt zullen worden? dat m. a. w. zijn geslacht in de toekomst weder op den troon zal worden verheven? Dit is niet waarschijnlijk. Hij spreekt tot de ballingen en verkondigt, wat Jahveh hun geven zal. Vandaar dan ook, dat hij, na te hebben herinnerd dat de natiën door Jahveh aan David onderworpen werden, zich opnieuw tot de Israëlieten richt en hun toezegt, dat hunne verheerlijking door Jahveh de aansluiting van onbekende volkeren ten gevolge hebben zal [1]). De bedoeling van den profeet is dus deze, dat de zegeningen, weleer aan David beloofd, thans aan geheel Israël verleend zullen worden: macht, heerschappij en luister worden in de toekomst, waarvan hij spreekt, hun deel. Hier doet zich dus het zeer opmerkelijke verschijnsel voor, dat de verwachtingen betreffende de Davidische dynastie van haar eigenlijk object losgemaakt en op het geheele volk overgebracht worden. Geschiedde dit alleen op deze plaats, wij zouden ons niet gerechtigd achten, daaruit algemeene gevolgtrekkingen af te leiden. Maar neen, ook elders draagt de tweede Jezaja zoowel de taak, als den luister van David's nakomelingen op anderen over, en wel op het betere deel, de kern van het Israëlietische volk, die hij door den naam de knecht van Jahveh pleegt aan te duiden. Hij zelf geeft ons duidelijk te kennen, dat hij daarmede Israël of Jakob bedoelt [2]). Intusschen volgt uit de beschrijving van „den knecht van Jahveh", dat door dien naam alleen de Israëlieten worden aangeduid, die aan Jahveh's vrije genade en aan hunne bestemming beantwoorden [3]). Inzonderheid komt hij toe aan hen, die Jahveh's wil en raad verkondigen, aan de

[1]) *Jez.* LV: 4, 5. [2]) *Jez.* XLI: 8; XLII: 19—24; XLIV: 1, 2, 21; XLV: 4; XLVIII: 20; XLIX: 3. [3]) Zie b. v. *Jez.* XLII: 1—7; XLIX: 1—7 en, in de volgende hoofdstukken, de tegenstelling tusschen „de dienstknechten van Jahveh" en de afvalligen of onverschilligen, *Jez.* LIV: 17; LVI: 6; LXIII: 17; LXV: 8, 9, 13—15; LXVI: 14.

profeten [1]). Van dat ware Israël nu wordt gezegd, dat het de missie heeft „om op te richten de stammen Jakob's en de verlosten van Israël terug te brengen [2])"; of, gelijk het elders wordt uitgedrukt: „om blinde oogen te openen, de gebondenen te brengen uit den kerker en hen, die in duisternis gezeten zijn, uit de gevangenis [3])." Dit is niet de eenige, zelfs niet de voornaamste taak van „den dienstknecht van Jahveh"; hij heeft bovendien, gelijk wij later zien zullen, eene roeping tegenover de heidenwereld te vervullen. Doch als hem de herstelling van Israël wordt opgedragen, zooals in de beide daareven geciteerde teksten, dan neemt hij in zoover de plaats in, die de koning uit David's geslacht bij de vroegere profeten bekleedt. Ook wat betreft de heerlijkheid, die hem te wachten staat, is de dienstknecht van Jahveh de tegenhanger van den Davids-zoon. Dit zal ons vanzelf in het oog vallen, wanneer wij straks zijnen invloed op de heidenen gadeslaan [4]). Wij hebben ons nu reeds kunnen overtuigen, dat de koning uit David's familie niet als bij toeval in de profetieën van den Babylonischen Jezaja ontbreekt: hij is daar vervangen door een ander.

Doch het zou terecht bevreemding wekken, indien ik het hierbij liet en de bedenkingen, die tegen deze beschouwing worden ingebracht, met stilzwijgen voorbijging. Nog altijd zijn er velen, die „den dienstknecht van Jahveh" met den Davids-telg der oudere profeten vereenzelvigen, of althans van oordeel zijn, dat de Babylonische Jezaja hier en daar, bepaaldelijk in de beroemde pericope *Jez.* LII: 13—LIII: 12, met dien naam één enkel persoon aanduidt, die dan geen ander zijn zal dan de verwachte koning uit David's geslacht. De beslissing van dit geschil hangt geheel af van het standpunt, waarop men zich plaatst. Al wie het gezag van het N. Testament huldigt, moet voor de Messiaansche verklaring van de

[1]) *Jez.* XLIV: 26; XLVIII: 16; L: 4—10; LXI: 1—3. [2]) *Jez.* XLIX: 6a.
[3]) *Jez.* XLII: 7. [4]) Zie dus beneden, § V van dit hoofdstuk.

daareven genoemde pericope en van enkele andere teksten betreffende „den knecht van Jahveh" partij kiezen [1]). Doch bij ons tegenwoordig onderzoek komen uitsluitend de exegetische argumenten in aanmerking. Welnu, deze pleiten ten sterkste voor de door mij verdedigde verklaring. Het is de profeet zelf, die ons leert, dat „de dienstknecht van Jahveh" een eeretitel is van Jakob of Israël, en hoe wij, in zijnen geest, den omvang van dit begrip moeten bepalen [2]). Dit geschiedt op zoo ondubbelzinnige wijze, dat er eigenlijk voor ontkenning of twijfel geene ruimte overblijft. Vandaar dat de collectieve opvatting nu door nagenoeg allen als welgegrond erkend wordt. Maar — zoo wordt beweerd — dit sluit niet uit, dat Jezaja nu en dan één enkel persoon voor oogen heeft, de kern van Israël bij uitnemendheid, of, om met Delitzsch te spreken [3]), het toppunt van de pyramide, waarvan het gansche Israëlietische volk de breede basis vormt. En inderdaad, het is onloochenbaar, dat „de knecht van Jahveh" somwijlen beschreven wordt als ware hij één individu, nergens zóó sterk als in *Jez.* LII: 13—LIII: 12. Doch indien nu „de knecht", volgens den profeet zelven, een *collectivum* is, dan moeten wij immers wel aannemen, dat hij daar — niet één persoon voor oogen heeft, maar — met bewustheid individualiseert, „den knecht" als één persoon voorstelt en, om zijn lot recht aanschouwelijk te maken, hem als individu teekent? Geene andere opvatting dan deze is in overeenstemming met de feiten, zooals ze voor ons liggen. Bovendien ontbreekt het nu zelfs in die pericope niet aan trekken, die bewijzen, dat den profeet eigenlijk toch niet één individu, maar eene categorie of groep van menschen voor den geest staat. Eenmaal wordt van

[1]) Zie *Matth.* XII: 18—21; VIII: 17; *Hand.* VIII: 32, 33; 1 *Petr.* II: 22—24 en beneden Hoofdstuk XIII en XIV.

[2]) Zie de teksten bl. 256 n. 2, 3 en 257 n. 1 aangehaald, en daarbij de Commentaren.

[3]) *Der Prophet Jesaia* (Bibl. Comment. über das A. Testament III: 1) S. 414.

„Jahveh's knecht" een meervoudig voornaamwoord gebruikt [1]); meer dan eens moeten de bijzonderheden, die de profeet mededeelt, tusschen de verschillende personen, die samen het *collectivum* uitmaken, worden verdeeld [2]). Doch gesteld nu, voor een oogenblik, dat in *Jez.* LII: 13—LIII: 12 één individu bedoeld ware, dan nog zou het volstrekt niet vrijstaan, hem met den toekomstigen koning uit David's geslacht te vereenzelvigen. Immers 1° „de knecht van Jahveh" is ook daar, evenals overal elders in *Jez.* XL verv., reeds aanwezig [3]); 2° op geenerlei wijze geeft de profeet te kennen, dat hij over een afstammeling van David spreekt, en 3° wat hij aangaande het lot van „den dienstknecht" mededeelt, is niet te rijmen met de schildering van den Davidstelg bij Jezaja en Micha. Deze opmerkingen zijn zóó afdoende, dat de ongelijksoortigheid der beide voorstellingen boven allen twijfel verheven moest zijn. Meer dan de twee punten, waarop reeds (bl. 257) werd gewezen, hebben ze onderling niet gemeen. Doch dan staat het ook vast: „de dienstknecht van Jahveh" is niet de Messias, maar treedt op in zijne plaats.

Iets dergelijks doet zich voor in het boek *Daniël.* Eerst later kan het ons blijken, dat de teksten, waarin men gemeend heeft den Messias onder dezen zijnen naam te zien aangeduid,

[1]) De laatste woorden van *Jez.* LIII: 8 luiden, letterlijk vertaald, aldus: „uit de zonde mijns volks is eene plaag voor hen", d. i. van wege de zonde mijns volks zijn zij geplaagd of geslagen.

[2]) Dit geldt van H. LIII: 9, waar de begrafenis van „den dienstknecht" (niet voorspeld, maar) vermeldt wordt, in verband met vs. 10, waar van hem wordt gezegd: „hij zal nakroost zien, zijne dagen verlengen, en het werk van Jahveh zal slagen door zijne hand." Verg. ook vs. 8 („de dienstknecht afgesneden uit het land der levenden") met vs. 11 (voor de moeite en het leed, die hij heeft moeten verduren, gewordt hem vergoeding).

[3]) Het lijden van „den knecht" is deels verleden, deels duurt het nog voort; zijne verheerlijking is toekomstig. Dit standpunt neemt de profeet in H. LII: 13—LIII: 12 doorloopend in. Zonder eenigen twijfel dus hebben wij „den knecht" onder zijne tijdgenooten te zoeken. H. LII: 14 richt hij dan ook het woord tot hem.

van hem zelfs in de verte niet gewagen. Daarentegen moet hier reeds worden opgemerkt, dat de Schrijver den zoon van David niet slechts onvermeld laat, maar ook een ander voor hem in de plaats stelt. Men herinnert zich het visioen, waarin de vier achtereenvolgende wereldmonarchieën onder het beeld van even zoo vele dieren, die uit den afgrond oprijzen, worden voorgesteld [1]). Nadat het oordeel over het vierde dier — de Grieksche monarchie, meer bepaald Antiochus Epiphanes — is voltrokken, verschijnt „met de wolken des hemels een aan een menschenzoon gelijk" voor den troon des Eeuwigen: „hem wordt gegeven heerschappij en aanzien en koninklijke macht, en alle volken, natiën en tongen zullen voor hem zich nederbuigen: zijne heerschappij is eene eeuwige heerschappij, die niet voorbijgaat, en zijn koninkrijk is onvergankelijk [2])." Wie wordt hier bedoeld? Het gewone antwoord luidt: de Messias, de vroeger aangekondigde Davids-telg. Doch deze verklaring, hoezeer desnoods vereenigbaar met de eigene woorden van den auteur, wordt daardoor toch volstrekt niet aanbevolen. Wanneer namelijk de engel, die aan Daniël het visioen verklaart, genaderd is tot het tooneel, dat in vs. 13, 14 geteekend wordt, dan laat hij zich dus hooren: „En het koninkrijk en de macht en de heerschappij en de macht der koninkrijken onder den ganschen hemel zal gegeven worden aan het volk der heiligen van den Allerhoogste: zijn koninkrijk is een eeuwig koninkrijk, en alle heerschappijen zullen voor hem zich nederbuigen en hem onderworpen zijn [3])." Met andere woorden: gelijk de vier dieren heidensche rijken voorstellen, zoo vertegenwoordigt de gedaante „aan een menschenzoon gelijk" de Israëlietische natie: zij ontvangt de heerschappij. Dat zij op hare beurt door een koning, den afstammeling van David, zal worden beheerscht, is zeker mogelijk.

[1]) *Dan.* VII. Verg. boven bl. 164—166, waar ook op de overeenkomst tusschen H. VII en II de aandacht werd gevestigd. [2]) *Dan.* VII: 13, 14. [3]) *Dan.* VII: 27.

Doch de Schrijver zegt dit niet, noch hier noch elders, en allerminst mag het uit de door hem gebezigde symboliek worden afgeleid: in den persoon van den „menschenzoon" wordt het Israëlietische volk gekroond.

Vergis ik mij niet, dan bevestigt onze beschouwing van Deutero-Jezaja en van het boek *Daniël* de algemeene opmerking, die deze paragraaf opent. Wanneer de verwachting van een Davidstelg het middelpunt vormde van Israël's uitzichten in de toekomst, dan zou zij overal moeten voorkomen of althans niet dan bij toeval kunnen ontbreken. Het tegendeel bleek ons nu het geval te zijn. *Jez.* XL—LXVI en het boek *Daniël* zijn vol van voorspellingen betreffende Israël's heerlijkheid; toch noemen ze den Messias niet; wat meer zegt, ze dragen zijn werk en zijne heerlijkheid op het volk of op een deel des volks over. Hoogst natuurlijk, indien de hoop op zijn optreden iets bijkomstigs is: dan kan zij, uit de omstandigheden des tijds, uit het leven onder de Davidische dynastie geboren, zich ook met die omstandigheden wijzigen of zelfs geheel verdwijnen, zonder dat de hoofdzaak verloren gaat. Maar hoe van dit verschijnsel rekenschap te geven, wanneer de Davidszoon het eigenlijke voorwerp is der profetische verwachting? Wij dwaalden dus niet, toen wij, de groote beteekenis der uitspraken over de Davidische dynastie erkennende, toch geen recht meenden te hebben om haar de eerste plaats in te ruimen.

IV. DE GEESTELIJKE EN STOFFELIJKE WELVAART VAN HET HERSTELDE ISRAËL.

Met licht verklaarbare voorliefde weiden de profeten uit over de zegeningen, die Jahveh zijn volk verleenen zal, nadat het uit de ballingschap is teruggekeerd. Welk onderwerp kon voor hen aantrekkelijker zijn dan dit? welk ander gaf zoo gereede aanleiding tot dichterlijke uitweiding en opsiering?

Wij verwonderen ons dus geenszins over den rijkdom van stof, die ons bij de bewerking van dit gedeelte van ons overzicht ten dienste staat. Maar wèl brengt die overvloed zijne eigene bezwaren met zich. Wij mogen namelijk niets van eenige beteekenis voorbijgaan en moeten toch, aan de andere zijde, de beknoptheid blijven betrachten: het is niet gemakkelijk aan die beide eischen te voldoen. Eene andere moeilijkheid ontspruit uit het dichterlijk karakter der profetische beschrijvingen van Israël's toekomst. Wij moeten dat natuurlijk in aanmerking nemen en ons wachten voor platte en letterlijke opvatting van hetgeen Israël's zieners in meer of minder verheven beeldspraak hebben uitgedrukt. Doch niet minder behooren wij op onze hoede te zijn voor de vergeestelijking of vervluchtiging van hunne verwachtingen. Zal het ons altijd gelukken, de grenslijn tusschen de letterlijke en de figuurlijke verklaring met zekerheid te trekken?

Wij willen het althans beproeven, deze bezwaren te boven te komen. Geen beter hulpmiddel daartoe dan de onderlinge vergelijking van de profetieën, die de hier gevolgde methode van zelve met zich brengt. Wat twijfelachtig blijft, zoolang wij op ééne enkele godspraak onze aandacht vestigen, wordt dikwerf aanstonds uitgemaakt, wanneer wij de eene uit de andere ophelderen.

In het opschrift noemde ik eerst de geestelijke, daarna de stoffelijke welvaart van het herstelde Israël. Wanneer wij uitsluitend acht geven op de ruimte, die beider beschrijving inneemt, dan zullen wij veeleer aan de stoffelijke zegeningen den voorrang inruimen. Doch dit doen wij niet om meer dan ééne reden. De geestelijke bloei leent zich minder voor uitvoerige beschrijving dan het stoffelijk welzijn; het zegt dus niet veel, dat dit laatste zooveel breeder plaats inneemt dan de eerste. Bovendien mogen wij niet vergeten, dat de nauwe verbintenis tusschen het herstelde Israël en Jahveh ook dáár door de profeten wordt *ondersteld*, waar zij haar niet

uitdrukkelijk noemen of althans daarover niet uitweiden. Men herinnere zich wat vroeger [1]) over den samenhang tusschen bekeering en terugkeer werd opgemerkt: de ballingen, die naar hun vaderland worden teruggevoerd, hebben den heilrijken invloed van Jahveh's strafgericht ervaren en zijn daardoor genezen van hunne vroegere afdwalingen. Het spreekt dus eigenlijk vanzelf, dat hun godsdienstig-zedelijke toestand aan Jahveh's eischen beantwoordt. Doch laat ons nagaan, hoe de profeten dit hier en daar uitdrukkelijk getuigen en wat in hunne wenken over dit onderwerp het meest op den voorgrond treedt!

Hozea, die de betrekking tusschen Jahveh en Israël gaarne als een huwelijk voorstelt, bedient zich van ditzelfde beeld ook bij het beschrijven van de toekomst. „Ik (Jahveh) zal u (Israël) aan mij verloven tot in eeuwigheid; ja, u aan mij verloven in gerechtigheid en in recht en in goedertierenheid en in ontferming; zoo zal ik mij aan u verloven in getrouwheid, en gij zult Jahveh kennen [2])." Met deze belofte van Jahveh komen de gezindheden overeen, die de profeet elders aan het bekeerde en herstelde volk toeschrijft, b. v. waar Israël verklaart, niet langer op Assur, noch op strijdrossen zijn vertrouwen te stellen, noch ook het werk zijner handen als goden te willen vereeren [3]); of waar het aldus sprekend wordt ingevoerd: „Na twee dagen (d. i. na korten tijd) zal hij ons levend maken en op den derden dag zal hij ons oprichten, zoodat wij leven voor zijn aangezicht. Zoo laat ons opmerken, streven om Jahveh te kennen: vast als het morgenrood is zijn opgang, en hij zal tot ons komen als de regen, als de spade regen, die het aardrijk treft [4])." — Het zijn, in den grond der zaak, dezelfde denkbeelden, die wij bij Hozea's opvolgers aantreffen. Jezaja vermeldt, nevens de kennis van Jahveh, de onberispelijke onderlinge verhouding der herstelde

[1]) Zie boven bl. 221 v. [2]) *Hoz.* II: 18, 19. [3]) *Hoz.* XIV: 4.
[4]) *Hoz.* VI: 2, 3.

Israëlieten: „Zij zullen geen kwaad doen noch verderven op mijnen ganschen heiligen berg; want het land zal vol zijn van de kennis van Jahveh, gelijk de wateren de zee bedekken [1])." Elders verkondigt hij, dat de overgeblevenen in Jeruzalem, die aan het strafgericht ontkomen en ten leven opgeschreven waren, heilig d. i. aan Jahveh gewijd zullen heeten, omdat alle onreinheid en bloedschuld door Jahveh's geest, den geest des gerichts en der verdelging, zal zijn weggedaan [2]). Volgens Zephanja zijn waarheid en oprechtheid de meest in het oog vallende kenmerken van het door Jahveh's strafgerichten gelouterde volk: „Ik zal in uw midden doen overblijven een verdrukt en armoedig volk, dat zich verlaten zal op den naam van Jahveh. De overgeblevenen van Israël zullen geen onrecht plegen, noch leugen spreken, en in hun mond zal geen bedriegelijke tong gevonden worden; want zij zullen weiden en nederliggen, terwijl niemand hen doet opschrikken [3])." Zijn jongere tijdgenoot, de auteur van *Zach.* XII—XIV, wijst er op, dat de zonde en de onreinheid, die nu nog het Davidische huis en de burgerij van Jeruzalem aankleven, in de toekomst zullen worden weggedaan: voor beiden zal eene bron geopend zijn tot ontzondiging en reiniging [4]); afgoderij en valsche profetie, het product van den geest der onreinheid, zullen dan worden uitgeroeid [5]); zoo zal geheel Jeruzalem en Judea, met alles wat zich daarin bevindt, aan Jahveh gewijd en, evenals vroeger de tempel-alléén, zijne woning geworden zijn, waarvan de toegang voor den Kanaäniet — den koopman — gesloten is [6]). Omgekeerd valt bij Joël de nadruk op de overvloedige uitstorting van Jahveh's geest, den geest der echte profetische bezieling. Wie kent niet zijne schoone voorspelling: „Daarna zal ik (Jahveh) mijnen geest uitstorten over alle vleesch, en uwe zonen en dochteren zullen profeteeren, uwe ouden droomen

[1]) *Jez.* XI: 9. [2]) *Jez.* IV: 3, 4. Verg. nog den lofzang der door Jahveh begenadigden in *Jez.* XII. [3]) *Zeph.* III: 12, 13. [4]) *Zach.* XIII: 1. [5]) Ald. vs. 2—6. [6]) *Zach.* XIV: 20, 21.

droomen, uwe jongelingen gezichten zien. Ja, ook over de slaven en over de slavinnen zal ik in die dagen mijnen geest uitstorten [1])." Wederom is deze voorzegging nauw verwant aan die van Jeremia over het nieuwe verbond, dat Jahveh met het huis van Israël en het huis van Juda zal aangaan [2]). Het verledene zal dan vergeten zijn: „Ik zal hunne overtreding vergeven en hunner zonde niet meer gedenken." Een geheel veranderde toestand treedt in het leven. Het verbond, bij den Sinaï gesloten, is afgeschaft. Nu „geeft Jahveh zijne wet in het binnenste van de Israëlieten en schrijft die in hun hart." Nu „leert de een niet langer den ander, zeggende: kent Jahveh! Want zij zullen hem allen kennen van den kleinste onder hen tot den grootste toe [3])." De weerklank van dit treffende woord klinkt ons tegen uit het boek van Jeremia's geestverwant Ezechiël, zij het dan ook dat de tegenstelling tusschen het Sinaïetische en het nieuwe verbond bij hem minder uitkomt dan bij zijn voorganger. Nadat de Israëlieten uit de ballingschap zijn teruggekeerd en den vaderlandschen grond gereinigd hebben van alle sporen van afgoderij, „geeft Jahveh hun één [4]) hart en in hun binnenste een nieuwen geest; het steenen hart neemt hij weg uit hun vleesch, een hart van vleesch geeft hij hun, opdat zij wandelen in zijne inzettingen en zijne rechten waarnemen en die volbrengen, opdat zij hem tot een volk zijn en hij hun tot god [5])." Elders wordt deze belofte herhaald en daaraan nog toegevoegd: „En

[1]) *Joël* II: 28, 29. [2]) *Jer.* XXXI: 31—34.

[3]) Symbolisch drukt Jeremia dezelfde verwachting uit, wanneer hij verkondigt, dat het herstelde Jeruzalem „de troon van Jahveh" zal heeten (H. III: 17) en dus aan de ark des verbonds geen behoefte meer hebben zal (vs. 16), of wanneer hij aan het toekomstige Israël den naam „Jahveh [is] onze gerechtigheid" toekent (H. XXIII: 6), dien een jonger profeet op Jeruzalem overbrengt (H. XXXIII: 16 en boven bl. 239.)

[4]) Waarschijnlijk moet, met verandering van ééne letter, gelezen worden: „een ander hart" — beantwoordende aan „een nieuwen geest." [5]) *Ezech.* XI: 19, 20; verg. XIV: 11 en de vermaning XVIII: 31.

mijnen geest zal ik (Jahveh) geven in uw binnenste en zoo bewerken, dat gij wandelt in mijne inzettingen en mijne rechten waarneemt en die volbrengt [1]." Het slotvers der beroemde profetie van Israël's opstanding bevat dezelfde toezegging: „Ik zal mijnen geest in u geven, opdat gij leven moogt, en zal u vestigen in uw land [2]." Het mag thans als uitgemaakt worden aangemerkt, dat de herleving der dorre beenderen, die Ezechiël in deze profetie zoo treffend beschrijft, een zinnebeeld is, en wel van het herstel der Israëlietische nationaliteit. Aan den terugkeer der verslagenen in het leven denkt de profeet niet. Hij zegt dit zelf met zoovele woorden [3]. Doch wanneer nu zijne verklaring van het visioen met de daareven aangehaalde woorden besloten wordt, dan blijkt duidelijk, dat ook voor Ezechiël het politieke herstel en de geestelijke wedergeboorte van Israël van elkander onafscheidelijk zijn.

Doch genoeg reeds ter kenschetsing van de geestelijke zijde der uitzichten van de profeten in de toekomst van hun volk. Wanneer wij ook nog de jongere geschriften doorliepen, zouden wij aan het bovenstaande niets nieuws hebben toe te voegen [4]. Langer zullen wij moeten stilstaan bij de profetische schilderingen van den stoffelijken voorspoed der Israëlieten, welker ware bedoeling bovendien nu en dan tegenover afwijkende opvattingen moet worden gehandhaafd.

Het herstelde Israël geniet vrede en veiligheid. De lezer herinnert zich, dat de koning uit David's geslacht, die het volk van Jahveh regeert, als vredevorst geteekend of met dien naam aangeduid wordt [5], en verwacht dus reeds, dat ook in de beschrijvingen van Israël's toestand deze trek zal voorkomen. Zoo is het inderdaad. De classieke plaats is de

[1]) *Ezech.* XXXVI: 26—28. [2]) *Ezech.* XXXVII: 14. [3]) Ald. vs. 11—13.
[4]) Verg. *Jez.* LX: 21; LXV: 25b; *Zach.* VIII: 3. De auteur van *Jez.* XXIV—XXVII kenschetst het herboren Israël als „rechtvaardig en de trouw bewarende" (H. XXVI: 2) en verzekert, dat zijne zonden vergeven zijn (H. XXVII: 9). [5]) *Zach.* IX: 9, 10; *Mich.* V: 5; *Jez.* IX: 6; hierboven bl. 245 vv.

bekende voorzegging, die wij bij Micha en grootendeels ook bij Jezaja lezen: „Hij (Jahveh) zal recht spreken tusschen vele volken en machtige natiën tot op verren afstand bestraffen; en zij zullen hunne zwaarden smeden tot spaden en hunne spiesen tot sikkelen; en het ééne volk zal tegen het andere volk geen zwaard meer opheffen en zij zullen den krijg niet meer leeren; en zij zullen nederzitten ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgeboom, terwijl niemand hen verschrikt; want de mond van Jahveh der heerscharen heeft het gesproken [1])." Wordt hier op de algemeenheid van den vrede de nadruk gelegd, elders treedt het denkbeeld op den voorgrond, dat Israël daarvan genot zal hebben: strijdwagenen, paarden, versterkte steden — door de profeten steeds afgekeurd als blijken van gemis aan vertrouwen op Jahveh — zullen in de toekomst weggedaan en door het volk niet teruggewenscht worden [2]). Want onder Jahveh's machtige hoede is Israël veilig. Immers: „Zoo spreekt de Heer Jahveh: als ik het huis Israël's vergader uit de volkeren, waaronder het verstrooid was, dan zal ik mij aan hen (d. i. door de redding en den terugkeer der Israëlieten) verheerlijken ten aanschouwen der heidenen, en zij zullen wonen in hun land, dat ik gegeven heb aan mijnen knecht, aan Jakob; en zij zullen daar wonen in veiligheid en huizen bouwen en wijnstokken planten en wonen in veiligheid, naardien ik gericht zal hebben geoefend aan al hunne naburen, die hen beroofden, en dezen weten zullen, dat ik, Jahveh, hun (der Israëlieten) god ben [3])." Ezechiël spreekt hier bepaaldelijk van Israël's naburen, d. i. van de volkeren, tegen wie de voorafgaande profetieën gericht zijn [4]). De verder verwijderde natiën hebben Jahveh's macht niet zoo duidelijk ervaren en ontzien zich dus niet, een aanval tegen het door hem herstelde volk te beproeven. Zoo wordt Israël's veiligheid ook nog na den terugkeer bedreigd, maar

[1]) *Mich.* IV: 3, 4; *Jes.* II: 4. [2]) *Hos.* II: 18[b]; *Mich.* V: 10, 11, 14[b]; *Jes.* IX: 7. [3]) *Ezech.* XXVIII: 25, 26. [4]) Hierboven bl. 128 en elders.

eigenlijk toch niet gestoord, want vóórdat de vijanden zijne grenzen hebben overschreden, treedt Jahveh tusschenbeiden en verdelgt hen. Het is deze verwachting, die door den profeet in eene zeer uitvoerige profetie [1]) wordt ontwikkeld — eene profetie, die in het O. Testament nagenoeg alleen staat. Zij richt zich tot Gog, in het land Magog, den vorst der volkeren Rôsh, Mesech en Tubal — die elders met Israël niet in verband gebracht worden, gelijk ook hun gemeenschappelijk aanvoerder hier alleen voorkomt. Hij vormt het plan om aan het hoofd eener ontelbare menigte tegen Israël op te trekken; zeker van zijne zegepraal en tuk op buit sluiten nog andere, handeldrijvende natiën zich bij hem aan. Doch in de nabijheid van Kanaän aangekomen wordt hij door den toorn van Jahveh getroffen en met zijne gansche macht vernield. Onmetelijk is de buit, die aan Israël ten deel valt; ontelbaar groot het aantal der verslagenen, die, uit vrees voor verontreiniging des lands, allen ter aarde worden besteld; diep de indruk, dien dit vreeselijke strafgericht op al de volkeren maakt [2]). De profeet zelf geeft te kennen, dat van dezen geweldigen aanval op de teruggekeerde ballingen reeds door zijne voorgangers melding was gemaakt [3]). Doch in de profetieën, die tot ons zijn gekomen, vinden wij zoodanige uitspraken niet, tenzij wij mogen aannemen, dat Ezechiël de voorspellingen van den strijd der heidenen tegen Israël vóór zijne verstrooiing en — *a fortiori* — vóór zijn herstel, omdat ze zich bij het begin der ballingschap niet hadden verwezenlijkt, toepast op feiten, die ook voor hem nog toekomstig waren [4]). Doch de hoofdgedachte, door Ezechiël in dezen geheel eigenaardigen vorm uitgedrukt, de onschendbaarheid van het herstelde Israël of Jahveh's zorg voor de veiligheid zijns volks, zou ongetwijfeld door al de

[1]) *Ezech.* XXXVIII, XXXIX. [2]) Zie b. v. H. XXXIX: 7, 11—16, 21—29. [3]) H. XXXVIII: 17 verg. XXXIX: 8. [4]) In welk geval wij zouden kunnen stellen, dat plaatsen als *Zach.* XII, XIV, *Joël* III hem voor den geest stonden.

overige profeten zijn beaamd. Één hunner, Micha, spreekt haar op zijne wijze ook uit, wanneer hij voorspelt, dat de poging van Assur om Israël's grenzen — na de herstelling der Davidische heerschappij — te overschrijden niet slechts verijdeld, maar ook door de verwoesting van Assur's land gestraft zal worden [1]). Het verschil tusschen deze voorstelling en die van Ezechiël is te groot, dan dat wij ze zouden mogen vereenzelvigen. Doch in de daareven genoemde hoofdgedachte komen beide geheel overeen.

Zoo aanstonds, wanneer wij over Israël's betrekking tot de heidenen handelen, vinden wij gelegenheid om dit gedeelte van ons overzicht op te helderen en aan te vullen. Wij mogen thans verder gaan en als tweeden, door Jahveh over zijn volk beschikten zegen vruchtbaarheid des lands en overvloed van spijs en drank vermelden. Daarvan maakt reeds de oudste onzer getuigen, Amos, uitdrukkelijk gewag. In dienzelfden tijd, waarin de ineenstortende tent van David wordt opgericht, „zal de ploeger den maaier op den voet volgen en de druiventreder den zaadzaaier, en zullen de bergen druppen van most en al de heuvelen wegsmelten ..... Zij (de Israëlieten) zullen wijnstokken planten en den wijn daarvan drinken en tuinen aanleggen en de vrucht daarvan eten [2])." Er is geen twijfel aan, of de profeet heeft dit eigenlijk bedoeld. De most, die van de bergen afdrupt; de ploeger, die den maaier, de druiventreder, die den zaadzaaier inhaalt: zietdaar de poëtische beelden, waarvan hij zich bedient, maar — om uit te drukken, dat in de lichamelijke behoeften van het herstelde volk ruimschoots zal worden voorzien. Werd het vroeger niet zelden door droogte, sprinkhanen en hongersnood geteisterd, in de dagen, die komen zullen, doen dergelijke rampen zich niet meer voor en is onafgebroken overvloed zijn deel. Diezelfde verwachting koestert Hozea. Volgens

[1]) *Mich.* V: 4, 5. [2]) *Amos* IX: 18, 14.

hem sluit Jahveh een verdrag met het gedierte des velds, de vogelen des hemels en de kruipende dieren der aarde [1]) — opdat ze zijn volk geen overlast aandoen, noch zijn voorraad vernielen. Hemel en aarde (de zonneschijn, de regen en de vruchtbaarheid van den grond) werken samen, om koren, most en olie te vermenigvuldigen [2]). Dezelfde zegeningen, die Jahveh den Israëlieten eerst onttrokken heeft, om hen tot inkeer te brengen [3]), worden hun nu op de meest onbekrompen wijze toegedeeld. Iets dergelijks bedoelt de profeet, wanneer hij ten slotte Jahveh aldus sprekende invoert: „Ik zal zijn als de dauw voor Israël, en hij zal bloeien als de lelie en zijne wortelen uitslaan als de Libanon. Zijne takken zullen zich uitbreiden en zijn glans zal zijn als van den olijfboom en zijn geur als van den Libanon. Zij die wonen in zijne schaduw zullen terugkeeren [4]), koren kweeken en bloeien als de wijnstok: zijn (Israël's) roem zal zijn als de wijn van den Libanon [5])." Dit is wederom poëzie, en het zou dwaasheid zijn, elke uitdrukking letterlijk op te vatten. Maar evenzeer zou het miskenning zijn van Hozea's meening, wanneer wij op het geestelijk gebied overbrachten wat hier van Israël's gelukstaat gezegd wordt. Naar zijne verwachting zal het volk alles, wat het behoeft en wenschen kan, volop bezitten en genieten en alom geroemd worden als een toonbeeld van Jahveh's milde zorg. Dat is ook het uitzicht van Jeremia. De bergen van Samaria worden met wijnstokken beplant en leveren vruchten in overvloed [6]). De gezamenlijke afstammelingen van Jakob „stroomen samen tot (het genot van) Jahveh's zegeningen, (van) koren, most en olie, (van) schapen en runderen; en hunne ziel zal zijn als een besproeide tuin, en zij zullen niet meer versmachten. Dan zal de maagd zich verblijden in den rei en de jongelingen en de ouden te zamen: Jahveh zal hun rouw verkeeren in blijdschap en hen troosten en hun vreugde

[1]) *Hoz.* II: 18. [2]) *Hoz.* II: 21, 22. [3]) *Hoz.* II: 8 verv. [4]) Of: zullen wederom koren kweeken. [5]) *Hoz.* XIV: 5—7. [6]) *Jer.* XXXI: 5.

schenken voor hunne droefheid. Hij zal de ziel der priesters besproeien met vet, en zijn volk zal zich verzadigen aan zijne zegeningen [1])."

Doch waartoe zou ik meer bewijsplaatsen uitschrijven? Wij weten reeds genoeg van de verwachtingen der Israëlietische profeten om vast te stellen, dat zij allen den overvloed van „koren, most en olie" òf uitdrukkelijk vermeld òf stilzwijgend aangenomen zullen hebben [2]). Een van de beelden, waarvan zij zich plegen te bedienen, moge hier nog met enkele woorden toegelicht worden. De tweede Zacharia voorspelt, dat „op dien dag", d. i. wanneer Jahveh de vijanden verdelgd en de alleenheerschappij over zijn volk aanvaard zal hebben, „levend water zal uitgaan van Jeruzalem; de helft zal vloeien naar de oostelijke (Doode), de andere helft naar de westelijke (Middellandsche) zee: des zomers en des winters zal het stroomen [3])." Waartoe die beek dienen moet, geeft de profeet zelf te kennen, wanneer hij een oogenblik later schrijft: „het gansche land, van Geba tot Rimmon, ten zuiden van Jeruzalem, zal veranderd en der (Jordaan-) vlakte gelijk worden [4])." Gelijk deze laatste hare vruchtbaarheid dankte aan de rivier, die haar besproeide, zoo zal ook de stroom van levend water, die van Jeruzalem uitgaat, in oostelijke en westelijke richting het anders dorre land bevochtigen en weligen plantengroei bevorderen. Natuurlijk is het den profeet om die vruchtbaarheid te doen en niet om de beek, die haar aanbrengt; deze komt alleen als middel in aanmerking. Hetzelfde geldt van Joël's voorspelling, waarvan de eerste helft met die van Amos [5]) bijna gelijkluidend is en de tweede helft met Zacharia's aankondiging overeenstemt: „Op dien dag zullen de bergen druppen van most en de heuvelen vloeien van melk en al de beeken van Juda stroomen van water, en eene bron zal voort-

[1]) *Jer.* XXXI: 12—14. [2]) Verg. *Zach.* IX: 7; *Jez.* XXXII: 15—20; LXII: 8, 9; LXV: 9 v., 13 v., 21—23; *Zach.* VIII: 12 v. enz. [3]) *Zach.* XIV: 8. [4]) *Zach.* XIV: 10. [5]) *Amos* IX: 13b.

komen uit het huis van Jahveh en de acacia-vallei — waarschijnlijk in de nabijheid van Jeruzalem — drenken[1]." — Eenigszins anders moeten wij oordeelen over de meer uitvoerige profetie van Ezechiël[2]). Ook bij hem gaat de beek van den tempel uit[3]) en brengt zij vruchtbaarheid en overvloed met zich: „aan hare beide oevers groeien alle vruchtboomen, wier bladen niet verwelken en wier vruchten nimmer verbruikt zijn en die van maand tot maand nieuwe vrucht voortbrengen; want de wateren der beek komen uit het heiligdom voort; en de vruchten zullen tot spijs strekken en het loof tot geneesmiddel[4])." Doch de beschrijving van de plaats, waar de beek ontspringt, van hare toenemende diepte en van hare vischrijkheid[5]), is zóó nauwkeurig en gedétailleerd, dat de profeet blijkbaar aan eene werkelijke beek gedacht heeft. Daarop wijst ook de verwachting, dat de wateren der oostelijke (of Doode) zee door de beek, die daarin uitloopt, gezond gemaakt zullen worden[6]): deze trek, aan de werkelijkheid ontleend, verbiedt ons de beek zelve louter als symbool van vruchtbaarheid op te vatten. Ezechiël is hier dus — trouwens ook elders in zijne profetieën — meer realistisch dan zijne voorgangers: hunne poëzie wordt bij hem prozaïsche werkelijkheid.

Met deze verwachtingen omtrent den toekomstigen toestand der Israëlieten is de hoop op hunne vermenigvuldiging nauw verwant. Afgezien van het boek *Daniël* — waarover later meer — wordt éénmaal in de profetische literatuur de verwachting uitgesproken, dat de verslagen Israëlieten in het leven zullen terugkeeren, om te deelen in het toekomstige heil[7]). De ongenoemde auteur weet zeer wel, dat „de dooden niet levend worden en de schimmen niet opstaan[8])", doch wenscht tegelijk vurig, dat Jahveh voor „zijne dooden" eene uitzondering zal maken. De overige profeten deelen in dit

[1]) *Joël* III: 18. [2]) *Ezech.* XLVII: 1—12. [3]) Ald. vs. 1, 2, 12.
[4]) Ald. vs. 12, verg. vs. 7. [5]) Ald. vs. 1, 2; vs. 3—5; vs. 9, 10.
[6]) Ald. vs. 8. [7]) *Jes.* XXVI: 19. [8]) Ald. vs. 14.

uitzicht niet. Doch het lijdt bij hen geen twijfel, of het volk, door Jahveh zelven uit al de oorden zijner ballingschap bijeengebracht en in zoo gezegende omstandigheden geplaatst, zal een talrijk volk zijn en allengs meer worden. Sommigen hunner vestigen daarop opzettelijk de aandacht. Zoo, met bepaalde toepassing op Jeruzalem, de na-exilische Zacharia. In de toekomst — zoo schrijft hij — „zal Jeruzalem open liggen (zonder wallen en poorten), van wege de menigte van menschen en vee, die daarin wonen." Dan, zegt Jahveh, „zal ik haar zijn tot een wal van vuur en in haar midden tot heerlijkheid." Die aanmerkelijke vermeerdering der bevolking verklaart zich uit den toevloed van Israëlieten, die toen nog in ballingschap verkeerden, maar, na voltrekking van het gericht aan hunne onderdrukkers, in grooten getale naar de tempelstad zouden toestroomen [1]). Bovendien verwacht dezelfde profeet, dat de bewoners van Jeruzalem een hoogen ouderdom bereiken zullen — een zegen, dien, gelijk men zich herinnert, Israël steeds op hoogen prijs stelde en dien wij dus zonder bevreemding in de voorstelling van het toekomstige heil opgenomen zien. „Zoo spreekt Jahveh der heerscharen: in het vervolg zullen oude mannen en vrouwen zitten in de straten van Jeruzalem, ieder met zijn staf in de hand, omdat hunne dagen vele zijn. En de straten der stad zullen vol zijn van knapen en meisjes, die spelen op hare straten [2])." In denzelfden geest had reeds de tweede Jezaja geprofeteerd: „Daar (te Jeruzalem) zal niet meer zijn een zuigeling van (slechts) weinige dagen, noch een grijsaard, die zijne dagen niet vol maakt, want (wie sterft als) een knaap sterft honderd jaren oud en de zondaar (, die) honderd jaren oud (sterft,) wordt vervloekt (d. i. wordt geacht om zijne zonde door den vloek getroffen en weggenomen te zijn, wanneer hij geen hooger ouderdom bereikt) [3])." Nog verder was de daareven reeds aangehaalde ongenoemde, de auteur van *Jez.* XXIV—XXVII,

[1]) *Zach.* II: 4—9; verg. VIII: 7, 8. [2]) *Zach.* VIII: 4, 5. [3]) *Jez.* LXV: 20.

gegaan: Jahveh zal niet slechts in de toekomende heileeuw de tranen van elk gelaat afwisschen, maar ook „den dood voor altijd vernietigen [1])." De meeste profeten evenwel treden niet in zoodanige bijzonderheden en bepalen zich tot de aankondiging, dat Jahveh zijn volk zal vermenigvuldigen, hetzij reeds gedurende de ballingschap, hetzij na den terugkeer, vooral door toevoeging van hen, die aanvankelijk in den vreemde waren achtergebleven. Zoo stelt Jeremia zich voor — gelijk wij hierboven reeds deden opmerken [2]) — dat enkele uitgelezenen uit de verschillende geslachten en familiën de eerste bevolking van Jeruzalem zullen uitmaken; wanneer zij „vermenigvuldigd en toegenomen zijn", dan sluit Juda zich bij Israël aan en trekken zij gezamenlijk op uit het noorden, naar het land dat aan hunne vaderen tot een erfdeel gegeven was [3]). De tweede Jezaja vormt zich van de aankomst dier broeders uit verre landen de meest luisterrijke voorstelling. Jahveh's boden gaan uit tot de verst afgelegen volken en verkondigen daar zijne heerlijkheid. Het gevolg hiervan is, dat al die natiën de onder haar verstrooide Israëlieten, als een geschenk voor Jahveh, naar Jeruzalem brengen „op paarden, in wagens, in draagstoelen, op muildieren en dromedarissen [4])." Elders roept hij uit: „Hef (o Jeruzalem!) uwe oogen op naar alle richtingen en zie: ze zijn allen verzameld en komen tot u; uwe zonen komen uit de verte en uwe dochteren worden op den arm gedragen [5])!" Wederom zijn het de heidenen, die hen geleiden en — gelijk wij straks nader zien zullen — behalve dit kostbaar geschenk nog andere gaven aan Jahveh toebrengen [6]).

Wat ik tot dus ver noemde, hebben zoo niet alle, dan toch de meeste profeten onderling gemeen. Maar bovendien nemen enkelen van hen in hunne schildering van den toekomstigen toestand des volks bijzonderheden op, die wij bij de overigen

[1]) *Jez.* XXV: 8. [2]) Bl. 231. [3]) *Jer.* III: 14, 16, 18. [4]) *Jez.* LXVI: 19, 20. [5]) *Jez.* LX: 4 verg. 9. [6]) Ald. vs. 5 verv.

niet terugvinden. Daartoe behoort de beroemde beschrijving van den grooten ommekeer, die in de dierenwereld zal plaats grijpen, bij Jezaja [1]): „De wolf zal met het lam verkeeren en de pardel zich neerleggen bij het bokje; het kalf, de jonge leeuw en het mestkalf voegen zich bijeen, terwijl een klein kind ze geleidt; de koe en de beerin zullen weiden, hare jongen zich bij elkaar neerleggen; de leeuw zal als het rund stroo eten; de zuigeling zal spelen bij het hol van de adder en het gespeende kind de hand uitsteken naar den schuilhoek van den basilisk." Er bestaan eigenlijk geene afdoende redenen, om deze profetie overdrachtelijk op te vatten. Wèl volgt daarop aanstonds de aankondiging van de zedelijke herschepping, die Israël zal ondergaan [2]), doch het blijkt niet, dat deze den profeet reeds voor den geest stond, toen hij de ongestoorde eendracht in de natuur teekende. De analogieën voor zoodanige uitzichten ontbreken in het O. Testament niet [3]). Ook schijnt de Babylonische Jezaja de profetie van zijnen grooten voorganger letterlijk te hebben opgevat: hij neemt haar gedeeltelijk over, en wel zóó, dat het niet in ons opkomt zijne woorden geestelijk te verklaren. „De wolf" — zoo schrijft hij [4]) — „en het lam zullen samen weiden, de leeuw als het rund stroo eten en de slang — haar strekt het stof tot spijze; zij zullen geen kwaad plegen, noch leed doen op mijnen ganschen heiligen berg, spreekt Jahveh." De laatste woorden slaan hier, naar het schijnt, op de even te voren vermelde verscheurende dieren, en de bedoeling van den profeet is deze: op Jahveh's heiligen berg zullen de vrede en de eendracht ook door het gedierte des velds niet worden verstoord.

[1]) *Jez.* XI: 6—8. [2]) *Jez.* XI: 9.

[3]) Volgens *Gen.* I: 30 voedden de dieren zich aanvankelijk alleen met kruiden; *Gen.* VI: 12, 13 schijnt de overtreding dezer oorspronkelijke ordening mede onder de oorzaken van den algemeenen zondvloed te zijn opgenomen; ook de mensch ontvangt eerst na den zondvloed uitdrukkelijke vergunning om vleeschspijzen te nuttigen (*Gen.* IX: 3 verg. met I: 29).

[4]) *Jez.* LXV: 25.

Dat wij althans aan den tweeden Jezaja zulke hooggespannen verwachtingen mogen toeschrijven, blijkt ook uit andere uitspraken, die ons van hem zijn bewaard gebleven. Aan de voorspelling, dat de bewoners van Jeruzalem een zoo hoogen ouderdom zullen bereiken [1]), gaat vooraf de aankondiging: „Zie, ik (Jahveh) schep nieuwe hemelen en eene nieuwe aarde, en de vroegere dingen zullen niet meer gedacht worden, noch in het hart opkomen [2])." Later ziet hij hierop nog eens terug, in de belofte: „Gelijk de nieuwe hemelen en de nieuwe aarde, die ik maak, voor mijn aangezicht bestaan, zegt Jahveh, alzoo zal uw kroost en uw naam bestaan [3])." Als men ziet, hoe de profeet zelf deze nieuwe schepping in het allernauwste verband brengt met den toestand van Israël en van Jeruzalem [4]), dan komt men in verzoeking om daarin niets meer te zien dan eene oostersche hyperbole, waardoor dan eene algeheele omkeering van de toenmalige staatkundige verhoudingen zou zijn aangeduid. Doch op die wijze zouden wij toch de eigenlijke bedoeling van den profeet verwateren. Aan geheele vernieuwing van al het bestaande zal hij wel niet hebben gedacht; maar nimmer had hij zich kunnen bedienen van dichterlijke uitdrukkingen, die werkelijk zoo iets beteekenen, indien hij niet had gemeend, dat de bevrijding en verheffing van Israël zouden gepaard gaan met diep ingrijpende veranderingen in den loop der natuur, die alle, gelijk vanzelf spreekt, de belangen van Jahveh's uitverkoren volk bevorderden. Hoe ver die wijziging gaan zou, heeft hij zelf niet gezegd en kunnen wij dus ook niet bepalen. Doch dit ontneemt niets aan de zekerheid onzer opvatting, die bovendien nog van elders wordt bevestigd. Ook in de profetische beschrijvingen van het gericht over de vijanden van Israël worden niet slechts teekenen in den hemel vermeld, die Jahveh's verschijning aankondigen of begeleiden [5]), maar

[1]) Hierboven bl. 273. [2]) *Jez.* LXV: 17. [3]) *Jez.* LXVI: 22. [4]) Zie vooral *Jez.* LXV: 18 verv. [5]) *Joël* II: 30, 31; III: 15; *Ezech.* XXXII: 7, 8; *Jez.* XIII: 10; verg. hierboven bl. 199 v.

is somwijlen ook sprake van den ondergang der bestaande orde van dingen, het oprollen van het hemelgordijn en andere, dergelijke beelden meer [1]). Wederom zouden wij verkeerd doen, wanneer wij dit letterlijk gingen opvatten. Maar het bewijst toch duidelijk, hoe groote afmetingen de verandering, die de profeten tegemoet zagen, in hunne oogen had aangenomen. Had niet reeds de eerste Jezaja de verwachting uitgesproken, dat „ten dage waarop Jahveh de breuke zijns volks verbinden en de verbrijzeling zijner wonde heelen zou, het licht der maan zou zijn als dat der zon en het licht der zon zevenvoudig [als het licht der geheele week] [2])?" Met andere woorden: de geheele natuur is aan Jahveh onderworpen en dienstbaar aan zijne plannen met betrekking tot Israël; met het oog op de behoeften van dat volk worden hare werkingen gewijzigd of verhoogd, naardat het Jahveh behaagt.

In onze schets van Israël's geestelijke en stoffelijke welvaart zijn ook de verwachtingen van Ezechiël opgenomen, voorzoover deze met die van de andere profeten hoofdzakelijk overeenstemmen. Doch Ezechiël heeft bovendien zijne eigene uitzichten, die zich in het gewone kader niet laten plaatsen en toch alleszins verdienen gekend te worden. Wij vinden ze vooral in de laatste 9 hoofdstukken (H. XL—XLVIII) van zijn profetisch boek. Achtereenvolgens handelt Ezechiël daar over den tempel van Jahveh [3]), over de inrichting van den eeredienst [4]) en over het land Kanaän en zijne verdeeling onder de twaalf stammen van Israël [5]). Hij geeft deels eene beschrijving van hetgeen hem ten aanzien van een en ander in het visioen getoond was, deels toespraken en vermaningen, tot het volk gericht en op de verwezenlijking zijner plannen betrekkelijk.

[1]) *Jez.* XXXIV: 4; LI: 6. [2]) *Jez.* XXX: 26. De laatste woorden ontbreken in de Grieksche vertaling en zijn waarschijnlijk een later toevoegsel.
[3]) *Ezech.* XL: 5—XLIII: 12. [4]) *Ezech.* XLIII: 13—XLVI: 24.
[5]) *Ezech.* XLVII, XLVIII.

De bedoeling van den profeet met dit alles is volstrekt niet twijfelachtig. Hij wenscht dat de Israëlieten, bij hun terugkeer in het vaderland, de voorschriften ten uitvoer leggen, die hij hun uit naam van Jahveh mededeelt. Ten aanzien van den bouw en de inrichting des tempels zegt hij dit zelf met zoo vele woorden [1]). Maar ook al het overige is bedoeld òf als profetie van hetgeen Jahveh zal tot stand brengen [2]), òf als regel voor het geheele volk, voor de priesters, voor den vorst, wier rechten en verplichtingen door hem omschreven worden. Men behoeft eigenlijk de genoemde hoofdstukken slechts onbevooroordeeld te lezen, om zich te overtuigen, dat deze hunne strekking is. Toch heeft men ze vroeger en later geheel anders opgevat, en wel als symbolische of allegorische schildering van de toekomstige theokratie. Tegen de letterlijke verklaring had men vooral dit bezwaar, dat de terugkeerende ballingen zich volstrekt niet naar Ezechiël's voorschriften gedragen, ja zelfs aan hunne verplichting om ze uit te voeren, voorzoover wij weten, niet gedacht hebben. Dat feit is onloochenbaar, maar wat bewijst het tegen de letterlijke opvatting van Ezechiël's profetieën? Het einde der ballingschap beantwoordde in het geheel niet aan de verwachtingen, die hij daaromtrent koesterde. Om slechts dit ééne te noemen: niet de twaalf stammen keerden terug, maar eenige geslachten uit Juda, Benjamin en Levi. Al kenden dezen Ezechiël's boek; al twijfelden zij niet aan zijne zending door Jahveh — dan nog konden zij er niet aan denken, zijne bepalingen ten uitvoer te leggen, die immers blijkbaar met het oog op een geheel anderen toestand geschreven waren. Waarschijnlijk hebben zij gemeend, dat, gelijk Jahveh de volle verwezenlijking zijner beloften had uitgesteld, zoo ook de toepassing zijner voorschriften omtrent de inrichting van tempel, eeredienst en theokratie voorloopig moest worden verschoven. Voor hen

[1]) *Ezech.* XLIII: 10, 11. [2]) B. v. de beschrijving van de tempelbron, H. XLVII: 1—12.

bleef dus de vervulling van Ezechiël's wenschen nog toekomstig. Hadden de Christelijke uitleggers zich daarin kunnen vinden, dan zouden zij wel nimmer van de natuurlijke verklaring zijn afgeweken. Doch dit was het geval geenszins. Met hunne opvatting van de ware theokratie waren het voortdurend bestaan van den tempel, het Levietische priesterdom, de offerdienst, de verdeeling van Kanaän onder de twaalf stammen enz. te eenen male onvereenigbaar. Eigenlijk alleen op dien grond ontkenden zij, dat Ezechiël dit alles letterlijk had bedoeld — alsof het den uitlegger vrijstond, zijnen auteur te verwringen totdat hij denkbeelden verkondigt, die hem naar den zin zijn! Ezechiël's gehechtheid aan tempel en eeredienst, aan Jahveh's „inzettingen en rechten" en, in het algemeen, aan de priesterlijke opvatting van het Jahvisme springt zóó duidelijk in het oog, dat het eene wanhopige onderneming mag heeten, hem in overeenstemming te brengen met onze meer geestelijke beschouwing van den godsdienst. Daarbij komt nu, dat de allegorische verklaring van *Ezech.* XL—XLVIII noodwendig schipbreuk lijdt op ééne van twee klippen. Wanneer zij, als het ware, in het groot toegepast wordt, dan geeft zij geen rekenschap hoegenaamd van Ezechiël's uitvoerigheid en van zijn afdalen in kleine bijzonderheden; dan moet zij, met andere woorden, verreweg het grootste gedeelte zijner beschrijving voor overtollig bijwerk houden. Beproeft zij daarentegen ook de kleinere trekken te verklaren en geestelijk over te brengen, dan vervalt zij vanzelf tot de grofste willekeur en maakt, in strijd met de bedoeling harer voorstanders, den profeet belachelijk. Zonder de minste aarzeling kies ik dus voor de letterlijke verklaring zijner profetie partij.

Voor ons doel is het niet noodig, haar geheel te ontleden: de omvang van den nieuwen tempel, de gedaante van het brandofferaltaar, de geboden omtrent offers en feesten, de voorschriften betreffende de reinheid van den Hoogepriester en van den priester, kunnen met stilzwijgen worden voorbijgegaan.

Het zij ons genoeg te weten, dat Ezechiël zich over dit alles opzettelijk uitspreekt. Herinneren wij ons bovendien, dat hij ook over den Vorst, die het herstelde Israël besturen zal, bepalingen voordraagt [1]). Dan blijft ons alleen nog over, zijne verwachtingen omtrent de vestiging van de Israëlieten in het land Kanaän nader in oogenschouw te nemen. Eerst geeft hij de grenzen op van het door hen te bewonen land [2]); ze komen ten deele overeen met de bepalingen van de Mozaïsche wet [3]), maar zijn toch onafhankelijk daarvan opgemaakt. Daarna wordt voorgeschreven, dat de vreemdelingen, die zich bij de Israëlieten aangesloten hebben, met hen een erfdeel zullen ontvangen, en wel met den stam, waaronder zij zich hebben gevestigd [4]). Vervolgens worden aan de stammen hunne woonplaatsen aangewezen. Door het geheele land heen worden, van het westen naar het oosten, evenwijdige lijnen getrokken, die het in nagenoeg gelijke strooken verdeelen. Zeven daarvan, van het noorden naar het zuiden, worden toegekend aan de stammen: Dan, Aser, Naphtali, Manasse, Ephraïm, Ruben, Juda [5]). De dan volgende strook blijft, gelijk wij straks nader zien zullen, bewaard voor Jahveh en zijne vertegenwoordigers. De overschietende vijf strooken zijn bestemd voor: Benjamin, Simeon, Issachar, Zebulon en Gad [6]). Omtrent het deel van Jahveh worden de navolgende bepalingen gemaakt. Een vierkant van 25000 ellen breedte en lengte, het middelstuk van die strook uitmakende, wordt toegewezen aan den eeredienst en zijne behoeften en wederom verdeeld in drie rechthoeken. De bovenste of noordelijke rechthoek (25000 ellen lang en 10000 ellen hoog) is bestemd voor „de zonen van Zadok", die, volgens Ezechiël, alleen bevoegd zijn om het priesterschap waar te nemen; in het midden van dien rechthoek staat de tempel. De tweede, van dezelfde afmetingen als de eerste,

[1]) Hierboven bl. 243 v. [2]) *Ezech.* XLVII: 13—20. [3]) *Num.* XXXIV: 1—4.
[4]) *Ezech.* XLVII: 21—28. [5]) *Ezech.* XLVIII: 1—7.
[6]) *Ezech.* XLVIII: 23—28.

zal worden bewoond door de overige zonen van Levi. Er blijft nu een rechthoek over van 25000 ellen lengte en 5000 ellen hoogte. Het middelstuk daarvan, een vierkant van 5000 ellen lengte en breedte, wordt ingenomen door de heilige stad (4500 ellen lang en breed) en de haar omringende vrijplaats. De twee overschietende rechthoeken, ten oosten en ten westen van de stad (elk 10000 ellen lang en 5000 ellen hoog) worden bebouwd en hunne opbrengst komt ten bate des heiligdoms [1]). Maar nu wordt, gelijk men zich herinnert, de strook tusschen Juda (ten noorden) en Benjamin (ten zuiden) niet geheel ingenomen door het vierkant van 25000 ellen lengte en breedte; aan weerszijden blijft er land over. Dit wordt door Ezechiël toegewezen aan den vorst [2]), die, gelijk vroeger reeds werd opgemerkt, uit de opbrengst daarvan in zijn eigen levensonderhoud voorziet en een deel van de offers bekostigt. — In elk der vier zijden van de heilige stad worden drie poorten aangebracht, die hare namen ontleenen aan de 12 stammen. Doch terwijl bij de verdeeling des lands Manasse en Ephraïm afzonderlijk worden genomen, zijn zij hier samengevat onder den éénen naam Jozef, opdat ook Levi aan eene der poorten zijn naam zou kunnen geven [3]). Met de aankondiging, dat te dien dage de stad heeten zou: Jahveh is daar, wordt de geheele beschrijving besloten [4]).

Op den hedendaagschen lezer moet dit tafereel wel een vreemden indruk maken. Doch het is onnoodig daarover uit te weiden. Zooveel is duidelijk, dat het Ezechiël volkomen ernst is met de verwachting, die hij hier uitspreekt: wat zou hem anders hebben kunnen bewegen, om alles zoo, tot in de bijzonderheden toe, nauwkeurig te beschrijven? Evenzoo valt in het oog, dat de hier geteekende toestand met de wenschen van den profeet overeenkomt. Hij heeft zijne eigene begrippen van orde en regelmaat; het is hem eene behoefte te tellen en

[1]) *Ezech.* XLVIII: 8—20. [2]) *Ezech.* XLVIII: 21, 22. [3]) *Ezech.* XLVIII: 30—34. [4]) *Ezech.* XLVIII: 35.

te meten; rechte en evenwijdige lijnen schijnen hem de kenmerken van Jahveh's beschikkingen en inrichtingen. Wat wij licht grillig zouden noemen, beantwoordt blijkbaar geheel aan zijne idealen. Het is niet twijfelachtig, dat wij in zijn geest handelden door aan zijne beschrijving der vernieuwde theokratie eene plaats in te ruimen in de paragraaf, die aan de verwachtingen over Israël's geestelijke en stoffelijke welvaart is gewijd. Maar het is ook niet vreemd, dat wij ons genoodzaakt zagen, hem in die paragraaf eene afzonderlijke plaats aan te wijzen.

V. ISRAËL EN DE HEIDENEN.

Jahveh de god van Israël. De machtige invloed van deze grondovertuiging op de geheele denkwijze der Israëlietische profeten, ook op hunne verwachtingen omtrent de toekomst, behoeft zeker geen betoog. Onze voorafgaande beschouwing kan als een doorloopende commentaar op dit denkbeeld worden aangemerkt. En nog hebben wij dát gedeelte van de profetie niet behandeld, dat daarop het meeste licht werpt: de voorspellingen omtrent de toekomstige betrekking tusschen Israël en de heidenen. Er bestaan twee voorstellingen, die wij zonder de minste moeite uit elkander houden, ja lichtelijk als geheel ongelijksoortig zouden aanmerken. De ééne is die van de onderwerping der vreemde volkeren aan Israël, de andere die van hunne bekeering tot de erkenning en den dienst van Jahveh. Doch hoe groot ons het verschil moge schijnen tusschen deze en gene verwachting, in het bewustzijn van den Israëlietischen profeet vloeien ze als ineen, want — Jahveh is de god van Israël en Israël het volk van Jahveh. Wie Jahveh huldigt, eert ook zijn volk en, omgekeerd, wie Israël's heerschappij erkent, eerbiedigt ook de macht van Israël's god. In den loop van ons overzicht zal de juistheid dezer beschouwing nog duidelijker blijken. Wanneer wij ons daarin door de *data* der profetische literatuur zelve laten leiden, dan moeten

wij eerst op Israël's heerschappij over de vreemde volkeren de aandacht vestigen.

Reeds de oudste onzer getuigen, Amos, maakt daarvan gewag. Jahveh zal — zoo schrijft hij — de vervallen dynastie van David in haar vroegeren luister herstellen, „opdat zij (d. i. de koningen uit David's geslacht of de door hen aangevoerde Israëlieten) erfelijk bezitten het overblijfsel van Edom en al de volken, over welke zijn (Jahveh's) naam — als die van hun overwinnaar — is uitgeroepen [1])." Dit is, gelijk men bemerkt, eene louter politieke verwachting. De uitdrukkelijke vermelding van de Edomieten hangt ongetwijfeld samen met de nog ongewroken grieven tegen dat volk, waarop de profeet reeds vroeger gedoeld had [2]). Het „uitroepen van Jahveh's naam" kan in dit verband bezwaarlijk iets meer aanduiden, dan de proclamatie van zijne oppermacht, óók over die andere volken. Hare erkenning valt overigens geheel samen met de onderwerping aan Israël en heeft nog geenerlei godsdienstige beteekenis. — Geheel anders zouden wij moeten oordeelen, wanneer de tekst, dien de Grieksche vertaler voor zich had, als de oorspronkelijke kon worden aangemerkt. Bij hem luidt de voorzegging aldus: „opdat de overige menschen [den Heer] zoeken mogen en al de volken, over welke mijn naam is aangeroepen." En in dezen vorm vinden wij haar in de Handelingen der Apostelen terug, waar zij, in het bericht over de eerste synode te Jeruzalem, aan Jacobus in den mond gelegd wordt [3]). Doch de lezing van den Griekschen vertaler kan de vergelijking met den Masoretischen of gewonen tekst van het O. Testament niet doorstaan. Hij heeft zich ten aanzien van ééne letter vergist en dien ten gevolge voor „erfelijk bezitten" „zoeken" in de plaats gesteld en voorts, door onjuiste vocalisatie, „Edom" in „menschen" veranderd. Het foutieve zijner lezing blijkt aanstonds hieruit, dat „de volken, over

[1]) *Amos* IX: 12. [2]) *Amos* I: 11. [3]) *Hand.* XV: 16, 17.

welke Jahveh's naam is aangeroepen", natuurlijk mede behooren tot „de overige menschen" en dus niet afzonderlijk konden vermeld worden.

Bij den naasten opvolger van Amos, Hozea, behoeven wij niet stil te staan: hij maakt van Israël's heerschappij over de andere natiën geen gewag. Daarentegen spreekt de oudste Zacharia eene verwachting uit, die ons terstond aan de daareven beschouwde voorzegging herinnert. Zijne beschrijving van het gericht over de naburige stammen wordt besloten met de aankondiging, dat de Philistijn van zijne bloedschuld en onreinheid zal worden gezuiverd; dan „zal ook hij overblijven voor onzen god en zal hij zijn als een (ingelijfd) geslacht in Juda en Ekron als de Jebuziet [1])" — die, gelijk men zich herinnert, nog zeer lang na de verovering van Jebus door David als een onderworpen, maar toch tot op zekere hoogte zelfstandige stam onder Israël bleef voortleven [2]). De grondgedachte is hier nog dezelfde als bij Amos: onderwerping van een naburig en tot dus ver vijandig volk aan Israël. Doch tevens blijkt, hoezeer het voor de hand lag, die onderwerping op te vatten als: toebrenging aan Jahveh. De Philistijnen „blijven" niet slechts „over voor den god van Israël", maar worden óók, voordat zij tot hem in die nauwere betrekking komen, van hunne zonden gereinigd. Eene eigenlijke bekeering moge hier nog niet zijn bedoeld, de weg tot het uitzicht daarop leidende is toch reeds voor de helft afgelegd.

Merken wij nu op, dat dit uitzicht op Israël's heerschappij over andere volken steeds is blijven voortbestaan, hoewel het, gelijk te verwachten was, zich telkens wijzigde naar de veranderde politieke omstandigheden. Zoo verwacht Jezaja, dat de hereenigde Judeërs en Ephraïmieten de Philistijnen overwinnen, de zonen van het Oosten plunderen en hunne heerschappij over de Edomieten, Moabieten en Ammonieten uitstrekken zullen [3]).

[1]) *Zach.* IX: 7. [2]) 2 *Sam.* XXIV: 16, 18; 1 *Kon.* IX: 20, 21; *Ezr.* IX: 1, 2. [3]) *Jez.* XI: 14.

Volgens Micha zal het herstelde Israël niet slechts veilig zijn voor de Assyriërs, maar hen ook in hun eigen land tuchtigen [1]). Twee eeuwen later gaf de Babylonische Jezaja eene schitterende beschrijving van de huldiging der Israëlieten door de heidenen. „De voortbrengselen van Egypte" — zoo schrijft hij — „en de waren van Ethiopië en de Sabeërs, hoog van gestalte, zullen tot u (Zion of Israël) overgaan en u toebehooren; achter u zullen zij gaan, in ketenen voorttrekken, en voor u zullen zij zich nederbuigen en tot u smeeken [2])." „Ik zal" — zoo spreekt Jahveh elders — „ik zal mijne hand opheffen tot de volkeren en voor de natiën mijne banier oprichten, opdat zij uwe zonen brengen in hun schoot en uwe dochters op de schouders dragen. Koningen zullen uwe verplegers zijn en koninginnen uwe voedsters: hun aangezicht zullen zij voor u ter aarde nederbuigen en het stof uwer voeten lekken. Zoo zult gij weten, dat ik Jahveh ben en dat zij, die op mij hopen, niet beschaamd worden [3])." Nog veel uitvoeriger worden soortgelijke verwachtingen in eene volgende profetie uitgewerkt, die men in haar geheel moet nalezen [4]). Dat zij geschreven is door een dichter en dat het dus niet vrijstaat, elken trek letterlijk op te vatten, spreekt wel vanzelf. Doch indien de profeet geene zinledige phrasen heeft neergeschreven, dan moet hij hebben gemeend, dat de zichtbare bescherming, die Jahveh in de toekomst aan Israël verleent, de volkeren dwingen zal om Israël te huldigen en te dienen. Men overwege uitspraken als deze: „De vreemdelingen zullen uwe (Zion's) muren bouwen en hunne koningen zullen u dienen, want in mijne gramschap heb ik (Jahveh) u geslagen en in mijne genade mij over u ontfermd [5])." En wederom: „Want het volk en het koninkrijk, die u niet dienen, zullen te gronde gaan en de volkeren zullen ganschelijk verwoest worden [6])." Doch de geheele profetie is eigenlijk één doorloopend bewijs,

[1]) *Mich.* V: 5, 6. [2]) *Jez.* XLV: 14. [3]) *Jez.* XLIX: 22, 23. [4]) *Jez.* LX: 1—17; verg. LXVI: 19, 20. [5]) *Jez.* LX: 10. [6]) *Jez.* LX: 12.

dat het den tweeden Jezaja met de verwachting van Israël's suprematie volkomen ernst is. Hoe zij bij hem samenhangt met het uitzicht op verbreiding van den Jahveh-dienst onder de heidenen, zullen wij straks zien.

Nog in het jongste der profetische geschriften wordt Israël's verheffing op den wereldtroon met onverzwakt vertrouwen aangekondigd. De lezer herinnert zich mijne vroegere mededeelingen over den Menschenzoon in het boek *Daniël* [1]). Hij weet dus ook, in hoe sterke en ondubbelzinnige uitdrukkingen daar de onderwerping van „alle heerschappijen" aan „het volk der heiligen van den Allerhoogste" wordt voorspeld, en hoe voor den Menschenzoon, die Israël vertegenwoordigt, „alle volkeren, natiën en tongen zich nederbuigen." De profetie is zich tot den einde toe in de verwachting van zulk eene toekomst gelijk gebleven.

Intusschen zouden wij dat uitzicht lichtelijk onjuist beoordeelen, wanneer wij niet indachtig bleven aan den hierboven reeds in het licht gestelden samenhang tusschen de onderwerping aan Israël en de erkenning der oppermacht van Jahveh. Die beiden zijn, gelijk wij zagen, van elkander onafscheidelijk. Daaruit volgt intusschen niet, dat ze door alle profeten even hoog gewaardeerd en in dezelfde onderlinge betrekking geplaatst worden. Bij den één is de suprematie van Israël het natuurlijke uitvloeisel van de huldiging der majesteit van Jahveh door de volkeren, die als de hoofdzaak wordt aangemerkt; bij den ander schijnt, omgekeerd, de erkenning van Jahveh's oppermacht vooral daarom hoog gewaardeerd te worden, omdat zij leidt tot de verheerlijking van Israël. Somwijlen wisselen bij denzelfden profeet het ééne en het andere gezichtspunt elkander af. Wij willen thans die profetische uitspraken in oogenschouw nemen, waarin op de religieuse zijde van de verhouding der heidenen tot Israël de meeste nadruk wordt

[1]) Zie hierboven bl. 259—261.

gelegd, maar zullen daarbij telkens gelegenheid vinden om op te merken, hoe zij onafscheidelijk is van de meer politieke opvatting.

Het zal wel niemand bevreemden, dat wij uitgaan van dat beroemde en schoone woord, hetwelk, waarschijnlijk van een ouderen profeet afkomstig, zoowel door Jezaja als door Micha overgenomen wordt. „In het laatste der dagen" — zoo heet het daar [1]) — „zal de berg van Jahveh's tempel worden vastgesteld op den top der bergen en verhevener zijn dan de heuvelen, en volkeren zullen daarhenen stroomen. En vele natiën zullen gaan en zeggen: Komt, laat ons opklimmen naar den berg van Jahveh en naar den tempel van den god Jakob's; opdat hij ons leere van zijne wegen en wij wandelen in zijne paden, want van Zion gaat onderwijzing uit en het woord van Jahveh uit Jeruzalem." Wat er verder volgt, kennen wij reeds: het is de aankondiging van den algemeenen vrede, waarop ik in een ander verband de aandacht vestigde [2]). Over den zin der hier uitgeschreven profetie kan ter nauwer nood verschil van meening bestaan. Wat de profeet zegt over de verheffing van Zion op den top der bergen, kan hij oneigenlijk hebben bedoeld; het is hem in elk geval alleen te doen om de hoogere waardigheid van den tempelheuvel en de algemeene erkenning daarvan: de plaats, waarheen allen opgaan om te aanbidden en te offeren, moet natuurlijk zóó gelegen zijn, dat zij allen in het oog valt. Daarentegen is de bedevaart naar den tempel op Zion eigenlijk op te vatten. De heidenen zoeken daar Jahveh, de onderwijzing, die van zijne priesters, het woord, dat van zijne profeten uitgaat; maar zij zoeken hem dáár, overtuigd dat hij op den berg Zion woont en zich openbaart aan degenen, die hem daar zoeken. Wij zouden de profetie van hare beteekenis en kracht berooven, wanneer wij beproefden haar geestelijk te verklaren en uit het

[1]) *Jez.* II: 2—4; *Mich.* IV: 1—5. [2]) Hierboven bl. 266 v.

tafereel, dat zij ons ontrolt, het middelpunt der theokratie, den tempel, wegnamen.

Micha bepaalt zich tot het overnemen van deze uitspraak en komt, in den loop zijner profetieën, op het daarin geopende uitzicht niet terug. Bij Jezaja daarentegen vinden wij meer dan ééne voorspelling, die als een weerklank op het door hem opgenomen woord van zijnen onbekenden voorganger mag worden aangemerkt. Zoo verkondigt hij, dat de Ethiopiërs aan Jahveh der heerscharen geschenken zullen brengen, en wel naar de plaats, die zijnen naam draagt, naar den berg Zion [1]). Het verband, waarin die aankondiging voorkomt, maakt het waarschijnlijk, dat de nederlaag der Assyriërs, door Jahveh's tusschenkomst bewerkt, het middel zijn zal om de Ethiopiërs tot dat huldebetoon te bewegen. Eene dergelijke verwachting koestert de profeet ten aanzien van Egypte. Er zullen — schrijft hij — vijf steden in Egypte zijn, die de taal van Kanaän spreken en bij Jahveh der heerscharen zweren [2]). Ook zal Jahveh een altaar hebben in het midden van Egypte en eene zuil aan de grens van dat land — teekenen van de betrekking, waarin de god van Israël ook tot de Egyptenaren zal staan: als zij tot hem roepen, zal hij hun een redder zenden en hen verlossen [3]). En — zoo gaat Jezaja voort — „Jahveh zal den Egyptenaren bekend zijn en de Egyptenaren zullen op dien dag Jahveh kennen; en zij zullen hem dienen met slachtoffer en spijsoffer en aan Jahveh geloften doen en die betalen [4])." Nog hooger verheft zich de verwachting van den profeet: „Op dien dag zal er een pad zijn uit Egypte naar Assur, en Assur zal met Egypte en Egypte met Assur verkeeren en Egypte zal met Assur (Jahveh) dienen. Op dien dag zal Israël de derde zijn (in het verbond) met Egypte en met Assur, een zegen in het midden des lands, waarmede Jahveh der heerscharen zegent met deze woorden: Gezegend zij mijn

[1]) *Jez.* XVIII: 7. [2]) *Jez.* XIX: 18. [3]) Ald. vs. 19, 20. [4]) Ald. vs. 21.

volk Egypte en het werk mijner handen Assur en mijn erfdeel Israël [1])!" — Tegen de echtheid van dat gedeelte der profetie over Egypte, waaraan al deze aanhalingen ontleend zijn, worden bedenkingen ingebracht, welker betrekkelijk gewicht moet worden erkend. Afdoende zijn ze evenwel niet [2]). Niet het minst getuigen de laatste verzen ten gunste van den Jezajaanschen oorsprong: moeten ze niet zijn geschreven in een tijd, waarin Assur en Egypte met elkander kampten om de opperheerschappij? Waren ze van jonger dagteekening, dan zou men althans moeten aannemen, dat hun auteur zich op het standpunt van Jezaja had verplaatst — evenals hij zich zijn spraakgebruik eigen gemaakt had en dat navolgt. Het schijnt bedenkelijk, den onderstelden interpolator zooveel overleg en kunst toe te schrijven.

Minder zeker schijnt mij de echtheid eener andere Jezajaansche profetie, die aan het slot der godspraak over Tyrus voorkomt [3]). Op de aankondiging van de diepe vernedering der machtige koopstad volgt daar, gelijk ik vroeger reeds mededeelde, de voorspelling van haar herstel „na 70 jaren [4])." Dan zal evenwel haar toestand een geheel andere zijn dan vroeger. Dreef zij weleer handel in haar eigen voordeel, nadat Jahveh haar zal hebben bezocht, „zal haar winst en haar loon aan Jahveh geheiligd zijn; het zal niet opgehoopt noch opgespaard worden; want haar winst zal hun, die wonen (of: gezeten zijn) voor Jahveh's aangezicht, tot rijkelijk voedsel en tot prachtige kleeding verstrekken [5])." De waarschijnlijke bedoeling is, dat de rijkdommen van Tyrus in de schatkist van Jahveh's tempel vloeien en der priesterschap ten goede komen zullen. Doch eene dergelijke verwachting bevreemdt ons wel eenigszins bij een profeet als Jezaja, die elders weinig belangstelling in het lot der priesters van Jahveh aan den dag legt. Ook ontgaat het onze aandacht niet, dat eene bekeering

[1]) Ald. vs. 23—25. [2]) Verg. mijn *Hist. krit. Onderzoek* II: 74 v.
[3]) Verg. hierbij bl. 122 v. [4]) *Jes.* XXIII: 17. [5]) Ald. vs. 18.

van de Tyriërs zelven hier niet wordt geleerd: het is den profeet meer om hunne winsten dan om hen zelven te doen. Ook dit harmoniëert niet met de denkbeelden, die wij bij Jezaja aantreffen. Wij zijn dus geneigd, om althans dit gedeelte van de profetie tegen Tyrus (vs. 15—18) voor een jonger naschrift te houden en het tot den na-exilischen tijd te brengen.

Op vrij wat hooger standpunt plaatst zich Zephanja. Reeds in zijne gerichtsprofetieën schetst hij, met een enkelen trek, den indruk, dien de door Jahveh beschikte straffen op de heidenen maken zullen. Na Moab en Ammon te hebben bedreigd, gaat hij dus voort: „Vreeselijk is Jahveh over hen, want hij verdelgt alle goden der aarde en voor hem buigen zich neder, ieder uit zijne plaats, al de eilanden der volkeren [1]." Uit deze woorden kunnen wij evenwel nog niet opmaken, hoever de uitzichten van den profeet reiken. Het vervolg leert, dat het meer is dan eene voorbijgaande ontzetting, die hij hier beschrijft. Immers de geheele gerichtsaankondiging wordt besloten met deze voorspelling: „Dan zal ik (Jahveh) den volkeren andere, reine lippen geven [2]), opdat zij allen den naam van Jahveh aanroepen en hem eendrachtig dienen [3]." Duidelijker wordt de verwachting eener bekeering van de volkeren bijna nergens in het O. Testament uitgesproken. Gelijk de vroeger beschouwde aankondiging van Israël's toekomst [4]) ons een hoog denkbeeld doet opvatten van Zephanja's zedelijk ideaal, zoo getuigt deze zijne profetie aangaande de heidenen van zijne zeer universalistische beschouwing van het Jahvisme.

De sporen van zulk eene beschouwing ontbreken ook bij Jeremia niet, wiens uitzichten in de toekomst der heidenen

[1]) *Zeph.* II: 11. [2]) Letterlijk: „tot de volkeren wenden reine lippen."
[3]) *Zeph.* III: 9. [4]) Ald. vs. 11—14 en hierboven bl. 264. De zin van vs. 10 is onzeker. Doch waarschijnlijk slaat het op de in verre landen verstrooide Israëlieten.

evenwel minder helder zijn, misschien juist omdat hij zich rekenschap geeft van de voorwaarden, waaraan de heidenen zelve zullen moeten voldoen, vóórdat Jahveh tot hen in nauwer betrekking treden kan. Doch brengen wij de onderscheiden uitspraken van dezen profeet bijeen! De aankondiging van het gericht over Moab [1]), Ammon [2]) en Elam [3]) besluit hij met de belofte, dat Jahveh „in het laatste der dagen" (of „daarna") „het lot" van die volkeren „wenden zal [4])." Van welken aard dit herstel zal zijn, verklaart hij hier niet nader. Doch elders hooren wij hem de verwachting uitspreken, dat, na den terugkeer van Israël in zijn vaderland, wanneer geheel Jeruzalem de troon van Jahveh heet, „al de natiën derwaarts tot (huldiging van) Jahveh's naam samenvloeien zullen [5])." In overeenstemming hiermede wordt, in het slotvers derzelfde profetie, voorspeld, dat „volkeren elkander in hem (Jahveh) zegenen en zich op hem beroemen zullen [6])", d. i. dat zij in hunne heilwenschen zich van Jahveh's naam bedienen en op de betrekking, waarin zij tot hem staan, roem dragen zullen. Het is de zegen, dien Jahveh aan zijn eigen volk verleent, waarvan de heidenen een zoo diepen indruk ontvangen. Aan den éénen kant jaagt die schitterende openbaring van Jahveh's macht hun vrees aan. „Zij (Jeruzalem)" — zoo spreekt Jahveh — „zal mij tot vreugdevollen roem, tot lof en tot heerlijkheid verstrekken bij al de natiën der aarde, want zij zullen hooren van al het goede, dat ik hun (den Israëlieten) aandoe, en sidderen en vreezen over al dat goede en al het heil, dat ik haar (Jeruzalem) schenk [7])." Doch tegelijk brengt

[1]) *Jer.* XLVIII: 47. [2]) *Jer.* XLIX: 6. [3]) *Jer.* XLIX: 39. Of ook *Jer.* XLVI: 26 eene belofte van herstel, aan Egypte, bevat, is twijfelachtig. Verg. Graf o. d. p. [4]) In het hebreeuwsch dezelfde uitdrukking als *Amos* IX: 14; verg. boven bl. 223 n. 1. [5]) *Jer.* III: 17. Er volgt: „en zij zullen niet langer de verstoktheid van hun boos hart achterna gaan." Volgens de meeste uitleggers slaat dit op de heidenen; doch het is waarschijnlijker, dat Israël subject is. Verg. wederom Graf o. d. p. [6]) *Jer.* IV: 2. [7]) *Jer.* XXXIII: 9.

zij hen tot inkeer. „Jahveh" — roept de profeet uit — „mijne sterkte, mijn burcht en mijne toevlucht op den dag der benauwdheid, tot u zullen van de uiteinden der aarde volkeren komen en zeggen: slechts leugens (valsche goden) hebben onze vaderen tot een erfdeel gekregen, nietigheid, en onder hen is er geen, die hulp verschaft. Zou de mensch zich zelven goden maken? En (indien hij dat toch doet) dan zijn het niet-goden. Zie, daarom maak ik (Jahveh) hun ditmaal bekend, ja maak ik hun bekend mijne macht en mijne sterkte, opdat zij erkennen, dat mijn naam Jahveh is [1])." Dit alles klinkt vrij stellig. Doch Jeremia ontveinst zich niet, dat de heidenen niet licht tot dat betere inzicht zullen komen. Daarom hooren wij hem ten aanzien van Juda's naburen verklaren: „Nadat ik (Jahveh) hen heb uitgerukt (uit hun land), zal ik hun wederom barmhartigheid bewijzen en hen terugbrengen, ieder naar zijn erfdeel en naar zijn land. Wanneer zij dan leeren zullen de wegen van mijn volk, zoodat zij zweren bij mijnen naam „zoo waarachtig als Jahveh leeft!" evenals zij mijn volk geleerd hebben te zweren bij Baäl, dán zullen zij worden opgebouwd te midden van mijn volk. Doch wanneer zij niet hooren, dan zal ik zulk een volk uitrukken, zoodat ik het uitruk en te gronde richt, spreekt Jahveh [2])." Wij hebben het daarvoor te houden, dat deze voorwaarde door Jeremia ondersteld wordt ook waar hij haar niet uitdrukkelijk noemt, en dat dus het samenvloeien der volkeren naar Jeruzalem afhankelijk blijft van hunne vatbaarheid en bereidwilligheid, om de beteekenis van Jahveh's weldaden aan zijn volk te verstaan en de toepassing daarvan te maken op zich zelven.

Het verdient opmerking, dat ook bij Jeremia's tijdgenoot Zacharia, den Schrijver van H. XII—XIV, de mogelijke onwil van de heidenen om zich bij Israël aan te sluiten in aanmerking genomen wordt. De profeet voorzegt, dat de

[1]) *Jer.* XVI: 19—21. [2]) *Jer.* XII: 15—17.

overgeblevenen van de volkeren, die tegen Jeruzalem opgetrokken en daar door het gericht getroffen zijn, „van jaar tot jaar zullen opgaan, om den Koning Jahveh der heerscharen te aanbidden en het loofhuttenfeest te vieren [1])." Zijn er, die zich aan deze bedevaart onttrekken, Jahveh zal hen straffen, door hun den regen te onthouden; terwijl de Egyptenaren, wier land door den Nijl vruchtbaar gemaakt wordt en dus den regen niet behoeft, met andere plagen zullen worden bezocht [2]).

Bij de profeten der ballingschap staan wij hier slechts even stil. Ezechiël laat zich over de bekeering der heidenen niet uit. De verwachtingen van den tweeden Jezaja hebben veel eigenaardigs en vorderen eene afzonderlijke behandeling. De auteur van *Jez.* XXIV—XXVII houdt zich voornamelijk met Jahveh's gerichten bezig, maar gewaagt toch ook van een feestmaal, dat hij „op dezen berg" (Zion) zal bereiden „voor alle volkeren"; daar zal hij „den sluier wegnemen, die het gelaat van alle volkeren bedekt, en het deksel, dat over alle natiën is uitgespreid", d. i. aan al hunne droefheid een einde maken; dan wordt de dood voorgoed vernietigd en elke traan afgewischt [3]). Het zijn, gelijk men bemerkt, stoffelijke zegeningen, die hier worden toegezegd, maar toch „aan alle volkeren." Hunne aansluiting aan Israël wordt daarbij ondersteld, want Jahveh zal te gelijker tijd „den smaad van zijn volk wegdoen" en aan de Moabieten — die òf te zwaar misdreven hadden òf weigerden zich te bekeeren — zonder genade het gericht voltrekken [4]). Ook bij dezen profeet derhalve, naast veel eigenaardigs, overeenstemming met het denkbeeld, dat wij bij Jeremia aantroffen. Evenzoo volgt de jongere Zacharia (H. I—VIII) het spoor, door zijne voorgangers gebaand. Wanneer de heerlijke beloften van Jahveh aan Israël ten volle verwezenlijkt en bijgevolg de vastendagen in feesten verkeerd

[1]) *Zach.* XIV: 16. [2]) *Zach.* XIV: 17, 18. [3]) *Jez.* XXV: 6—9a.
[4]) *Jez.* XXV: 8b, 10—12.

zijn, dan — schrijft hij — „zullen volkeren en de bewoners van vele steden komen. De bewoners van de ééne stad zullen zich begeven naar de andere en zeggen: Laat ons toch zekerlijk gaan, om het aangezicht van Jahveh te smeeken en Jahveh der heerscharen te zoeken: ook ik zal gaan! En zoo zullen vele volkeren en machtige natiën komen om Jahveh der heerscharen te zoeken in Jeruzalem en het aangezicht van Jahveh te smeeken. Zoo spreekt Jahveh der heerscharen: in die dagen zullen tien mannen uit alle talen der volkeren de slip grijpen van een Joodsch man en tot hem zeggen: wij willen met u gaan, want wij hebben gehoord, dat God met u is[1])." Dat zijn schoone, verheffende uitzichten, die aan de neerdrukkende omstandigheden des tijds, waaronder ze, zoo al niet ontstaan, dan toch vastgehouden zijn, te grooter waarde ontleenen. Wij verklaren het ons gereedelijk, dat de profeet, die aan zulk eene toekomst van den Jeruzalemschen tempel geloofde, zelf van ijver voor den herbouw gloeide en er ook in slaagde zijn enthusiasme aan anderen mede te deelen. Zijn medestander, Haggai, drukt zijne verwachtingen in minder treffende vormen uit, maar is anders in de hoofdzaak met hem eenstemmig[2]). Daarentegen vindt Maleachi geene aanleiding om zich over de toekomstige verhouding van de heidenen tot Israël uit te spreken. Wèl bevat de vertaling van zijn profetisch boek ééne uitspraak, waarin de aanstaande huldiging van Jahveh door de volkeren wordt voorspeld, doch in den grondtekst staat iets anders. „Van den opgang der zon" — zoo heet het daar[3]) — „tot haren ondergang is mijn (Jahveh's) naam groot onder de heidenen en aan alle plaatse wordt mijnen naam reukwerk toegebracht en een rein spijsoffer, want mijn naam is groot onder de heidenen." De vergelijking van een volgend vers[4]) kan ook den lezer, die geen hebreeuwsch verstaat, leeren, dat deze overzetting juister is dan de gewone;

[1]) *Zach.* VIII: 20—23. [2]) *Hagg.* II: 7—9. [3]) *Mal.* I: 11.
[4]) *Mal.* I: 14.

gelijk daar geschreven staat: „want ik (Jahveh) ben een groot koning en mijn naam is vreeselijk onder de heidenen" — zoo beroept Jahveh zich ook in het voorafgaande, tegenover de oneerbiedige handelwijze der priesters, niet op hetgeen eenmaal zijn zal, maar op de hulde, die hem nu reeds onder de volkeren wordt betoond. Maar welke is dan die hulde? Sommigen meenen, dat de profeet denkt aan de verstrooide Joden, maar — kon toen reeds (vóór het einde van de 5de eeuw) gezegd worden, dat deze zich alom onder de heidenen ophielden? en, indien ook al, brachten zij dan aan Jahveh reukwerk toe en reine spijsoffers? Buiten den Jeruzalemschen tempel werd, gelijk wij weten, ter eere van Jahveh niet geofferd. Aannemelijker is dus het gevoelen, dat Maleachi denkt aan den ijver en de oprechtheid, waarmede de volkeren hunne goden dienden; dat hij, van Jahveh's eenigheid overtuigd, hun eeredienst opvat als eigenlijk voor den éénen Waarachtige bestemd en bedoeld, en, in overeenstemming hiermede, de godsdienstigheid dier heidenen aan de priesters van Jahveh, tot hunne beschaming, voorhoudt. Tegen deze verklaring kan men inbrengen, dat zulk eene opvatting van het heidendom — wel in de rede van den Apostel Paulus op den Areopagus [1]), maar — elders in het O. Testament niet wordt gevonden. Doch dit bezwaar is niet overwegend. De oudere profeten, die met al hunne macht tegen de afgoderij moesten strijden, hadden natuurlijk alleen een oog voor de tegenstelling tusschen haar en het Jahvisme. Doch in de dagen van Maleachi was onder de Joden de alleenheerschappij van het monotheïsme onbetwist. Toen kon dus de dienst der heidensche goden uit een ander oogpunt beschouwd en zelfs wat daarin goed bedoeld was aan Israël ter navolging aanbevolen worden.

Gelijk wij in de vorige § aan Ezechiël eene eigene plaats moesten aanwijzen, zoo heeft hier de tweede Jezaja aan-

[1]) *Hand.* XVII: 23.

spraak op eene afzonderlijke beschouwing. Ten aanzien van Israël's toekomstige heerschappij over de volkeren stemt hij, gelijk wij reeds zagen [1]), met de andere profeten overeen, indien zijne verwachting niet nog hooger gespannen is dan de hunne. Dubbel opmerkelijk mag het daarom heeten, dat bij denzelfden profeet — of althans: in dezelfde afdeeling van het naar Jezaja genoemde boek — over de verbreiding van het Jahvisme onder de heidenen denkbeelden geuit of, wil men, wenken gegeven worden, die ook om hunne universalistische strekking onze bewondering wekken. Doch nemen wij van de feiten zelve kennis!

De knecht van Jahveh, die in *Jez.* XL verv. herhaaldelijk handelend optreedt en ook sprekend ingevoerd wordt, is ons reeds niet vreemd meer [2]). Welke taak hij onder en ten nutte van zijn eigen volk heeft te vervullen, herinneren wij ons. Niet minder duidelijk wordt hem door den profeet eene missie ten opzichte der heidenen toegekend. Doch het is niet zoo gemakkelijk te bepalen, van welken aard de invloed is, dien hij op hen oefent. Wij vinden, namelijk, daaromtrent twee voorstellingen, welker onderling verband niet aanstonds in het oog valt.

In ééne reeks van teksten komt de verheerlijking van den knecht van Jahveh voor als het middel, waarvan Jahveh zich bedient, om op de heidenen een diepen indruk te maken, hen met ontzetting of met bewondering te vervullen en zoo tot aansluiting bij Israël te bewegen. Zoo b. v. aan het slot eener rede, die den knecht van Jahveh wordt in den mond gelegd: „Zoo spreekt Jahveh, Israël's Verlosser en Heilige: tot hem, die veracht is van ziel, dien het volk verafschuwt, den dienstknecht van heerschers, tot hem zullen koningen opzien en vorsten opstaan en zich nederbuigen, om Jahveh, die getrouw is, en om den Heilige van Israël, die u heeft

[1]) Hierboven bl. 285 v. [2]) Zie boven bl. 256—259.

uitverkoren [1])." En nog duidelijker in den aanhef der beroemde pericope, die het lijden van den knecht van Jahveh teekent: „Zie, mijn knecht zal voorspoedig zijn, zich verheffen, hoog en aanzienlijk worden! Gelijk velen zich over hem ontzet hebben — zoo misvormd, beneden het menschelijke, was zijn uitzicht en zijne gedaante minder dan die der menschenkinderen — zoo zal hij vele volkeren doen opspringen en koningen zullen voor hem den mond sluiten; want wat hun niet verhaald was zullen zij zien, en opmerken wat zij niet hadden gehoord [2])." Immers, gelijk het tegen het einde derzelfde profetie wordt uitgedrukt: „Jahveh zal hem (den knecht) een deel geven onder de machtigen en met de geweldigen zal hij buit verdeelen [3])" — hetgeen misschien overdrachtelijk moet worden opgevat, maar dan toch aanduidt, dat de knecht van Jahveh op eene allen in het oog vallende wijze zal worden verheerlijkt.

Wat in deze beide teksten als het gevolg der verheffing van Jahveh's knecht voorkomt, wordt elders met het herstel van Israël of van Zion in onmiddellijk verband gebracht. Dan toch „zal de duisternis de aarde bedekken en de donkerheid de natiën, maar over u (Zion) zal Jahveh (als een licht) opgaan en boven u zal zijne heerlijkheid zich vertoonen. En volkeren zullen gaan tot uw licht en koningen tot den glans van uwen opgang [4])." In deze overeenkomst is niets bevreemdends, indien namelijk „de knecht van Jahveh" van het ware Israël niet wezenlijk verschilt: zijne verheffing valt dan met die van het gansche volk samen, en omgekeerd.

Nog elders is Jahveh zelf het voorwerp van de hulde der heidenen, zijn tempel het doel van hunne bedevaarten. Doch wat hen derwaarts heendrijft, is wederom de herstelling en verheerlijking van Israël, waarin Jahveh op schitterende wijze zijne macht en trouw heeft aan den dag gelegd. Zoo

[1]) *Jez.* XLIX: 7. [2]) *Jez.* LII: 13—15. [3]) *Jez.* LIII: 12. [4]) *Jez.* LX: 2, 3; verg. ook H. LV: 3—5 (hierboven bl. 255 v.).

roept Jahveh, na op de vervulling zijner beloften gewezen te hebben, den heidenen toe: „Wendt u tot mij en laat u behouden, alle gij uiteinden der aarde, want Ik ben God en niemand meer! Bij mij zelven heb ik gezworen; gerechtigheid is uit mijn mond voortgekomen en een woord, dat niet zal worden afgewend: voor mij zal alle knie zich buigen, bij mij elke tong zweren! Slechts in Jahveh, zal men spreken, hebben wij heil en kracht; tot hem zal men komen, terwijl allen, die tegen hem ontbrand zijn, te schande gemaakt worden. In Jahveh zal gerechtvaardigd worden en zich beroemen het gansche nakroost van Israël [1])!" Met deze laatste woorden keert de profeet terug tot het nationale standpunt, dat hij voor eenige oogenblikken scheen te hebben verlaten. Doch ook alleen in schijn, want in waarheid is het de verwezenlijking van Jahveh's toezeggingen aan Israël, die de volkeren tot de erkenning van zijne macht en majesteit beweegt. En zoo ook elders, in een drie- of viertal teksten, die hier niet behoeven te worden uitgeschreven [2]). Hoe onafscheidelijk, in den geest des profeten, het heil van Israël en de huldiging van Jahveh zijn, blijkt eindelijk nog ten duidelijkste uit deze uitspraak, die door de aankondiging van Israël's herstelling onmiddellijk wordt voorafgegaan: „deze zal zeggen: ik behoor Jahveh toe, en gene zal noemen met den naam Jakob, en een ander zal zich aan Jahveh verbinden [3]) en den naam Israël als bijnaam bezigen [4])." Het zijn — met andere woorden — dezelfde personen, die zich in den dienst van Jahveh begeven en die van den zegen, aan zijn volk verleend, een zóó diepen indruk hebben ontvangen, dat zij Israël's naam als eeretitel gebruiken en elkander Israël's voorrechten toewenschen.

[1]) *Jez.* XLV: 22—25. [2]) *Jez.* LI: 4, 5; LVI: 7, 8; LXVI: 18, 23.

[3]) Letterlijk: „zijne hand teekenen (of: op zijne hand schrijven): voor Jahveh."

[4]) *Jez.* XLIV: 5.

Tot dus ver vonden wij bij den tweeden Jezaja louter parallele voorstellingen, die, hoezeer in vorm onderscheiden, één en dezelfde gedachte behelzen. Doch in eene andere reeks van teksten wordt den knecht van Jahveh eene werkzame rol toegekend en treedt hij op als verkondiger van den waren godsdienst onder de volkeren. Men herinnere zich [1]), dat hij niet zelden als profeet, als vertrouwde en tolk van Jahveh, wordt geteekend — in overeenstemming met het feit, dat onder de getrouwe dienaren van Jahveh de profeten eene eerste plaats innamen. In dit zijn karakter vertoont hij zich nu ook aan de heidenen. Men overwege de navolgende uitspraken! „Zie" — aldus spreekt Jahveh — „zie, mijn dienstknecht, dien ik ondersteun; mijn uitverkorene, in wien mijne ziel een welbehagen heeft; ik leg mijnen geest op hem: recht zal hij den volkeren verkondigen ..... Hij wordt niet verstompt, noch verbroken, totdat hij recht op de aarde heeft gevestigd en de kustbewoners wachten op zijn onderricht [2])." In volkomen overeenstemming hiermede richt zich de knecht van Jahveh zelf tot de heidenen: „Hoort, kustbewoners, naar mij en luistert, volkeren van verre!" — waarna hij hun zijne roeping door Jahveh en het lot, dat hem getroffen had, beschrijft. In deze rede wordt voorts de tweevoudige taak van den dienstknecht in dezer voege geteekend: „Het is te weinig, dat gij mijn (Jahveh's) knecht zoudt zijn, om op te richten de stammen Jakob's en de verlosten van Israël terug te brengen; daarom heb ik u gesteld tot een licht der volken, opdat mijn heil zou reiken tot het einde der aarde [3])." Wederom geheel conform met de voorafgaande beschrijving, waarin Jahveh tot den knecht spreekt: „Ik heb u geroepen in gerechtigheid en vat uwe hand en bewaar u en stel u tot een volksbond, tot een licht der volken [4])."

[1]) Verg. hierboven bl. 256 v. [2]) *Jez.* XLII: 1, 4. [3]) *Jez.* XLIX: 6. [4]) *Jez.* XLII: 6.

Maar wordt hier inderdaad iets anders geleerd dan in de teksten, die de verheerlijking van Jahveh's dienstknecht voorstellen als het keerpunt in de stemming der natiën omtrent Jahveh en zijn volk? Is niet de knecht van Jahveh „een licht der volken" juist door de lotwisseling, die hij ondergaat, en waarvan de toeschouwers zoo diepen indruk ontvangen? Zoo heeft men gevraagd en daarbij opmerkzaam gemaakt op het — inderdaad onloochenbare — feit, dat de onderstelde profetische missie van den dienstknecht slechts een paar malen even wordt aangeroerd, terwijl daarentegen zijne verheffing en de invloed, die daarvan uitgaat, herhaaldelijk en op de meest ondubbelzinnige wijze worden behandeld. Toch meen ik deze opvatting van Jezaja's meening als onjuist te moeten afwijzen. Het is zoo: volledig ontwikkeld zijn de denkbeelden van den profeet ten aanzien van dit onderwerp niet. Of hij zich eene klare voorstelling heeft gevormd van de wijze, waarop de knecht van Jahveh onder de heidenen zou arbeiden, is meer dan twijfelachtig. Maar de wenken, die hij geeft, kunnen toch niet worden weggecijferd. De knecht van Jahveh — die, wat wij niet vergeten mogen, profeet van Jahveh is — treedt ook in zijn profetisch karakter onder de heidenen op. De invloed, dien hij oefent, is ja óók mechanisch, maar tevens ethisch. Wij zijn gewoon, het één tegenover het andere te stellen. Dat doet de tweede Jezaja niet, en dat behoefde hij niet ook te doen. Immers de verheffing van den knecht van Jahveh, hoezeer het werk van Jahveh, is toch gegrond in den zedelijk-godsdienstigen toestand van den knecht zelven[1]). De profeet kon dus verwachten, dat de knecht van Jahveh zou arbeiden in denzelfden geest en in dezelfde richting, waarin zijne lotgevallen, volgens den wil van Jahveh, op de heidenen invloed zouden oefenen.

[1]) Zie vooral *Jez.* LIII: 4 verv.

VI. ISRAËL'S ONGESCHONDEN VOORTBESTAAN IN HET LAND ZIJNER INWONING.

Waartoe — zoo vraagt men wellicht — nu nog op dit punt de aandacht gevestigd? Is het ons niet reeds vroeger gebleken, dat de Israëlieten na hun terugkeer in het vaderland vrede en veiligheid genieten zouden [1])? Ongetwijfeld, en wat ik thans wensch in het midden te brengen sluit zich bij het toen medegedeelde onmiddellijk aan. Maar het moest daarvan toch losgemaakt en afzonderlijk behandeld worden, omdat het zoo groot gewicht heeft en het geheel der profetische verwachtingen in het ware licht stelt.

Voor verreweg de meeste profeten is, gelijk men weet, de terugkeer van Israël uit de ballingschap een toekomstig feit, dat zij, meer of min uitvoerig, voorspellen, of wel — hetgeen vooral van de exilische profeten geldt — met meer of min schitterende kleuren afschilderen. Welnu, hierin komen al die voorzeggingen overeen, dat daarin Israël's terugkeer wordt opgevat als definitief. Op zijne vestiging in Kanaän volgt geene nieuwe verstrooiing. Integendeel, een der kenmerken van den nieuwen toestand, die met den terugkeer begint, is juist dit, dat de pogingen van Israël's vijanden om zijn volksbestaan nog eenmaal op te heffen òf geheel achterwege blijven òf, indien ze beproefd worden, op hunne teleurstelling en vernedering uitloopen zullen.

Reeds de oudste der ons bekende profeten spreekt deze beschouwing ondubbelzinnig uit. Op de beschrijving van den terugkeer en van Kanaän's vruchtbaarheid laat hij volgen: „En Ik (Jahveh) zal hen (de Israëlieten) planten in hun land, en zij zullen niet weer uitgerukt worden uit hun land, dat Ik hun gegeven heb, spreekt Jahveh, uw god [2])." Ten aanzien van dit punt zijn al de profeten met Amos homogeen.

[1]) Zie boven bl. 266—269. [2]) *Amos* IX: 15.

Het eenige verschil is hierin gelegen, dat sommigen dit denkbeeld uitspreken of zelfs uitwerken, terwijl anderen het onderstellen of zich tot een enkelen wenk daarover bepalen. Bij Hozea verklaart Jahveh, dat hij met Israël eene verbintenis zal sluiten „tot in eeuwigheid [1])." „Ik zal" — zoo luidt zijne belofte bij den oudsten Zacharia [2]) — „ik zal mij legeren voor mijne woning tegen (elk vijandelijk) heer, tegen ieder die doortrekt en terugkeert, en geen schatheffer zal meer hun land doortrekken, want nu heb ik (de rampen van Israël of de geweldenarijen der vijanden) met mijne oogen gezien." Aan de heerschappij van den toekomstigen koning van Israël komt, volgens Jezaja [3]), geen einde; zij duurt „van nu af tot in eeuwigheid." Evenzoo verkondigt Micha, dat Jahveh op den berg Zion „van nu af tot in eeuwigheid" regeeren zal over de door hem in hun vaderland teruggevoerde Israëlieten [4]). In de talrijke en uitvoerige profetieën van Jeremia over Israël's herstel is nergens plaats voor de gedachte, dat dit herstel niet meer dan tijdelijk is en door eene nieuwe ballingschap zal worden gevolgd. Met verwijzing naar den geregelden loop der hemellichamen verklaart daar Jahveh: „Indien deze vaste regelen zullen wijken van voor mijn aangezicht, dan zal ook het kroost van Israël ophouden mijn volk te zijn voor mijn aangezicht, al de dagen [5])." Hiermede is in harmonie de ons reeds bekende verwachting, dat de koningen uit het Davidische huis en de Levietische priesters hunne betrekkingen onafgebroken en tot in alle eeuwigheid bekleeden zullen [6]). „Juda zal bewoond worden tot in eeuwigheid en Jeruzalem van geslacht tot geslacht" — aldus Joël [7]). Ook zijn tijdgenoot, de tweede Zacharia, denkt zich het herboren Jeruzalem als onvergankelijk, wanneer hij schrijft: „Zij (de Israëlieten) zullen daarin wonen, en er zal geen ban meer

[1]) *Hoz.* II: 19. [2]) *Zach.* IX: 8. [3]) *Jez.* IX: 7. [4]) *Mich.* IV: 7. [5]) *Jer.* XXXI: 35, 36; verg. H. XXX: 8, 9. [6]) *Jer.* XXXIII: 17—26; verg. boven bl. 237 vv. [7]) *Joël* III: 20.

zijn en Jeruzalem zal verkeeren in veiligheid [1])." Bij Ezechiël behoeven wij niet stil te staan: ook bij hem nergens ruimte voor de voorstelling, dat de nieuwe theocratie, welker inrichting hij zoo uitvoerig beschrijft, bestemd zou zijn om op hare beurt te worden opgeheven. Als ten overvloede herinner ik aan zijne godspraak over Gog [2]) en aan dit ééne woord uit vele: „De volkeren zullen erkennen, dat ik, Jahveh, Israël heilige, wanneer mijn heiligdom in het midden van Israël is tot in eeuwigheid [3])." Eindelijk zijn nog de profeten, die tegen het einde der Babylonische ballingschap optraden, wat dit punt aangaat met hunne voorgangers ten volle eenstemmig. Men mag zelfs beweren, dat zij elke gedachte aan herhaling van het leed, dat zij zelven ondervonden, zoo ver mogelijk van zich werpen. Hoort b. v. deze toespraak tot Jeruzalem: „Op, op, bekleed u met uwe sterkte, o Zion; bekleed u met uw prachtgewaad, o Jeruzalem, gij heilige stad! Want geen onbesnedene en onreine zal meer in u binnentreden [4])." Of deze nadrukkelijke verzekering: „Jahveh heeft gezworen bij zijne rechterhand en bij zijnen sterken arm: nimmer zal ik meer uw koren tot spijze geven aan uwe vijanden of zullen vreemdelingen uwen most drinken, waaraan gij gearbeid hebt [5])." Doch men herleze eenvoudig de voorzeggingen, die reeds vroeger in dit Hoofdstuk werden medegedeeld [6]).

Nu had er, gelijk wij allen weten, in het jaar 536 v. Chr. een partiëele terugkeer der Joden naar hun vaderland plaats. Hoe wordt dit feit door de latere profeten beoordeeld? Wij zagen het reeds: als het begin van de vervulling der oude voorspellingen [7]). Het is niet de terugkeer, dien de eerste profeten hadden aangekondigd: de afstand tusschen hunne verwachtingen en de historische werkelijkheid was te groot, dan

[1]) *Zach.* XIV: 11. [2]) *Ezech* XXXVIII v. en boven bl. 268. [3]) *Ezech.* XXXVII: 28. [4]) *Jez.* LII: 1. [5]) *Jez.* LX: 8. [6]) Zie inzonderheid bl. 269 verv. [7]) Hierboven bl. 225—228.

dat iemand op dit denkbeeld komen kon. Maar aanvankelijk hadden toch die vroegere uitzichten zich verwezenlijkt, en wat daaraan nog ontbrak, zou weldra worden aangevuld. Dit is de eenparige overtuiging van al de na-exilische profeten, van Haggai af tot den auteur van het boek *Daniël* toe. In overeenstemming hiermede verkondigt geen dezer profeten eene nieuwe ballingschap. Geen spoor van de verwachting, dat de teruggekeerden nog eenmaal den vaderlandschen grond zouden moeten verlaten. Men beproeve slechts, dat denkbeeld ergens in de na-exilische profetieën in te schuiven! In het wezen der zaak zijn ze alle in harmonie met de — wat haar vorm betreft zoo eigenaardige — voorspelling in het boek *Daniël*, dat de vijfde of Israëlietische wereldmonarchie „tot in alle eeuwigheid" duren zal [1]). De eeuw des heils moet nog aanbreken, maar — de tijd van voorbereiding is begonnen. Er behoeft geen nieuwe aanvang te worden gemaakt. De vervulling der profetieën zal zijn de voltooiing van het werk, waarvan Zerubbabel en Jozua, in en na het jaar 536 v. Chr., den grondslag hebben gelegd.

Het belang van deze geheele beschouwing springt in het oog. Het blijkt thans, op onweersprekelijke wijze, dat wij terecht de profetieën over Israël's toekomst onder „de onvervulde voorspellingen" hebben gerangschikt. Ten aanzien van elke bijzonderheid, in die profetieën voorkomende, was de werkelijkheid met de verwachting in tegenspraak. De terugkeer der ballingen vormde een scherp contrast met de schitterende uitzichten der profeten; de hereeniging met Ephraïm had in het geheel niet plaats; het herstel van het Davidische koningschap werd niet eens beproefd; noch op geestelijk, noch op stoffelijk gebied beantwoordde de toestand der teruggekeerden aan de hooggestemde verwachting; van Israël's heerschappij over de volken of van toetreding der heidenen tot het Jahvisme

[1]) *Dan.* VII: 14, 18, 27; II: 44.

kan geen sprake zijn. Zietdaar feiten, waarop elke redeneering afstuit. Toch zou men nog kunnen beweren, dat de verwezenlijking van al deze voorzeggingen slechts vertraagd en uitgesteld was, en zich, tot aanbeveling hiervan, kunnen beroepen op de na-exilische profeten, die de zaak evenzoo hebben beschouwd. Maar hoe dan te oordeelen over de gebeurtenissen van de vijf eeuwen na Maleachi? over de onderwerping eerst aan Alexander den Groote en zijne opvolgers, daarna aan de Romeinen? bovenal over de tweede groote ballingschap van Israël, die in 70 n. Chr. begon en tot heden voortduurt? Zietdaar feiten, waaraan geen der profeten heeft gedacht; zelfs niet (in het jaar 165 v. Chr.) de auteur van het boek *Daniël*, die ja de Grieksche overheersching uit eigen ervaring kent, maar zelfs niet vermoedt, dat zij door eene Romeinsche onderdrukking zal worden gevolgd, veel minder dat deze op eene nieuwe verstrooiing van gansch Israël zal uitloopen. Van eene uitgestelde verwezenlijking der beloften kan men nu niet meer spreken. Wie thans nog het herstel van de Israëlietische natie te gemoet ziet, gelijk de profeten dat hebben beschreven, verwacht geheel iets anders dan door hen verkondigd is. Niet van de tegenwoordige, maar van de vroegere ballingschap der Israëlieten hebben zij het einde, het glorierijke einde voorspeld. Het heden, waarvan wij allen getuigen zijn, is met húnne verwachtingen in onverzoenlijken strijd. Niemand mag zich op hún gezag beroepen, om zijne phantasieën over de toekomst van Israël als volk aan te bevelen of te rechtvaardigen.

Aanhangsel. Daareven nog noemde ik een punt, waaromtrent in het boek *Daniël* dezelfde denkbeelden worden uitgesproken als in de oudere profetische geschriften, en meer dan eens in den loop onzer beschouwing kon ik op de overeenstemming van den Schrijver van *Daniël* met zijne

voorgangers de aandacht vestigen [1]). Doch die auteur heeft ook zijne eigene verwachtingen, die met de uitzichten der overige getuigen niet parallel loopen en bijgevolg in ons overzicht niet konden worden opgenomen, zonder de eenheid te verbreken. Wie zijn leeftijd en de geheel buitengewone omstandigheden, waaronder hij schreef, in aanmerking neemt, zal zich daarover wel niet verbazen. Aan den anderen kant verdienen die individuëele trekken onze opmerkzaamheid ten volle. Het zal dus wel geene verdere rechtvaardiging behoeven, dat ik ze hier bijeenvoeg en, zooveel noodig, toelicht.

De eigenaardigheid der voorspellingen van het boek *Daniël* komt wellicht het sterkst uit in het 9de hoofdstuk. Wij gaan daarvan te liever uit, omdat het ons tegelijk aanwijst, hoe de verwachtingen van den Schrijver zich hebben gevormd.

In het eerste jaar der regeering van Darius den Meder las Daniël in „de schriften", dat in Jeremia's godspraak [2]) voor Jeruzalem's bouwvallen zeventig jaren waren vastgesteld, d. i. het herstel der stad na verloop van dien tijd was aangekondigd [3]). Hij wendt zich in het gebed tot God, belijdt de zonden van zijn volk en smeekt om erbarming [4]). Daarop verschijnt Gabriël, die verklaart door God gezonden te zijn, om den profeet voor te lichten [5]). De godspraak, die hij voordraagt, hangt ten nauwste samen met de profetie van Jeremia, die in het begin van het hoofdstuk was genoemd. Zij moet blijkbaar aanwijzen, hoe dat woord Gods over de zeventig jaren gemeend was en in welken zin het zou worden verwezenlijkt. Doch nu stelt zij voor de zeventig jaren zeventig jaarweken (d. i. 490 jaren) in de plaats: is de Schrijver dan van oordeel, dat Jeremia's voorspelling na zeventig gewone jaren niet vervuld zou worden (of: vervuld was)? Buiten eenigen twijfel. En dit oordeel bevreemdt ons niet, indien nl. die Schrijver wist wat er bij het einde der balling-

[1]) Zie bl. 259 vv., 286. [2]) *Jer.* XXV: 11, 12; XXIX: 10. [3]) *Dan.* IX: 1, 2. [4]) Vs. 4—19. [5]) Vs. 20—23.

schap, in en na het jaar 536 v. Chr., was gebeurd. Wij hebben vroeger reeds opgemerkt, dat volgens den profeet Zacharia de toorn van Jahveh ook nog na de vestiging der nieuwe colonie in Judea op Israël bleef rusten [1]). Uitgaande van diezelfde overtuiging, kon onze auteur tot de conclusie komen, dat Jeremia's voorspelling anders moest worden verstaan; dat die profeet niet van gewone, maar van sabbatjaren of jaarweken gesproken had. Doch hooren wij nu, hoe die opvatting door den engel in *Dan.* IX wordt voorgedragen! De verbeterde vertaling van zijne woorden luidt aldus:

(Vs. 24). Zeventig weken zijn bepaald over uw volk en de heilige stad, om den afval te voltooien en zonden vol te maken, om de overtreding te verzoenen en eeuwige gerechtigheid aan te brengen, om gezicht en profeet te bezegelen en een allerheiligste te zalven. (25). Zoo weet dan en versta: van den uitgang eens woords om Jeruzalem te herstellen en te bouwen tot op een gezalfde, een vorst, zijn zeven weken; en twee en zestig weken lang zal het hersteld en herbouwd worden, met straten en grachten, en wel in benauwdheid der tijden. (26). En na de twee en zestig weken zal een gezalfde worden uitgeroeid, en er is geen voor hem; en de stad en het heiligdom zullen geschonden worden door het volk eens vorsten, die komen zou en wiens einde in de overstrooming is; en tot aan het einde is er oorlog, eene bepaalde maat van verwoestingen. (27). En ééne week zal voor de meesten het verbond bevestigen, en het midden der week zal slachtoffer en spijsoffer doen ophouden, en over het uiteinde des ontzettenden gruwels en tot de vastgestelde verdelging wordt zij (de verdelging) uitgestort over het ontzettende.

Meer dan ééne uitdrukking in dit orakel baart den uitleggers groote moeilijkheid en blijft, na al de moeite aan hare ver-

[1]) Zie hierboven bl. 225.

klaring ten koste gelegd, twijfelachtig van beteekenis. Doch de bedoeling van het geheel is duidelijk en zou wel nimmer verkeerd begrepen zijn geworden, wanneer niet de dogmatiek het oordeel had verduisterd. Na 70 jaren had Jeremia herstel van Jeruzalem aangekondigd. Het is dus *a priori* waarschijnlijk, dat volgens den auteur van *Daniël* het heil van Israël zal aanbreken na afloop van de 70 jaarweken of 490 jaren, die hij voor de 70 jaren in de plaats stelt. Werkelijk wordt dit in vs. 24 ondubbelzinnig uitgesproken: in de 70 jaarweken zal de ongerechtigheid (van Israël's vijanden) haar toppunt bereiken [1]); aan het einde van dat tijdvak zal „eeuwige gerechtigheid aangebracht en de profetie (van Israël's heil, door de uitkomst) bezegeld worden." Nadat alzoo is uitgesproken, welk het eindresultaat zal zijn van de geheele ontwikkeling, wordt in vs. 25—27 de gang der gebeurtenissen gedurende de 70 jaarweken nader beschreven. Te dien einde worden zij gesplitst in drie onderdeelen, van 7 weken, van 62 weken en van 1 week, die samen het geheel (7+62+1 = 70) uitmaken. Het valt in het oog, dat deze onderdeelen in de hier aangeduide orde op elkander volgen. Aan het einde van de 7 weken staat „een gezalfde, een vorst" (vs. 25ª); gedurende de 62 weken wordt Jeruzalem herbouwd (vs. 25ᵇ); de overblijvende laatste week wordt het uitvoerigst behandeld (vs. 26, 27), en wel zóó, dat eerst wordt gezegd wat er bij het begin van die week zal geschieden (vs. 26); daarna wat de geheele week door moet plaats hebben en wat op de helft van die week een aanvang nemen zal (vs. 27). In de slotwoorden, die zeer duister zijn, is sprake van „verdelging" of „ondergang", maar wordt noch de „eeuwige gerechtigheid", noch de „bezegeling van gezicht en profetie", noch de „zalving van een allerheiligste" — hetgeen alles in vs. 24 genoemd was — nader beschreven. De Schrijver heeft het dus blijkbaar vol-

[1]) Verg. *Dan.* VIII: 23.

doende geacht, die heilsbeloften in den aanhef te noemen, en zich verder bepaald tot de beschrijving van hetgeen — inzonderheid gedurende de 70ste week — aan hare vervulling zou voorafgaan.

Maar welk is nu het punt van uitgang? Waar beginnen de 70 jaarweken? De Schrijver antwoordt (vs. 25): „van den uitgang eens woords om Jeruzalem te herstellen en te bouwen." Van wien dat woord uitgaat, wordt niet gezegd. Daarom juist ligt het meest voor de hand, te denken aan Jahveh [1]), maar ook bepaald aan dat woord van Jahveh, waaraan de geheele voorspelling wordt vastgeknoopt, d. i. aan de profetie van Jeremia betreffende den herbouw van Jeruzalem [2]). Zoo valt bovendien het begin van Daniël's 70 jaarweken met den aanvang van Jeremia's 70 jaren samen — wat zeker het meest natuurlijke, om niet te zeggen: volstrekt noodzakelijk is. Zeer zonderling mag het heeten, dat de verdedigers der echtheid van het boek „den uitgang eens woords" verstaan van de latere uitvaardiging van een koninklijk bevelschrift, hetzij dan van Cyrus (536 v. Chr.), hetzij van Artaxerxes Longimanus (457 v. Chr.) [3]). Immers hieruit zou volgen, dat Daniël door God werd voorgelicht omtrent den duur en het verloop van een zekeren tusschentijd, maar — in het onzekere werd gelaten ten aanzien van het begin van die periode. Op die wijze werd immers de geheele openbaring illusoir gemaakt?

Trachten wij thans de drie onderdeelen van het tijdvak der 70 jaarweken nader te bepalen! Vooraf evenwel de opmerking, dat wij daarbij moeten uitgaan veel meer van de feiten, die de Schrijver opgeeft, dan van zijne tijdsbepalingen. Deze laatste zouden ons lichtelijk op een dwaalspoor kunnen

[1]) Verg. in vs. 23: „in het begin van uw gebed is een woord (of: bevel) uitgegaan" — te weten van Jahveh. [2]) Derhalve aan *Jer.* XXV: 11, 12; XXIX: 10, hierboven bl. 306 n. 2 reeds genoemd, of aan H. XXX: 18; XXXI: 38 — die van iets jonger dagteekening zijn. [3]) Verg. *Ezr.* I: 1—4; VII: 12—26.

leiden. Immers wij zijn niet zeker, dat de auteur dezelfde chronologie volgt, die thans, als resultaat van de wetenschappelijke beoefening der geschiedenis, bij ons vaststaat. Hij kan zich den duur van sommige tijdvakken korter of langer hebben voorgesteld dan ze in de werkelijkheid waren. Ja, het is niet eens waarschijnlijk te achten, dat zijne berekening juist met de onze zou overeenkomen. Indien de auteur — gelijk ons reeds bleek het geval te zijn [1]) — in het jaar 165 v. Chr. zijn boek schreef, hoe kon hij dan met juistheid bepalen, welke tijdsruimte hem b. v. van het einde der Babylonische ballingschap scheidde? Lag het niet voor de hand, dat hij in die bepaling mistastte?

Onderzoeken wij dan, of de feiten, die in de godspraak voorkomen, ons de zekerheid geven, die wij zoeken! Het minst twijfelachtig schijnt de laatste jaarweek. „Het midden van die week zal slachtoffer en spijsoffer doen ophouden" (vs. 27). Dit doelt blijkbaar op de staking van den eeredienst in den Jeruzalemschen tempel, in de maand Chisleu (December) van het jaar 167 v. Chr., die ook elders in het boek *Daniël* voorkomt [2]) en, wat vooral onze aandacht verdient, ook daar 3½ jaar (= de helft van eene jaarweek) aan den tijd van het einde (hier: aan den afloop der 70ste of laatste jaarweek) voorafgaat [3]). Deze combinatie is te zekerder, omdat ook in *Dan.* IX: 27, evenals in die andere plaatsen, met de staking van den eeredienst de „ontzettende gruwel" in onmiddellijk verband gebracht wordt, d. i. het kleine altaar, voor de offers aan Jupiter Capitolinus bestemd, dat, op bevel van Antiochus Epiphanes, op het brandofferaltaar werd geplaatst [4]). Met de onderstelling, dat het midden der laatste jaarweek in December 167 v. Chr. en dus haar begin in Juni 170 v. Chr. valt, komt verder alles overeen, wat ons in vs. 26, 27 van die laatste jaarweek wordt medegedeeld. In het begin van

[1]) Zie bl. 168—170. [2]) H. VII: 25; VIII: 11, 12; XI: 31.
[3]) H. VII: 25; XII: 7. [4]) Verg. H. VIII: 13; XI: 31; XII: 11.

die zeven jaren „wordt een gezalfde uitgeroeid en er is geen (gezalfde) voor hem": de Hoogepriester Onias III is in 170 v. Chr. te Antiochië vermoord [1]); zoolang hij leefde, was hij ongetwijfeld in de schatting der vrome Joden de wettige hoogepriester; Jason, die hem reeds in 174 v. Chr. vervangen had en, op zijne beurt, in 171 v. Chr. door Menelaus werd verdrongen, zullen zij niet hebben erkend; er was dus van 170 v. Chr. af geen hoogepriester, wat de Schrijver aanduidt in zijne — door hare kortheid raadselachtige — aanteekening: „en hij heeft er geen." Na de vermelding van den dood van Onias gaat de auteur dus voort: „en de stad en het heiligdom zullen geschonden worden door het volk eens vorsten, die komen zou." Werkelijk is in 169 en andermaal in 167 v. Chr. Jeruzalem ingenomen en geplunderd door het leger van Antiochus Epiphanes [2]). Dat deze hier wordt aangewezen als „de vorst, die komen zou" — kan ons allerminst verwonderen: zijn optreden was nl. reeds in H. VII en VIII opzettelijk aangekondigd. Ook wat er volgt: „en zijn einde is in de overstrooming", heeft op Antiochus betrekking en wel bepaaldelijk op het godsgericht over hem, dat de Schrijver te gemoet ziet [3]). De slotwoorden van vs. 26: „en tot aan het einde is er oorlog, eene bepaalde maat van verwoestingen", behoeven nauwelijks eenige toelichting: zoo duidelijk valt in het oog, dat ze ons de beroeringen en de gevechten beschrijven, die van 169 v. Chr. af en vooral na 167 v. Chr. Judea teisterden. Zoo schiet dan alleen nog het begin van vs. 27 over: „En één week zal voor velen het verbond versterken", of, volgens anderen: „één week lang zal hij (de vorst, die komen zou) voor velen het verbond versterken." „Het verbond" is waarschijnlijk: het verbond tusschen Jahveh en zijn volk. Ook elders spreekt de auteur de overtuiging uit, dat

[1]) 2 *Makk.* IV: 29—38. Op dit feit doelt de auteur van *Daniël* ook H. XI: 22. [2]) 1 *Makk.* I: 20—28; 29 verv.; 2 *Makk.* V: 1—20.
[3]) *Dan.* VIII: 25 (verg. „het einde" in vs. 17, 19).

de vijandige maatregelen van Antiochus, in strijd met zijne bedoeling, de bevestiging van den Jahveh-dienst ten gevolge hadden [1]).

Zoo komt de beschrijving van de 70ste jaarweek trek voor trek overeen met de geschiedenis der jaren 170—163 v. Chr. Er is slechts één punt van verschil: na afloop van de laatste week — niet vroeger, maar ook niet later — verwacht de auteur de verdelging van den „ontzettenden gruwel" (vs. 27b) en, daarmede gelijktijdig, het aanbreken van Israël's heileeuw (vs. 24). In de werkelijkheid is de Jeruzalemsche tempel gereinigd, niet $3\frac{1}{2}$, maar 3 jaren na de staking van den eeredienst [2]); maar noch op dat tijdstip, noch een half jaar later heeft die groote omkeering ten gunste der Joden plaats gehad, die hier wordt aangekondigd. Deze verhouding van de voorspelling tot de werkelijkheid vindt hare bevredigende verklaring uitsluitend in de onderstelling, dat zij is neergeschreven na de opheffing van het dagelijksche offer (December 167) en vóór de herstelling daarvan (December 164). Andere plaatsen veroorloven ons, het tijdstip, waarop het boek ontstond, nog nauwkeuriger te bepalen, en wel op het jaar 165 v. Chr. [3]).

Daarentegen is de traditioneele verklaring van *Dan.* IX: 26, 27 met de woorden van den Schrijver op alle punten in onverzoenlijken strijd. Zij ziet in den „gezalfde" (vs. 26) Jezus en vindt hier de aankondiging èn van zijn verzoenend sterven èn van de verovering en verwoesting van Jeruzalem door Titus in het jaar 70 n. Chr. Doch ieder ziet, dat de tekst deze opvatting niet toelaat. In vs. 26 worden onmiddellijk na elkander genoemd: de uitroeiing van een gezalfde en de schennis (of: het verderven) van stad en tempel, en deze beide feiten geplaatst na de 62 weken, die op de eerste 7 volgen, d. i. in het begin van de 70ste week,

[1]) H. XI: 32, 33. [2]) Verg. 1 *Makk.* IV: 52 met I: 54, 59. [3]) Zie hierboven bl. 169 v. Het begin van den Makkabeeschen opstand ligt reeds achter den auteur, volgens H. XI: 34.

waarvan het midden eerst in vs. 27 wordt genoemd. Volgens de Messiaansche verklaring slaat vs. 26 op den dood van Jezus, die in het midden der laatste jaarweek valt, en op de verwoesting van Jeruzalem, die 35 jaren na de laatste jaarweek plaats had! De woorden: „en hij heeft er geen" worden verwrongen tot: „en het (d. i. zijn dood) is niet voor hem" (maar voor anderen) — wat ze nimmer beteekenen kunnen. Tegen de evidentie in laat men voorts de woorden: „en zijn einde" slaan, niet op „den vorst, die komen zou", maar op de stad en den tempel, hetgeen bovendien met alle regelen der spraakkunst strijdt. Wat het slot van vs. 26 en het begin van vs. 27 betreft — daarover raadplege men de voorstanders der Messiaansche verklaring, die blijkbaar met de daar genoemde feiten in het geheel geen weg weten. De „staking van slachtoffer en spijsoffer" (vs. 27) merken zij aan als het gevolg van Jezus' zoendood, die de offeranden overbodig en krachteloos gemaakt heeft. Intusschen noemt de Schrijver de zoenoffers in het geheel niet en doelt hij, volgens de parallele plaatsen [1]), blijkbaar op de staking van het dagelijksche morgen- en avondoffer; deze zijn in het midden der 70ste jaarweek niet afgeschaft, maar tot het jaar 70 n. Chr. geregeld voortgezet; had de auteur bedoeld, dat die offers geene kracht meer zouden hebben, dan had hij dit ongetwijfeld ook gezegd en niet verzekerd, dat het midden der week ze „zou doen ophouden." Doch genoeg reeds! Men verbaast zich inderdaad, dat de Messiaansche verklaring van vs. 26, 27 — hoezeer door J. C. K. Hofmann, Delitzsch en andere verdedigers der echtheid van het boek prijsgegeven — nog altijd hare voorstanders vindt, ja zelfs door Dr. Pusey op triomfanten toon wordt gehandhaafd [2]). De onzekerheid en de bezwaren, die bij onze opvatting nog overblijven, heb ik niet ontveinsd. Doch het voegt allerminst den verdediger

[1]) *Dan.* VIII: 11; XI: 31; XII: 11. [2]) *Daniël the prophet* (8th ed. 1869) p. 164 ff., inzonderheid p. 228 f.

der traditioneele verklaring zich daarover vroolijk te maken. De kleinste der geweldenarijen, die hij zich veroorlooft, weegt meer dan alle onze moeilijkheden te zamen.

Wij keeren thans enkele schreden op ons pad terug en onderzoeken, wat het orakel aangaande de voorafgaande 69 weken inhoudt. „Van den uitgang eens woord om Jeruzalem te herstellen en te bouwen tot een gezalfde, een vorst, zijn zeven weken" (vs. 25). Dat wil zeggen: van Jeremia's godspraak tot op Cyrus verloopen er 49 jaren. Cyrus heet ook bij den tweeden Jezaja de gezalfde van Jahveh [1]); de zeven jaarweken, die hier (aan zijn optreden als koning der Perzen? aan de uitvaardiging van zijn edict ten gunste der Joden?) voorafgaan, komen met de werkelijke chronologie zeer goed overeen; onmiddellijk na hem noemt de Schrijver den herbouw van Jeruzalem, die inderdaad van hem is uitgegaan. De tweede helft van vs. 25 handelt over de nu volgende 62 weken. Dat zij daarvan geene volledige geschiedenis behelst, spreekt wel vanzelf. Zij vat alles samen in dit ééne: herstelling en opbouwing van Jeruzalem, maar — in benauwdheid der tijden. Wanneer de auteur die geheele periode — van 434 jaren — als een benauwden of benarden tijd karakteriseert, dan geschiedt dit met het oog op de toekomst, die de stad, naar zijne overtuiging, te wachten staat. Het lot van Jeruzalem was in waarheid zeer afwisselend geweest; ook de jaren van rust en betrekkelijken voorspoed hadden niet ontbroken. Doch vergeleken met hare bestemming mocht haar bloei buiten rekening worden gelaten: de ééne slavernij had immers slechts opgehouden, om voor de andere plaats te maken!

Al zouden wij ook meenen, dat de auteur over die 7 en 62 jaarweken nog iets meer had kunnen zeggen, het weinige, dat hij ons geeft, levert voor de verklaring geene wezenlijke bezwaren. Daarentegen ziet zich de Messiaansche opvatting

[1]) *Jez.* XLV: 1.

ook hier genoodzaakt, voor haar zelfbehoud den tekst geweld aan te doen. Hare voorstanders vertalen vs. 25 anders, en wel aldus: „Van den uitgang eens woords om Jeruzalem te herstellen en te bouwen tot Messias, den Vorst, zijn 7 weken en 62 weken: zij (Jeruzalem) wordt hersteld en opgebouwd, met straten en grachten, en wel in benauwdheid der tijden." Bij het minste nadenken blijkt de onhoudbaarheid dezer verklaring. Had de auteur willen zeggen, dat er tot op de komst van „Messias, den Vorst" 69 jaarweken verloopen moesten, dan zou hij dat ook geschreven en niet van 7 en 62 weken gewaagd hebben. Om die splitsing te rechtvaardigen, neemt men aan [1]), dat het tijdvak van 7 weken een wezenlijk ander karakter zou vertoonen, dan dat van 62 weken: de herstelling van Jeruzalem, in benauwdheid der tijden, zal reeds gedurende de 7 weken haar volledig beslag krijgen. Doch dit kan niemand uit vs. 25 opmaken. Wanneer men — in strijd met de accenten d. i. met de leesteekens van den grondtekst — de „7 weken en 62 weken" bijeenvoegt, dan staat de tweede helft van het vers geheel op zich zelve, zonder eenige verbinding met het voorafgaande — hetgeen een nieuw bezwaar tegen deze geheele opvatting uitmaakt. Wanneer men nu evenwel, in weerwil hiervan, die tweede helft met de eerste in verband brengt, dan moet, gelijk vanzelf spreekt, de herstelling van Jeruzalem in benauwdheid der tijden de 7+62 weken, en niet de 7 weken alléén, vullen. Wat ter wereld zou ons recht geven, om die herstelling te beperken tot het eerstgenoemde tijdperk, dat van 7 weken? Hierbij komt nu nog, dat „Messias, den Vorst" eene geheel onverdedigbare vertaling is. Er staat: „een gezalfde, een vorst" — zonder lidwoord. Men beweert wel is waar, dat „gezalfde" (mashîah, messias) de algemeen aangenomen naam was van den aanstaanden koning uit David's geslacht. Doch dit is onwaar:

[1]) Zie b. v. Dr. Pusey l. c. p. 174 f.

van dit spraakgebruik is nergens in het O. Testament één enkel spoor aan te wijzen. — En nog is dit zondenregister niet volledig. De vermelding der 62 weken in het begin van vs. 26 bewijst al aanstonds, dat dit tijdvak ook in vs. 25 op zich zelf staat: wanneer hier de 7 en 62 weken bijeenbehoorden, dan zou in vs. 26 van 69 weken gewag zijn gemaakt. Maar, ten andere, houdt nu vs. 26 in, dat na afloop van de 62 jaarweken „een gezalfde (mashiah, zonder lidwoord) wordt uitgeroeid." Het schijnt zonneklaar, dat deze een ander is dan „een gezalfde, een vorst" in vs. 25. Wie drukt zich ooit zoo uit: „tot op N. N. zijn 7+62 weken" en onmiddellijk daarna: „na 7+62 weken wordt N. N. uitgeroeid." Waarom dan niet in eens gezegd, dat de uitroeiing van N. N. op de 7+62 weken volgt? Daarbij komt nu èn dat de Schrijver zelf duidelijk twee personen aanwijst, door eerst mashiah nagîd, daarna alleen mashiah te schrijven; èn dat het tweede mashiah het lidwoord niet zou kunnen missen, wanneer de daardoor aangewezen persoon reeds vroeger genoemd was. Kortom: ook hier moet, tot handhaving van de traditioneele verklaring, de ééne exegetische zonde op de andere worden gestapeld.

Daartegenover beroepen zich nu de voorstanders dier verklaring op hare volkomen overeenstemming met de cijfers van Daniël's profetie. Bij de meesten hunner is het edict van Artaxerxes I ten gunste van Ezra [1]), uitgevaardigd in 458 of 457 v. Chr., het punt van uitgang. Zoo valt dan het begin der 70ste jaarweek in 25 of 26 n. Chr., in welk jaar men aanneemt — trouwens in strijd met de nieuwste wetenschappelijke nasporingen [2]) — dat Jezus of zijn voorlooper, Johannes de Dooper, zal zijn opgetreden. De dood van Jezus wordt dan $3\frac{1}{2}$ jaar later, in het midden der 70ste jaarweek, geplaatst. Doch nu valt de ondergang van Jeruzalem, dien

[1]) *Ezr.* VII: 12—26. [2]) Zie vooral Th. Keim, *Gesch. Jesu von Nazara* I: 615—88; III: 479—502.

de Schrijver — volgens de hier beoordeelde opvatting zijner woorden — in de 70ste jaarweek stelt, in waarheid 38 of 37 jaren later! Meer dan dit ééne hebben wij immers niet noodig, om ons oordeel over de waardij van het chronologisch argument te vestigen? Al laten wij ons de geheel willekeurige verklaring van vs. 26, 27 welgevallen, toch blijft er een zoo groot verschil over! De keuze van het punt van uitgang werd hierboven reeds besproken [1]). Waarlijk, het resultaat, dat door de gewelddadige verklaring van de godspraak verkregen wordt, loont de moeite niet.

Wij van onzen kant geven gereedelijk toe, dat onze opvatting van *Dan.* IX: 24—27 evenmin met de chronologie ten volle overeenstemt, als zij daarop berust. Doch dit beteekent, met andere woorden, dat de Schrijver van het boek *Daniël* zich den duur der verschillende perioden anders heeft voorgesteld dan wij thans doen. De profetie van Jeremia dagteekent uit het 4de jaar van Jojakim, 604 v. Chr. [2]). Zeven jaarweken daarna, d. i. in 555 v. Chr., stelt de Schrijver Cyrus. Dit is vrij nauwkeurig. Neemt men aan, dat hem eene latere godspraak van Jeremia voor den geest stond (zie n. 2), dan brengen de 7 jaarweken ons in het jaar 544 of 537 v. Chr., d. i. nog dichter bij de uitvaardiging van het edict ten gunste der Joden, 536 v. Chr. Tot dusver derhalve geen bezwaar. Doch nu wordt de afstand tusschen Cyrus en den dood van Onias III, die in waarheid 385 jaren bedroeg [3]), door den Schrijver begroot op 62 jaarweken d. i. 434 jaren. Dit verschil kunnen wij niet vereffenen. Door de onderstelling, dat de 7 jaarweken niet aan de 62 voorafgaan, maar daarmee parallel loopen, wordt wel is waar de moeilijkheid op eens

[1]) Zie bl. 309. [2]) Indien de auteur *Jer.* XXV: 11, 12 voor oogen had; zie vs. 1 van dat hoofdstuk. Daarentegen valt H. XXIX na 597, waarschijnlijk in 593 v. Chr.; H. XXX, XXXI in het jaar van Jeruzalem's verwoesting, 586 v. Chr. [3]) Wanneer wij nl. rekenen van 555 tot 170 v. Chr. Gaan wij uit van 544 of van 537 v. Chr., dan wordt de tusschenruimte 374 of 367 jaren.

weggenomen en de chronologie in volmaakte orde gebracht [1]), maar — die onderstelling, hoezeer door uitleggers van naam omhelsd, schijnt met de woorden van den auteur onvereenigbaar en kan dus niet worden toegelaten.

Intusschen wordt juist door dit verschil de wording van de geheele godspraak in het helderste licht gesteld. De geweldenarijen van Antiochus Epiphanes vestigden bij den Schrijver van het boek *Daniël* de overtuiging, dat nu eindelijk de maat van de gruwelen der heidenen vol was en Israël's heil weldra zou aanbreken. Van 70 jaren, zoo meende hij, kon Jeremia niet gesproken hebben: dan zou immers zijne voorspelling niet vervuld zijn geworden? De meening, dat 70 sabbatjaren of jaarweken bedoeld waren, drong zich aan hem op en, in verband daarmede, het geloof, dat die periode thans ten einde liep. Nu volgde al het overige vanzelf. De tijdsruimte tusschen den dood van Onias III en de ontwijding van den Jeruzalemschen tempel bedroeg $3\frac{1}{2}$ jaar: zoo waren tegelijk het begin en het midden der laatste jaarweek aangewezen, en stond het tevens vast, dat de blijde toekomst van Israël $3\frac{1}{2}$ jaar na de tempelontheiliging zou beginnen. Maar dan moesten er ook in het sterfjaar van Onias (170 v. Chr.) 69 jaarweken sedert de voorspelling van Jeremia verloopen zijn, die vervolgens, op de ons reeds bekende wijze, in 7 en 62 jaarweken werden gesplitst. Hoe natuurlijk, dat deze tijdrekening niet ten volle aan de werkelijkheid beantwoordt!

Het eigenaardige van het boek *Daniël* is dus hierin gelegen, dat daarin de toekomst wordt voorspeld op grond van des Schrijvers opvatting van Jeremia's godspraak. De voorstelling, die de auteur zich van die toekomst vormt, is het product van zijn nadenken over de oudere profetieën, van zijn onderzoek „der Schriften [2])." En dit geldt niet slechts

[1]) Van 604 tot 170 v. Chr. zijn nl. 434 jaren d. i. 62 jaarweken verloopen; terwijl tusschen 586 en 537 v. Chr. juist 49 jaren d. i. 7 jaarweken in liggen.

[2]) *Dan.* IX: 1.

van de ééne voorspelling in H. IX: 24—27, neen van het geheel zijner verwachtingen. Zijne verklaring van Jeremia's 70 jaren is „l'idée mère" van zijn gansche boek. Al de daarin voorkomende voorzeggingen stemmen, in de hoofdtrekken, overeen met die opvatting der toekomst, waarvan *Dan.* IX ons den oorsprong doet kennen. De aan Jeremia ontleende halve jaarweek komt, in verschillende vormen en hier en daar met kleine wijzigingen, telkens terug [1]); de overtuiging, dat de maatregelen van Antiochus Epiphanes „den afval" of „de overtreding voltooien" en dus aan den aanvang der heileeuw onmiddellijk voorafgaan, doordringt het geheele boek [2]).

Het kan den lezer dan nu ook niet moeilijk vallen, de vroegere mededeelingen over de profetieën van *Daniël* [3]) in verband te brengen met onze tegenwoordige beschouwing en zich zoo een volledig beeld te vormen van de verwachtingen des auteurs. Ik herinner alleen nog, dat hij den ondergang van Antiochus Epiphanes in H. XI meer opzettelijk beschrijft, dan in H. II, VII, VIII en IX, maar daar dan ook zooveel te duidelijker toont, dat die gebeurtenis voor hem nog toekomstig is en dat hij zich daarvan eene voorstelling had gevormd, die door de werkelijkheid is gelogenstraft [4]). Even tastbaar is de strijd tusschen de geschiedenis en zijne verwachting omtrent de gebeurtenissen onmiddellijk na den dood van Antiochus. Hij stelt zich voor, dat dan de heerschappij der Israëlieten een aanvang nemen zal, en werkt dit denkbeeld in het laatste hoofdstuk van zijn boek nader uit. In dien tijd — zoo lezen wij daar — d. i. wanneer Antiochus „tot zijn einde komt [5])" — zal Israël eene vreeselijke crisis doorleven, dagen van benauwdheid zooals het die nooit heeft gekend; doch

[1]) *Dan.* VII: 25; XII: 7; verg. VIII: 14, 26; XII: 11, 12 (1150, 1290 en 1335 dagen). [2]) *Dan.* VII: 8 v., 21 v., 25 v.; VIII: 9—14, 23—25; XI: 21 verv. [3]) Zie boven bl. 164—171. [4]) *Dan.* XI: 40—45, te vergelijken met H. II: 34 v., 44 v.; VII: 8—11, 24—26; VIII: 9—14, 23—26; IX: 26, 27. [5]) *Dan.* XI: 45.

Michaël, de aartsengel, zal Israël's belangen behartigen, en het volk wordt verlost, allen namelijk, die niet in naam alleen, maar in waarheid tot het volk van Jahveh behooren, „wier namen bevonden worden, in het boek geschreven te zijn" (H. XII: 1). Dan worden vele dooden opgewekt, sommigen ten eeuwigen leven, anderen tot altijddurende vernedering (vs. 2), terwijl de leeraars des volks, die in getrouwheid aan Jahveh voorgegaan waren en anderen daartoe hadden opgeleid, hun loon ontvangen en blinken zullen als de sterren (vs. 3). Op die wijze wordt dan het nieuwe tijdvak in de geschiedenis des menschdoms, dat de Schrijver te gemoet ziet, geopend. „Het eeuwige leven", waartoe die velen ontwaken, is de onvergankelijke heerschappij, die hij vroeger reeds aan „het volk der heiligen van den Allerhoogste" had toegezegd [1]).

Om den strijd tusschen deze uitzichten en de historische werkelijkheid op te heffen, heeft men beweerd, dat de auteur hier een blik werpt in de ver verwijderde toekomst, die nu nog niet is aangebroken. Doch de tekst wijst zulk eene opvatting af. De Schrijver kent geene tusschenruimte tusschen den dood van Antiochus, die het einde is der Grieksche monarchie, en Israël's verheffing boven alle natiën, volken en tongen. De profetieën van Israël's heerlijkheid zijn niet vervuld en kunnen niet meer verwezenlijkt worden. Deze overtuiging, die zich bij de studie van de geschriften der oudere profeten aan ons had opgedrongen, wordt door den inhoud van het boek *Daniël* in allen deele bevestigd.

[1]) *Dan.* VII. Verg. boven bl. 169—171.